

מראשוני „החלוץ“ שעלו לארץ-ישראל

עומדים (מימין לשמאל): א) זליג מלצר, ב) פאניה קיווילביץ' ג) שמעון טבחוביץ'
 ד) אליעזר לאוויט, ה) יעקב גירזון.
 יושבים: א) ב) חיים ביניע כהנוביץ' ג) חיים פוטשניק ד) אסתר שאקר.
 יושבים על הארץ: א) ב) דוד יצחק קנטורוביץ'.

כדי לחזק את פעולות הסניף, דאגנו שכמה מחברינו יעלו לארץ. חיים פוטשניק אושר לעליה ועלה במאי של שנת תרפ"ד (1924). כעבור חצי שנה עלו נחום גלמן וחיים ביניע כהנוביץ'. בשנת תרפ"ה (1925) עלו יעקב גירזון ופאניה קיווילביץ', שנתקבלה כחברה בקיבוץ „רמת-הכובש“.

אחרי עלותו של חיים ביניע כהנוביץ' לארץ, נבחר יצחק פרסקי כיושב-ראש הסניף. יצחק היה ראוי מאוד לתפקידו. בתקופתו התרחב הסניף. גידול זה העמיד אותנו לפני שתי בעיות: תרבותית וכלכלית. יצחק דאג גם לזו וגם לזו. היו בוולוז'ין כמה בחורים, שסיימו את סמינר „תרבות“ בוילנא. יצחק רתם אותם לפעולה. קודם כל הכניס לעבודה זו את אחיו נח שהיה מורה. כאשר עזב נח את וולוז'ין, נוצר חלל מכאיב ומדאיג בשטח הפעולה התרבותית. יצחק ניסה למשוך חברים שונים לפעולה זו, אבל ללא-תוצאות. לכן החליט להזמין מורה בשכר. הוא הזמין את המורה זלצר שלימד

אותנו עברית. ידיעת הארץ, תולדות הקונגרסים הציוניים ותולדות הישוב החדש בארץ-ישראל.

החברים שאושרו לעלייה העמידו אותנו לפני בעיות חמורות קשות, כי היו ביניהם נטולי-אמצעים, והיה צורך לממן את עלייתם לארץ. יצחק אירגן הצגה, שהכנסתה היתה קודש להעלאת חלוץ עני, שעלול היה לאבד את הסרטיפיקט שלו.

כחייל נאמן עמד יצחק פרסקי על מישמרתו, עד עלייתו לארץ בשנת תרצ"ב (1932). בשנה זו עלו גם שלמה ברגר, אטל פריצקי ומינה פרסקי. אחרי עלות פרסקי, נבחר כיושב-ראש הסניף שלמה אברהם ליברמן. הסניף נמצא אז בביתה של דובקה ב"אראפצו" ומנה כחמישים חברות וחברים. אחר-כך עבר לבניין של בית-ספר "תרבות".

בשנת תרצ"ב (1932) התקיים בהורדוק כינוס מחוזי של סניפי "החלוץ", בהשתתפות ישעיהו פונדיק. מטרתו היתה לעודד את החברים ליציאה להכשרה ולעלות לארץ.

חברי הסניף השתתפו גם במושבת-קיץ שהתקיימה בסמורגון. התאספו שם כשלוש מאות חברות וחברים מכל סניפי הסביבה. ה"מושבה" התקיימה ביער. המשתתפים היו חייצער, שכבו על הארץ, על עליית-גג והצטופפו בבית קטן ועזוב. כל זה בא כדי לחסן את המשתתפים לתנאי-החיים הקשים הצפויים להם בארץ-ישראל. ה"מושבה" התקיימה

ראשוני "החלוץ" בארץ-ישראל

עומדים (מימין לשמאל): א) אריה לובושיץ ב) אריה שלמן ג) חיים פוטשניק
ד) שמעון מבחוביץ.

יושבים: א) צבי רוגובין ב) יעקב גירזון ג) מאיר באקשט.

בתנאים של חיי־טבע פרימיטיביים, חפרו תעלה ונוצר מעין „שולחן” עגול. התעלה שימשה לכל אחד „כיסא”, עליו ישבו סביב ה„שולחן” וסעדו.
 „מושבה” זו תרמה רבות להגברת המתח החלוצי. היא ניתקה את המשתתפים מחיי העיר. הם חדלו למצוא בהם תוכן ועניין. כל מאוייהם היו נתונים מעתה לצאת להכשרה

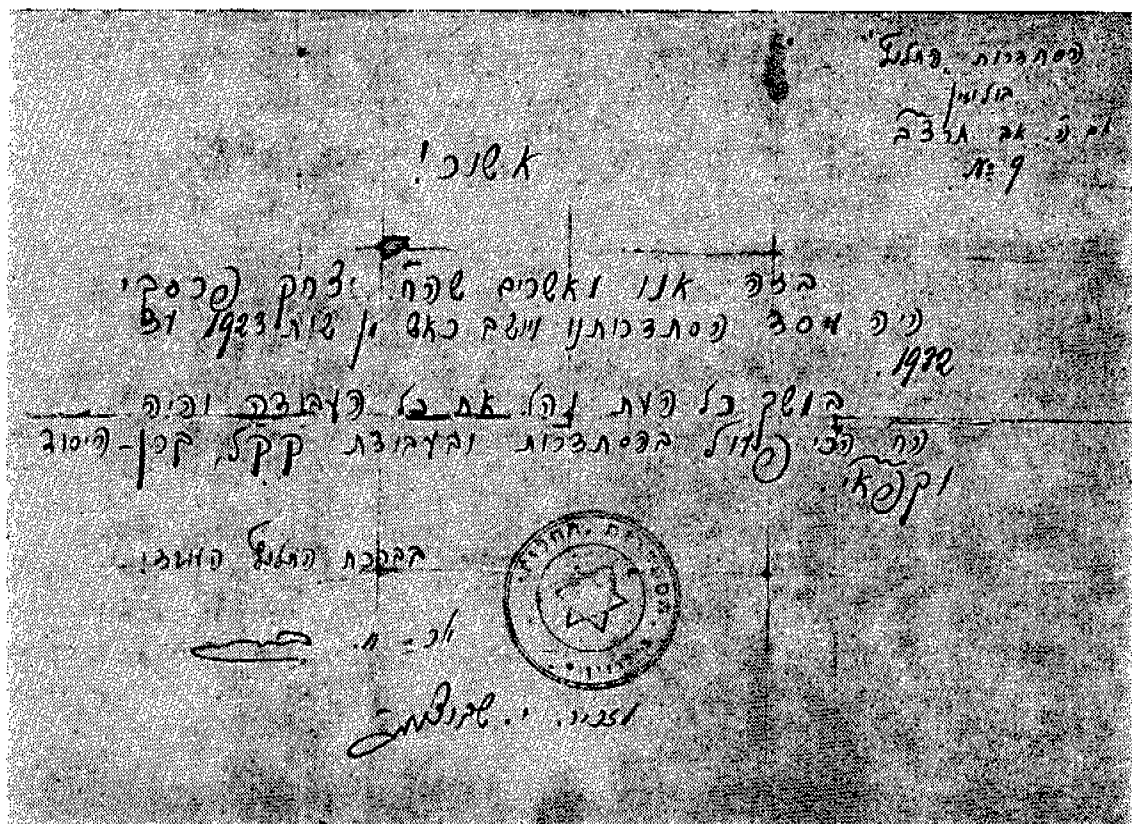

„החלוץ” בשנת תרפ”ח (1928)

עומדים (מימין לשמאל): א) שלמה סקליוט ב) שרה רודניצקי ג) חסיה דאול ד) דוד יצחק קנמורוביץ ה) שרה רפפורט ו) סוניה דולגוב ז) רפאל סקליוט ח) אהרן (ארע) רונובין. שורה שנייה: א) ליבה דולגוב ב) הסל פרסקי ג) אברהם ד) מתתיהו (מאטעס) סקליוט ה) חיים פרסקי ו) גיטל פרסקי ז) שמחה פרסקי ח) סוניה פרסקי ט) חיים מווישניבה י) עשקה (אסתר) רודניק יא) בתיה בוטביניק יב) מיכאל פרסקי.
 שורה שלישית: א) לייבל מווישניבה ב) אסתר שאקער ג) חיים סמקולשציק ד) רבקה פולאק פולאק, ה) אטל פארצקי.
 על הארץ: א) יוסף שווארצברג ב) יצחק פרסקי ג) חיים בוטביניק.

ולעלות לארץ־ישראל. ואמנם החלו לצאת להכשרה. יצאו בתיה בוטביניק, אסתר גרינברג, חיים צבי פוטשניק, פרומה רוגובין, שרה רודניצקי ושרה רפפורט. כעבור שנה אושרו לעליה וחזרו לוולוז'ין. הסניף גדל אז והתפתח מאד.

מכיוון שהנהלה הציונית נאלצה להעדיף את יציאת היהודים מגרמניה — לא נשאר

הרבה סרטיפיקטים לתנועת "החלוץ". מסיבה זו חזרו שרה רודניצקי ושרה רפפורט לקיבוץ ההכשרה וחיכו לאישורן לעלייה.

רוחות של יגון החלו מנשבות בוולוז'ין. האנטישמיות הרימה את ראשה. היהודים נמסרו לשבט ולחסד של אנשי-בליעל אלה. חדלו ארחות פרנסה. אולם משפחותינו היקרות חיו את חיי היום-יום שלהן מבלי לתת את הדעת, שהן עומדות על הסף של אחרית הימים.

בשנת תרצ"ח (1938) — השנה האחרונה לפני פרוץ מלחמת-העולם השנייה — החלה דעיכת "החלוץ" בוולוז'ין. המחסור בסרטיפיקטים תרם את חלקו המכריע לדעיכה זו. החברים ציפו שנים רבות לעלייה, ומשנכזבה תוחלתם — תקף אותם יאוש. הם עמדו לפני קיר אטום, מחסרי ישע.

חברי "החלוץ" התהלכו קודרים ואבלים. הם נקלעו בין ערגתם לארץ, לבין כורח הישארותם בוולוז'ין. הם נשאו בליבותיהם את גרי-התקוה לחונן את עפר הארץ — עד שכבה עם פלישת הסובייטים לעירנו.

הכשרה חלוצית ביוזפול

בשנת תרפ"ה (1925) הפכה יוזפול למקום של הכשרה חלוצית. קבוצת צעירות וצעירים (כשלושים איש) באה לכאן להכשרה. יוצאי הרבה עיירות מכל הסביבה, מרוחקות מיוזפול, באו לעבוד, לחיות חיי-קיבוץ ולהכשיר את עצמם לקראת העלייה לארץ-ישראל. חלק מהפועלים הנוצרים, שעבדו בטחנת-הקמח ובמינסרה, הוחלפו בבחורות ובבחורים יהודיים. לא קל היה בימים ההם לפטר פועל נכרי, אולם הרגש הציוני העמוק של בעלי-המיפעל — מר קוצ'ביצקי וייבדל לחיים ארוכים, מר מאיר שיף הנמצא בארץ — והרצון לעזור לחלוצים — עשו את שלהם.

הבית הגדול של הגראף (הרוזן) טישקיביץ, על חדריו הריקים, נתמלא באנשי-ההכשרה. המקום השקט, שלא שמעו בו עד כה שירה יהודית ועברית, הפך למרכז חלוצי. המיסדר היה מעיר בבוקר-השכם את החלוצים לעבודה. שירה עברית הושרה בפי הצעירים וההד הידהד למרחקים. נדמה היה, שכל הנוף הנהדר עמד דום לכבוד מאורע זה.

החלוצות והחלוצים עבדו במסירות רבה. עבודתם הייתה למופת. מגמתם האחת והיחידה הייתה: להכשיר את עצמם לעלייה לארץ-ישראל, להסתגל לחיי הקיבוץ ולחיי-עבודה, שכן הארץ זקוקה לאנשי-עמל.

באחד הימים עזבה הקבוצה הראשונה את יוזפול ועלתה לארץ-ישראל. כעבור זמן-מה באה במקומה קבוצה אחרת. כך נמשך הדבר שנים רבות עד לחורבן.

עו"ד אריה חרוץ

(ירושלים)

פלוגת-ההכשרה של „החלוץ המזרחי" בוולוז'ין

כשעברו עלי שלוש שנות-לימוד בישיבת „עץ חיים" בוולוז'ין, התחיל לנקר במוחי רעיון אחד, שלא נתן לי מנוח אף לרגע. התעוררו בי געגועים על ארץ-ישראל. אבל לא יכולתי להסתפח ל„החלוץ" בוולוז'ין, כי חבריו נראו בעיני כבלתי שומרי מסורת. החלטתי לנסוע לוילנא ולהצטרף לחבורת-חלוצים דתית הקרובה לרוחי.

אולם, פתאום קרה דבר, שהרעיש בשעתו את וולוז'ין כולה, כי הוא יצא מגדר המקרים היום-יומיים שבעיר. ומעשה שהיה כך היה: בישיבה היה בחור בשם משה יעקב קוויאט (כיום: פרח). בן עשרים היה, בחור בעל מרץ ובעל-מח ושקדן גדול בלימודיו. הרבה

בעלי־בתים חשובים דברו בו נכבדות, אבל הוא לא אבה שמרע על בת־זוג שאין לבה לארץ־ישראל, כי אידיאליסט גדול היה, ולכן חשב על כלה שתעלה עמו אחרי החתונה לארץ. הוא חיפש ומצא את מלכה שישקו, צעירה ממשפחה מכובדת ונשא אותה לאשה. יומיים אחרי החתונה מיהר משה־יעקב לוילנא בדבר עלייתו לארץ כבעל־הון, אבל הוא לא אושר לעלייה, משום שלא היה בידו כל סכום הכסף הדרוש לכך. בלית־ברירה ובלב דואב חזר לוולוז'ין. בשובו מוילנא נפגשתי אתו באולם הישיבה. הוא הוציא מכיסו גליון ניר, מסרו לי, ואמר: רק זה בלבד נשאר לי כנחמה. אבל מי יודע, הימצאו אנשים מתאימים, שאוכל לארגן אותם ולפעול ביחד אתם איזה דבר. בגליון הניר היה כתוב, שהסתדרות „המזרחי“ בוילנא מיפה את כוחו של משה־יעקב קוויאט לארגן סניף של „החלוץ המזרחי“ בוולוז'ין והיא תתמוך בו בשעת הצורך.

משה יעקב הטיל ספק, אם ימצאו מבין אנשי־הישיבה שיהיו מוכנים לסגור את הגמרות ולצאת להכשרה חקלאית. אולם החשש שלו היה חשש־שוא. אמרתי למשה־יעקב: אני הנני החבר הראשון ל„החלוץ המזרחי“ שבדעתך לארגן. נמצאו עוד שלשה מהמעולים שבאנשי־הישיבה שבאו להרשם כחברים, והם: משה דוד נאמיוט, יוסף גולדשטיין ומשה גלוב.

העניין נשמר כסוד כמנס בינינו. בישיבה לא ידעו, אפילו, רמז עלי־כך. כל האספות נערכו בבית פרטי, מאחורי דלתות סגורות, חלונות מכוסים ושמירה מיוחדת, או תחת כיפת השמים על „הר ביאליק“. באספות הללו החלטנו החלטה נחושה: נעבוד, נרעב ונסבול ובלבד להגיע למטרה. מכיוון, שכל פעולה דורשת כסף, החלטנו שאיש־איש יכניס את הכסף שיקבל מהישיבה, לאחר שיסלק את חובותיו לאכסניה שלו. מובן, שמזה בלבד לא יכולנו לאסוף סכומים ניכרים הדרושים לנו, לכן הלך משה יעקב, בלווית אדם אחד שהתעניין בגורלנו, לדבר על לב ה„בעלי־בתים“ מאנשי „המזרחי“ שיבואו לעזרתנו. לשמחתנו הגדולה נענו לנו אנשי „המזרחי“ בוולוז'ין, ביחוד נדיב־הלב ורב הפעלים ועסקן הציבור, רבי ישראל לוינר, שהיה הראשון שבא לעזרתנו. נמצאו עוד כמניין יהודים, שאספו יותר ממאה דולר ליצירת קרן „החלוץ המזרחי“. לשמחתנו לא היה גבול והחלטנו לצאת מיד לעבודה.

משה יעקב החל לחפש בשבילנו מקום, בו נוכל ללמוד עבודת־האדמה. חיפש ומצא מקום מתאים מאוד למטרתנו, אצל ר' בר מברילקי.

חצרו של ר' בר, שנקראה בשם „מלה ברקי“, עמדה על גבעה קטנה מוקפת שדות והכילה בית מעונו של הבעלים — בית ישן נושן מעץ ושני בתי־גרנות שעמדו מול הבית, אחד ליד השני. ר' בר עם אשתו ושלושת ילדיו התגוררו בחדר אחד, ששימש להם כחדר־אוכל, מטבח ומקום־לינה. בבית הזה נמצאו עוד שני חדרים קטנים. אחד מהם שימש לנו כדירה — לאחר ניקוי יסודי.

בקבוצתנו היו ששה חברים: משה־יעקב קוויאט (פרח), אשתו מלכה שישקו,

„קבוצת הנצי"ב" של „החלוץ המזרחי", בהכשרה ב„מלה-ברקי"

על הסוסים, מימין : אריה חרוץ. משמאל : יוסף גולדשטיין.

עומדים מימין לשמאל : א) רבקה מרים נאמיוט (ב) לייבל ליכרמן (ג) צירל (בתו של האופה ב„ארפצו") (ד) אטל שישקו (ה) משה יעקב פרח (קוויאט) (ו) פריידל ברמן (ז) שמואל דוד אחלי (נאמיוט) (ח) שיינדל (בתו של „ר' שמעון די בארדי").

יושבים על הארץ : א) משה גולוב (ב) לייבל שפטיצקי (ג) מלכה שישקו.

שמואל-דוד נמיוט (אהלי), אריה חרוץ, משה גולוב ויוסף גולדשטיין. היא נוסדה בחול-המועד של פסח תרפ"ה (1925). בחג זה, שהוא סמל החרות, קבלנו עלינו את עול ההגשמה החלוצית. החלטנו פה אחד לצאת מיד אחרי החג ל„מלה ברקי". יום קשה ומלא מחשבות היה לנו יום האחרון של פסח — ביחוד כשפנה היום והלילה השתרר על הארץ, הלילה האחרון שנשאר לנו לבלות בוולוז'ין. כמה קשה לנו לאדם לשנות הווי חיו, בלי להיוועץ מקודם עם קרוביו או מידעיו. ואנו, הלא עשינו כל זה בלי רשות ההורים, מחשש פן יפריעונו.

הבוקר אור וקבוצתנו הקטנה התאספה ליד בית משה-יעקב. כל אחד הביא עמו את חבילותיו והניח אותן בעגלה שעמדה מוכנה לכך. פני כל החברים היו חיוורים ויגעיים והעידו על המחשבות והדאגות שהדריכו את מנוחתנו בלילה האחרון. אולם, די היה להביט בעינים הברורות, כדי להבין ולהעריך את אומץ-לבנו ברגע זה. השעה מוקדמת היתה, לכן לא נראה איש בחוץ שעה שעסקנו בסידור העגלה. כעבור זמן-מה נגמרו כל ההכנות והעגלה, מלאה חפצים, מכשירי-חקלאות וכלי מטבח, עזבה בשקט

את העיר בכונה את צעדיה ל"מלה ברקי". אחדים מידידינו בישיבה, להם גילינו את הסוד, באו ללוות אותנו עד קצה העיר. הם נפרדו מאתנו בברכות חמות ולבביות. לאט-לאט התקדמה עגלתנו בין שדות, שפה ושם נראו עליהם איכרים חורשים אדמתם. אמרנו לעצמנו: כמה מאושרים נהיה כשנוכל כבר לחרוש את אדמת ארץ-ישראל כאיכרים הללו. כל הדרך שוחחנו על סידור חיי העתיד שלנו והבטחנו באמונה שלמה להיות מסורים לעבודה וגם לקבוע עתים לתורה.

בהיותנו כשלושה קילומטר מוולוז'ין, הפנינו אליה את מבטינו. נתגלה לעינינו הבנין הלבן של הישיבה, העומד במקום בולט, ולבותינו נתמלאו רגשות מיוחדים במינם, שקשה לבטאם במלים. החלטנו לשמור בלב את מורשת הישיבה, שתאיר לעולם את דרכנו.

כעבור שעה הגענו ל"מלה ברקי". בכל פינה היה שפוך עצב, כי רחוק היה המקום משוב של-אדם. הדבר היחיד שניחם אותנו במקצת היתה מסילת-הברזל הקרובה והרכבות ששרקו בנסען פעמים אחדות ביום.

התחלנו לדאוג לדירה. בהראות לנו בעל-האחווה את החדר המיוחד לנו — נשארנו עומדים על המקום נדהמים ומשתוממים. החדר היה צר ואפל וחור קטן לו במקום חלון ועד חציו ממולא בכל מיני סמרטוטים, גרוטאות ברזל מכוסות חלודה ועוד "מציאות" כאלו. אולם, לא התיאשנו ונגשנו מיד לנקות את החדר, ששימש לנו להרבה דברים: פה התפללנו, אכלנו את ארוחותינו, למדנו את שעורנו בגמרא ובספרים קדושים אחרים וגם קראנו עתונים וספרים על נושאים ציוניים. לישון בלבד הלכנו לגורן.

בין השדות שקיבלנו באריסות אצל ר' ב"ר היה גם שטח אדמה של דיסטין סמוך לבית, שאותו יחדנו לגן-ירקות. על השטח הזה קבלנו את השעורים הראשונים בהלכות חקלאות. המורה הראשון שלנו היה מאקאר, אחד ממשרתי החצר — גוי זקן. הקשה מכל העבודות היתה לנו החרישה, קשה ממש כקריעת ים-סוף. וכמל-הכעיס היה השטח של גננו במדרון, והסוס התעקש ולא רצה למשוך את המחרשה בשעת עליה. לא עלה בידנו לחרוש, אפילו, תלם אחד ישר. כשהראה לנו פעם ר' בר שהוא חורש תלמים ישרים באחוז במחרשה ביד אחת בלבד — היה הדבר לפלא בעינינו וחשבנו שלא כל אדם מגיע למדרגה כזו.

לא ארכו הימים ולמדנו באופן המניח את הדעת את עבודת-האדמה. מעתה כבר לא השתוממנו למראה אדם החורש תלמים ישרים. ר' ב"ר, שבתחילה התלונן שאנו מקלקלים את אדמתו, ביקש אותנו מעתה שנחרוש גם את אדמתו בשעות הפנאי שלנו. ערימות-ערימות של עשב ושרשים עקורים ואבנים שונות בגדלן וצורתן התנשאו סביב גננו והפליאו את עין-הרואה. כל זה הוצאנו מן האדמה שנמסרה לנו עזובה ומצמיחה קוץ ודרדר, לאחר שחרשנו את השטח ארבע פעמים.

באותו זמן שעבדנו ב"מלה-ברקי" — היתה וולוז'ין כמרקחה. מיום שנודע ליהודי

העיר על מעשנו המהפכני, לא חדלו להתעניין בנו. נחלקו הדעות, אבל הרוב דן אותנו לכף זכות. גם בין צעירי העיר עברה רוח חדשה. הם החלו להגות מחשבות, שמימיהם לא עלו, אפילו, בדמיונם. החלו להאמין בדברים שאף פעם לא האמינו בהם. משה־יעקב קיבל מכתב, שיפתח לשכה רשמית לחברים הרוצים להרשם ב"החלוץ המזרחי". ואמנם, לשכה זו נפתחה כעבור זמן קצר. גם בחורות נרשמו ומיד נשלחה אלינו פריידל בת ר' לייב להקל מעלינו את עול סידור ביתנו.

מתוך שמחה, התלהבות וזמרה, נגשנו לזרוע את גננו, שהכיל מאה ועשרים ערוגות, ארבעים צעד באורך כל אחת. הערוגות היו מסודרות יפה ובטוב־טעם. זרענו את שאר השדות בשבולת־שועל, פישתן ותפוח־אדמה. מהבוקר עד הערב עבדנו בשדה. בשובנו מן העבודה עייפים ויגעיים, לא שכחנו, בכל זאת, ללמוד אחרי תפילת "מעריב" דף גמרא. באופן מיוחד הרגשנו בימים ההם את קדושת השבת. כמה נעים היה לנו יום המנוחה אחרי שברע של עמל ויגיעה. את קדושת השבת הרגשנו מיד אחר שקיעת החמה ביום ששי. התרחצנו והתלבשנו ובחרדת־קודש חכינו לקבל פני שבת מלכתא. מנהג קבוע היה אצלנו לסעוד מידי שבת בחברת ר' בר ומשפחתו.

יער גדול ועבות נמצא בקרבת־מקום לחצר ר' בר, בו בחרנו, אני ושמואל דוד חברי, למקום־תפילה בכל יום שבת בבוקר, כשהשמש אך יצאה ממחבואה. פה, ביער, לא היה מי שיפריע לנו לכוון במלים הנשגבות שבתפילה לתוכנה הנעלה. על שביל נסתר, מכוסה עשב רך, צעדנו לאט, איש ליד רעהו, ומלה במלה ביטאנו את המלים היקרות שבתפילה.

בינתיים נגמרה העבודה ב"מלה־ברקי". קיבלנו הוראה משה־יעקב לחזור עם החפצים לוולוז'ין, כדי לצאת למקום־עבודה אחר. נפרדנו מ"מלה־ברקי" ובאנו לוולוז'ין, מוכנים ומזומנים לכל דבר שיוטל עלינו. משה־יעקב הודיע לנו, שעלינו ללכת לעבוד ביער. התחלנו להכין גרזנים ומשורים הדרושים לעבודה זו.

יצאנו בעגלתנו לעבודתנו החדשה ביער, מרחק של 20 ק"מ ובינינו היה אחד בלבד, הוא חיים, שהכיר קצת את הדרך. כשהגענו למקום הנועד, האירה השמש כבר מזמן את הסביבה המלאה שפע של יערות. לאחר שסעדנו לבנו, יצאנו לעבודה. עייפים היינו מאוד אחרי לילה ללא־שינה. בכל־זאת התאמצנו ועבדנו.

כשעתיים עברו עד שגמרנו לבקע את גזר־העץ הראשון. גדול היה צערנו בראותנו שבאופן כזה לא נשתכר אפילו, את הלחם היבש. הבטנו על פרי עמלנו וכמעט שלא ראינו דבר. שבנו הביתה בלב שבור ונדכה, כשכל תקוותינו הולכות ורפות...

עבודתנו ביער היתה קשה והכנסתנו מוגבלת. היא הספיקה להוצאות ההכרחיות בלבד. אולם גרוע מזה היתה הבדידות, שהעיקה עלינו מאוד. נפשנו נכספה לסיפוק רוחני, שאותו לא מצאנו בין סבכי היער הגדול, וגם לא בכפר הרחוק מישוב יהודי והמלא איכרים מגושמים. והנה קבלנו מכתב מאת משה־יעקב, שעלינו לשוב ל"מלה־ברקי", כי

הפירות הבשילו וצריכים להוריד הכל מהשדות. מיהרנו לאסוף את חפצינו, סילקנו את חובותינו לאיכרים וחזרנו ל"מלה ברק".

ב"מלה ברק" הגיעה אלינו ידיעה, שהחבר ראובן פינגר מוילנא יבוא אלינו לבחון אותנו, אם מספיקת ידיעותינו בעניני ארץ-ישראל והציונות. באנו לוולוז'ין בקשר עם הביקור הזה. החבר פינגר נאם לפנינו על מטרת "החלוץ המזרחי". למחרת ביקר בקבוצתנו ב"מלה ברק" והיה שבע-רצון מפעולתנו. "מחלקת העבודה" אישרה אותנו לעלייה בתור "יודעים שביודעים". כעבור זמן קצר נסענו לווארשה ואושרנו גם ע"י הקונסוליה.

שבנו לוולוז'ין כמנצחים, לאחר שהישגנו את המטרה אליה נכספנו. בעזבנו את וולוז'ין בדרכנו לארץ, יצאה כל העיר ללוותנו. כולם שמחו בשמחתנו. אף שהיה אז יום סגריר — ליוו אותנו מרחק רב. האיש הנכבד והנדיב, ר' ישראל לונין, התומך הראשון בקבוצתנו, נאם נאום לבבי שנסתיים באיחולים להתישבותנו על אדמת-הקודש ולהצלחתנו כאזרחי ארץ-ישראל.

ביתרים מספרים

בית"ר בוולוז'ין

קן בית"ר בוולוז'ין נוסד בשנת תרפ"ח (1928) כתנועה צופית-ציונית, ללא גוון פוליטי. מתי-מעט היינו. המגמה היתה ללכד את הבוגרים של בית-ספר "תרבות" במסגרת אירגונית. אולם הנער הוולוז'ינאי, שהיה ער לבעיות הזמן ולמתרחש במחנה הציוני, לא בא על סיפוקו בפעולות ספורט ותרבות גרידא, ושאף לחיים פוליטיים. מר חיים גולובנצ'יק, מנהל בית-ספר "תרבות", שנטה אחר התנועה הרביזיוניסטית, הציע לתת לקן צביון ימני. הצעתו נתקבלה וייפינו את כוחו לנסוע לוילנא ולהביא משם מדריך מתאים.

המנהל הביא עמו את מר בצלאל ליכטנשטיין (נמצא בישראל) מתנועת "ברית טרומפלדור". שבמרוצת הזמן הפכה לתנועת בית"ר. ראשית דרכנו לא היתה סוגה בשושנים. נתקלנו באי-הבנה מצד הרבה הורים, שראו בפעולתנו "צחצוח חרבות" ואיבוד זמן לריק. אולם בהשפעתו של מר גולובנצ'יק, שהיה בעל סמכות פדגוגית מוכרת נחלשה ההתנגדות, ורבים מתלמידי בית-ספר "תרבות" נרשמו בבית"ר.

לחברי הקן ניתנה הוראה לקנות פנקסי-כיס, בהם רשמו את "עשרת הדיברות" של הצופים, שחובה היתה להגשימן בחיי יום-יום. כל הפעולות התנהלו בעברית. חברי הקן נקראו "אחים" ו"אחיות". הקשר של ה"אחים" וה"אחיות" עם המדריכים והמדריכות היה הדוק ולבבי ביותר. סמל הבית"ר היה דמוי מנורה. ענדו אותו על הכובע, או על דש הבגד. במקום "שלום" הונהגה הברכה "תל-חי".

ההנהגה של קן בית"ר עם בצלאל ליכטנשטיין, ביום כ"ח באב תרפ"ח (14 באוגוסט 1928)
מימין לשמאל: (א) אפרים רוגובין (ב) בתיה גרמן (ג) בצלאל ליכטנשטיין
(ד) דב לאוויט (ה) ברוך מרדכי מאירסון.

נבחרה הנהגה שחבריה היו: (א) שבתאי באַקשט. (ב) בתיה גרמן. (ג) דב לאוויט.
(ד) ברוך מרדכי מאירסון. (ה) אפרים רוגובין. כמפקד הראשון של הקן שימש דב לאוויט.
כמזכירה שימשה בתיה גרמן. אחרי מותה ניתמנה ישראל ברקוביץ' לתפקיד זה.
מר ליכטנשטיין חילק את חברי הקן לקבוצות, לפי הגיל ולפי המין. כראשי הקבוצות
שימשו חברי ההנהגה. פעולתו המייגעת והמפרכת של מר ליכטנשטיין נשאה פרי.
כעבור זמן קצר מנה הקן כשמונים "אחים" ו"אחיות".
בהשפעתו של מר גולובנצ'יץ הועמד לרשותנו בערבים האולם של בית-ספר
"תרבות". בדרך כלל עסקו ראשי הקבוצות בפעולה החינוכית, אולם מפעם לפעם הוזמנו
מרצים מבני המקום, שהירצו, בין היתר, על תולדות התנועה הציונית ועל הגיאוגרפיה
של ארץ-ישראל. בין המרצים היו מר חיים גולובנצ'יץ, מר חיים דרצינסקי ומר בנימין
שישקו. "עתון-קיר", בו פורסם מפרי עטם של חברי הקן — היה אחת מפעולות התרבות
החשובות.

במשך הזמן נעשה צר לנו המקום באולם של בית-ספר "תרבות", ושכרנו חדר בבית
פרטי. החזקתו כוסתה מדמי-חבר ומהצגות-חובבים שהצגנו.
הקן שאף ל"הפיץ מעינותיו חוצה". בהתאם לכך ייסדנו קנים של בית"ר בווישניבה.

קריית"ר בשנת תרפ"ח (1928)

שורה ראשונה, מלמעלה למטה (משמאל לימין) : א' זלמן פרסקי ב' יוסף דובינסקי ג' דוד בונימוביץ ד' אפקה
(ה) מינה ברמן ו' הינדה רוזניק ז' פיגל קראמניק ח' בילקה מורדוביץ ט' לאה פומשניק י' רחל פוסקי יא' קופל קגן
יב' חיים אלי פרסקי.

שורה שנייה : א' חיים קיסעל ב' אברהם ברמן ג' דוד אלפרט ד' זלסקה לאוויט ה' ישראל ברקוביץ ו' בלה פומשניק ז' פשקה
רוזובין ח' חיים אלפרט ט' שמואל ברמן י' יצחק פרסקי.

שורה שלישית : א' שבתי באקשט ב' יעקב ברקוביץ ג' מנייה דובינסקי ד' רב לאוויט ה' חיים גולובניצ'יך ו' בלה קראמניק
ז' אליעזר מוא"ה ח' שלמה ליברמן ט' יצחק קפלן.

בטראב, באיבניץ, בבאקשט ובחורודוק. מהקן של וולוז'ין יצאו החוטים לקנים האחרים והוא שימש כמטרופולין של קני בית"ר בסביבה. בוולוז'ין התקימו כינוסים מחוייבים, שהורגשו מאוד בעיר ותרמו רבות לחיזוקה ולהגברתה של הפעולה הציונית. בכינוסים אלה השתתפו תמיד מדריכים בעלי מוניטין, כגון, צבי ברגמן מברנוביץ', גרשון אשכנזי וישראל סורגוביץ' מווילנא (בארץ שינה את שמו לתנאי. נפטר לפני כמה שנים). בנוסף על הכינוסים סידרנו גם מחנות מחוץ לוולוז'ין, שנשאו אופי צבאי מובהק. אחד המחנות התקיים בכפר רודניק. כמרכזן סידרנו קורסים להכשרת מפקדים, בהנהלתו של מר ברוך איידלמן.

קן בית"ר עם הסופר דניאל פרסקי, ביום י"ד בחשוון, תרפ"ט (28 באוקטובר 1928)
 עומדים, מלמעלה למטה (משמאל לימין): א) יצחק פרסקי ב) ברוך סימורניצקי ג) בן-ציון גולדשמיד ד) לאה פומשניק ה) זלסקה לאוויט ו) חיים אלי פרסקי ז) אליעזר מוז"ה ח) לייבל. שורה שנייה: א) יעקב ברקוביץ' ב) אריה דראפנוויצקי ג) לאה שווארצברג ד) פשקה רונובין ה) רודה אלפרט ו) מינה ברמן ז) מינה ברמן ח) ראסל שלוסברג ט) בנימין קליינבורד ט) שלמה ברמן.
 שורה שלישית: א) ישראל ברקוביץ' ב) ברוך מרדכי מאירסון ג) דב לאוויט ד) הסופר דניאל פרסקי ה) אפרים רונובין ו) שבתאי באקשט.
 שורה רביעית: א) שמואל ברמן ב) אהרן גולוב ג) קופל קגן ד) יצחק קפלן ה) הסל פרסקי. שורה חמישית: א) יעקב רונובין ב) יוסף דובינסקי ג) שמעיה ד) חנן רונובין.

אחת החוויות העזות ביותר השמורה בזכרוננו מחיי הקן, היא ביקורו של הסופר דניאל פרסקי, קרובו של השוחט ר' יהודה אברהם פרסקי. הזמנו אותו לקן ושמענו מפיו הרצאה רבת-עניין על נושא ציוני, שתרמה להעמקת תודעתנו הלאומית. זכינו למפקדים ומפקדות מוכשרים ומעולים. ביניהם היו: (א) שבתאי באקשט. (ב) יעקב ברקוביץ'. (ג) ישראל ברקוביץ'. (ד) סוניה דובינסקי. (ה) דב לאוויט. (ו) אליעזר מזא"ה. (ז) ברוך מרדכי מאירסון. (ח) קופל קגן. (ט) בנימין קליינבורד. (י) בלה קראמניק. (יא) אפרים רוגובין. תנועתנו חייבה הגשמה עצמית. בהתאם לכך יצאו חברי הקן להכשרה. נקודת-ההכשרה הראשונה היתה נאדבורנה.

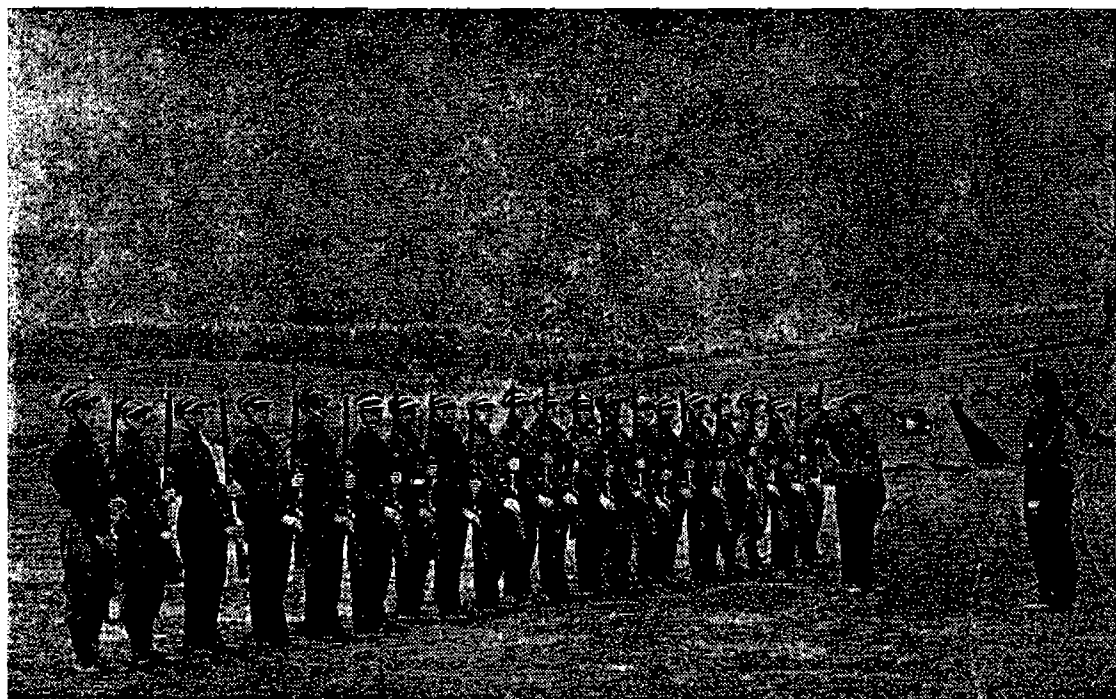

חברי בית"ר בהכשרה בוולוז'ין

מימין לשמאל: (א) לאה שווארצברג (ב) יעקב ברקוביץ' (ג) שמואל רוגובין (ד) מינה ברמן (ה) אייזיק גירקוס (ו) אברהם בר.

הקן שם דגש חזק על ההכשרה הצבאית של חבריו. הגשנו בקשה למפקד של גדוד חיל-הספר שחנה בוולוז'ין, שיאמן את חברינו באימונים צבאיים. בקשתנו נענתה והועמד לרשותנו מפקד. כמרכן קיבלנו רובים ותחמושת. האימונים התקיימו על-יד "הר-ביאליק". ה-P.W. (Przysposobienie wojskowe) היה אירגון צבאי למחצה, שהתאמן בשימוש

בכלי־נשק קלים, כגון, אקדוחים, רובים, מסכות גז וכר. הופעת הביתרים על תלבושתם, חמושים ברובים, ברימונים ובמסכות גז, עוררה יראת־כבוד בקרב רבים מיהודי וולוז'ין, שראו בכך הכשרה צבאית ממדרגה ראשונה, לקראת היעוד הגדול שיוטל על הנער במאבקו על המדינה היהודית. אולם הופעות אלו עוררו גם תגובות שליליות בקרב חוגים מסוימים של יהודי וולוז'ין, שראו בכך „מיליטריזם“ ו„מישחק ברובים“. אבל, במאורעות תרפ"ט (1929) הודו גם הספקנים בחשיבותה של ההכשרה הצבאית.*

קבוצת P. W. של חברי בית"ר בשנת תר"ץ (1930)
עם המפקד אפרים רונובין (על רקע „הר ביאליק“, מימין).

חברי בית"ר השתתפו בתהלוכות צבאיות, שהתקיימו בחגים הלאומיים של פולין. הופעתם היתה מרשימה. כל תנועות הנער הסתדרו בכיכר השוק, והסטארוסטה היה מקבל דו"ח (ראפורט) מהנציגים של תנועות הנער, שכלל את השם של תנועת הנער, מספר המשתתפים ומספר הנעדרים.

* הערת העורך : אלה שלעגו ל„מיליטריזם“, עשו זאת מתוך אי־ידיעת תולדות הישוב החדש בארץ־ישראל. לא ז'בוטינסקי ז"ל היה הראשון שדיבר עלי־כך. קדמו לו אנשי העליה הראשונה. זאב דובנוב, אחיו של ההסטוריון שמעון דובנוב, כתב ביום 1.11.1882 מיפו לאחיו בין היתר : „מלבד זאת יש לאמן אנשים צעירים והדור הצעיר הבא לשלוט בנשק, ואז — כאן אני שוקע בחלומות. אז יבוא היום המפואר, שעל בואו בישר ישעיהו במשאות הנחמה הנלהכים שלו. אז יכריזו היהודים עצמם, בנשק ביד (אם יהיה צורך בכך) ובקול רם כאדוני ארצם העתיקה“ (ר' דוד בן־גוריון, ראשונים. תדפיס משנתון הממשלה תשכ"ג, עמוד ל"ב).

המיפקדה של קן בית"ר, עם גרשון אשכנזי, בשנת תר"ץ (1930)

עומדים (מימין לשמאל): א) בנימין קליינבורד ב) ישראל ברקוביץ ג) יעקב רוגובין.
יושבים: א) אפרים רוגובין ב) בלה קראמניק ג) גרשון אשכנזי ד) דב לאוויט ה) שבתאי מאקשט.

עת צאתו של דב לאוויט להכשרה בשנת תר"ץ (1930), ניתמנה למפקד הקן אפרים רוגובין, שתרם רבות לחיזוקו ולפיתוחו. אולם, כעבור זמן קצר, יצא גם אפרים להכשרה, ובמקומו נתמנתה בלה קראמניק כמפקדת הקן. התרומה, שתרמה בלה לקן מראשית ייסודו ועד עלותה לארץ-ישראל, היתה ניכרת ומבורכת. היא השכילה לקשור קשר נפשי עמוק בינה ולבין חברי הקן. היא היתה מסורה לתנועה בכל לבבה ובכל נפשה. בלה ואפרים עלו לארץ-ישראל בשנת תרצ"ג (1933). הם זכו לפרידה נרגשת מאוד מצד כל חברי הקן.

אחרי עלותם של בלה ואפרים, ניתמנה אליעזר מזא"ה כמפקד הקן. המיפקדה החדשה הורכבה מן ה"אחים" וה"אחיות" הבאים: א) נתמה לונין. ב) ברוך מרדכי מאירסון. ג) קופל קגן. ד) בנימין קליינבורד. ה) פשקה רוגובין (גזברית).

הקן התפתח מאוד בשנים האחרונות לפני מלחמת העולם השנייה. בהשפעתם של המורים יעקב ליפשיץ וגליקרה, הצטרפו לבית"ר רבים מתלמידי בית-הספר "תרבות". הקן מנה אז כמאה וששים "אחים" ו"אחיות". עליכך הוענק לו אות הצטיינות מהנציבות של בית"ר. מר אהרן פרופס (נציב בית"ר) בא לוולוז'ין לשם ציון המאורע של קבלת

בקרור אום המפקדה היראשית גרשון אשכנזי בקרן ביטאון ברעזאן בימים

25.26.27/IV-1930

ערמדיס, מיטן לשמאל: א) בנימין קליינבוך ב) חיים אלפרס ג) יעקב ברוקוביץ ד) לייזל הלר ה) ראפל וויסנבורג ו) ישראל ברוקוביץ ז) יוחנן גלמן ח) זלצמק לאוויש ט) מינה ברמן י) רבקה קאלין יא) חישל בוינמוביץ יב) מינה ברמן יג) י. דולגוב. יושבים (שורה ראשונה): א) יצחק פרסקי ב) מינה קראמניק ג) חסיה דאול ד) מינה דובינסקי ה) הינדא וויניק ו) שפתי באשש (ז) גרשון אשכנזי ח) רב לאוויש ט) אמרי דובוביץ י) בלה קראמניק יא) בלה פוטשניק יב) שמואל ברמן. שורה שנייה: א) ב) חיים אלי פרסקי ג) שלמה ברמן ד) קופל קנז ה) דוד בוינמוביץ ו) אהרן גולוב ז) יעקב דובוביץ ח) יוסף גלמן ט) חנא דובוביץ י) יצחק קסל יא) יעקב סקליט.

האות. כאשר מר מנחם בגין נבחר כנציב בית"ר, ביקר אף הוא בוולוז'ין. ביקורו הפך לארוע גדול בחיי הקן. ערכנו לו קבלת־פנים מפוארת. בקבלת פני האורח החשוב היתה פעילה מאוד הגברת ריקלה שפסנוול, שהיתה מסורה מאוד לתנועה הו'בוטינסקאית בוולוז'ין. פעמים רבות היתה מציידת באוכל את חברי בית"ר בצאתם למחנות־קיץ.

כאשר מזא"ה נתקבל כמורה בעיירה סמוכה לוולוז'ין ועזב את העיר — ניתמנה כמפקד־הקן ברוך מרדכי מאירסון. חברי המיפקדה היו: (א) פסח ברמן. (ב) מיכאל גרבר. (ג) צביה מזא"ה. (ד) אלי פרסקי. (ה) צבי צארט. (ו) יעקב קגן. כגוברית שימשה צפורה שפסנוול.

פלוגה של חברי בית"ר בטיול ביער ולוקומפיה בוויילנא, ביום י"ד באב תרפ"ט (20 באוגוסט 1929) עומדים, מלמעלה למטה (מימין לשמאל): (א) יצחק פרסקי (ב) אפרים רוגובין (ג) אהרן פרופס (ד) קצ'רגינסקי (ה) גרשון אשכנזי (ו) בצלאל ליכטנשטיין (ז) רב לאוויט (ח) חיים קיסיעל (ט) הרשל בונימוביץ'.

שורה שנייה: (א) אליעזר מזא"ה (ב) ישראל ברקוביץ' (ג) סוניה דובינסקי (ד) לאה שווארצברג (ה) הינדה רודניק (ו) שבתאי באקשט (ז) אסתר ברמן (ח) כלה פומשניק (ט) קופל קגן. שורה שלישית: (א) חיים אלי פרסקי (ב) יצחק קפלן (ג) דוד בונימוביץ' (ד) חנן רוגובין (ה) אהרן גולוב (ו) יעקב רוגובין.

יושבים על הארץ: (א) בנימין קליינבורד (ב) ברוך סימורניצקי (ג) מינה ברמן (ד) חסיה דאול (ה) יעקב ברקוביץ' (ו) פסיה רוגובין (ז) מינה ברמן (ח) יוחנן גלמן.

גם בתקופה זו לא היה לקן אולם־קבע והוא נדד מדירה לדירה. לשם מימון ההוצאות הצגנו הצגות על נושאים שונים. כבמאי שימש אליעזר מזא"ה. נושאי ההצגות היו מענייני דיומא. ביום תל־חי הצגנו הצגה מחיי יוסף טרומפלדור ובכ' בתמוז — מחיי הרצל. אף על פי שחברי בית־ר נהנו מעט מסרטיפיקטים, בכל זאת הכשירו את עצמם לעבודה גופנית בארץ־ישראל. ביופפול התקיימה פלוגת־הכשרה של חברי בית־ר, שעבדו אצל מר שיף, ובוולוז'ין — אצל רפפורט ופרלמן.

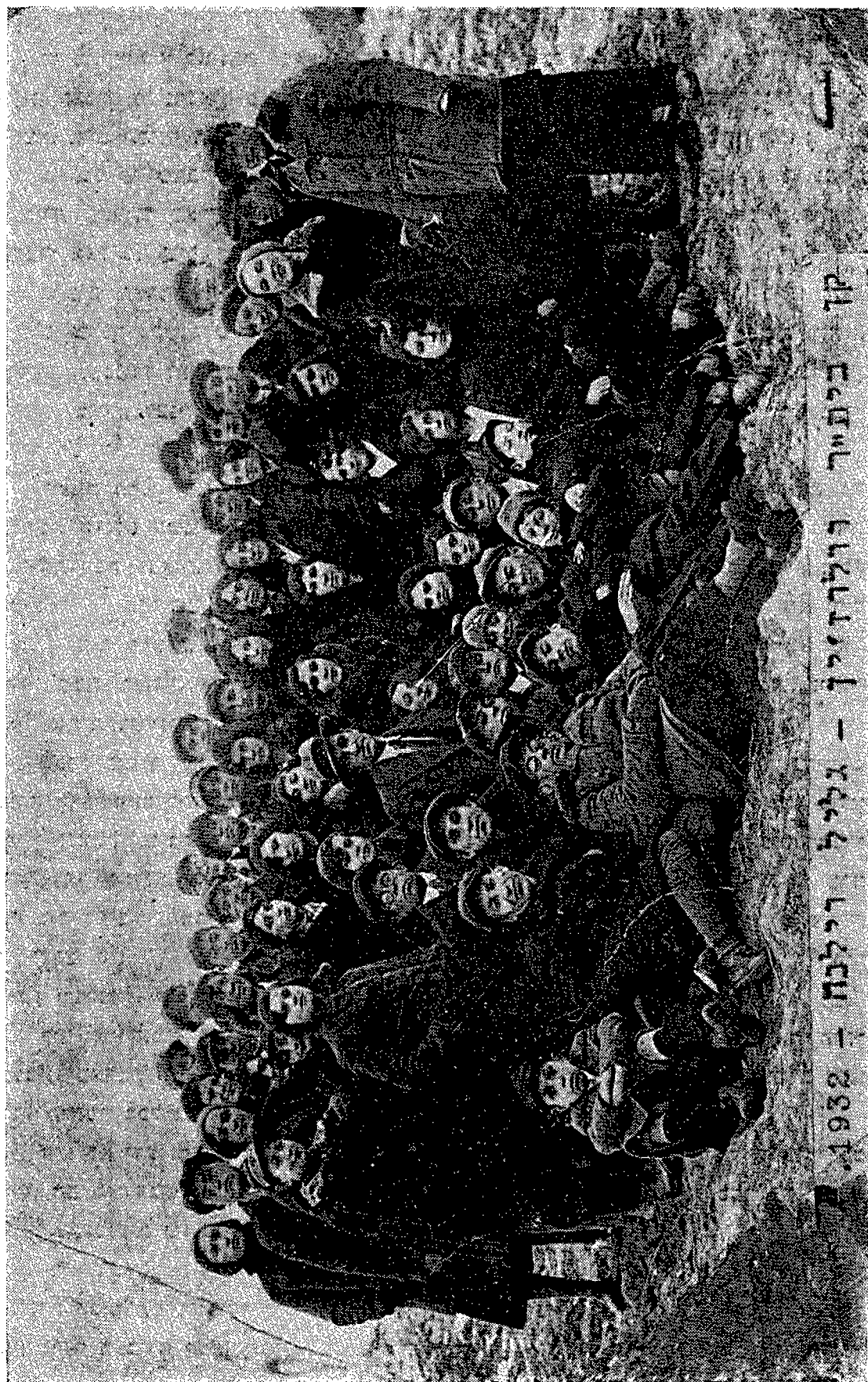
בשנים האחרונות החלו השלטונות הפולניים להציק לקן. נהוג היה בקן לחלק כרטיסי ברכה „לשנה טובה“, שההכנסה מהן היתה לטובת הקן. פעם יצאו צביה מזא"ה וצפורה שפסנוול לחלק כרטיסי־ברכה, ועצר אותן שוטר. מאחר שלא היו מצוידות ברשיון מתאים, נלקחו לבגין „גמינע“ ברחוב ווילנא, בו שכנה גם המשטרה, ונכלאו שם. נכבדי העיר השתדלו למען שיחרורן, והן הפכו ל„גיבורות היום“.

השנים חלפו, שנות תקווה ואמונה — עד שהתקדרו השמים ובישרו את בואה של מלחמת העולם השנייה, מלחמת כרת של יהודי אירופה. יהודי וולוז'ין חיכו במתיחות ובדאגה רבה לבאות. המאורעות התפתחו במהירות מסחררת. ימים מעטים אחרי פרוץ המלחמה — התמוטט השלטון הפולני, והסובייטים נכנסו לוולוז'ין. מצב הרוח היה ירוד מאוד. צביה מזא"ה, דוד שמרקוביץ וצפורה שפסנוול מיהרו לברוך מרדכי מאירסון, לקחו ממנו בבהלה את מפתחות־הקן ושרפו את כל המיסמכים. את הדגל של בית־ר ואת אות־ההצטיינות הכניסו לפח והטמינו אותו באדמה.

חברי בית־ר לא שגו באשליות. הם ידעו מה מצפה להם. לכן החליטו להימלט מוולוז'ין ולחתור לחופי ארץ־ישראל. עוד בשנת תרצ"ח (1938) עלו בעליה ב' פסח ברמן ופרץ רוגובין. פנינה רודניק עלתה בשנת תרצ"ט (1939) באניה „פאריטה“. רבים מחברי הקן יצאו לוילנא, ששימשה בימים ההם שער לארץ־ישראל. בין היוצאים היו: א) שרה בונימוביץ, ב) נחמה לונין, ג) צבי לונין, ד) ברוך מרדכי מאירסון, ה) יעקב פינגר, ו) יעקב קגן, ז) פשקה רוגובין, ח) לייבל שווארצברג, ט) דוד שמרקוביץ, י) חיה ליבע שפסנוול, יא) צפורה שפסנוול.

דוד שמרקוביץ העביר לוילנא את הפח עם הדגל ואת אות־ההצטיינות. את הדגל הטמינו באדמה ואת אות־ההצטיינות מסרו לידיה של צפורה שפסנוול. היא שמרה עליו מכל מישמר בכל נדודיה ותלאותיה שעברו עליה ועדיין הוא שמור אצלה. הקן לא ידע, מאז ייסודה, שום משברים ופילוגים. כל „אח“ וכל „אחות“ ידעו דרכם מהי. הם היו דבקים באמונתם וקיבלו על עצמם את תורת ז'בוטינסקי כהויתתה, משום שהיו משוכנעים שזוהי הדרך האחת והיחידה, שתובילנו קוממיות לארצנו.

אחת־עשרה שנה בלבד התקיים הקן. בשנים מעטות אלו הפך לכוח גדול, שזכה לאהדת רבים מיהודי וולוז'ין. הקן היה הרוח החיה בפעולה הציונית בוולוז'ין. הוא עשה את עיקר העבודה למען הקרנות הלאומיות. כמרכן עסק באיסוף כספים למען בית־ספר

קב. בית"ר, נולדז'ין - גליל, ריכלבא - 1932.

חברי קב. בית"ר בשנת תרצ"ב (1932) עם הח' דב. לאוויט, לפני עלייתו לארץ-ישראל (דב. לאוויט יושב באמצע, חבוש מגבעת).

בוגרי בית"ר וחברי "ברית החייל", לכבוד ביקורו של ליפא לויתן מארץ-ישראל, ביום ו' בכסלו תרצ"ה (13 בנובמבר 1934)

עומדים למעלה (מימין לשמאל): א) יונה שפירא ב) פריידל קראמניק ג) פסח ברמן ד) ה) צביה לונין ו) לייבל שאלמן ז) צילה פרסקי ח) הבת של אברהם "אשר יצר" ט) ראסל שלוסברג י) חתנו של שרירא יא) בנימין קליינבורד יב) פייגל קראמניק יג) חיים איטשע ארע.

שורה שנייה: א) פרץ רוגובין ב) שלמה מלצר ג) אָנֶיע רובין ד) ליפא לויתן ה) רבקה פרסקי ו) אברהם ברקוביץ' ז) ברוך מרדכי מאירסון ח) מרדכי מארצקי ט) יעקב ליפשיץ. שורה שלישית: א) פשקה רוגובין ב) אליקים צימרמן ג) רבקה רוגובין ד) חניקה רוגובין ה) איטקה קאליק ו) לייבל שווארצברג ז) חיים, בנו של עזר-הדיו ח) משה קפלן ט) דוד בונימוביץ'.

"תרבות". בשנים של משבר ושל ירידה, עמד הקן. איתן על משמרתו. דבק באמונתו שעם ישראל חי ועוד בימינו נזכה לתקומתה של מדינת היהודים. בהשראת הבית"ר נוסדה בוולוז'ין ברית הציונים הרביזיוניסטים, שבראשה עמדו שלמה חיים ברודנה, חיים יצחק ווייסבורד ואברהם צארט. כמורכן נוסדה "ברית החייל", בהנהגת: א) אברהם ברקוביץ'. ב) שמעיה חדש. ג) מרדכי מארצקי. ד) שלמה מלצר. ה) שניאור קיוויליביץ'. ו) א. רובין. ז) ראובן רוזנברג ואחרים. כולם היו יוצאי-צבא.

בהכשרה בוולוז'ין

לוולוז'ין הגעתי בשנת תרצ"ג (1933). היתה זו תקופת ההתפשטות המהירה של רשת ה"הכשרות" בפולין — של "החלוץ" ושל תנועות הנוער החלוציות. באתי יחד עם קבוצה בת שלושים איש, הפלוגה הראשונה של "הסדן", הוא קיבוץ ההכשרה של "השומר-הצעיר" — חברים מווילנא ומגליל ווילנא, ובתוכם עיר מולדתי ראקוב. הגענו, קבוצת צעירים בני שמונה-עשרה-תשע-עשרה, בחורף קשה, בעגלה רתומה לסוסים — אמצעי-התחבורה היחיד בימים ההם בסביבה.

כבר נשתכח ממני שם הרחוב בו גרנו. ברחוב הזה נמצאה המינסרה של פולאק, בה עבדנו והרווחנו את לחמנו הדל. בית-ההכשרה הכיל, בסך-הכול, חדר-אוכל קטן, מטבח

חברי "השומר-הצעיר" בשנת תרצ"ד (1934)

עומדים מימין לשמאל: א) בחור מווילנא ב) יוכבד דולגוב ג) אברהם פרסקי ד) גיטל רפפורט
ה) בחור מווילנא.

יושבים: א) רחל פרסקי ב) בחור מראקוב ג) הינדא רודניק ד) בחור מווילנא ה) לאה
ו) יצחק קפלן.

יושבים למטה: א) אליהו גארושביץ' ב) אלטה הורודישקי' ג) מרדכי אליהו גירזון.

וחדר־מיטות משותף לכולנו. אי־אפשר היה לדחוס בו כארבעים מיטות, על־כן הקמנו בו „נארות“, מדפי־עץ פשוטים לכל אורך החדר, בשתי קומות. בכל־זאת צר היה המקום וכמה חברים ישנו על עליית־הגג. ישנו בצפיפות לא־תואר — בחורים ובחורות ביחד. אולי לא ייאמן — ויהודי העיר בקושי האמינו לנו — אבל לפי מיטב ידיעתי היה ה„מוסר“ גבוה מאוד, בניגוד לצפוי מאנשים צעירים, אך בהתאמה גמורה לרוח בה התחנכנו ב„השומר־הצעיר“.

המטבח קטן היה ובו תנור־לבנים רחב־גב. הוא שימש לבישול ארוחותינו הדלות ולפעמים גם לאפיית לחם. וילון היה פרוש על פינה ליד התנור ובה קערה: שם היו הבנות רוחצות גופן, לפי התור (לעתים רחוקות, בשל חסרון כיס, היינו הולכים כולנו לבית־המרחץ, כשהגזבר צועד בגאווה בראש). זו היתה הפינה הפרטית, ה„אינטימית“, היחידה בהכשרה. שהרי לא היה שום „מקום פרטי“ לייחוד, להתבודדות — ממש כשם שלא ידענו שום רכוש פרטי, ולו החפץ הזעיר ביותר, בשל הקפדה חמורה על השיתוף והשוויון. ולא היו לנו שום בגדים מלבד אלה שעל גופנו. לפעמים, בקומי משנתי, לא ידעתי, אפילו, איזו נעליים אנעל בצאתי לעבודה. נעליים שרפו הסנדלריה הועיד לי לאותו יום — עדיין נעלה אוהן. חברה שבמישמרת לילה...

בחורות צעירות, היינו — אך עבדנו קשה מאוד. לפי המושגים השולטים כיום: עבודת־פרך ממש. לנו נראה הדבר פשוט מאוד ולא באנו בשום טרוניות. בחרנו בדרך זו, רצינו בה. במינסרה היה עלינו למלא שקי־נסורת ולהובילם — תמיד על הגב — אל המיגרש רחב־הידיים. את השק צריך היה לרוקן בראש הערימה, עד שזו הפכה להר־נסורת רם. מיום ליום גבה ההר והיינו נאלצות לטפס מעלה־מעלה, הגב כפוף מכובד המשא. קצב העבודה היה מהיר, קצב המכונה, ואילו חדר־הנסורת היה קטן. אם לא הסכקנו לרוקנו — היה הוא מתמלא נסורת ונסתמה המכונה.

עבודה אחרת היתה סחיבת נסר־קרשים (אוברזקי בלע"ז), שנשארו אחרי נסירת הקרשים. היינו נוטלות צרור גדול של נסרים מתחת לזרוע, שלבש צורה של מטאטא ארוך־ארוך, ומושכים אותם עד להר הגבוה. ועוד היו ימים בהם סידרנו את הנסרים בתבנית מרובעים. כן היינו יוצאים — בחורות ובחורים — לחטוב עצים ולנסרם בחצרותיהם של יהודי וולוז'ין. העבודה היתה קשה, אך, כאמור, קיבלנו אותה באהבה. שהרי באנו להכשיר עצמנו לעבודה הקשה המחכה לנו בארץ־ישראל. שכר־עבודתנו היה נמוך מאוד, בערך זהוב אחד ביום. תכופות מאוד סבלנו מחוסר־עבודה.

מה פלא אפוא שמזוננו היה דל מאוד: לחם, תה, תפוחי־אדמה ומרק. כך בימי חול וכך בשבת וחג. קשה לי להבין כיום, כיצד החזקנו מעמד ובריאותנו לא נתערערה כליל. מאכל ה„מותרות“ היחיד שלנו היה לחם טרי. אחרי העבודה, או בשבת, בנחתנו על משכבנו, היינו נוטלים לידינו ככר־לחם ונוגסים ממנו בהנאה. וזכור לטוב האופה מוולוז'ין שנתן לנו לחם בהקפה ולא חדל, אף־על־פי שהיינו חבים לו חוב גדול.

ויש לומר, שיהודי וולוז'ין התיחסו אלינו, בדרך כלל, יפה, גילו כלפינו אחדה ואף הבינו למצבנו. נשלחתי כ"תופרת" לבתי התושבים האמידים יותר. היה עלי לגזור ולתפור לבנים, בגדים וכו'. נסיוני במלאכה זו היה כמעט אפסי וקלקלתי הרבה. אך נותני-העבודה שלי לא נזפו בי, רק חייכו — ושילמו שכרי.

חוסר-הנסיון שלנו הורגש בכול: בעבודה, בבישול, ובאירגון חיינו. עמדו לנו רק עקשנות-נעורים, חלום ארץ-ישראל והקיבוץ. וכך גם בתחום הבריאות. בשל המזון הגרוע והבלתי מספיק, העבודה הקשה, הצפיפות במגורים — היה מצב-התברואה מחריד. פרצה מחלה קשה, מעצבנת ומתישה כוחות: גרדת. אותי ובת-וילנא אחת קבעו כ"חובשות". תפקידנו היה, מדי ערב בערב, למרוח את גבות החברים במישחת-עופרת שהכינונו אותה במרידינו. "זכיתי" לעלבון קשה: באתי לבית-המרקחת לקנות כמות גדולה של חמרים להכנת המישחה. אמר לי הרוקח בגסות: נו, מהיום והלאה פטורים תהיו מלחפש עבודה, תהיו עסוקים בהתגרדות... שמרתי לו זמן רב טינה בלבי על הפגיעה בחברי.

גאים היינו על עבודתנו הקשה, על רצוננו העז ועל סדרי-חיים קיבוציים. הקפדנו מאוד שלא יהיו, חלילה, שום פריצות בשוויון, שוויון מוחלט. הגה קוריוז: כסף ל"מותרות" כמו ראינוע או תיאטרון, כמובן, לא היה לנו. בחורי וולוז'ין היו מבקרים אצלנו לפעמים ויש שהיו מזמינים אותנו לסרט — אותנו, פירוש הבחורות בלבד, קמה סערה. הבחורים התקוממו על האפליה. כונסה אסיפת-הקיבוץ והוחלט, שאמנם ייענו לאברכי העיר, אבל לפי תור — בחורים ובחורות כאחד. אך לא זו היתה כוונת הפילנטרופים מוולוז'ין, והם חדלו להזמין את "חברי ההכשרה" לסינימה.

היה לנו הווי משלנו: שירה משותפת במשך שעות ארוכות בערבים, קריאת ספרים, שיחות קיבוץ, טיולים בסביבה, חדות-נעורים ומעשי-שובבות. ביחוד, הצטיין אחד מחברינו, בעל כישרון-מישחק מובהק. כשבא שליח התנועה מהארץ, שכב חברנו במיטה בחדרון אפל, חיקה בכי תינוק ובכה בכי מר בקולה של בחורה על האסון שקרה "לה": נולד "לה" תינוק. השליח נכנס עמו בשיחה והפציר "בה" ארוכות לעזוב את וולוז'ין, כדי שלא יצא שמנו לרעה בעיר. ה"יולדת" התגוננה בכל כוחותיה וטענה, שאם תגורש — תטיל את עצמה לנהר... לא יכולנו להתאפק יותר והודלק האור...

בחוויה מסוג אחר לגמרי, "הצגה" מזעזעת, השתתפנו יחד עם כל יהודי העיר. בסביבת וולוז'ין השתולל שודד-דרכים. יום אחד רצח יהודי מתושבי העיר. השודד נתפס והלכנו כולנו לחזות בהוצאתו להורג — משום סקרנותם של צעירים ומשום רגשי-נקמה על הריגת יהודי. ועד היום אני רואה לנגד עיני את כל המחזה הזה לפרטי-פרטיו: האחו הירוק והחורשה לידו, התליין בשחורים, השמש מעל ראשינו, הרוצח חסר-המבע המובל לתלייה והשרפרף המושמט מתחת לרגליו...

רוצח אחד בא על עונשו. מי ינקום דמם השפוך של אלפי יהודי העיר? מי יעניש את רוצחיהם? כיצד אפשר להעלות בדמיון את מראה וולוז'ין היהודית ללא יהודים?

קרן קיימת לישראל (קק"ל) בוולוז'ין

הפעולה למען קק"ל היתה בוולוז'ין חלק חשוב מחיי היהודים בעיר. הבניין של בית-ספר „תרבות“ עם השלט בצבעי כחול-לבן, הזכיר לתושבי המקום שהמולדת היא בציון. בבניין זה הרגישו באווירא דארץ-ישראל. כל הנכנס לתוכו — מילד ועד זקן — היו שותפים לרעיון התחיה והעליה לציון. בין כתלי בית זה מצא כל חוג את הפינה המיועדת לו. „החלוצי“, „השומר הצעיר“ והבית"ר — כולם נמצאו בבית אחד. ההשקפות, אמנם, היו שונות, אך המשותף ליכד את כולם למשפחה אחת — משפחת בני-ציון.

הוועד של קרן קיימת לישראל, בהנהלת המורשה הרב ר' ישראל לונין (ייצג את

ועדת הבאזר („השוק“) של קק"ל בימים טו-טז בתמוז תרצ"ג (9-10 ביולי 1933)
 עומדים (מימין לשמאל): א) שלמה סקליוט ב) פוליה פארבר ג) לאה קיווילביץ' ד) יעקב
 (יאני) גארבר ה) גימל קליון ו) אליעזר מזא"ה.
 יושבים: א) חנה רוגובין ב) יעקב ליפשיץ ג) שרה יאזגור ד) אוניה רובין (חתנו של כהנוביץ')
 ה) ריקלה שעפסנוואל ו) חיים סטקולשצ'יק.
 יושבים על הארץ: א) מיכאל פרסקי ב) רחל רוגובין ג) יוסף שווארצברג.

ה"מזרחי" בעיר). כלל בתוכו חברים של הציונים הכלליים, של "צעירי-ציון", של "החלוץ", של בית"ר, של "השומר-הצעיר" וכו'. הישיבות התקיימו בשבת, בבניין של בית-ספר "תרבות". ישיבות אלו היו מסממני העונג שבת של יהודי וולוז'ין, כמהי הגאולה. מי שראה את ר' ישראל לונין צועד, אחרי שינה של שבת, לישיבת קק"ל, כשפניו מאירים, רגועים, כאילו השכינה שורה עליו — יבין את סוד קיומו של עם ישראל.

אמנם בגולה היינו, אך חיינו, בבחינת אני במערב ולבי במזרח. עבודת קק"ל היתה לחם חוקנו יום-יום. כל תלמיד של בית-ספר "תרבות" היה בעל פנקס חיסכון, שבו הדביק את בולי קרן קיימת לישראל. בכל בית היתה תלויה קופסה כחולה-לבנה, שבני-הבית הכניסו לתוכה את תרומתם לגאולת הארץ. בשבת מברכים היו מתכננים את ההרקה החדשה של הקופסאות. זוגות מכל החוגים ומכל הזרמים התנדבו למלאכת קודש זו וקיימו את הצוו ובראשי חדשיכם תקריבו עולה לד'.

ראש חודש בוולוז'ין היה יום של ארץ-ישראל ליהודי העיר. המתרימים, שבאו להריק את הקופסאות, נתקבלו בסבר פנים יפות. בכל נשף חתונה היו מוכרים, בין ויקוד לריקוד, פרחי ציון, שתמורתם היתה קודש לגאולת הארץ.

את ל"ג בעומר היו חוגגים ברוב פאר. דגלי ציון התנוססו בידיהם של תלמידי בית-ספר "תרבות", שהלכו בסך לכיפת "הר ביאליק" (ההר נמצא במזרחה של העיר. לפי המסורת כתב שם ביאליק את שירו "אל הציפור"). הילדים הרנינו בשירי ציון שבפיהם את יהודי העיר, והמונים נהרו אחריהם לחיק הטבע, כאילו היו בדרכם לארץ-ישראל — משאת נפשם.

מינהג מיוחד היה קיים בוולוז'ין, לחגוג ב"שמיני עצרת" את שמחת תורה של ארץ-ישראל, שנקראה גם "שמחת תורה של ר' שלמה חסיד". הילולא זו התקיימה בקלייזל שברחוב וילנא בלבד, מקום התפילה של ר' ישראל לונין (הגבאי הראשי) ושל מנהיגיה של התנועה הציונית בעיר — ר' שלמה חיים ברודנה, ישעיהו כהנוביץ, דוד יצחק קנטרוביץ, ה' אלטמן ור' יהושע הורביץ.

בקלייזל התפלל ר' שלמה חסיד (שעפסנוול). הוא היה יליד הורודוק ונתגלגל לעירנו. אף על פי שאיש חסיד היה, נתחבב יהודי זה על המתנגדים שבתוכם התפלל. הם הקירו וחיבבו אותו, ולכבודו קיימו ב"שמיני עצרת" הקפות כמינהג החסידים. בזכותו חגגו בקלייזל את חג שמחת-התורה, ביום שבו חוגגים יהודי ארץ-ישראל, ולמחרת חגגו את שמחת-תורה של הגולה. חג זה הוקדש לתקומת עם ישראל במולדתו. ר' ישראל לונין, כיושב-ראש הקק"ל, היה ה"למנצח על המחולות". ילדי בית-ספר "תרבות" סידרו שרשראות בצבע כחול-לבן, וקישטו בהן את בית-הכנסת. הוכנסו דגלי הלאום ורקדו עם הדגלים וספרי-התורה בהקפות, כששירי ציון בוקעים מפיותיהם של כל המשתתפים. אנשים, נשים וטף, רקדו בהתלהבות עצומה, כשכולם טובלים בים של

תכלת-לבן. מי שלא ראה את ההקפות ב"שמיני עצרת" בקלייזל של וולוז'ין — לא ראה שמחה מימיו.

שירה אדירה זו, שירת עם המאמין בגאולתו; שירה של תושבי העיר, בה נוסדו האגודות "נצח ישראל" ו"נס ציונה"; שירה של יהודי וולוז'ין, שלמדו בה בהתמדה את תורת ישראל הנצחית — שירה זו מקורה ב"אז ישיר משה ובני ישראל". כדי לקיים את הנאמר "ותיקח דבורה את התוף בידה" — הועלתה נערה חגיגית על הבמה, שעמדה במרכזו של בית-הכנסת, ונתכבדה לשיר שירי ציון.

שירה זו לא תיפסק לעולם. השירה "עם ישראל חי", בוקעת ועולה מפיותיהם של שרידי וולוז'ין, שזכו לעלות לארץ-ישראל ולהשתתף בבניינה, והיא תימסר מדור לדור. ולבסוף הנני להביא את מכתבה של ההסתדרות הציונית בלונדון, לועד המקומי של הקק"ל בוולוז'ין, בעניין כינוס הקונגרס הציוני:

ההסתדרות הציונית, המשרד המרכזי

The Zionist Organization

Central Office, 77 Great Russell Street, London W.C. 1

לכבוד הועד המקומי של הקק"ל, וולוז'ין, יג אב תר"ץ (7.8.30).

ח. נ.

"הועד המרכזי של ההסתדרות הציונית בפולניה המציא לתשומת לבנו את מכתבכם מיום י"ח ביולי, אשר בו הבאתם לפנינו את דרישתה של אספת-עם, שהתכנסה ביום כ' בתמוז בוולוז'ין, לזכר פטירתו של מנחמנו ד"ר הרצל. האכסקוטיבה מתכבדת כזה להודיעכם, שעוד לפני קבלה את המכתב הזה החליטה, כידוע לכם כבר בוראי מתוך העתונות, להתכונן לכינוס קונגרס ציוני בסוף שנה זו, בחודש דצמבר, בערך".

בכבוד רב ובב"צ

המחלקה להסתדרות

מזה אנו למדים, שיהודי וולוז'ין קיימו בכ' בתמוז תר"ץ אספת עם, בה החליטו שיש לכנס קונגרס ציוני, שידון על המתרחש בעולם היהודי.

המשרד המרכזי של התנועה הציונית בלונדון החשיב את דעתה של וולוז'ין והשיב כנ"ל.

השקפת רבי חיים מוולוז'ין על הגולה ועל הגאולה

את השקפתו על הגולה ועל הגאולה ביטא רבי חיים מוולוז'ין בדרשתו שדרש בבית-המדרש בוולוז'ין, ביום א' דסליחות בשנת תקע"ב (1811). הדרשה, דרשת מהר"ח, הודפסה בספר „נעימה קדושה" מאת הרב יוסף יאסקי, עמודים יח—כד, ווילנא, בדפוס ר' הלל ב"ר אברהם יצחק דווארזעץ, שנת תרל"ב (1872). הקטעים המובאים להלן לקוחים מדרשה זו.

רבי חיים מוולוז'ין קובע שירושלים של מעלה היא מקור נשמותיהם של כל ישראל :

„ירושלים של מעלה היא סוד מקור נשמותיהם של כל ישראל, ולכן נקראת גם-כן כנסת ישראל. כי כמו בירושלים של מטה, בעלות כל ישראל ברגל ליראות את פני ה', היו מתכנסים שם כל ישראל ביחד, כן ירושלים של מעלה היא סוד מקור כנסת נשמותיהם של כל ישראל".

הגלות מביאה להתמעטות דמותו של היהודי. מחמת התנאים הקשים שהוא שרוי בהם, אין הוא יכול להגות בתורה כחפצו ולהכיר את בוראו :

„גם בתפילות שניתקנו על בקשת הגאולה מהגלות תהא גם-כן כוונתו על גלות השכינה, בביכול, וגלות נפשו אשר אינה יכולה להשתלם עתה בעסק התורה והמצווה כראוי, מגדל כבוד הפרנסה. כי בחיות ישראל שרויים על אדמתם, איש תחת נפשו ותאנתו, בלי דאגת הפרנסה, בנקל היה יכול כל איש לשום על לב לתקן נפשו העלובה בעסק התורה והמצווה. אבל עתה, מרוב סירדת הפרנסה, נגרם ביטול התורה והמצווה, ועל-כן מתאחרת הגלות מאוד".

את הגלות רואה רבי חיים מוולוז'ין כעונש. בזמן שבית-המקדש היה קיים, לא הלכנו בדרך התשובה והתרחקנו מד'. על-כן מוכרח היה להחריב את הבית והשכיב אותנו בגלות :

„כמו מלך שהיה לו בן יחיד ונפל הבן למשכב בחולי גדול וכבד. ואמרו הרופאים שאין תרופה למכתו, אם לא שימנע בשכינה. והלך אביו במר נפשו ונטלו ממיתתו הכבודה והשכיבו ארצה, כדי שלא יוכל לישון הרבה. אבל ראה אביו שעדיין לא הועיל כלום ועם כל זה הוא ישן. ועשה אביו עוד כמה תחבולות לזה ולא הועיל כלום, עד שהוכרח אביו המלך הרחמן להניח חרבות וספינים תחתיו, כדי שלא יוכל לישון.

והנמשל מובן : כי בחיותנו שוכבים על מיטת המלך, היינו, בחיות בית-המקדש קיים על מכוננו ובחשקט ובשלווה, כמו שנאמר „הנה מטתו של שלמה" (שירי-השירים ג, ז'). היינו ישנים מהיות דופק על פתחי התשובה, לשוב אל ה' בלב שלם. ומחמת זה הגברנו עוד יותר את כוח יצר-הרע על עצמנו, לכן הוכרח להחריב הבית והשכיב אותנו בגלות".

הנהגה לאומית

בית-ספר „תרבות“

כבכל ישוב יהודי, קיבלו גם ילדי וולוז'ין את ראשית חינוכם ב„חדר“. אצל המלמדים למדו, בעיקר, הבנים. בחדרים התחילו מאלפא-ביתא והגיעו לחומש ורש"י. כמרכן למדו בהם לימודי-הכנה לחגיגות בר-מצווה ועלייה לתורה. בין המלמדים הנודעים היו ר' בצלאל ובנו חיים ישעיהו (חיים שיע), ר' יקותיאל, ר' משה שלמה וולקוביץ, ר' נחום יודל ואחרים. היו גם מורים מן ה„דור החדש“, כגון, הרשל זלצר ואחרים, שהורו בבתים פרטיים. מלמדים ומורים אלה נטעו בלב חניכיהם גם את האהבה לארץ-ישראל, כי ברובם היו חובבי ציון.

בנות וולוז'ין שלמדו בבית-הספר
התיכון הבילורוסי שבחורדוק.

עומדות (מימין לשמאל):
(א) אסל פארצקי (ב) רבקה ברודנה
(ג) סוניה פרסקי (ד) ווייסבורד.
יושבות: (א) אלקה קגנוביץ'
(ב) סוניה קוזלובסקי.

בודדים ומעטים בלבד שלחו את בניהם לבית-ספר שמחוץ לוולוז'ין. הבנות יצאו, בעיקר, להורדוק ולמדו שם בגמנסיה הבילורוסית. הן לא הספיקו ללמוד שם זמן רב.

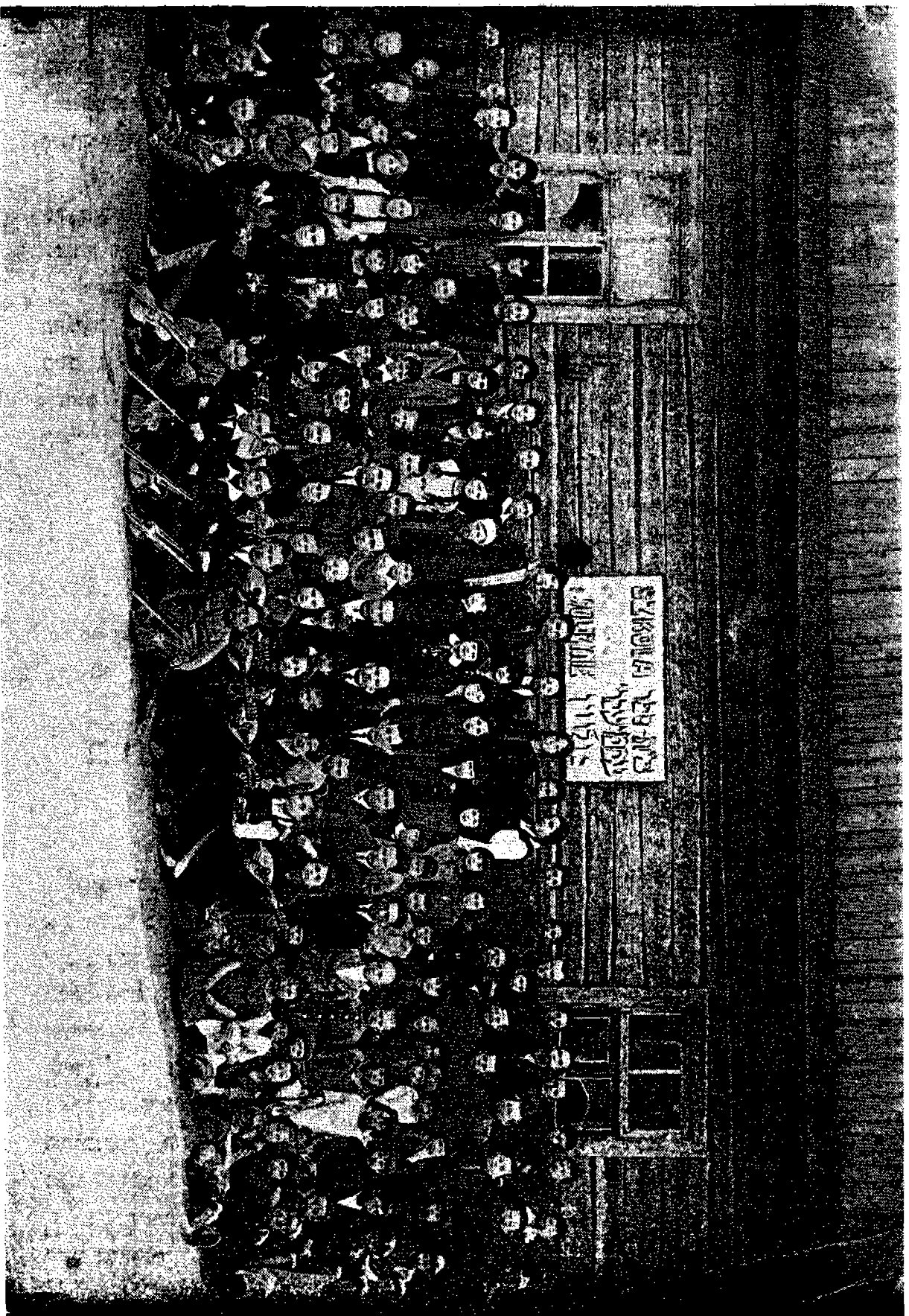
ועד „תרבות“, ביום ט' באלול תרפ"ה (29 באוגוסט 1925)
 עומדים (מימין לשמאל): א) ליברמן מסמורגון ב) יצחק פרסקי.
 יושבים: א) נח פרסקי ב) ישעיהו כהנוביץ' ג) בנימין שישקו.

כי עם התבססות השלטון הפולני — נסגרה הגמנסיה. הבנים למדו בתקופה ההיא בגמנסיה ובסמינר עברי בווילנא.

בשנת תרפ"ה (1925) החליטו ראשי התנועה הציונית וראשי „תרבות“ בוולוז'ין לייסד בית-ספר עברי מיסודה של „תרבות“. בין יוזמי הרעיון הזה היו ישעיהו כהנוביץ', חיים גולובנצ'יק, דוד יצחק קנטורוביץ', שבח רוגובין, אברהם ברקוביץ', יצחק שרירא ואחרים.

כאמור, נוסד בית-ספר „תרבות“ בעירנו בשנת תרפ"ה (1925). תלו שלט: „בית-ספר עממי-עברי בוולוז'ין“, על רקע תכלת-לבן. היו בו ארבע כיתות בלבד. מר חיים גולובנצ'יק הוזמן כמנהל. הוא הורה חנ"ך, ספרות ומקצועות אחרים. כמרכן הוזמנו מר גורביץ' (מסול) ומר חיים לוין (מאיוויה). מבין המורים של וולוז'ין הורו בנימין שישקו ונח פרסקי.

התלמידים לבשו מדים. הבנות: שמלות כחולות וסינר שחור, כובע כחול עם סרט תכלת-לבן וסמל, בו היתה כתובה המלה „תרבות“. הבנים לבשו חולצות כחולות, מכנסיים כחולים וכובעים, שצבעם היה כצבע הכובעים של הבנות.

תלמידי בית-החצר, "תרבות" עם מורים בשנת תרפ"ח (1928)

בית-הספר נאבק מראשית ייסודו על איזון תקציבו. הוא לא זכה לתמיכת העירייה שהיתה בידי הפולנים. השלטונות המוניציפליים טענו, שקיים בית-ספר עממי-משלתי ("פובשכנה"), בו פטורים ההורים משכר-לימוד. אולם הורינו ביקשו לתת לילדיהם חינוך עברי, לכן קיבלו על עצמם ברצון את העול הכבד של החזקת בית-הספר. השלטונות חייבו את הנהלת בית-הספר ללמד את השפה הפולנית ואת ההיסטוריה של פולין. למטרה זו הוזמנו מורים פולניים. אחר-כך הוחלפו במורים יהודיים, ביניהם המורה דוד בראם מקונין.

הארוע המרשים ביותר שארע בשנה הראשונה לקיומו של בית-הספר, היתה החגיגה לכבוד פתיחת האוניברסיטה העברית שעל הר-הצופים בירושלים, שהתקיימה ביום ז' בניסן תרפ"ה (1.4.1925), כשבפור ניצב על הר-הצופים והכריז לעיני כל העולם, כי מקום תורה גדול נוצר כאן, וביאליק סיים את נאמו הגדול ב"בשורת הגאולה לכל המין האנושי".

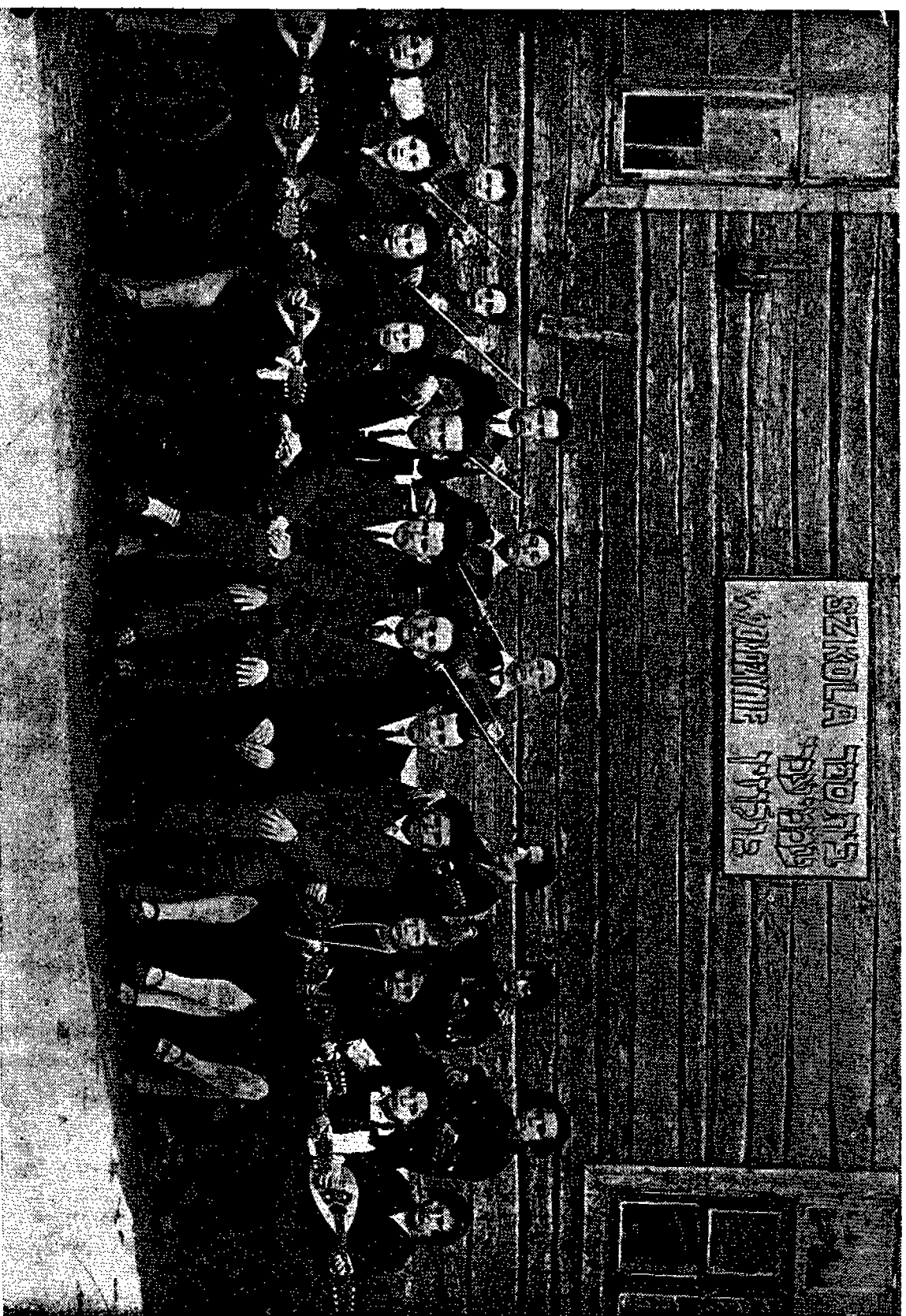

Szkoła powszechna hebrajska
w Wolozynie

בית-ספר עממי עברי
כולנו

ההתרגשות והחגיגות של יהודי עירנו היו לעילא ולעילא. רבים מהם ברכו איש את רעהו בברכת "שהחיינו", כי ראו בכך נצחון של התרבות העברית. מפאת ריחוק הזמן, כבר לא זכורים לנו הדברים לפרטי-פרטיהם. לכבוד החג הזה — החג של ז' בניסן תרפ"ה — הדליקו על אדני החלונות נרות. האור הגדול שהאיר מן הבתים, הישרה אווירה של התרוממות הרוח בעיר. תלמידי בית-הספר הופיעו ברחובות בתלבושתם הרשמית, דיברו עברית חיה ושוטפת, שרו משירי ציון, והשמחה היתה גדולה מאוד. בערב התקיימה אסיפת-עם בבית-הכנסת הגדול, בה נאם מנהל בית-הספר, מר חיים גולובנצ'ץ. הוא קרא לנאספים לתרום כסף, או תכשיטים, למען האוניברסיטה, ורבים נענו לקריאתו בהתלהבות.

בשנה השנייה לקיומו של בית-הספר, החלו ללמד בכיתה ד' את השפה הלטינית. לשם כך הזמינו את המורה מירר מוילנא. הכוונה בהנהגת לימוד שפה זו היתה, לאפשר

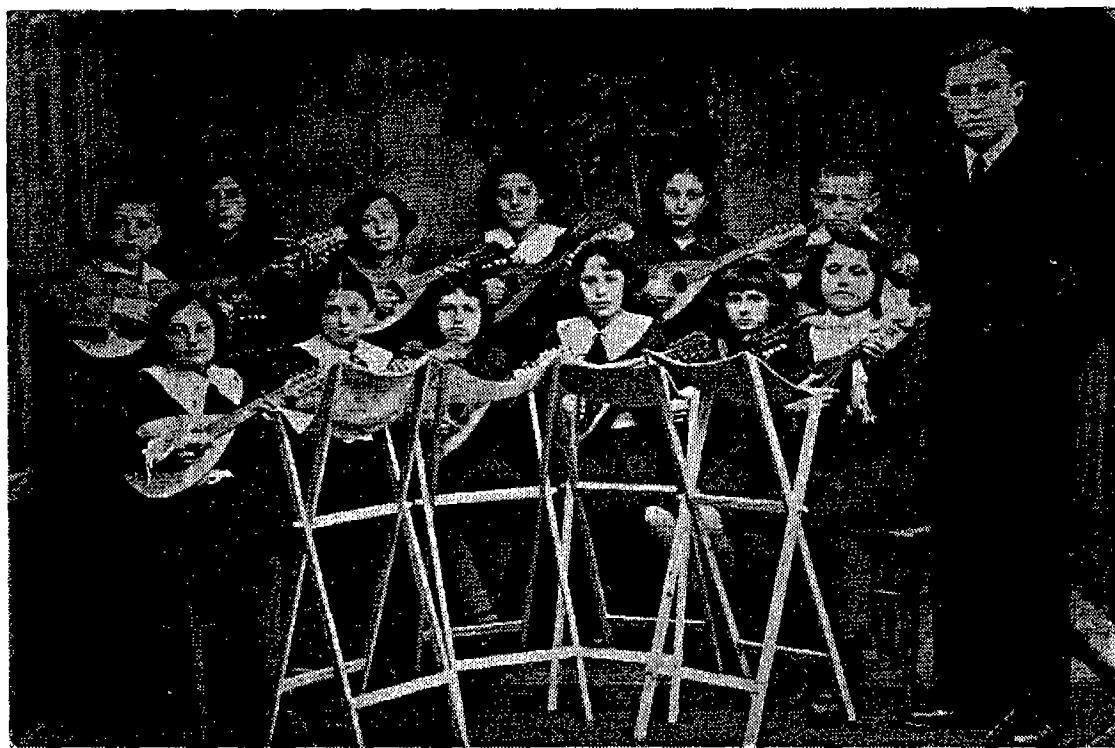
התומורת של בית-ספר "תרבות" בשנת תרפ"ו (1926)

עומדים (מימין לשמאל): א) מניה ברמן ב) לאה שווארצברג ג) פרומה רזנובין ד) אפרים רזנובין ה) שלמה גורביץ ו) ישראל פרקוביץ ז) יעקב רזנובין ח) שלמה ליברמן.

יושבים (מימין לשמאל): א) בלה פושעניק ב) מניה ברמן ג) ראסל וויסנבורד ד) שושנה פרקוביץ ה) המורה אברהם גורביץ ו) המנצח חיים ראסנר ז) המורה חיים גולובנצ'יין ח) המורה נת פרסקי ט) המורה רזנובין יא) בלה קראטמניק יב) מניה ברמן יג) צירקה פונלמוביץ.

לתלמידים את המשך לימודם בבית־הספר התיכוניים, שבהן היתה שפה זו שפת־חובה. רמת הידיעות בכיתה זו היתה גבוהה למדי. התלמידים ידעו יותר ממה שתוכנית הלימודים חייבה אותם. הודות להצטיינותם קיבלו התלמידים תעודה, שעל־פיה נתקבלו לכיתה ה' של בית־ספר תיכון.

בית־הספר דאג גם לחינוך האמנותי של התלמידים. הזמינו את מר רטנר, מורה למוסיקה, שייסד תזמורת של כלי־מיתרים. התזמורת השתתפה בכל החגיגות של בית־הספר ובארועי־תרבות כלליים. המורה לוין לימד אותנו שירה והדריך את המקהלה בלוויית קונצרטינה. מורה זה ייסד „להקה דרמטית” ובחר מבין התלמידים מנעימי זמר. ההצגה הראשונה שביים היתה אופרטה בשם „הרועה”. תוכנה היה על כיבשה אחת, שנפרדה מן העדר ונטרפה ע"י זאב. „איפור” השחקנים התבטא בחבישת כובעים דמויי־חיות. ההצגות האחרות היו „שלגיה ושבעת הגמדים” ו„בת יפתח”. עם התבגרות התלמידים, התבגר גם תוכן ההצגות. בתפקידים הראשיים הופיעו רשה ברקוביץ', בלה קראמניק, אפרים רוגובין ומינה ברמן (בתו של לייבע זכריה).

תזמורת המנדולינות של בית־ספר „תרבות”

עומדים (מימין לשמאל): א) המורה שלמה בר־שירה (ביקלסקי) ב) גרשון לונין ג) פייגל ברמן ד) גולדה רובינשטיין ה) איטקה ו) חיה רודניצקי ז) וולקה ברודנה. יושבות: א) סוניה פרסקי ב) פרומה פודברסקי ג) אמל רוגובין ד) פרומה גולובנצ'ין ה) פרומה אלפרוביץ' ו) מרים לוין.

בצד פיתוח החוש ליופי ולאמנות, היתה בהצגות הללו גם תועלת של ממש. ההצגות שימשו מקור של הכנסה לקק"ל ולבית־הספר.

הנהלת בית־הספר פיתחה בתלמידים גם את אמנות הדקלום. המנהל, מר חיים גולובנצ'יץ, לאחר ששמע בווארשה את שחקנית „הבימה“, חנה רובינא, מדקלמת כרקים מן התנ"ך — הנהיג בבית־הספר דיקלומים מן התנ"ך. אחת הקרייניות המצטיינות היתה מינה ברמן.

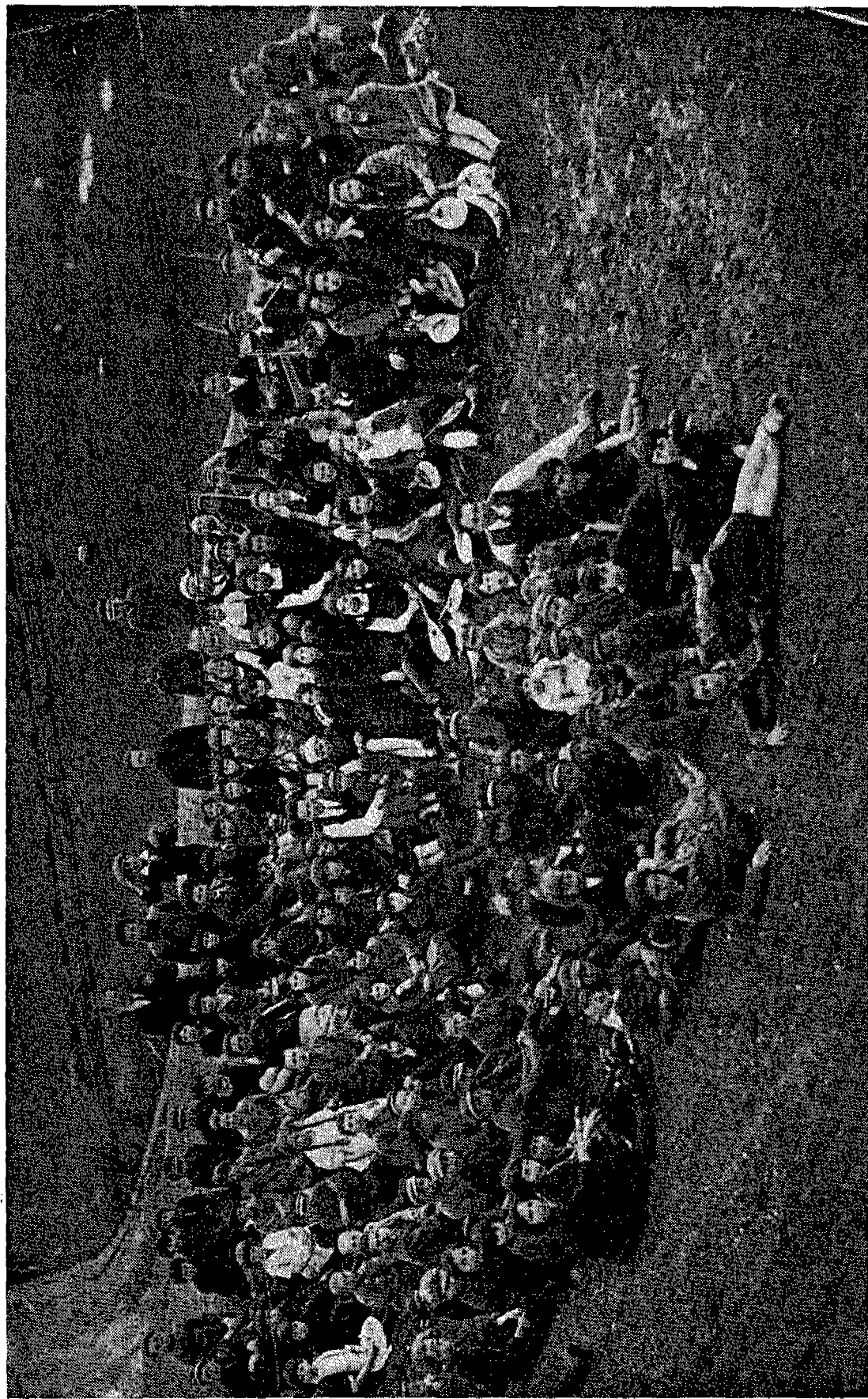
בד בבד עם פיתוח החוש לאסתטיקה, דאג בית־הספר שהתלמידים ייטיבו לבטא את עצמם בכתב ובעל־פה ולהופיע הופעת־יחיד לפני קהל התלמידים. למטרה זו נוסד שבועון־קיר. אחד התלמידים היה בוחר בנושא מסויים, חיבר עליו חיבור וקרא אותו לפני התלמידים. בעלי כשרון־כתיבה בחרו בנושא להרצאותיהם את חיי התושבים בארץ רחוקה. הם קראו בספרים שונים ועשו עבודת־מחקר רצינית. בשעות של אחר־הצהריים היו מרצים על יפן, על סין וכו'.

לבית־הספר היתה ספריה עשירה, שהכילה הרבה ספרי־לימוד וספרי קריאה. כספרנים וספרניות שימשו תלמידי הכיתות הגבוהות שהתחלפו מדי שבוע בשבוע. כמו־כן שימשו כספרנים בוגרי בית־הספר, חברי תנועות־הנוער הציוניות. הספרנים הצטיינו בחוש פדגוגי וידעו להתאים את הספר לגילו של התלמיד ולכוח תפיסתו. בית־הספר עמד בקשר הדוק עם ארץ־ישראל. בפרוסות, שקיבלו הילדים מהוריהם לשם ארוחה קלה, קנו בולי קק"ל, שהדביקו אותם בפינקס הבולים. מי שהקדים למלא את הפינקס — צוין לשבח בבית־הספר וקיבל גם פרס מקק"ל.

זכינו לביקורים של שליחי־הארץ. התלמידים היו מאזינים בפה פעור לסיפורי השליח על הצברים, על אומץ לבם ועל התפתחות האופי העצמאי שלהם. פעם, בחגיגת ט"ו בשבט, חילק השליח מפירות הארץ. זכור לנו היטב ביקורו של מנהיג תנועת־הפועלים בארץ, מר יצחק טבנקין. הוא התאכסן בביתו של אריה טאפף, שחי עם אשתו מוסייה זמן מסוים בארץ־ישראל, וירדו ללולוזין אחרי מאורעות תרפ"ט (1929). מר טאפף הכיר את טבנקין והזמינו לבקר בעירנו.

הטיולים תפסו מקום ניכר בהווי של בית־הספר. הטיול המסורתי התקיים בל"ג בעומר ל„הר־ביאליק“ ולחורשת רודניק. התלמידים על תיזמורתם יצאו לכל היום, בהדרכת המורה גורביץ. פעם יצאנו לעיירה הסמוכה איבניץ, כדי להכיר את תלמידי בית־הספר דשם. הנסיעה התקיימה בעגלות רתומות לסוסים. קבלת־הפנים היתה לבבית מאוד. בשם התלמידים בירך אותנו יצחק פונט. התלמידים אירחו אותנו בבתי הוריהם. הקשרים שנקשרו אתם היו קשרים של קבע.

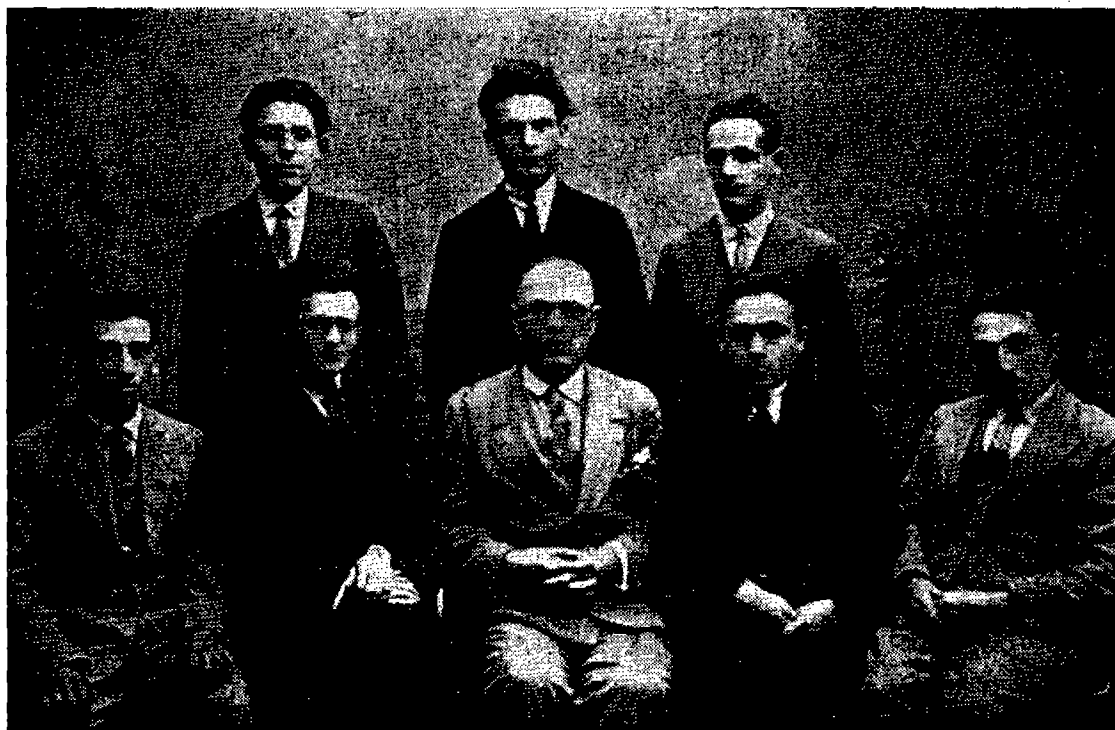
בדברנו על בית־הספר, חובה נעימה היא לנו להזכיר בתודה ובחיבה את מאנניה פועלת הניקיון הנוצרית, התמירה ואצילת־הנפש. אהבתה לתלמידים ומסירותה לבית־הספר היו ללא־גבול. בחורף, בקור עז ובסופות שלגים, לא חסה על בריאותה ויצאה

טיול של תלמידי בית-ספר "תרבות" בליג בעומר על "הר-באליק" (שנת תרפ"ו — 1926)

לקושש עצים, כדי להסיק את התנורים, שיהיה חם וטוב לתלמידים. היא התיחסה לעבודתה כאל עבודת־קודש. במלוא כוחה המוסרי התגלתה מאניה בתקופת השואה. היא סיכנה את חייה בהגניבה מזון לגיטו בוולוז'ין. לה נאה ולה יאה התואר „חסיד אומות העולם“.

בזכרונותינו על בית־הספר שזורים גם ימים של עצב. זכורה לנו הידיעה המרה, שהגיעה אלינו מווילנא על פטירתו בלא־עת של מורנו החביב נח גורביץ. אף על פי שהורה בבית־ספרנו תקופה קצרה בלבד — התקשרנו אליו מאוד. לעולם לא נשכח את אזכרת האבל שסודרה לזכרו, ובייחוד את שירו של ביאליק „הרהורי לילה“, ששרנו בלחן נוגה: „ידעתי כי בכיי — בכי כוס בין חרבות, לא יגה אנשים, לא ישבור הלבבות“.

ועד „תרבות“, בחברת הסופר דניאל פרסקי (לביקורו בוולוז'ין בשנת תרפ"ח — 1928)
עומדים (מימין לשמאל): א) יצחק פרסקי ב) בנימין שישקו ג) המורה אפרווקין.
יושבים: א) יעקב באקשט ב) ישעיהו מהנוביץ' (יו"ר „תרבות“) ג) הסופר דניאל פרסקי
ד) חיים דרצינסקי ה) דוד יצחק קנמורוביץ'.

בשנת תרפ"ח (1928) עזב מר חיים גולובנצ'יץ את וולוז'ין, ובמקומו ניתמנה כמנהל בית־הספר מר בנימין שישקו, ששימש בכהונה זו עד שנת תרצ"א (1931).
כמנהל אחרון שימש מר יעקב ליפשיץ מראקוב. בתקופה זו שימשו כמורים אשתו פרומה ליפשיץ, רחל מלצר (אשת שניאור קיוויליביץ'), חיים פורטנוי, רחל לאפה

ושלמה בייקלסקי (כנר במקצועו). המורה בייקלסקי המשיך בחינוך המוסיקלי ואירגן מקהלה ותיזמורת של מנדולינות. גם המקהלה וגם התיזמורת קיבלו פרס בהתחרות המקהלות של המחוז.

בבית־הספר היו אז שבע כיתות. למדו בבוקר ואחר־הצהריים. החלו להרחיב את בניין בית־הספר, אבל מפאת חוסר באמצעים — הופסקה הבנייה. בימים ההם התחוללה מהפכה־זוטא בהנהלת בית־הספר. גברה ידם של הרביזיוניסטים ובשנת תרצ"ה (1935) עברה הנהלת בית־הספר למפלגה זו. הדבר גרם, אמנם, להתרגשות ולזעזוע בקרב מפלגות ציוניות אחרות, אך זה לא הפריע למהלך התקין של הלימודים בבית־הספר. נסיים בדברי מנהלנו הדגול, מר חיים גולובנצ'יץ, החי עמנו בישראל:

„בית־ספר „תרבות“ בוולוז'ין היה מיוחד במינו. הוא הניף נס המרד במציאות האפורה של הימים ההם, שהציבור היה שקוע בה מדורות. כל שעבר את מפתן אותו הבית הישן־נושן וראה את המורים ותלמידיהם, הן בשעת לימודיהם והן בשעת הפסקתם — היה חש מיד, כאילו, בבת־אחת טולטל לעולם אחר, שהכול בו שונה ובלתי־מציאותי, ובכל־זאת כה קרוב וכה מושך ומעורר מחשבות“.

בנימין שפיר (שישקו)

(כרכור)

מלחמת־תרבות בוולוז'ין

אבי, ר' מרדכי בן ניסן שישקו, היה חובב ציון, ויותר מזה — ירא שמיים ומוקיר תלמידי־חכמים. בין יחיד הייתי לו. בכל זאת קיים בי את דברי רבי נהוראי: „הוי גולה למקום תורה“, ושלחני ללמוד תורה בעיר קרמנצ'וג (אוקראינה) הרחוקה. במלחמת העולם הראשונה היו שם ארבע ישיבות: „כנסת ישראל“, „כנסת בית־יצחק“ (מסלובודקה שבליטא), „ישיבת חסידי ליובאביץ“ וישיבה לצעירים „שערי תורה“ בה למדתי.

המנהל של ישיבה זו היה ר' אלעזר יצחק שישקין, שכונה בקרמנצ'וג בכינוי „הגדול“. הוא נשא לאשה את אחותו של ר' יוחנן רודקעס מוולוז'ין. כל היום היה יושב עטוף בטלית ותפילין, ולא הוציא מפיו דברי חולין. הר"מ (ריש מתיבתא — ראש הישיבה) של ישיבה זו היה הגאון ר' שלמה היימן מפאריץ, שגשא לאשה את בתו של ר' יוחנן רודקעס. בישיבה זו היתה שרוייה רוחה של וולוז'ין.

בראשית שנת תרפ"א (1921) התיידדתי עם משה זלמן לונץ, שולל גלות מובהק,

ובהשפעתו נהייתי פעיל בתנועה הציונית. זה גרם לתמורה מסוימת בעולם המחשבה שלי, וכאשר באתי לוויילנא בשנות העשרים המוקדמות, לא המשכתי בלימודי בישיבה, כי אם נרשמתי כתלמיד בבית-המדרש למורים „תרבות“, בהנהלתו של הפדגוג הנודע, ד"ר שמואל יונה טשאַרנו.

הדבר הזה גרם צער רב לאבי והוא כתב לי בכאב לב: „קצתי בחיי, בראותי שבנייחידי נתן יד לחברת המחללים את קדשי-ישראל, שהשם „תרבות“ נאה להם — „תרבות אנשים חטאים“ (במדבר לב, יד). מכאן אנו למדים, מה רב היה המרחק בין האבות, מוקירי התורה ומקדשי שם-שמיים, לבין הדור הצעיר שקצה נפשו בחיי הגולה והחליט להחיש את פעמי המשיח, בשימו את הדגש על תחיית השפה העברית ועל העליה לציון.

כאשר נסגרה ישיבת „עץ חיים“ בוולוז'ין במלחמת העולם הראשונה — פסק קול תורה בעיר. בא משבר בחינוך הילדים, ורבים מהם גם בחדרים לא למדו. הציונים נתנו את דעתם על כך והחליטו לייסד בית-ספר עברי יסודי, על טהרת הלשון העברית. הם זכו מן ההפקר. בניין ה„תלמוד-תורה“ עמד עזוב ימים רבים ולא התקיימו בו לימודים. בשנת תרפ"ה (1925) „פלשו“ הציונים לבניין זה וייסדו בו את בית-הספר „תרבות“.

„שומרי החומות“, בראשם הגאון ר' יעקב שפירא, התעוררו למלחמת מצווה ודרשו שיחזירו להם את הבניין, כדי שיוכלו לחדש בו את לימוד התורה שנפסק, ובשפת אידיש, דווקא, המדוברת והמובנת.

בשנת הלימודים תרפ"ז—תרפ"ח (1927—1928) התחוללה בוולוז'ין מלחמת-תרבות קשה. שנה זו הכאיבה מאוד ליהודי וולוז'ין — מבחינה מוסרית ומבחינה תרבותית. שני הצדדים נלחמו בחרוף-נפש על הזכות לבניין. מלחמה זו היתה מלווה בתיגרות ידיים, שהסתיימו בשפיכות דמים — פשוטו כמשמעו — ובחילול השם.

כאשר סיימתי את לימודי בבית-המדרש למורים „תרבות“, בשלהי שנת תרפ"ז (1927), קיימתי, בכל זאת מצוות כיבוד אב. נעניתי לו ונסעתי להורות בבית-הספר הדתי „תחכמוני“ שבזבלודבה. אחרי שנת הוראה אחת ב„תחכמוני“ חזרתי לוולוז'ין. יהודי העיר (משני הזרמים) ראו בי את האיש שבכוחו לאחד את שני המחנות היריבים, ולשים קץ לריב ולחילול השם.

ניתנה האמת להיאמר, שגם במחנה זה וגם במחנה האחר היו ציונים נלהבים. ר' אליהו יצחק שווארצברג, המנהל של בית-הספר הדתי והמייסדים והחברים בהנהלת בית-הספר הדתי — ר' ישראל לונין ור' שלמה חיים ברודנה — היו ציונים, ואיש לא פיקפק בנאמנותם לציון. המלחמה היתה נטושה על הרוח שתשלוט בבית-הספר: אלה שמו את הדגש על יראת שמיים („שומרי החומות“ שנטו ל„אגודה“ העדיפו את שפת אידיש על השפה העברית). לעומתם, הציונים ממחנה „תרבות“ לא ויתרו, אפילו

בית - 000337 / 11/11/19
 ע"פ - 0002
 22.2.1954

תלמידי בית הספר התי עם המורה ר' אליהו יצחק שווארצברג

על קוצו של יוד בעניין שפת הלימודים. לא הועילו הפצרותיו של הרב ר' יעקב שפירא. שהתחנן שילמדו את „בראשית ברא" בשפת האם המדוברת. נקראה ישיבה משותפת בכיתו של הרב שפירא. מצד ה„חילוניים" שימשו כראשי המדברים, ישעיהו כהנוביץ' (יושב־ראש „תרבות" בוולוז'ין), יעקב (יאני) גארבר ודוד יצחק קנטורוביץ'. מבין הצעירים השתתפו דב לאוויט ויצחק פרסקי. מצד הדתיים השתתפו ר' ישראל לונין, ר' יעקב שמואל רוחמקין, ר' שלמה חיים ברוחנה ור' יעקב וייסבורד. אני הייתי „המליץ בינותם" (כלומר, משותף לשני הצדדים).

סוכם שיש לסגור את בית־הספר הדתי, ששפת ההוראה בו היתה אידיש, ולהכיר בזכותו של בית־ספר „תרבות" על הבניין. תנאי הותנה, שהתלמידים חייבים להתפלל תפילת שחרית לפני התחלת הלימודים. לתפקיד זה נתמנה המורה ר' אליעזר משה מלצר. הושלט שלום־בית בוולוז'ין. התקיים בית־ספר עברי אחד בלבד, ושלוש שנים זכיתי לעמוד בראשו ולנהל אותו. גם אחרי עלותי לארץ־ישראל המשיך בית־הספר להתקיים, בהנהלתו של יעקב ליפשיץ, שניהל את בית־הספר ברוחם של המייסדים.

עם כניסת הצבא הסובייטי לוולוז'ין בשנת תרצ"ט (1939) חדל בית־הספר להיות בית־ספר עברי והונהגה בו שפת אידיש. עד שלבסוף נפסלה בעיני השליטים החדשים והוחלפה בשפה הרוסית. כך דעך בית־הספר, עד שעלה הכורת עליו ועל תלמידיו.

מרים לויתן (רוזנברג)

(תל־אביב)

גן־הילדים העברי

בשנת תרצ"ד (1934) ייסדו אריה טופף וראובן רוזנברג גן־ילדים בוולוז'ין. את הדחיפה לכך נאנה פאגיה לויצקי (קיוילביץ'), שבאה מארץ־ישראל לביקור אצל משפחתה. היא דיברה בהתפעלות על גני־הילדים שבארץ־ישראל, בהם מבליים הפעוטים בשירה, במישחק ובריקודים.

דבריה עשו רושם גדול, ומיד ניגשו לייסד גן־ילדים בעירנו. לצורך זה שכרו שני חדרים בביתו של ראובן רוגובין. הזמינו את רחל שבח — הגננת הראשונה בוולוז'ין. היא דיברה עם הילדים אידיש, אך לימדה אותם שירים עבריים. רחל היתה בחורה בלונדית ובעלת מרץ בלתי־רגיל. הודות לכישרונותיה האירגוניים והפדגוגיים התרחב והתפתח הגן. היא הצליחה לרכז סביבה עוזרות־מתנדבות, שעזרו לה בעבודתה היומ־יומית. היא נעזרה על ידן גם בהכנת ההצגות של הילדים ובמכירת הכרטיסים.

ילדי הגן עם הגננת

אחד הדברים החשובים בפעולתה החינוכית של הגננת רחל התבטא בהוצאת הילדים מ"בין החומות" — לחיק הטבע. היא הרבתה לטייל עמם בשדות, ביערות ובפארק של הגראף טישקיביץ'.

בגן הזה הונחו יסודות לשיוויון חברתי. רחל לא העדיפה ילד "מיוחס" על ילד בלתי-מיוחס. כולם היו מיוחסים בעיניה, ולא הפלתה בין ילד מבית-עשירים לבין ילד מבית-עניים. הם חיו חיי חברותה, אכלו ושתו בצוותא. היא השתדלה לגלות בילדים ניצוצות של כישרון, וכאשר גילתה בילד סימנים כאלה — טיפלה בו במיוחד.

במשך הזמן החלו הילדים לדבר עברית. באופן כזה שימש הגן כפרוזדור, שהכין את הילדים ל"טרקלין" — לבית-הספר העברי מיסודה של "תרבות".

ה ס ר י י ה

בביתנו היה מבקר, מדי פעם בפעם, הרשל זלצר, אדם יודע ספר, והציע לי להצטרף לחבורת המתנדבים לעבודה בספרייה. נענית לו. הוא הזמין לישיבה, בה השתתפו הפעילים הבאים: (א) הרשל זלצר. (ב) שרה יוזפוביץ' (אחותי). (ג) אלקה כגנוביץ'. (ד) כרושצ'ובסקי. (ה) מאריאסיה פוטשניק. (ו) עקיבא פוטשניק. (ז) נח פרסקי. (ח) סוניה קוזלובסקי. (ט) ישראל רוגובין.

חברות וחברים אלה הקדישו מזמנם וממירצם לספרייה, הן בהקמתה והן בסידור הצגות לטובתה. מהדין-וחשבון שנמסר באותה ישיבה הסתבר, שמתנדבים אלה קיימו

הוועד של הספרייה בשנת תרפ"ט (1929)

שורה ראשונה למעלה (מימין לשמאל): (א) סוניה קוזלובסקי (ב) הרשל זלצר

(ג) מאריאסיה פוטשניק (ד) זאב פרסקי.

שורה ב': (א) עקיבא פוטשניק (ב) פרומה יוזפוביץ' (ג) אלקה כגנוביץ' (ד) כרושצ'ובסקי.

ספרייה ללא תמיכה ציבורית, אלא מהכנסות של הצגות שהציגו בכוחות עצמם וכן מתרומות אישיות.

ראיתי לפני שדה רחב לעבודה מעניינת ומועילה. הטילו עלי למצוא בת־זוג ולצאת אתה לאסוף כסף, כי לא היה במה לשלם שכר־דירה. יצאתי עם חנה ווייסבורד. פעולתנו הוכתרה בהצלחה. אין בית בוולוז'ין שלא נענו לנו בעין יפה. בכסף שאספנו שילמנו שכר־דירה.

הספרייה נמצאה ברחוב סמורגון, בביתה של „חיה די קרעווער“ („חיה מהעיר קרעווער“). השאלת הספרים התקיימה שלוש פעמים בשבוע. הרבה בני־נוער באו להחליף ספרים, כי המקום הזה התחבב עליהם מאוד. הוא שימש כמקום למיפגש חברתי וגם כמקום לשיחות והחלפת דעות בענייני ספרות ואמנות.

גם חיילים באו לשאול ספרים, ביניהם פולנים שתרמו לנו כמה ספרים. בספרייה היו רשומים גם בני־עניים ובני־עמלים ששאפו לרכוש השכלה, וזה היה המקום היחיד שבאמצעותו רכשו דעת.

ספרן קבוע לא היה בספרייה. כמה חברים, ביניהם חייל מלודז', כרכו את הספרים. ועדת הספרייה קיבלה על עצמה גם תפקידי סעד. הגשנו סיוע ל„לינת הצדק“. היינו לנות בבתיהם של אנשים זקנים וגלמודים. לפני עלותי לארץ באו כמה מהם ובפיהם תודה על כל הטוב שעשיתי להם. כך עבדנו לטובת הכלל, שלא על־מנת לקבל פרס.

מנחם מנדל פוטשניק

(ניו־יורק)

החינוך הדתי בשנות השלושים

בית־המדרש הגדול

בית־המדרש הגדול עמד בשוק על־יד הישיבה. כשמש וכבעל־קורא שימש „לייבע דער שמש“. רבי־העיר וראש־הישיבה, הרב יעקב שפירא, היה דורש בבית־המדרש פעמיים בשנה — ב„שבת הגדול“ וב„שבת שובה“. דרשותיו היו מדרש הלכות ואגדות, בהן גילה בקיאות גדולה בש"ס.

חובה קדושה היא לנו להזכיר כמה תלמידי־חכמים, שתרמו רבות לחיזוק חיי־הדת בעיר. אחד מהם היה הרב הגאון ר' מרדכי לוין. בישיבה קראו לו „מוטל טראַבער“ (על־שם עיר מולדתו טראַב). רוב שנותיו חי בוולוז'ין. הוא היה בקי גדול בש"ס ובפוסקים. אולם כגודל בקיאותו — ענוותנותו. הוא גרס מאמר חכמים: „האי מאן דיהיר בעל־

מום הוא" (המתגאה הוא בעל־מום). רגיל היה לשוחח עם ילדים בדברי־תורה. היה חביב מאוד על אנשי־הישיבה ועל יהודי העיר.

יזכר לטוב אחד מחשובי הבחורים — הרב יעקב סטולארסקי. בישיבה קראו לו "יעקב קלעצקער". יצאו לו מוניטין של למדן מופלג. בעל מוסר נודע לתהילה. ממקורבי הרב חיים וואלקין. כן יש להזכיר את הרב נתן דיקשטיין, יליד וולוז'ין, בעל מוסר גדול ובעל מידות תרומיות.

בוולוז'ין היה שוחט מפורסם בשם ר' יהודה אברהם פרסקי, ששימש בקודש עוד בתקופת הנצי"ב. הוא התפלל בישיבה וידע שמותיהם ופעלם של כל גדולי הישיבה וראשיה. הוא סיפר לי שזכה לראות את ר' איצלה, בנו של רבי חיים מוולוז'ין. נפטר בשנות השלושים. למעלה מבן מאה היה במותו. לעת זקנותו, כשכהו עיניו ורפו ידיו, שימש כשוחט במקומו חתנו, ר' ישראל דוד חייטין.

ה"קלייזל"

ברחוב ווילנא עמד בית־מדרש שקראו לו "קלייזל". מראשוני הגבאים ב"קלייזל" היה ר' מנחם יואל פוטשניק, שהיה מכובד מאוד על המתפללים, הודות לפעילותו בכל מוסדות ה"קהל". סוחר פשתן היה. לפני צאתו לעסקו בכפר הסמוך, היה מתפלל ב"מנין" הראשון. בשובו מהכפר היה נכנס ל"קלייזל", ללמוד את הדף היומי ב"חברה ש"ס". מגיד השעור היה הרב מרדכי לוין. בלילות־שבת היה מסביר את פרשת השבוע. גם הרב יעקב קגנוביץ' ("יעקב דיוענישקער", נמצא בארצות־הברית) היה מלמד דף גמרא.

אחרי הירצחו של ר' מנחם יואל פוטשניק, שימשו כגבאים ב"קלייזל", הרב ישראל לונין והרב יוסף טבחוביץ'. הרב לונין היה מיוצג בכל מוסדות העיר — ועד־הקהילה, הבנק, ה"מזרחי" וכו'. הרב יוסף טבחוביץ' שימש כגבאי קבוע ב"ועד הישיבות". כשמש ה"קלייזל" שימש ר' משה לאוויט. בהיותנו ילדים, השתוקקנו מאוד להשיג "נביא", כדי לרקוד אתו בשמחת־תורה בבית־המדרש. ב"שמיני עצרת", כאשר השמש נרדם אחרי סעודת־צהריים — היינו מסתובבים שעות מרובות ליד ביתו ומחכים שיתעורר משנתו, כדי ללכת עמו ל"קלייזל" ולזכות ב"נביא".

אחרי מותו נתמנה כשמש ה"קלייזל", ר' אברהם דוד ששימש גם כמלמד. היה מהדר מאוד במצוות "נטילת ידיים". התהלך ברחוב וורו כל אחד לברך בירכת "אשר יצר". כבעל־קורא של ה"קלייזל" שימש "משה שלמה דער מלמד" (וולקוביץ'). התקיימה חברת "תהלים", שלפני צאת השבת היתה קוראה פרק קי"ט ב"תהלים", הפותח במלים "אשרי תמימי דרך". פרק זה קראו בניגון ערב מאוד.

ליל הושענא רבה היה ליל־שימורים ב"קלייזל". בליל זה קראו בספר "תהלים", מראשיתו עד סופו. ר' חיים צירולניק ("חיים דער שניידער") היה מביא סל עם תפוחי־עץ וחילק על ימין ועל שמאל תפוחים ריחניים וטובים למאכל.

חברי "הפארת בחורים" במסיבת פרידה לרב שמעון לאנגבארד, לפני עלייתו לארץ-ישראל בשנת תרצ"ה (1935) למעלה (על ארון הספרים), מימין לשמאל: א) יצחק חייקין ב) ניסן חייקין ג) ברוך גלמן.

שורה ראשונה (מלמעלה למטה): א) אלימלך בלוך ב) ברוך ישיבה ג) חנוך של "אלי דער שלאסער" ("אלי המספר") ד) בנימין באר-שמאסקי ה) ישראל גלמן ו) יודל שומקין ("יודל דער שמקין") ז) הרשל קנז ("הערשל דער וואסער פוהערער") ח) לייבה בוימוביץ. שורה שנייה: א) זלמן שפירא ב) ביילה שפירא ג) הרבנית שיינה דיישא שפירא ד) פסיה שפירא ה) הרבנית חנה לאנגבארד ו) הרב שמעון לאנגבארד ז) ברוך ישיבה ח) מנחם פוטצשניק י) יצחק משה שפירא (במבטת) יא) חתני של גרמן.

שורה שלישית: א) הרשל שאלמן ב) יהושע שאלמן.

שורה רביעית: א) נחום קנז ב) יצחק פוסקי ג) "אלי שלמה שמשון" ד) אלי בנו של יהודהאל ה) אלתר ריזובוי ו) גרשון ברמן.

בוולוז'ין התקיימה אגודת „תפארת בחורים“, שמקום מושבה היה באחד החדרים של בית-המדרש הגדול. כשלושים חבר היו בה. מארגניה היו הרב שמעון לאנגבארד (חתנו של הרב יעקב שפירא), הרב אהרן שמידמן („אהרן פינסקער“, יושב-ראש האגודה) וכותב הטורים האלה.

בלילות שבת, בחורף, התקיימו בבית-המדרש הגדול אספות פומביות שהוקדשו לפרשת השבוע. המרצים היו מבין תלמידי-השיבה. אחד הנואמים המצוינים שבהם היה הרב יעקב קגנוביץ'.

בשנת תרצ"ה (1935) הכניסה „תפארת בחורים“ ספר תורה משלה. היה לאגודה זו „מגין“, שהתפלל בשבתות ובמועדים. כמרכן ערכו מסיבות „שלוש סעודות“, שהיו מלוות בשירה ובדברי-תורה. היתה לאגודה גם ספרייה משלה. כרבנים קבועים שימשו הרב אהרן שמידמן, ר' אלי יצחק שווארצברג, העורך-דין לפידות והרב יעקב סטולארסקי („יעקב קלעצקער“).

מרבית החברים היו פועלים וסוחרים קמעוניים. כמזכיר שימש כותב הטורים האלה. בשנת תרצ"ה (1935), כאשר הרב אהרן שמידמן נשא לאשה בת ממשפחת שישקו בבורי-סובסקה (באקשט) ועזב את העיר — נבחרתי כיושב-ראש הארגון. בכהונה זו כיהנתי עד פרוץ מלחמת-העולם השנייה.

על יד „תפארת בחורים“ היה קיים סניף של פועלי אגודת ישראל, שהיה מסונף למרכז בלודז'. שניים מחבריהם — יצחק פרסקי ואלימלך דעם חזנס — יצאו להכשרה. פרסקי עלה לארץ, ואילו אלימלך ניספה בוולוז'ין.

„תפארת בחורים“ בחרה גם בוועדת „קרן הישוב“, שתבריה היו הרב יוסף טבחוביץ', כותב הטורים האלה, הרב אברהם יפה, הרב חיים בארגמן ור' הירש שניידר. ועדה זו היתה מהפעילות ביותר של העיירות שישבו על הגבולין ברוסיה הלבנה. חברי האגודה היו מגויים על העתון היומי של ה„אגודה“ שהופיע בווארשה. מספר המגויים הגיע לשלושים.

בית-ספר דתי לבנות „בית-יעקב“

בוולוז'ין התקיים בית-ספר דתי לבנות „בית-יעקב“, בהנהלת מורה שסיימה סמינר למורים בקראקא. בית-הספר נוסד בשנת תרצ"ה (1935) ע"י קבוצת צעירים. למסיבת הפתיחה הוזמן אחד מחשובי הרבנים שבסביבתנו, הרב יצחק וויינשטיין, רבה של וישניבה (נמצא בארץ), שעזר הרבה לביסוסו של בית-הספר. כמרכן הוזמנה לפתיחה חיענע גארבר, בתו של הרב מהורודוק, ר' אלי בן-ציון גארבר (כיום חיענע קוסובסקי, גרה בארצות-הברית). בתקופה ההיא היתה פעילה מאוד בשדה החינוך הדתי בוולוז'ין ובסביבה.

תלמודי ישיבות "עץ חיים" להגל עלייתו לארץ של מר יעקב שמירדמן בשנת תרצ"ג (1933)
 עומדים (מימין לשמאל): א) נתן דיקנשטיין ב) דוד מאזוזיה ד) יוסף שלוסברג ו) צבי שניידר ז) מרדכי לוין (מוטל מראש)
 יושבים: ג) יעקב סמולרסקי ד) יעקב שמירדמן ה) חיים הלל בן-ששון.
 יושבים על הארץ: א) מויכאל ליסקוביץ ב) יונה בן-ששון.
 (ט) חיים לוין.

היא הרצתה הרצאה רבת־עניין ותוכן בבית „מכבי־אש“. האולם היה מלא מפה לפה. נאומה תובל במאמרי חז"ל, והיא הקסימה בדבריה את השומעים. הנאום הזה הפך לשיחה בפי כל, כי אשה תלמיד־חכם — פרט לרבנית פריידעלע — לא היתה חזון נפרץ בימים ההם בוולוז'ין.

„בית־יעקב“ נמצא בביתו של ר' מרדכי שישקו ב„קרומער גאס“.

ועד הישיבות

בוולוז'ין התקיים „ועד הישיבות“ (מרכזו היה בוויילנא, בהנהלת הרב חיים עוזר גרודזנסקי). מטרתו היתה להתרים את בעלי־הבתים בכל עיירה בסך 18 זהובים (זלוטי) לשנה, לשם תמיכה בתלמידי־חכמים שלמדו בישיבות של ליטא. „ועד הישיבות“ בעירנו הורכב מהרב יוסף טבחוביץ, הרב ישראל לונין, הרב יעקב שמואל רוחמקין ור' מרדכי שישקו. כגבאי וכגזבר קבוע שימש הרב יוסף טבחוביץ. הוא היה אוסף את התרומות ומעביר אותן לוויילנא.

ה„דף היומי“

נהוג היה בוולוז'ין ה„דף היומי“, כלומר, היו לומדים, מדי יום ביומו, דף גמרא. ההתענינות גדולה היתה, מספר המשתתפים היה ניכר. מגיד השעור היה הרב שמעון לאנגברד — כעת ראש ישיבת וולוז'ין בבני־ברק.

פנינה חייט (פוטשניק)

(חולין)

מרים לויתן (רוזנברג)

(תל־אביב)

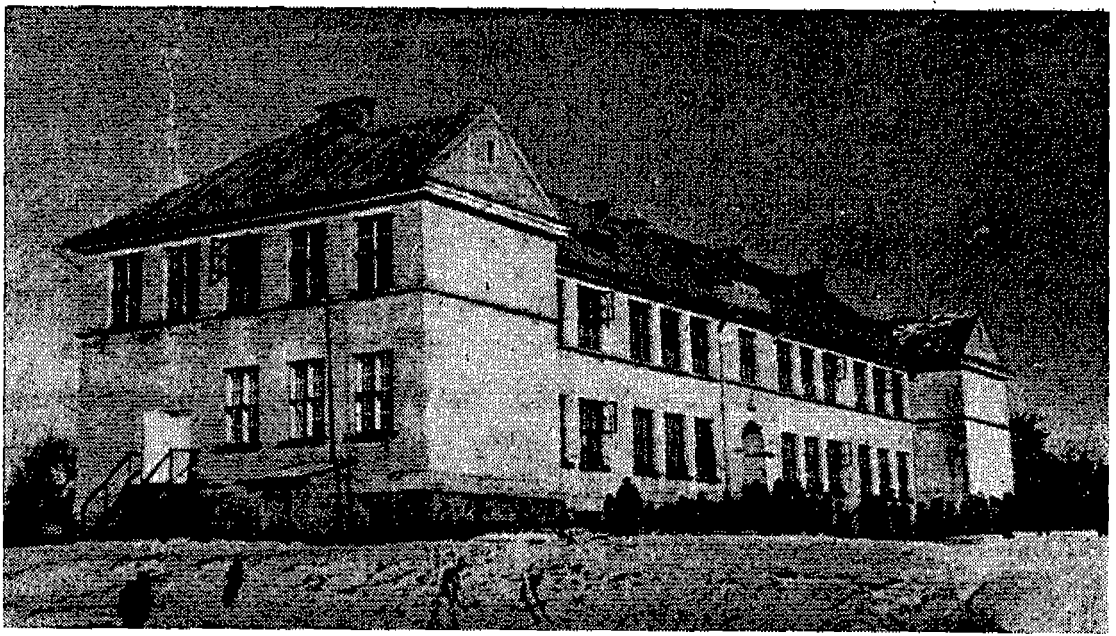
בתי־ספר פולניים בוולוז'ין

בית־הספר היסודי („פובשכנה“) בשנות השלושים

בית־הספר היה בו שבע כיתות. למדו בו כארבע־מאות תלמידים, כשליש מהם ויותר ילדי היהודים. בתחילה למדנו בבניין שברחוב ווילנא. אחר־כך בנתה העירייה בניין גדול, ובו אולם־התעמלות ומעבדה לפיסיקה. את בניין בית־הספר הקיפה חצר גדולה.

כמנהל בית־הספר שימש מר טישקובסקי. השפה הפולנית שימשה כשפה רשמית. אולם הורו גם גרמנית. מר יצחק שווארצברג שימש כמורה לדת. מפיו למדנו קצת עברית ותנ"ך.

זכורים לנו יפה טיולי־הקיץ הנהדרים. עם הנץ החמה היינו יוצאים לשפת הנהר

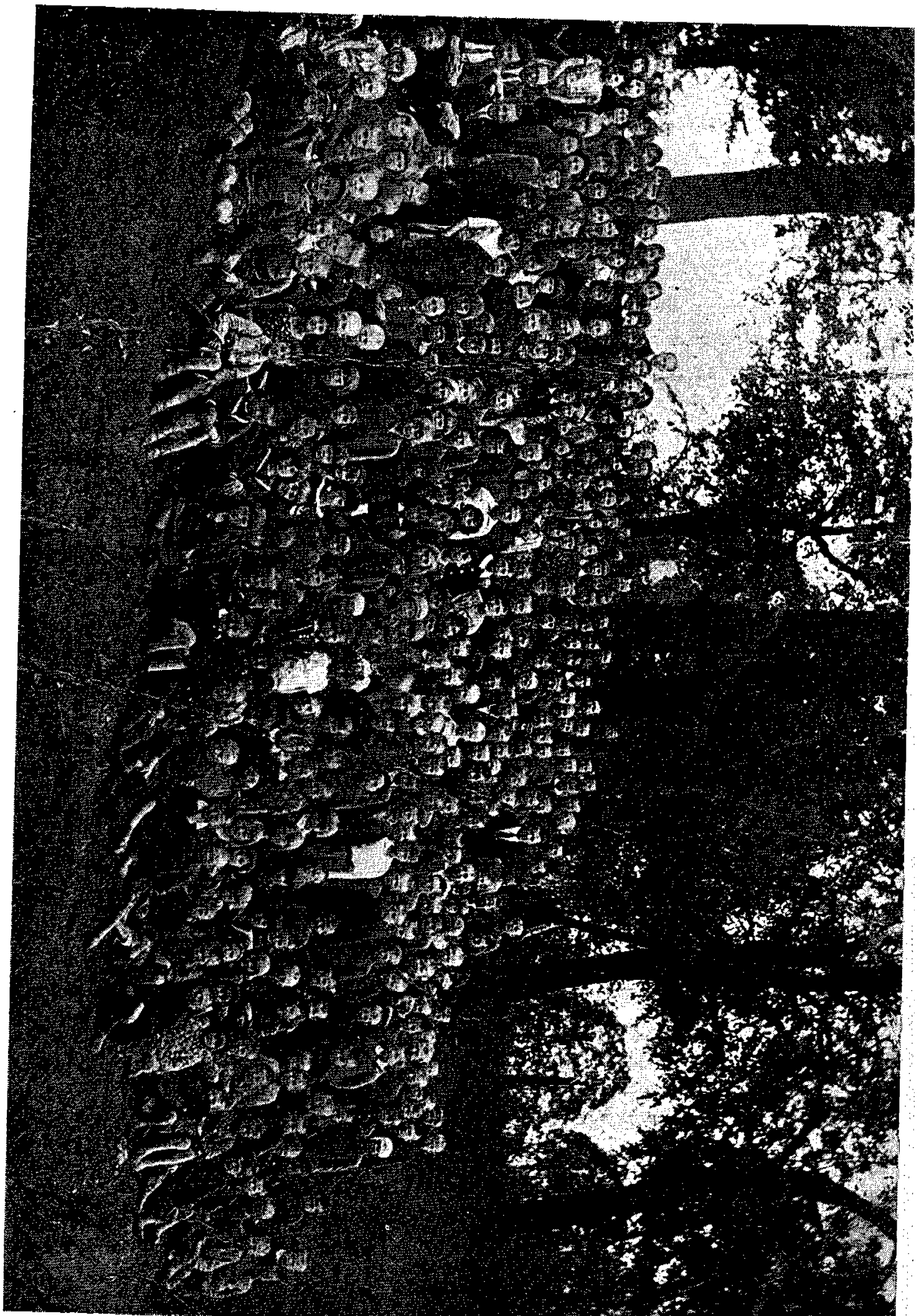
הבניין של בית-הספר היסודי ("פובשכנה")

ברזינה, עשרה ק"מ מוולוז'ין, וחזרנו עם שקיעתה. כל היום עבר עלינו במישחקי-ספורט ובשירה. התרחצנו בנהר, והשיא היה ה"קומזיץ" — האכילה בצוותא. רמת הלימודים בבית-הספר היתה גבוהה למדי. המורים היו מחנכים מעולים. הם התענינו בכל תלמיד ועקבו אחרי התקדמותו בלימודים. לתלמידים טעוני-טיפוח הקדישו תשומת-לב מיוחדת. בית-הספר דאג גם לחינוך האמנותי. לצורך זה אירגנו חוגים לזמרה ולחקה דרמטית. התלמידים היו מופיעים בהצגות שונות, להנאתם הם ולהנאת הוריהם ומוריהם.

בתחילה שררה רוח ליברלית בבית-הספר. במרוצת הזמן, כאשר השלטונות הפולניים החלו לגלות יחס עוין ליהודים, הורגש שינוי זה גם בין כתלי בית-הספר. אולם, מאחר והתלמידים היהודיים התבלטו בכשרונותיהם — היו הם הרוח החיה בבית-הספר.

בית-הספר התיכון למסחר

מבית-הספר הפובשכני עלינו לבית-הספר התיכון למסחר, שנוסד, בערך, בשנת תרצ"ד (1934). הוא היה בן ארבע כיתות. בתחילה למדנו בשעות של אחר-הצהריים בבניין בית-הספר הפובשכני. אחר-כך בנה בית-הספר למסחר בניין מפואר משלו. כמנהל הגמנסיה שימש פרופיסור ז'קובסקי, רופא לפי מקצועו. מוצאו היה מווילנא. היה אדם ליברלי ונוח ליהודים. המורה היהודיה היחידה בגמנסיה היתה רחל קיווילביץ' (אשת שניאור קיווילביץ'). היא היתה ילידת וולוז'ין, ממשפחת מלצר. סיימה בית-ספר

תיכון רוסי בלידא וסמינר עברי, בוויילנא. אחר־כך למדה שנתיים רוקחות באוניברסיטה של פראג. המורה קיווילביץ' הורתה הסטוריה יהודית.

בבית־ספר זה למדו כארבעים תלמידות ותלמידים, ביניהם שמונה תלמידים יהודיים, ואלה שמותיהם: אטיה ברמן, צביה לונין, פנינה פוטשניק, מרים רונברג, רבקה רוגובין, הירש צארט, רפאל (פולה) ומינה שרירא.

התלמידים היהודיים לא סבלו משום הפליה ורדיפות, וזה הודות לאישיותו של פרופיסור ז'וקובסקי, שהשליט אירה תרבותית־ליברלית בבית־הספר. לא שמענו מפי התלמידים הנוצריים אף פעם את כינוי הגנאי "ז'יד" ובדומה לו. כדי להדגיש את אי־ההפליה, מינה פרופיסור ז'וקובסקי את מרים רונברג כ"סטארוסטינה", שתפקידה היה לארגן נשפים בבית־הספר, חגיגות, או הגשת מתנות למנהל ביום הולדתו.

רמת־הלימודים היתה משביעת־רצון. התלמידים רכשו ידיעות של ממש במדעי־המסחר. כדי לאמן את התלמידים בעבודה מעשית, העסיקו אותם בירחי החופש בבנקים ובמוסדות־ממשלה. לא היה קץ לאשרה של מרים רונברג, כשגילתה טעות — אמנם, טעות של מח־בכך — אצל מנהל־הבנק.

מחמת קשיית־קציב נאלץ היה בית־הספר להיסגר. במקומו נפתח בית־ספר תיכון במגמה הומניסטית. מרים רונברג וצביה לונין נסעו להמשך לימודיהן בבית־הספר למסחר בלידא, שהיה בן ארבע כיתות. מי שסיים בית־ספר תיכון זה — נתקבל לבית־הספר הגבוה למסחר בוויילנא, או בווארשה.

החיים התיאטרליים בוולוז'ין

א

ראובן רוגובין

הצגת "מכירת יוסף"

והעיר וולוז'ין צהלה ושמחה. הכול מסיחים בהצגת "מכירת יוסף", שבקרוב תוצג עלידי חוג החובבים בוולוז'ין, בבימויו של אברהם ברקוביץ'. אמנם לפי שעה אין שום סימן ושום זכר של הצגה. יודעי חן מתלחשים ביניהם שמשוהו עתיד להתרחש, אבל דברים ברורים אין שומעים מפיהם. אולם כאשר החלו להוציא מן הבניין של "מכבי אש" את מכונית־השאיבה ואת האביזרים השונים — ידעו הכול שבכך מתקנים ומכשירים את האולם להצגה.

ואז שאלו הסקרנים: מי ומי ההולכים? מי היא הלהקה ומי הם שחקניה? לצנועים בלבד גילו את הרז, שבתפקיד שמעון יופיע יעקב בן חיים הקצב; את יהודה ישחק יודל שרה לאהס ואת יוסף — מוטקה גדליה זיסלס. שמות אלה היו "סבירים" ונתקבלו. פחות או יותר, על הדעת. אולם, הקהל נדהם לשמוע, שעמוד התיכון של ההצגה הוא מאיר פעשע יענטעס, יהודי מעל לגיל חמישים, חולה כרוני במחלת האסטמה, משתעל ללא־הפסק ומניע את אבריו בכבדות. הוא, ולא אחר, יופיע בתפקיד פרעה. עפר לפיהם של המלעיגים וצרי־העיין: הלא עם "מעלות טובות" אלו, נועד מתחילת ברייתו לשחק תפקיד של שליט אדיר...

עת לקצר ועת להאריך. לכן אנש ישר לתיאור סיפור המעשה. בבוקר בהיר אחד הדביק חיים בריינקעס (נאָרושביץ') מודעות בכל העיר, שביום זה וזה ובשעה זו חו תתקיים בבניין של "מכבי־אש" הצגת "מכירת יוסף". כרטיסים נמכרים בבית־המרקחת של אברהם ברקוביץ'. מובן מאליו שהכרטיסים נחטפו מיד, וכולם היו דרוכים ומתוחים לקראת הארוע התיאטרוני הגדול.

ל"הצגת־גאולה" באו כל ה"מי ומי" של וולחין. האולם קושט חגיגית, התקינו במה ותלו מסך. קהל־הצופים הופיע מלוכש בבגדי־חג. הפעמון צילצל אחת, שתיים ושלוש. המסך הורם — והצופים הוכו בתדהמה. מעשה כשפים! קשה להאמין שאלה הם מעשי ידיו של אברהם ברקוביץ'. הנה תמונה ראשונה: על הכמה ערוך מוקד של עצים ממש. אש בוערת. אחיו של יוסף מתחממים לאורה ושרים: "עלי להבה, עלי להבה"! באופק נראים שמעון ולוי חגורים בפתילי משי שמהם משתפלות סכינים ארוכות, מחוטבות מרעפים ומשויפות בשיף (פוליטורה). דמם רותח בקרבם והם מוכנים להרוג ולאבד את אנשי שכם על שטימאו את דינה אחותם. התמונה הגיעה לשיאה, כאשר הופיע מאיר פעשע יענטעס. פלאי פלאים! כאשר ראיתי את מאיר, שהמיר את צלמו בצלמו של פרעה, לא יכולתי לעצור ברוחי וקראתי בקול: כל הכבוד לאשף אברהם ברקוביץ'! הרי אמרו חכמים: "אם מתכנסים כל באי־עולם להלבין כנף אחת של עורב אינם יכולים", ואילו אברהם ברקוביץ' יכול. שינה סדרי בראשית. לא האמנתי למראה עיני. מחיקו של מאיר התגלמה דמותו של פרעה: נציג ממש של שושלת רעמסס. כתרו בראשו הוא כתר ממש. אמנם, עם האסטמה הכרונית שלה, השיעול שאינו פוסק ותנועותיו הכבדות — אינו, אלא, בנה של פעשע יענטס. אבל באיפור של אברהם ברקוביץ' הוא שליט אדיר...

הצגות שזכרתי

הצגת "מכירת יוסף", שעליה מספר ראובן רוגובין, מתייחסת לתקופה קדומה יותר. אני זוכרת את ההצגה שהוצגה בשנות העשרים, ליתר דיוק, בשנת תרפ"ד (1924).

קודם כל כמה מלים על האופרטה. "מכירת יוסף" היא אופרטה עממית, שהופיעה בגירסאות שונות. כבר במאה השבע-עשרה הציגו אותה להקות של חובבים. אני נלקחתי אחר כבוד מספסל הלימודים ל"הנעים זמירות" באופרטה זו, בתפקיד יוסף, בן-הזקונים של יעקב אבינו. בבית-הספר ה"פובשכני" בו למדתי, השתתפתי כ"זמרת" בהצגות שונות. כנראה ש"קול הזמיר" הגיע למשה ווייסבורד, הבמאי של האופרטה, והוא הזמינני "לככב" בה. משה ווייסבורד שיחק גם את התפקיד של יעקב אבינו.

בתפקיד של יהודה הופיע יצחק ברמן. נגשנו לעבודה בדחילו ורחימו (ביראה ובאהבה). החזרות התקיימו בביתו של אהרן (אהרקה) צאָרט, אביו של הרופא אברהם צאָרט. הבנות והבנים של צאָרט היו "תיאטרופילים" (חובבי-תיאטרון). בנו של צאָרט השתתף בהצגה בתפקידו של אחד מבני יעקב אבינו. החזרות היו קשות ומיגעויות מאוד ונמשכו עד שעה מאוחרת בלילה. כעבור כמה חדשים מצאנו את עצמנו ראויים להופיע לפני הציבור הרחב.

אני חושבת שיהא זה מן העניין לספר לילדינו, באיזה קשיים נתקלה "שחקנית" זמרת" צעירה בחוג המשפחה. אמי הסתכלה בעין רעה על ה"תיאטר". לפי דעתה, גנאי הוא לילדה מבית טוב להתעסק ב"עבודה זרה" זו. היא חששה שאצא לתרבות רעה. אולם, כדי להשקיט את חששותיה, ביקשה שיקראו לפניה את תוכנה של האופרטה, כדי שתיווכח אם אין בה ניבול-פה ודברים אחרים שהצניעות יפה להם.

צבי רוגובין נענה לבקשתה של אמי וקרא לפניה את האופרטה. אמי מצאה שזה סיפור כשר, שדבריו אינם סותרים את דברי ה"צאינה וראינה", והוא עבר את הצנזורה שלה. אבל בכל זאת לא נרגעה, אלא ביקשה את צבי שיטריח את עצמו ויבוא לקחת אותי לחזרות ולהחזיר אותי מהן. צבי נטל על עצמו את כל האחריות, ורק בתנאי זה הרשתה לי אמי להשתתף בחזרות.

יש לזכור שהמשתתפים לא היו שחקנים מקצועיים, כי אם חובבים. משה ווייסבורד עשה כל מה שביכולתו. גבל ולש את החומר הזה ויצא מתחת ידו דבר מתוקן. הוא הכניסנו לחזרות ודברים ולגנוני-גנונים של אמנות המישחק ודבריו נבלעו בדמנו.

פרומה קיווילבין' בתפקיד של יוסף בהצגת „מכירת יוסף”

אם זכרוננו נאמן לי, הוצגה האופרטה „מכירת יוסף” על-ידי הסניף של „צעירי-ציון” בעירנו. ההצגה התקיימה באולם של קסרקטיני-הצבא, שהיה נוח ומותאם להצגות תיאטרון (במשך הזמן הפך לקולנוע).

אין בכוחי לתאר, איך רגשו יהודי וולוז'ין לקראת ההצגה. העיר לבשה ארשת של חג. התכונה היתה בלתי-רגילה. התכוננו לארוע זה כאל דבר, שעין לא ראתה ואוזן לא שמעה מעולם. ביחוד סקרנים היו לדעת, כיצד זה תמלא ילדה תפקיד של ילד — בן-הזקונים של יעקב אבינו. ההצגה הפכה לשיחה בפי כול. אין בית בוולוז'ין שאין מסיחין בו ב„מכירת יוסף”.

הצופים באו להצגה ובידיהם זרי-פרחים, שוקולד ובונבונירות. המערכה הראשונה עברה בהצלחה בלתי-רגילה. הקהל יצא מכליו, וזרם של פרחים, של שוקולד ושל בונבונירות התחיל לזרום על הבמה. ביחוד התפעל הקהל משירתו של „יוסף”. הצופים עזבו את האולם במצב רוח מרומם, בשירות ותישבחות להצגה. „אשרי עין שזכתה בה”. השירים של האופרטה הפכו לשלאגרים, ששרו אותם בבית וברחוב ימים רבים. הצלחת ההצגה הגיעה לציבור הרחב בוולוז'ין. פנו ל„צעירי-ציון” בבקשה שיציגו הצגה נוספת. להצגה השנייה באו גם זקני העיר, ה„פני” של וולוז'ין. בעלי-בתים חשובים, ראשי „תרבות” וראשי התנועה הציונית. הם ישבו בשורה הראשונה.

בהצגה זו ארע מאורע, החקוק בזכרוני עד היום הזה. כאשר השליכו האחים את יוסף (כלומר, אותי) אל הבור, שרתי מ"מעמקים" את השיר הבא:

אך, ווי גרויס איז דער כעס פון מיינע ברידער!
איך האב געמיינט עס צעשיטן זיך אין מיר מיינע גלידער.
אך, ווי שווער דער דאָנפ איז דאָ, ניט אויסצוהאַלטן.
עקדעשן און שלאָנגען, פול אין די שפּאַלטן.
איך באַשווער אייך שלאָנגען אין נאָמען פון גאָט,
וועלכער הימעל און ערד באַשאַפן האָט.
איר זאָלט אייער גיפט אין זיך איינהאַלטן.
איך בין אַ אייניקל פון אברהם דעם אַלטן.

אך גמרתי לשיר והנה קול באולם נשמע, נהי בכי תמרורים. ביחד הגיע אלי קולו של ר' יהושע גורביץ המבכה על גורלו המר של יוסף. הייתי נרגשת מאוד מן ההזדהות של קהל המכובדים עם התפקיד ששיחקתי. ההצגה השנייה שהשתתפתי בה היתה "דאָס פינטעלע ייד" ("הנקודה היהודית"). בהצגה זו שיחקה גם בחורה מזבז'זה. אני הופעתי בתפקיד של הילד ישראליקל. הצגת "מכירת יוסף" פירסמה את שמי כ"כוכב", לכן חיכה הקהל להצגה בעניין רב. אברהם ברקוביץ', הצייר של המודעות, הדגיש במפורש את השתתפותי. אף על פי ששמעתי את קילוס, בכל זאת התכוונתי שוב ושוב להצגה, כשאמת הציבור עלי. גם הצגה זו נתקבלה בהתלהבות על-ידי הקהל.

בשנת תרפ"ה (1925) הציגה להקת החובבים מחזה מחיי הארץ. ההצגה התקיימה מטעם סניף "החלוצ" והוצגה באולם ה"גמינע". הבמאית היתה "כוכב נודד", שחקנית נודדת, שגרה בוולוז'ין זמן מסוים. שם ההצגה היה "די רויטע בלוס" (ה"שושנה האדומה"). תוכנה לקוח מחיי השומרים בארץ-ישראל. מסופר במחזה שהשומר יוצא לשמירה, ואילו אשתו עסוקה בהכנות לחגיגת יום ההולדת שלה. אחת המוזמנות הביאה לה זר של שושנים אדומות. כאשר ראתה את הזר — נפל עליה פחד גדול. היא אמרה שראתה בשושנים סימנים של דם, ואמנם פתאום הוכנס בעלה, כולו פצוע וזב דם, והוא הוציא את נשמתו. בתפקיד האשה שיחקה מוסייה רוגובין, בתפקיד הבעל-השומר שיחק חיים ביניע כהנוביץ' ובתפקיד של מגישת זר הפרחים שיחקה פאניה קיווילביץ'. במשך הזמן החל בית-הספר "תרבות" לטפח את אמנות התיאטרון בקרב תלמידיו. בין כתליו הוקמה להקת חובבים, שהציגה בשנת תרפ"ט (1929) את "שלמהקע שאַרלאַ-טאַן". ההכנסה היתה מוקדשת לטובת בית-הספר ולטובת קק"ל. את ההצגה הזאת ביים שחקן נודד בשם אַזאַך. גם ההצגה הזאת הצליחה מאוד.

הוצגו הצגות רבות (בתוכן ה"מכשפה"), שמפאת ריחוק הזמן כבר קשה לזכור אותן. הקהל הוולוז'ינאי היה חובב תיאטרון. כל הצגה חדשה שהוצגה עוררה עניין רב והביאה אורה ושמחה למשכנות ישראל בוולוז'ין.

השחקנים שהשתתפו בהצגת "שלמהקה שארלאטאן"

(הצילום נעשה בתאריך כ"ז באדר ב' תרפ"ט (8 באפריל 1929))

שורה ראשונה (מלמעלה למטה), מימין לשמאל: (א) יעקב ברקוביץ' (ב) מורה (ג) רבקה פולאק (ד) המורה דרצינסקי (ה) ישראל ברקוביץ' (ו) המורה אפרימזון (ז) דורה אידלמן (ח) שמחה פרסקי. שורה שנייה: (א) מוסיה רונובין (ב) סוניה פרסקי (ג) השחקן-האורח אואך (ד) יונה שפירא (ה) חיינה גולדשמיד (ו) שבתאי באקשט. שורה שלישית: (א) דב לאוויט (ב) מינה פרסקי (ג) אפרים רונובין (ד) שלמה ברגר.

קבוצת כדורגל „מכבי“

יוזמי קבוצת כדורגל בעירנו היו תלמידי בית-ספר „תרבות“. הם התקנאו בנער הלא-יהודי, שהיה מתאמן ומשחק מישחק כדורגל בחצר של בנייני הגראף טישקיביץ' ואחר-כך על המיגרש של שיכון פקידי הממשלה. החלטנו להתמודד עמהם. פעם היינו אנו המנצחים והם המנוצחים ופעם — להיפך.

הרעיון בדבר הצורך לייסד קבוצת כדורגל זכה ליחס חיובי מצד כל המפלגות ותנועות הנוער הציוניות — הבית"ר, השומר-הצעיר, הציונים הכלליים והרביזיוניסטים. הקבוצה היתה בלתי-מפלגתית והתכוונה „לשם שמים“ בלבד — נשמה בריאה בגוף בריא.

קבוצת כדורגל „מכבי“

עומדים (מימין לשמאל): א) אפרים רוגובין ב) ישראל ברקוביץ' ג) יעקב ברקוביץ' ד) שבתי באקשט ה) שלמה מלצר ו) אריה קפלן ז) ראובן רוגובין. שורה שנייה: א) דב לאוויט ב) שמואל רוגובין ג) ישראל פרסקי. יושבים על הארץ: א) הלל שרירא ב) אריה לייב פרסקי ג) יוסף שווארצברג.

הקפיטאן של הקבוצה היה אפרים רוגובין, שהיה כדורגלן מומחה. הוא גילה יוזמנות מבורכת בשטח זה וחינך את הכדורגלנים למשמעת ולאומץ-לב. כקאפיטן-כבוד נבחר

כותב הטורים האלה. אפרים אימן את הקבוצה שלוש פעמים בשבוע וראה ברכה בעמלו. יש לציין, שאם כי הקבוצה זכתה לאהדה מוסרית מצד כל הציבור החילוני שבעירנו — לא זכתה לשום תמיכה חומרית. מבחינה זו היתה קבוצתנו תלויה על בלימה. לכן חייב היה כל כדורגלן לדאוג בעצמו לתלבושת, שהורכבה מחולצה וממכנסיים קצרים עם פסים כחולים — כדוגמת הדגל הלאומי שהוא כחול-לבן. את הבגדים החזקנו אצל האחים יעקב וישראל ברקוביץ'. כאשר נקראו הנעליים היה "שמעון דער דזיק" מתקן אותן חינם, אין-כסף.

עד מהרה יצאו מוניטין לקבוצה בכל העיירות שבסביבה — וישניבה, איבניץ, באקשט, זבוז'ה וטראב. היא הוזמנה לשחק שם. הקבוצה היתה מתקבלת בהתלהבות ע"י יהודי המקום, וביקורה הפך לחג בחייהם. האווירה בשעת המישחק היתה לעילא ולעילא. הנסיעה לעיירה הסמוכה לא היתה כרוכה בהוצאות גדולות. שכרו עגלה והושיבו עליה את המחצית האחת של הכדורגלנים ולאחר שנסעו כמה קילומטרים היו מתחלפים ועלתה על העגלה המחצית השניה. וכך, במצב של "עולים ויורדים", הגיעו למקום שמחים וצהלים. במסעות הללו היה תמיד נילוה כ"תוספת", "פרץ הקטן" (פרץ רוגובין), שהיה כדורגלן "שרוף", ולא החמיץ שום מישחק של כדורגל.

הארוע המרכזי וה"הסטורי" בתולדותיה של הקבוצה, שהסתיים בצורה מכאיבה ביותר — היה, ללא-ספק, מישחק-התחרות עם הנבחרת של גדוד מישמר הגבול שחנה בוולוז'ין. כידוע התמקם בעירנו גדוד שמנה כאלף חיילים. בתוך המון רב כזה, לא קשה היה למצוא כדורגלנים, וגם מן המעולים ביותר.

אפרים רוגובין נפגש באקראי עם הקפיטאן של קבוצת הכדורגל של הצבא. זה האחרון הציע לאפרים לערוך מישחק-היכרות בין קבוצתו לבין קבוצתנו, שיתקיים על מיגרש הספורט הצבאי (Wojskowy Plac Sportowy). בו במקום סיכמו ביניהם את התאריך בו יתקיים המישחק.

אברהם ברקוביץ' הפעיל את כל כוח הצייר שבו וצייר מודעות מרשימות, שתלו אותן בכל חוצות העיר, בהן היה כתוב באותיות "קידוש לבנה", שביום זה וזה ובשעה זו וזו תתמודד קבוצת "מכבי" עם הנבחרת של גדוד מישמר הגבול. כרטיסים במחירים אלה ואלה ניתן להשיג בכניסה למיגרש הספורט.

להתמודדות זו התכוננו חברי הקבוצה כאל יום-הדין. הם הרגישו שכדי לנצח את הנבחרת של מישמר הגבול, יש צורך בסיעתא דשמיא. לכן פנו למוטל טראבר, בחור הישיבה, וביקשו אותו לבחור פסוקים מתאימים מספר "תהלים", שיש בכוחם לקרוע את רוע הגזירה של תבוסה.

מוטל טראבר, אף כי מימיו לא ראה צורת כדורגל, ראה בתחרות זו מעין מלחמת-מיצווה, "לעשות נקמה בגויים" — לכן ניגש לעניין בכל הרצינות. אחרי עיון קפדני בספר "תהלים", בחר בפסוקים הבאים:

„משוזה רגלי כאילות, ועל כמותי יעמידני

תרחיב צעדי תחתיו, ולא מעדו קרסולי.

ארדוף אויבי ואשיגם, ולא אשוב ער־כלותם,

אמחצם ולא־יובלו קום, יפלו תחת רגלי”

(תהלים י”ח, פסוקים ל”ד, ל”ז, ל”ח, ל”ט)

ביום ראשון בבוקר, לפני התחלת המישחק, אמרו הכדורגלנים בשעת תפילת שחרית את הפסוקים הללו בדביקות ובכוונה. אלה — בבית־הכנסת שב„ארֶאֶפְצוֹ”; אלה — בבית־הכנסת שבשוק ואלה — בקלייזל שברחוב ווילנא.

התחלת המישחק היתה יפה. התזמורת ניגנה את ההימנון הפולני ואת „התקוה”. אולם מה שהתרחש אחר־כך על המיגרש, לא ראינו, אפילו, בחלום בלהות. מיד נתקלנו ביחס עויין. אך החל המישחק — ספגה קבוצתנו כמה גולים. בתוך האמבואָ (קהל רב) שחזה במישחק, נמצאו הרבה פירחחים וארחי־פרחי אנטישמיים. הללו, משולהבים מן הנצחון המסחרר הזה — פרצו בקריאות שיטנה: *Zydz do Palestyny!* (יהודים, צאו לפלסטינה!). כאשר מספר הגולים שספגנו הגיע לשבעה עשר והקריאות האנטישמיות גברו והלכו, נסר פתאום בחלל־האוויר — לאות מחאה — קולי, ספוג־הזעם: *Makabiusze zejść z Placu!* („מכבים, לרדת מן המיגרש”!). מיד החלו הכדורגלנים לעזוב את המיגרש, מלווים בקריאות אנטישמיות.

קבוצת הכדורגל התקיימה זמן מועט. אחרי עלייתם לארץ של כמה מחברי הקבוצה, וכן עם גיוסם של האחרים לצבא הפולני — נתדלדלה מאוד ו„פרחה גשמתה”.

דמויות וטיפוסים

אליעזר לאוני

השדרים של וולוז'ין

רבי חיים מוולוז'ין ייסד, כידוע, את ישיבת „עץ חיים“ על חשבוננו. העול הזה היה כבד על הגר"ח מנשוא, כפי שמעיד הסיפור הבא: אחד מתלמידי רבי חיים, ר' מרדכי ממינסק, ייסד במינסק ישיבה על חשבוננו של הנדבנית הגדולה בלומקה, שקיבלה על עצמה את כל הוצאות הישיבה ופרנסת התלמידים.

אמר רבי חיים: יש לי נחת רוח משיבת מינסק הרבה יותר מאשר משיבת וולוז'ין. — רבנו — תמהו השומעים — וכי יש ישיבה גדולה יותר משיבת וולוז'ין? חייך רבי חיים ואמר: לא ירדתם לסוף דעתי. לי לעצמי יש יותר נחת רוח משיבת מינסק, אשר נדבנית אחת דואגת לקיומה ולהחזקתה; ואילו ישיבת וולוז'ין כל אחריותה עלי ואינה נותנת לי מנוחה.¹

לאחר שהישיבה הצליחה מאוד ומיספר התלמידים גדל — הרגיש הגר"ח שכבד ממנו העול הזה ולא יוכל להחזיק לבדו את הישיבה. הוא פנה אל המוני ישראל בקריאה שיבואו לעזרתו. דבריו מצאו הד גדול ונתרבו התומכים והמסייעים. אולם היה צורך בשליחים שיאספו את התרומות וכמוֹכֵן להלהיב את לבותיהם של היהודים, שטרם נתנו את ידם לביסוס הישיבה ולהרחבתה. באופן כזה נולד בוולוז'ין מעמד ה„משולחים“, או ה„שדרים“ (שד"ר — שלוחא דרבנן, שליח של רבנים).

הגר"ח נתן ביטוי מוסרי־דתי לצורך בשדרים. „ר' אליעזר איש ברתותא אומר: תן לו משלו — שאתה ושלך שלו“ (אבות ג, ז).

על מימרא זו אומר הגר"ח: „רצה לומר, מכל מקום המקצת. כי הוא נותן לך הכול ומבקש שאך המקצת תקדיש לשמו. וכן מעות לצדקה: הוא נתן לך הכול. ובהיפך, חס ושלום, יכול לחסוך וגם בעת נתינתך המה בידו.“² אנו למדים מדברי רבי חיים מוולוז'ין, שהממוץ בא מידי הקב"ה והוא נתן אותו לגבירים, על מנת שיפרישו, לפחות, חלק ממנו למען לומדי תורה. וכל המקשיח את לבו מלתמוך בתלמידי־חכמים — בידו של הקב"ה ליטול ממנו את ממונו. וכן אומר הגר"ח להלן (עמוד נ"ז): „וכן איזהו עשיר, זה השמח בחלקו. רצה לומר שאינו מחשיב את עצמו שהוא ראוי לעשירות ולא ירום לבבו מאחיו

¹ ר' מ. ליפסון, מדור דור, כרך שני, סימן 1213.

² „רוח חיים“, עמוד נ"א, הוצאת ספרים „כרם שלמה“ תשי"ח.

העניים, כי אם הוא חושב שחננו ה' בתורת חנינה ושמת בחלקו... מסתפק אך כדי צרכו. השאר יראה לגנוז אוצרות למעלה, לתלקם לצדקה ולא יעזוב לאחרים חילו". המשולחים היו רובם ככולם, גדולי תורה, בעלי לשון, דרשנים, רבי פעלים והשפעה בתחום פעולתם העיקרי — קיבוץ כספים.³ המשולחים היו "שרי החוץ" של הישיבה. הם עברו ארצות מרובות והביאו עמם הרבה ידיעות מן המתהווה בתפוצות ישראל. הגר"ח, ואחר-כך הנצי"ב, למדו דברים חשובים על חייהם של היהודים בתפוצות ועל חיי אישים גדולים. בכך הפכה וולוז'ין למקור של מידע (אינפורמציה) על החיים הכלכליים, התרבותיים והמדיניים של היהודים בארצות שונות.

יש לציין שיצאו עוררין על משולחים אלה, שהם מוציאים את רוב הכספים על "אשל" ועל צרכים אישיים אחרים. מספרים משמו של רבי חיים סולובייצ'יק, ששלח משולחים לאסוף כספים למען הישיבה. כאשר תבע מהם שיגישו לו דו"ח על התרומות שאספו, הגישו לו כמה מהם חשבון מנופח כזה, שכמעט ולא נשאר מאומה בשביל הישיבה מן הכסף שאספו.

אמר רבי חיים סולובייצ'יק בחיך מר: "עתה הוחזר לי פשוטו של מקרא: "שלח אנשים ויתורו" (במדבר י"ג, ב'). כאשר משה שלח את המרגלים, מוכרח היה לתת להם סכום כסף לצרכי ביון (ריגול). אמר לו הקב"ה, שישגיח עליהם ולא יסמוך על החשבונות שיגישו. "שלח לך אנשים ויתורו" — שלח משולחים כאלה ש"יתורו" (דרש רבי חיים "יתורו", במקום "יתורו"), כלומר, שיתורו, שישאירו משהו, ולא ישלשלו את כל הכסף לכיסיהם.⁴

בימי הגר"ח התאוננו, אמנם, על משולח אחד, שיצא שכר איסוף תרומותיו בהפסד ההוצאות האישיות שלו. שד"ר זה אמר לגר"ח, שמביטים עליו כמו על איזה עני וקבצן ואינם נותנים את תרומתם בעין יפה. אולם, אילו היה מתנהג בהרחבה יותר, לובש מלבושי כבוד, נוסע בסוס ועגלה מיוחדת משלו כדרך הנכבדים — היו הנדיבים מתיחסים אליו בכבוד והיו תורמים ביד רחבה.

מילא רבי חיים מוולוז'ין את בקשת השד"ר, הלבישו והנעילו יפה ואף קנה לו סוס ועגלה. יצא השד"ר לכפרי אחד בסביבות וולוז'ין, שהיה תורם מדי שנה בשנה בעין יפה לישיבה.

כאשר ראה הכפרי את השד"ר, שהוא לבוש במחלצות ואף נוסע בסוס ועגלה משלו — קפץ את ידו וסרב לתרום את תרומתו. תמה השדר ואמר: הרי אתה תורם את תרומתך מדי שנה בשנה, ומה טעם שהשנה אתה קופץ את ידך? השיב לו הכפרי: לא אתן אפילו פרוטה אחת למען הישיבה.

³ ר' יצחק ריבקינד, לתולדות השדרות הוולוז'ינאית באמריקה, הצופה, כ"ט בטבת תשכ"ו (1966.1.21), גליון 10021.

⁴ ר' ב. יאושזאהן, פון אינזער אלטען אוצר, כרך ד', עמוד 63.

חזר השדר לוולוז'ין וסיפר לרבי חיים את מעשה הכפרי, שאינו רוצה לתת, אפילו, פרוטה לישיבה. החליט הגר"ח לנסוע לכפר בעצמו. כאשר ראה הכפרי את רבי חיים, רץ לקראתו, הכניסו לביתו וחלק לו כבוד גדול.

שאל אותו רבי חיים מוולוז'ין: מפני מה לא נדבת השנה את נדבתך לישיבה? — רבנו — השיב הכפרי — מדי שנה בשנה נדבתי את נדבתי בשמחה רבה ובלב שלם, משום שסבור הייתי כי הכסף מוקדש כולו לכלכלת תלמידי הישיבה, היושבים ועוסקים בתורה. אבל בראותי את הבזבוז הגדול, בראותי שאת הכסף מוציאים על מלבושי המשולח, על סוס ועל עגלה — חלשה דעתי ומשכתי את ידי, לבל יהיה לי חלק בבזבוז ובמותרות.

פייס אותו הגר"ח בדברי תורה ואמר: למה שיבחה התורה את בצלאל, בונה המשכן ואדריכלו, ואמרה עליו: „וימלא אותו רוח אלוהים בחכמה, בתבונה ובדעת ובכל מלאכה: ולחשוב מחשבות לעשות בזהב ובכסף ובנחושת“ (שמות ל"ה, ל"א—ל"ב). לכאורה, מקרא זה אומר דרשני. מה ענין מחשבות אצל מעשה זהב וכסף? שהרי העושה בזהב ובכסף אינו צריך אלא לדעת את המלאכה. אולם התורה באה להודיעך בזה את נשמת הצדקה ומהותה הפנימית. המשכן כמה מדרגות של קדושה היו בו. קדושה שבקדושות: קודש־הקדשים. למטה ממנו — ההיכל. למטה ממנו — החצר. עתה צא ולמד: אדם מישראל מביא את נדבתו למשכן ומבקש שישתמשו בזהב למלאכת קודש־הקדשים. וכן כל אחד ואחד. הכול רוצים בקודש־הקדשים. וההיכל והחצר וכלי־המשכן — מה יהא עליהם? לפיכך היה בצלאל חושב מחשבות. הוא ירד לדעתו של כל תורם וידע את מחשבותיו. מי שתרם בכוונה טהורה, לשם שמים, בלא פנייה כלשהי, זיכה אותו בצלאל שמכספו נעשו קודש־הקדשים; מי שכוונתו היתה לשם כבוד והתפארות — נעשו ממנו ההיכל והמקומות שהם פחות קדושים; ומי שנדב לנוי בלבד ובפנייה צדדית — נבנתה מכספו החצר. לכן מדגישה התורה „ולחשוב מחשבות לעשות בזהב ובכסף“.

הוא הדין — המשיך הגר"ח — בתומכים ובמחזיקים בישיבה. הישיבה, אף היא יש בה כמה מדרגות של קדושה. קדושה שבקדושות: בני־הישיבה, היושבים ועוסקים בתורה. אולם אין הישיבה יכולה להתקיים בלי שד"ר. ושד"ר צריך פרנסה, בגדים, סוס ועגלה. סוס צריך מזונות. עגלה צריכה זפת. וכל זה עולה בדמים, ועל־כך מנדבים הנדבנים. אלא מי שנותן בכוונה טהורה, בלא פנייה כלשהי, זוכה שמכספו ניוזנים תלמידי הישיבה היושבים ועוסקים בתורה. מי שצדקתו אינה עומדת על דרגה זו — כספי נדבתו מוצאים על מלבושי המשולח ועל עגלה וסוס בשבילו. ומי שדרגתו עוד יותר פחותה — משתמשים בנדבתו לקנות מספוא לסוס. נתפייס הכפרי מדברי הגר"ח והוסיף לתמוך בישיבה כמימים ימימה.⁵

⁵ ר' הרב משה שמואל שפירא, תולדות רבנו חיים מוולוז'ין, עמודים 18—19, הוצאת „כנור דוד“ ירושלים, שנת תשי"ז.

שלא כאותו כפרי, ראה בעל „הכרם“ בהוצאות שהוציאו השד"רים הפסד היוצא בשכרו, כפי שהוא כותב: „המשולחים האלה יביאו תועלת במסעות לארצות הרחוקות בהאצילם על האובדים והגידחים שמה רוח דעת ה' ואהבת התורה. בבוא המשולח אליהם אחת בשנה, יזכירם בזה כי יהודים המה — — — צא וחשוב כמה שותפים, בעלי-תפילה ומורי הוראות הוקמו שמה במשך השנים האחרונות. ומי פעל כל אלה? הלא רוח המשר לחים השפוכה עליהם! על-כן כדאי והגון הוא לישיבת וולוז'ין להוציא מאתיים על מנה על-ידי המשולחים הרחוקים האלה, ועם כל זה יצא הפסדם בשכר רוח החיים שיפיחו שמה בהעצמות היבשות“.⁶

גם בתקופתו של רבי איצלה, בנו של רבי חיים מוולוז'ין, פעלו משולחים למען הישיבה. בין המשולחים הנודעים שפעלו בתקופה זו היה ר' איצלה המשולח, שפעל בארצות-הברית ובסיביר. בניר-יורק כינו אותו „רבי איצלה מוולוז'ין“. הוא היה יושב שלוש—ארבע שנים בארצות-הברית, שב לוולוז'ין לזמן קצר, ואחרי-כך היה נוסע לשלוש—ארבע שנים לסיביר.⁷

בתקופת הנצי"ב הלך וגדל מספר השדרים, וזה משתי סיבות. האחת, גידול מספר התלמידים שהצריך סכומים גדולים לכיסוי הוצאות החזקתם, והאחת — התהוות הישוב היהודי החדש בארצות-הברית, בתוכו מספר ניכר של יוצאי-וולוז'ין. הנצי"ב נאבק מאוד על קיומה של הישיבה. סבלו זה נגע מאוד ללבו של ארז, עורך „המליץ“, הכותב: „כמה ישבע הרב, הגבר בעל נפש עדינה, עוצב ומרירות ויגיעות אין-קץ, טרם יצליח לקבץ על-יד את הנחוץ לכלכל בצמצום גדול את הבית הקדוש הזה. ואחר כל אלה רבו ההוצאות על ההכנסות, ועליו ללוות כסף ולשלם רבית למלאות החסר, ומהכנסות השנה השניה ישלם לנשיו, ולסוף השנה ישוב להיות זקוק למלוה — מה מאוד השתוממו לראות חשבון מפורש הנותן עדותו כי ריש מתיבתא זה, המקדיש את כל עיתותיו להרביץ תורה ולגדל רבנים, יאציל מועד לדאוג לכל צרכי התלמידים שמהם תצא תורה“.⁸

עם התחלת ההגירה הגדולה של יהודי רוסיה לארצות-הברית בשנת תרל"ה (1875), ניראו בארצות-הברית ניצני הפעולה הראשונה למען ישיבת וולוז'ין. בשנת תרמ"ו (1886), שנת השריפה הגדולה בוולוז'ין שגרמה לדלדולה של העיר, התגברה גם ההגירה של ילידי וולוז'ין לארצות-הברית. באותה שנה נוסדה בניר-יורק החברה „עץ חיים אנשי וואלאז'ין“, שאחד מתפקידיה היה תמיכה בישיבה.

הנצי"ב עמד בקשר מתמיד וחדוק עם יהודי ארצות-הברית, שנענו לו בעין יפה. הוא שלח מכתב⁹ ליהודי רוסיה ופולין היושבים בארצות-הברית, בו הוא כותב בין

⁶ עולם ברור, מאת הכורם, הכרם תרמ"ח — 1887, עמוד 79.

⁷ ר' הרב מאיר ברלין, מוולוז'ין עד ירושלים, עמוד כ"ט.

⁸ ארז, ישיבה של מעלה, המליץ, גליון 9, כ"ח בשבט תרמ"ה (1 בפברואר 1885), עמוד 140.

היתר: „אחינו היושבים במדינת רוסלאַנד, רובם מדולדלים ועמוסים בצדקות יותר מכדי כוחם. על־כן בצר לנו הנני קורא מן המיצר לאחינו הרחוקים במושב וקרובים במחשבה, וידם פתוחה לכל דבר־חסד, וד' ישלם גמולם“.

בשנת תרמ"ז (1887) פעל בניר־יורק משולח וולוז'ינאי, שהשתתף גם בחיי הקהילה. יהודה דוד אייזנשטיין מספר בזכרונותיו על ר' מאיר פריימן, שלמד בישיבת וולוז'ין בשנים תרכ"ב—תרכ"ג (1863—1862) ופעל בארצות־הברית למען ישיבת וולוז'ין.⁹

מן הראוי לציין את הנוסח של כתב השליחות שנכתב בידי הנצי"ב. נשתייר בידנו נוסח כזה משנת תרמ"ו (1886), שנתן הנצי"ב לשדר, הרב צבי הירש, שנשלח למדינת פרייסן ואגפיה. בנוסח כתוב שהשדר נשלח לעורר על הישיבה ש„היא ציון המצוינת בישראל יותר מכל שערי תורה בפולין ורוסלאַנד, שמוציאה מורי הוראות בישראל“.¹⁰ בין השדרים הנודעים בתקופת הנצי"ב היה ר' שלום אליעזר רוגוז'ין (אביו של הנדבן הידוע, ישראל רוגוז'ין). רוגוז'ין היה יליד העיר ז'יטל. הוא הובא לוולוז'ין ע"י

הנצי"ב כאחד מעשרת ה„ברודסקאים“. כפי שכבר כתבנו (ר' עמוד 146) היו ה„ברודסקאים“ אנשים המצוינים בלימוד התורה, שהקדישו את עצמם להיות מורי הוראה בישראל. לפי התקנון, זמן התמיכה באברכים אלה הוגבל לחמש שנים בלבד, ועם גמר הזמן הזה — נבחרו אברכים אחרים תחתיהם. בשנת תרנ"א (1891) נגמרה התמיכה בר' שלום אליעזר רוגוז'ין, ואז מינה אותו הנצי"ב לתפקיד של שדר־הישיבה בארצות הברית.

עם סגירת הישיבה בתקופת הנצי"ב — נפסקה גם השדרות. עם התחדשות הישיבה בשנת תרנ"ט (1899), בתקופתו של רבי רפאל שפירא, נתחדשה גם היא. בשנים תרס"ט—תרע"ב (1909—1912) היו פעילים שני שדרים, ר' עקיבא מאיר ור' פרץ, תושבי וולוז'ין.

ר' שלום אליעזר רוגוז'ין

בתקופת הרב יעקב שפירא וחתנו הרב חיים וואלקין, נמצא מצב השדרות הוולוז'ינ' אית בשפל המדרגה, ולא היה לאל ידם של המשולחים להשיג את הכסף הדרוש לקיום

⁹ המכתב נדפס ב„המליץ“, י"א באדר תרמ"ה (4 בפברואר 1885), גליון 10, עמוד 159.

¹⁰ יהודה דוד אייזנשטיין, אוצר זכרונותי, חלק שני, עמוד 253/ב, גיר־יורק, מרחשוון תר"ץ.

¹¹ ר' הנציב מוולוז'ין, מאת הרב משה צבי נריה, יהדות ליטא, תוצאת עם הספר תש"ך,

הישיבה, שלפי דברי הרב יעקב שפירא, "היא כעת כמוטלת בלב הים, באין כל יסוד ובסיס לקיומה"¹².

¹² ר' יצחק ריבקינד, לתולדות השדרות הוולוז'ינאית בארצות-הברית, הדואר, כ"ט בטבת תשכ"ו, גליון י"ב, עמוד 188.

בנימין שפיר (שישקו)

הרב צבי יהודה נאמיוט ("דער שעליווער")

וולוז'ין, שהיתה מרכז רוחני של יהדות ליטא, של יהדות פולין ושל יהדות רוסיה — משכה אליה כאבן שואבת את מיטב הכוחות הרוחניים של הנוער היהודי, הצמא לדבר ד', לתורה ודעת, למידות נעלות ורעיונות נועזים, לאהבת ישראל ולשיבת ציון. כל בן ישיבה היה עולם בפני עצמו.

בעיר כזו, לא קל היה לכהן כראש ישיבה. לכן זכות מיוחדת נפלה בידי הרב צבי יהודה נאמיוט, שזכה לייסד בוולוז'ין בשנת תרצ"ה (1935) ישיבה קטנה בשם "דרכי נועם", ששימש בה כר"מ (ריש מתיבתא) וכמדריך רוחני. בשם שבחר לישיבה משתקפת מתורת רבי חיים מוולוז'ין ומסמל גם את דרכו בחיים של הרב נאמיוט.

הוא נרצח ביריות של הרוצחים הנאצים ביום ב' בכסלו תש"ב (22 בנובמבר 1941).

הישיבה קטנה
"דרכי נועם"
בוואלאזין

הרב שמואל פריד

נולד בוולוז'ין בשנת תרכ"ט (1869). נין לרבי חיים מוולוז'ין (מצד אמא) ונין (מצד אבא) לרבי הלל פריד מהורדנא. חתנו של רבי חיים מוולוז'ין. את חינוכו קיבל בישיבת "עץ חיים" בוולוז'ין והתחנך על ברכי אביו. הרב חיים הלל פריד (בנו של רבי אליעזר יצחק פריד וחתנו של רבי איצלה).

בשנת תרנ"ט (1897) נשא הרב שמואל פריד לאשה את פייגה לאה, בתו של הרב יהודה לייב חזנוביץ', ששימש בכתר הרבנות בפרבריה של ווילנא-נובוסוויצ'ט, והתיחס לצאצאי רש"י. אחרי פטירתו של חותנו בשנת תרס"ו (1906), מילא את מקומו ובשנת תר"ע (1910) ניתמנה כחבר של ועד הרבנים בוויילנא.

בשנת תרע"ב (1912) השתתף הרב שמואל פריד במישלחת הידועה בעניין משפט בייליס, שנשלחה מקהילת ווילנא לער"ד א. גרוזנברג. בפרוץ מלחמת העולם הראשונה בשנת תרע"ד (1914) שהה הרב שמואל פריד בנויהיים שבגרמניה ושם אירגן ועד עזרה לפליטים. בשובו לוויילנא בשנת תרע"ה (1915) אירגן את ה"עזרה מהירה" לניפגעי המלחמה.

בשנת תרע"ט (1919), עם ייסוד הוועד המחוזי "יעקאפא", שימש כחבר פעיל בנשיאות והשתתף בכל צורות העזרה, שהגישו לתושבי ווילנא ולתושבי הערים האחרות, שנכללו בתחום פעולתו של הוועד.

הרב פריד היה גם במייסדי הבנק העממי היהודי לוויילנא ולערי הסביבה. כאשר השלטון הפולני אירגן את הקהילה היהודית הניבחרת בוויילנא, נתמנה הרב פריד ליושב ראש הוועדה לענייני דת, והוא התמסר להקמת בתי "תלמוד-תורה".

היה נאמן למסורת של וולוז'ין והיה חובב ציון ומראשי ה"מזרחי" בוויילנא. בשנת תרפ"ז (1927), כאשר מחוז גליציה (פולין) סבל משיטפונות, מונה על-ידי ה-Wojewoda (קצין המחוז) בוויילנא כחבר בוועד העזרה לניפגעי השיטפונות.

יהודים ולא יהודים ידעו להוקיר את הרב שמואל פריד, האיש בעל הרחמים וטוב-

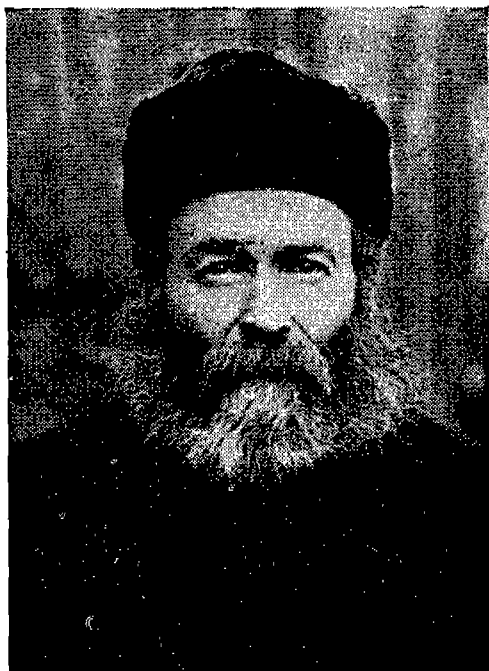
הלב, שהאיר פנים לכל דורש עזרתו. אחותו, הרבנית פריידעלע, היתה שולחת כל חולה הזקוק לעזרה, לאחיה הרב שמואל בוילנא. כל מר נפש מצא נוחם ומרגוע במחיצתו. ביתו בוילנא היה המשך לבית המפואר של השושלת הוולוז'ינאית, זה הבית שהוסיף כבוד ויקר לוולוז'ין והאיר מאורו על ווילנא, שהיתה מרכזה של יהדות ליטא. הרב שמואל פריד ניספה בשנת תש"א (1941) בפונא, יחד עם כל קדושי ווילנא. (מקור: פנקס „יעקאפא“)

הרב מאיר הכהן קפלן

(חבר בית-הדין הרבני האזורי בת"א רבתי)

אבי, הרב יהושע הכהן קפלן זצ"ל

נולד בעיירה פאטשיצה, מחוז בוברויסק, פלך מינסק, בשנת תרל"ג(?) בסביבה חבד"ית. בנעוריו היה כל-כולו מכונס בחסידות. אולם, מרוב תשוקתו לתלמוד, נסע לישיבת סלובודקה ע"י קובנה. היה זה בתקופת כהונתו של הגאון הצדיק ר' יצחק בלאזר ובחנהלתו של המשגיח הרוחני הידוע, ר' נתן נטע צבי פינקל זצ"ל. במשך הזמן בא לידי חיכוכים עם המשגיח הנ"ל, כי מרוב שקידתו בגפ"ת לא שם הצעיר לב לשיחות המוסר בישיבה. ואף על פי שהלך שמו לפניו וכינוהו „המתמיד מבוברויסק“ — הציק לו עד מאוד.

הגאון, ר' הירשל רבינוביץ, הגאב"ד דקובנה, התערב בדבר והוכיח את המשגיח על שהוא מכביד את ידו על בחור מהולל כזה. אולם ללא-הועיל. משפחה חסידית מחסידי ליובוביץ קיבלה עליה לכלכלו והוא עבר לפונימון, פרבר קובנה, ושם המשיך בהתמדתו ושקידתו בתורה, בש"ס ופוסקים עד שהיה ללמדן מופלג.

בשנת תרנ"ט (1899) עבר לוולוז'ין. השפעת בעלי-המוסר לא הגיעה עדיין לשם, והגאון רבי רפאל שפירא, האב"ד וראש-הישיבה, קיבלו בסבר פנים יפות וקירבו עד מאוד. בוולוז'ין נשא לאשה את בתו היחידה של זקננו מורנו הרב ר' יהודה פאלישץ

ז"ל, את אמנו הצדקת מנב"ת (מנשים באוהל תבורך) בילא ז"ל. בישיבת וולוז'ין מצא כר נרחב להתפתח כבעל-הוראה ועבר על כל הפוסקים וקיבל היתר הוראה. נתקבל ל"כולל ברודסקי", הנקרא על-שם הנדבן הגדול מקיוב, שהיה מיועד לאברכים מצויינים. השואפים להיות מורי הוראה וראשי ישיבות בישראל. זמן מסויים ישב גם בליובביץ' וקיבל שם השפעה מהאדמו"ר. אחר כך ישב בוויילנא והדפיס שם כמה מחיבוריו, שנפוצו לאלפים בתוך קהל ישורון, וביחוד בפולין החסידית.

אאמו"ר (אדוני אבי מורי ורבי) הי' אדם שכולו קודש והקים סביבו חומת ברזל, שלא יחדרו לתוכה רוחות והשפעות חיצוניות. גם נזהר מן הסביבה הלמדנית, שלא תעבירו חס ושלום על דעתו ועל דעת קונו, והשקיע את עצמו בחידושים מצוחצחים ובתירוצי דברי הרמב"ם הקשים. כל כולו היה נתון לזכות את הרבים, אף למד דברי מוסר מתוך הספרים "ראשית חכמה" וכו', מן הדברים על גן-עדן וגיהנום ויום המיתה. אמנם היה מרבה ללמוד סוגיות עמוקות ומעלה מתוכן פנינים יקרות וחידושים יפים, אבל לעצמו היה רושם רק דברים הנחוצים לו ולנפשו.

מטעמים אלה וכיצא בהם התרחק במשך שנים מלקבל עליו עול רבנות ולא נענה להזמנותיהן של קהילות חשובות. משכבד עליו עול הפרנסה היה למורה-צדק בווארשא. ברחוב מילא, אולם עזב את המקום עם פרוץ מלחמת-העולם הראשונה ושב למשפחתו בוולוז'ין. אחר המלחמה בחר לשבת דווקא בעיירות קטנות שבליטא, במקומות התורה והיראה. מתחילה ישב בקרוקי ואחר-כך בשובינישקי, ומשנת תרפ"ז (1927) היה אב בית דין בוידוקלה שבז'מוט, ליד קלם שבז'מוט, ושם ניספה בשואה עם בני עדתו ביום כ"ט בתמוז תש"א (24 ביולי 1941).

אבי זצ"ל חיבר את הספרים הבאים: "שערי הקודש" (פירוש על עבודת הקודש לחיד"א, חלק "מורה באצבע" וחלק "צפורן שמיר"), "מעניי הישועה"; "שער יהושע"; "ליקוטי שושנים"; "שערי הווסתות".

משה אלישקביץ'
(בני-ברק)

השוחטים בוולוז'ין

(ערב מלחמת-העולם השנייה)

בוולוז'ין היו שלושה שוחטים: ר' ישראל דוד, ר' צבי הירש נאמיט ואבי, יוסף אלישקביץ', שנקרא "דער אראפצודיקער שוחט" (השוחט של "אראפצור"). הוא בא לוולוז'ין אחרי ר' וולף, שהיה גם שוחט וגם חזן. לפני כן היה אבי שו"ב (שוחט ובודק) בזאבז'ה.

לא שפר אז חלקם של השוחטים בוולוז'ין, כי הם נעמדו לפני בעיות חמורות, ביחוד אחרי גזירת הגברת פריסטור בדבר איסור השחיטה היהודית. גזירה זו פגעה בקיומם של הקצבים וכמובן גם בשוחטים.

אחרי מתן הגזירה בשנת תרצ"ז (1937), הכריזו גדולי הדור ההוא על שביתה של שבועיים ברחבי המדינה כולה, כדי להוכיח לשר האוצר הפולני, מה גדול ההפסד הכרוך באיסור השחיטה היהודית. תושבי־עירנו עמדו כיהודים גאים בכל הסבל שגרמה השביתה. הגויים השתאו לאחדות לאומית זו.

כתוצאה מן השביתה נתרככו במקצת השלטונות, והתירו להחזיק בוולוז'ין ארבעה איטליזים כשרים בלבד. לאחר התלבטויות קשות ומתוך התחשבות בעובדה שהמדובר הוא בפיקוח נפש — התירו השוחטים לקצבים האחרים למכור בשר טריפה לאוכלוסיה הלא־יהודית. היתר זה גרם לא־מעט עגמת נפש לשו"בים, אבל ההכרח לא יגונה.

ר ב נ י ו ת

הרב ישראל איסר שפירא

(תל־אביב)

הרבנית חיה פייגא אונטרמן

אביה, ר' יוחנן, היה מנכבדי וולוז'ין, תלמיד־חכם וצנוע. אביו (הסבא שלה), ר' אברהם (נקרא בפי כל אברמיל יענקיל יוחננס) היה גדול בתורה וביראת שמים, מוקיר רבנן, ומדי השעה חדשים היה מסיים את הש"ס כולו.

בבית הגדול הזה התחנכה הרבנית בנעוריה, ספגה לתוכה אהבת התורה והמצוות, וחיבה יתירה לעשות צדקה וחסד. כל חפצה בחיים היה לשרת תלמידי־חכמים ולהתאבק בעפר רגליהם.

היא נישאה לר' שלמה היימן (נקרא בפי הבריות ר'

שלמה פריצר), ששימש כראש ישיבה ב"שערי תורה" בקרמנצ'וג, ואחר־כך כראש ישיבה בניו־יורק. כעשרים שנה גרה בארצות־הברית, ושם התפרסמה במעשיה הטובים. במלחמת העולם השנייה, כאשר באו פליטי־החרב לארצות־הברית, לקחה על עצמה להשיא את היתומים האומללים ולסייע בידם להקים משפחה בישראל. היתה אמא מסורה לכלות עניות ויתומות, ואחות אהובה לכל דכא־לל. ביתה שימש ככתובת מרכזית לפניית עזרה מאת תלמידי־חכמים, ואף גדולי־תורה פנו אליה. כמה ספרי הלכה ואגדה נדפסו בסיועה

של הרבנית. היא עצמה היתה חוקרת ודורשת על מצבם של קשיי־יום, הגישה להם עזרה, ולא חיכתה שיושיטו אליה יד לבקש תמיכה.

בארצות־הברית מת עליה בעלה, וקרוב לט"ו שנה היתה שרויה באלמנותה. בשנת תשי"ח (1958) עלתה לארץ ונישאה לכ' הרב הראשי לישראל, הגרא"י אונטרמן שליט"א. בהיותו עדיין הרב הראשי של תל־אביב—יפו.

עד יומה האחרון הגדילה עשות מעשי־צדקה וחסד. כאשר חלתה ולא יכלה לצאת כחפצה, אמרה לא פעם: „הייתי רוצה להיות בריאה ושלמה, ולעשות משהו טוב בעולם“, כי בלי „לעשות משהו טוב בעולם“, לא היו חייה חיים. נפטרה בכ"ו בטבת תשכ"ה. בת 68 היתה במותה.

הרב ברוך הלוי אפשטיין ז"ל

הרבנית ריינה בתיה ברלין

(נכדת רבי חיים מוולוז'ין)

אשתו הראשונה של הנצי"ב, הרבנית ריינה בתיה, בת הגאון רבי איצלה מוולוז'ין, היתה אשה כשרה וחכמה, צנועה ומלומדת מופלגה. וכך היתה דרכה לשבת תמיד ליד תנור החורף אשר בבית האוכל, גם בימי הקיץ, ולפניה שולחן מלא ספרים שונים: תנ"ך, משניות, עין־יעקב, מדרשים שונים, מנורת המאור, קב הישר, צמח דוד, שבט יהודה, ועוד כמה וכמה ספרים ממינים אלה ומספרי־אגדה, וכל עיונה וכל שימת לבו עם כל חרשיה והרגשותיה — בתוך הספרים, ולא זזה ידה כמעט מהם.

ולא פעם שמעתי אותה מתאוננת ומתלוננת, דואבת וכואבת, רוחה סרה ונפשה מרה על גורלן המר של הנשים בעולם הזה, כי שללו מהן קיום מצוות כתפילין וציצית, סוכה ולולב, והרבה־הרבה מאוד. והיתה בוקעת ועולה תלונה חרישית וקנאה על הגברים שזכו בכול, להם רמ"ה מצוות עשה, ולנו העלובות אך שלוש ניתנו.

פעם קראה ברגש מר, ברגש היוצא מעגמת־נפש עמוקה ואמרה לי: אוי לנו הנשים ואבוי למזלנו: הן לא רק שמזלזלים הגברים בערכנו לעומת ערכם, אך גם איננו שוות בעיניהם לנהוג בנו כבוד נגד נגד... מהלכי על ארבע!

והן תתפלא על זה — אמרה במרירות — לא תאמין למשמע אוזניך, אבל בוא ואראך מפורש וברור, כמו שרגילים לומר „שחור על גבי לבן“. היא הפכה בצרור הספרים שעל שולחנה והוציאה משם משניות, סדר מועד, עלעלה דפים אחדים ממסכת שבת והורתה באצבעה על התחלת הפרק החמישי ואמרה אלי: הנה הפרק הזה מתחיל „במה בהמה יוצאת“ ואחרי הפרק הזה בא הפרק הששי „במה אשה יוצאת“. הנה לא חששו חז"ל להקדים דיני הבהמה לדיני האשה. היש צער וחילול כבוד הנשים גדול מזה?

וכמה היתה נפשה מרה לה, אשר כל איש נבוב ובער, כל נבזה ושפל, אשר גם פירוש המלים זר לו, ואשר כל היום לא יעז לעבור על מפתן ביתה בלא נטילת רשות ממנה, בכובד ראש, בענווה וצניעות רבה — ההוא, בכל זאת, מעז פנים לקרוא באוזניה בגאון ובגאווה ובנפש רחבה את הברכה „שלא עשני אשה“! ויותר מזה, כי בברכו ברכה זו, עוד חובה עליה לענות אמן אחריו. וכוח מי יכול להכיל קלון וכלימת נצח זו לנשים? הרבנית ריינה בתיה, בראותה שאני חי בדוחק ובצמצום בישיבת וולוז'ין, ניחמה אותי בבאור דברי המשנה במסכת „אבות“ (פרק ו', משנה ד'): „כך היא דרכה של תורה, פת במלח תאכל ומים במשורה תשתה וכר' וחיי צער תחיה“. רק באופן כזה, אמרה, תתקיים התורה ללומדיה. ואמנם, הוסיפה לנחמני, דקדק התנא לומר „כך דרכה של תורה“, ולא „כך משפט או חוק התורה“, ובא בזה להורות, כי אורח החיים הקשה של „פת במלח“ הוא רק בעת שהולכים בדרך להשיג חכמת התורה. והן לא לעולם הולכים בדרך, אך הולכים והולכים עד שבאים למקום הנרעד, ואז גוהגים בהרחבה ונחת. ובכן, סיימה דבריה אלי, לך בכוחך זה לישא ולסבול בדרך זו, חיי דוחק וצמצום, כל-זמן שאתה הולך בדרך להשיג חכמת התורה, אבל אך תגמור מהלכך ותבוא למקום הנרעד, כאשר תגיע למעלת רב וחכם — אז עולם גדול ורחב יפתח לפניך, ואז תחיה חיי נחת ועושר, כבוד וגדולה.

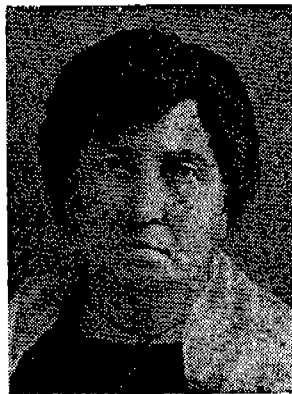
(מתוך „מקור ברוך“, חלק רביעי,

פרק מ"ו, „חכמת נשים“)

הרב מאיר ברלין ז"ל

הרבנית בתיה מרים ברלין (לבית אפשטיין)¹

הרבנית בתיה מרים, זיווגו השני של רבן של ישראל (הנצי"ב), היתה אשה גדולה ברוחה, באופיה ובמרצה, והיתה עזר לאישה במשך של עשרים שנה ויותר, בחייו הפרטיים ובעבודתו הציבורית, מתוך הרחבה ומתוך סבל, מתוך עבודה מכוסה מעין רבים ומתוך השתתפות נראית וניכרת, מתוך שקט פנימי ובייתי ומתוך רוגז נפש והסתערות פומבית. גדולה היתה האשה הזאת טרם עלתה לגדולה, חברה היתה במובן השלם והנעלה של המושג הזה לפני היותה אשת חבר. בהיותה עוד צעירה לימים התנכרה ברוחה ובמעשיה,

¹ מתוך הספר „רבן של ישראל“. שם הפרק הוא „עזרתו בקודש“ (עמודים 124—131).

כי לא כנשים הרגילות היא, יש בה משום רוח נשגב של אהבת התורה, של השקפה עמוקה ושל מרץ בלתי רגיל.

נולדה לאביה הגאון רבי יחיאל מיכל הלוי עפשטיין בהיותו בעיר בוברויסק ונתגדלה ונתחנכה בעיר נובוהיבקוב, בהתקבל אביה שם לרב. כשהגיעה לגיל של שידוכים, רבו החפצים בה, ממבחר בתי אבות, מטובי הבחורים ומגדולי העשירים, כי היתה יפה מאוד ובעלת שכל טוב ונימוסים נאים ומשכלת לפי מושגי השנים ההן. הבינה עברית לקרוא ולכתוב, ידעה את השפה הרוסית, דיבור וקריאה, וגם הכירה במידה מסוימת את השפה הגרמנית. אך היא הודיעה להוריה, כי לא לעושר ולא לנוי ולא לתענוגים עיניה נשואות. חפצה ורצונה כי בעלה יהא תלמיד-חכם ועוסק בתורה — ולזה כל מאווייה. אף על פי כן נשתדכה לצעיר אחד, בן עשיר מופלג בעיר טשרניגוב, אדם כשר והגון, וגם הוא וגם הוריו הבטיחו שיקדיש זמן לתורה ויהא ראוי לאשתו הצעירה ולדרישותיה.

לא עברו ימים רבים והאשה הכירה בבעלה, כי אמנם הוא יושב ולומד, מעלעל את הספרים הנה והנה, אבל אין חכמת התורה בקרבו, ואין כשרונו ואין נפשו לידיעת התורה ולהיות ל"למדן", כאשר היתה מכירה ויודעת מבית אביה וממשפחתה. קמה והודיעה לבעלה ולחותנה, כי אין היא יכולה ואין היא חפצת להסתגל לחיים כאלה, חיים של עושר וכבוד, אבל חיים שאין בהם תורה, והיא דורשת להפרד ולהתגרש. הניחה את כל התכשיטים הרבים שקיבלה, לא נגעה בכל השמלות היפות שהיו לה, ועמדה על דעתה, כי אין לה מאומה נגד הבעל ונגד ביתו ומשפחתו, אך לא תוכל להמשיך "חיי עם ארצות", ועזבה את הבית ואת העיר, מכיוון שהבעל והוריו התנגדו לפירוד ולגירוש. על פי חוקי הארץ במדינת רוסיה אז, היה הבעל יכול לדרוש את אשתו על ידי המשטרה שתשוב אליו, כל עוד לא גרש אותה, והבעל ואביו, גבר אלים ותקיף בדעתו, השתמשו בזה והמשטרה יצאה לחפש את ה"אשה המורדת" בכל עיר ובכל מקום שחשדו כי ימצאה. היא, כמובן, לא שבה לבית-הוריה והתמכאה חדשים רבים עד שקבלה גט. לא דרשה מאומה, אף לא תנאי כתובה, ובלבד שתהא בת-חורין להינשא לתלמיד-חכם. כששבה למקום מגורי הוריה, שהביטו עליה כעל פורצת גדרו של עולם לעזוב הון ועושר ובית מלא כל-טוב בלי סיבה מספקת — שאלוה ההורים וגם הקרובים על מחשבותיה לעתיד. ענתה גלויות, כי תחתן אפילו, עם עני, עם זקן, עם בן בלי שם, ובלבד שיהא תלמיד-חכם. כי מי שאינו יודע תורה, אפילו אם הוא מכובד בעיני הבריות — הרי הוא נבזה בעיניה.

בימים ההם נתאלמן הנצי"ב מאשתו הראשונה והוא כבן חמשים וחמש. אז היה אחד ה"משולחים", רבי דוב מסלוצק, נוסע לרגל תפקידו בשם הישיבה אל אותו חבל-ארץ שהעיר נובוהיבקוב בתוכו. הוא הכיר את רב העיר ואת בתו הגרושה ואת כל הנפלאות שספרו עליה, כי היא בוחרת, למרות יופיה וצעירותה והשכלתה, לחיות חיי עוני, חיים של תורה ויראת שמים, מאשר חיים של עושר וכבוד עם איש מחוסר תורה. בא החציע

לאביה ולאמה, מיכליה, אחותו הצעירה של הנצי"ב, את השידוך עם הדוד הגדול שבוולוז'ין. גם האב וגם האם גערו באיש הזה על שגיונותיו ועל הצעתו המשוונה. רק ה"מדוברת" בעצמה, כששמעה את הדבר, והיא לא ראתה את דודה מעולם, רק את שמו הגדול שמעה ממרחק, הגידה: "אתאבק בעפר רגליו, אהיה לו לבת ולמשרתת, אך רק יפרוש כנפיו עלי, כי אין לי אושר יותר גדול בחיי מלהיות אשתו של אדם גדול כזה. מה לי גיל, מה לי חיים קשים, אם אזכה להיות חברה בחיים לגאון בתורה וגדול בישראל".

המשולח נסע לדרכו ושב לוולוז'ין והציע את הדבר לפני הנצי"ב. לא הספיק האיש לגמור את דבריו ושמע קול גערה: "הייתכן, כי אשה צעירה ממני בשלושים שנה, והיא מתוננת בתנאים אחרים ובחיים של עיר גדולה, תלך אחרי? ואני, אין חפצי להתחיל בחיים חדשים, ואיך אעשה העול הזה לשארי ובשרי, בת אחותי"? ה"משולח" הזה, לא רפתה מחשבתו, ולא חדל מלהציע פעם ופעמיים את הצעתו המשוונה, גם בוולוז'ין וגם בנובוזיבקוב. אחרי דברים רבים הביא את שני הצדדים לפגישה במולודצ'נה הסמוכה לוולוז'ין — ואותה אשה נפלאה היתה בגיל עשרים ושמונה לרבנית בוולוז'ין ולאשה לנצי"ב.

כגודל חיבתה לתורה, כן גדלה אהבתה לחסד ולהרבות צדקה. ישבה שעות ארוכות בלי תנועה ובלי תזווה לשמוע קול התורה. ערבים היו לה אמרי תורה ושיחות תלמידי חכמים. גם היא בעצמה שקדה על התורה, עד כמה שהיה בידה. בכל טרדותיה הרבות בענייני הבית, ויותר מזה בענייני הישיבה, לא חסרה מעולם את ה"יום" של תהלים ושל "מעמדות". וביום השבת היתה עוברת, מדי שבת בשבת, שניים מקרא ושלושה תרגומים, אונקלוס המסורתי, וגם בשפה הרוסית ובשפה הגרמנית. מלבד זה התחילה וגמרה בכל שבת את ספר "משלי" ובימות הקיץ פרקי"אבות, מתוך הבנה ומתוך חדירה לבאור הפסוק ופירוש המשנה. עלי"כן היו הרבה מאמרי חז"ל שגורים בפיה וידעה לכוון בשיחה ובויכוח פסוק במקורו ודבר חז"ל כהלכה.

היא היתה יודעת צרותיהם של תלמידי חכמים הצעירים, והיתה מחפשת עצות ותחבולות להיטיב להם, וכשהיו מתאוננים לפניה, היתה מנחמת אותם, עד כמה יחא עתידם יפה בחומר וברוח. עזרתה לבני הישיבה היתה מתבטאת, בייחוד, במקרים יוצאים מהרגיל. כשחלה אחד התלמידים, היתה מתעסקת בהזמנת רופאים, ובמחלות קשות היתה מביאה רופאים מומחים מאחת הערים הגדולות. לא ייפלא אפוא, שהרבנית הצעירה נתן פרסמה לגאון ולתפארת. בני הישיבה ורבנים ועסקנים שבאו מהחוץ היו מספרים בשבחה ומהללים את מעשיה.

החיבה הגדולה אליה באה, במיוחד, לידי גילוי בשעת מחלתה. הרופאים הרבים שהבהילו מערים שונות לא מצאו תרופה למחלתה וחששו ביום אחד כי לא תוציא את יומה. נאספו אנשים ונשים למאות, התפללו וצעקו לרופאים חולים שישלח עזרתו. בני-

הישיבה כולם יחד פרצו בבכי, אמרו פרקי־ההלים אחדים, הוסיפו שם לחולה ותקרא מאז והלאה חיה־בתי־מרים. באותו ערב עבר המשבר והיא קמה ונרפאה. מיד אחרי נישואיה, שאלה בעלה הגדול, אם לא תמנעוהו מלנסוע לארץ־ישראל. לא היססה אף רגע והשיבה, שתהיה מאושרת, אם תזכה לבוא לארץ הקודש, על מנת לחיות שם ולא רק למית. לא זכתה לזה יחד עם בעלה הגדול, אך שנים רבות אחריו, עלתה לארץ מתוך שמחה וראתה בבנין הארץ וברכה את ה' יום על אשר הגיעה למקום ההוא.

טובה ברלין־פפיש *

(ירושלים)

סבתי בתיה מרים

סבתי בתיה מרים היתה נערצת במשפחתנו, מאז אני זוכרת את עצמי ואת ימי ילדותי. בדמיוני הילדתי הפכה סבתא „בסיה מירל“ (כך קראו לה אז) לדמות אגדתית — זמן רב לפני שזכיתי להכירה פנים אל פנים.

אנו, הילדות (אחותי הצעירה ממני מיכל ז"ל ואנוכי), קראנו לה בשיחותינו „סבתא המלאך“, והיה יסוד לדבר. אבי יעקב היה בנם־בכורם של הסבתא והנצי"ב. בעל כשרונות מזהירים היה, בעל תעודת בגרות ממשלתית — אותה השיג בכוחות עצמו בעיר מגורנו מהילוב על נהר דניפר — ובעל סמיכות לרבנות. אבי היה איש נקי־כפיים ובר־לבב, רחוק מענייני החומר של „העולם הזה“. בכל שעות היום — ולעתים קרובות גם בלילה — עסק בלימוד תורה לשמה. מאז ימי ילדתי הקדומים חרוטה בזכרוני תמונה זו: אבי רכון על ספר „ענק“ פתוח, מספרי הש"ס, מונח על „שטענדער“ (דיומד) של עץ. אבי מתנדנד יחד עם ה„שטענדער“, שקוע כולו בקריאה, ולפעמים מלווה אותה בקול מתנגן.

העול של כלכלת הבית, ניהולו וטיפוחו, וביחוד חינוך שתי הבנות — היה מוטל מאז ומתמיד על שכמה של אמי חיה רייזה, בת של עשירים מופלגים בעירנו. בדומה לחמותה בתיה מרים, העדיפה גם אמי את ענייני הרוח, החינוך וההשכלה, על פני כל העניינים האחרים. משום כך הקדישה לחינוך בנותיה את מיטב מרצה ומחשבתה, את להט לבה וכן — את החלק הארי מהכנסתה החודשית, שניתנה לה מידי הוריה במנות קצובות וצנועות למדי. ובהיות הכנסה זו דלה, היתה אמי מוטרדת לא מעט במאמציה לשמור על רמת החיים הנאותה, ההולמת את נוהגי החברה אליה השתייכה, מבלי לגלות לאיש אף לא טפח מקשייה, וכדי למנוע מחסור כל שהוא מבנותיה.

* הגברת טובה ברלין־פפיש היא בת־דודו של ד"ר טוביה בריאילון.

נראה כי סבתי בתיה מרים ידעה כל אלה. נראה כי היא גם הצדיקה ותמכה באורח חייה ובשאיפותיה של כלתה — לתת לבנותיה חינוך והשכלה הטובים ביותר ככל האפשר באותה תקופה ובאותם תנאים.

על פי הסכם בלתי כתוב ביניהן, קיבלה סבתי על עצמה להקל במה שיכלה על המצוקה החומרית, בה היתה נתונה אמי בדרך קבע. עזרתה של סבתי התבטאה בעיקר במשלוחים קבועים של צרכי מאכל, בגדים ואפילו בדים לשמלות, לאמי ולנו, הבנות הצעירות.

בכל יום ד' בשבוע (סבתי התגוררה אז עם בעלה ר' חיים לוריא, לו נישאה אחרי מות סבי הנצי"ב, בעיירה ברזינג, פלך מינסק) היה מופיע בדירתנו שבמהלוב הלל "הבלגולה" (בעל עגלה) של הסבתא. רחב כתפיים, הגור מתניים, בקיץ במגפיים גבוהים, בחורף — במגפי לבד מכוסי שלג ובידו שוט ארוך. הלל היה תמיד אורח רצוי אצלנו. קיבלנו את פניו בשמחה קולנית ובציפיה מרנינה. במתינות מחושבת היה מוריק את מיטענו, מיטען עשיר ומגוון שלעתים קרובות טמן בתוכו גם הפתעות מרהיבות לב ועין: בד משי יפה לשמלות לנו, הבנות, חולצה מהודרת או תכשיטים לאמי, מפות־שולחן רקומות, ציפות לשמיכות יפות להפליא וכו'.

אבל גם התפריט ה"רגיל" של המשלוח היה בו כדי לשמח את לב הלקקניות הקטנות: צנצנות ריבה (מעשה ידי הסבתא) ודבש, שומן אוזים ו"גריבענע" (שויסק), "איינגער־מאכץ" (פרי מטוגן), "טייגלעך" (גולות קטנות של בצק), אגוזים וממתקים מכל הסוגים ועוד ועוד. מכאן מובן למה הענקנו לסבתנו את התואר ה"מלאך הטוב". אין פלא שאהבנו אותה מאוד, מבלי לראות את פניה.

עם כל משלוח היה הלל מביא גם איגרת מן הסבתא אל אמי. מכיוון שהאיגרת היתה כתובה באידיש (אנו דיברנו אז רוסית בלבד), היתה אמי מספרת לנו את תוכנה. באיגרת תפסה מקום נכבד דאגתה של סבתא למצב בריאותנו. אמי היתה נרגשת תמיד אחרי קריאת מכתביה של סבתא.

בהתלהבות קיבלנו מפי אמי את הבשורה הטובה שלתקופת חגי הסתיו ניסע לבקר אצל סבתנו. נראה לי שהדבר נעשה לפי דרישתה של הסבתא שרצתה להכיר את נכדותיה (לא זכור לי אף ביקור אחד של הסבתא אצלנו). אם זכרוני נאמן לי, היה זה בשנת תרע"ג (1913).

לא אתאר כאן את ההתרגשות הגדולה שליוותה את המיבצע הגדול, מראשיתו ועד סופו, את ההכנות לדרך ואת הנסיעה ברכבת. הפגישה עם הסבתא היתה מרשימה ונלהבת וכן גם כל שהותנו בביתה. כמוקסמות התהלכנו בבית רחבי־הממדים, עם חצר גדולה ועצים מרובים, עם שפע של רהיטים, כלים ואביזרי מטבח שונים.

את בעלה של הסבתא, ר' חיים לוריא, אני זוכרת בקושי. נמוך קומה היה ומצניע לכת. סידרי הבית ומנהגיו נעשו מפי הסבתא ועל פי תוכנונה הבלעדי. הכול דפק בזמן

ובדיוק. הסבתא היא שקבעה מה נאכל ומה נלבש, במה נעסוק ואת מי מקרוביה-קרובינו נבקר בעיירה. הכול נשמעו לה ונכנעו לרצונה, ללא ויכות כלשהו. היה זה דבר המובן מאליו, שהשלטון בבית חייב להימצא בידיה הבטוחות והנמרצות של הסבתא. שתי משרתות היו בבית של סבתי, האחת יהודיה והאחת — גויה. שמה של הגויה היה דוסיה. זכור לי מעשה של סבתי שהביא אותי, ילדה רכה בשנים, לידי התרגשות עצומה, ושרישומו נשאר עמי חי ורענן עד עצם היום הזה.

היה זה אחרי הסעודה המפסקת של ערב יום הכיפורים. סבתי לבושת הדר, כמונו כולנו, עמדה לצאת לבית-הכנסת. הנרות דלקו בפמוטי כסף גבוהים. כל הבית היה ספוג באווירה של חרדה לקראת יום הדין הגדול. לפני צאתה מן הבית, ניגשה סבתא אל כל אחד מבני הבית, ובקול רווי דמע ביקשה את סליחתו ומחילתו, אם פגעה בו אי-פעם במעשה, או בדיבור. מה שזיעזע אותי במיוחד היה, שהסבתא לא פסחה אף על שתי המשרתות (והגויה דוסיה ביניהן), וביקשה מחילה אף מהן.

סבתי עסקה כל ימי חייה בענייני צדקה — עזרה לעניים, גמילות חסדים והכנסת כלה. היתה פוקדת, יחד עם אחת מחברותיה הצדקניות, בתי אמידים, אוספת תרומות, בגדים וממון, ומחלקת אותם לניצרכים. וכל זה בסתר ובצינועה, כדי שלא לפגוע, חלילה, בכבודם של הנזקקים.

עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה בשנת תרע"ד (1914), נמצא דודי, הרב מאיר בר-אילן (ברלין) עם בתו הבכירה יהודית, תיבדל לחיים ארוכים (כעת רעיתו של פרופסור שאול ליברמן) בביקור אצלנו, במוהילוב. בתלאות רבות ודרכים לא דרכים הצליח דודי להגיע לארצות-הברית, שם נצטרפה אליו משפחתו — אשתו בילה ז"ל וילדיו (יבדלו לחיים ארוכים) הבת שולמית (כעת רעיתו של הפרופסור אברהם הלקין) והבן טוביה (ד"ר טוביה בראילן). את יהודית נאלץ דודי להשאיר אצלנו. בשנת תרע"ט (1919) הגיעה יהודית לניר-יורק, לשם באה גם סבתי, אחרי מות בעלה. החיים בניר-יורק לא הסבו נחת לסבתי, ובתחילת שנת תרפ"ג (1923) השתקעה בירושלים עיר-הקודש. בשנת תרפ"ד (1924) עלינו אף אנו לארץ-ישראל, בעזרתה של סבתי ובעזרתו של דודי מאיר. זמן מה התגוררנו יחד עמה בדירתה הצנועה בשכונת זכרון משה בירושלים. כאן ניתנה לי שוב הזדמנות טובה להכיר מקרוב את סבתי, את רוחב לבה ואת אצילות רוחה. אם כי סבתי היתה נזהרת במצווה קלה כבחמורה — בכל זאת היה לבה ער לתמורות הזמן והבינה ללבטי הדור הצעיר ולשאיפותיו. לא פעם הגישה עזרה לצעירים, שביקשו לרכוש השכלה חילונית. היא היתה ערה לכל המתרחש בארץ ובעולם. היתה פעילה במוסדות מחסה וחינוך שונים. וביחוד תמכה בישיבות, שחיבה היתה נודעת ממנה עוד בתקופת היותה נשואה לנצי"ב, הר"מ של ישיבת "עץ חיים" בוולוז'ין.

בשעות הפנאי המעטות שלה קראה הסבתא בעיתונים ועיינה בספרי קודש — חומש ונביאים, בהם היתה בקיאה למדי.

בשנת תרצ"ב (1932), וסבתי אז בגיל 84 (?) חלתה קשה בכמה מחלות בבת אחת. רופאיה הודו באזלת ידם להושיעה. באחד מימי מחלתה הקשים, ביקשה הסבתא לקרוא בספר מלכים ב', פרק כ', בו מסופר על מחלתו האנושה של המלך חזקיהו והחזרתו לחיים בידי ה'. למרבה הפליאה ולתמהונם של הרופאים — התאוששה סבתי, הבריאה ממחלותיה, וחיתה עוד כחצי שנה.

סבתי הלכה לעולמה בראשית שנת תרצ"ג (1933), בגיל 85 (?), גדולה במותה כמו בחייה.

מלמדים ומורים

רחל רוגובין (רובינשטיין)

(רחובות)

ה"חדר" של ר' בצלאל המלמד

כאשר אני ניוכרת בוולוז'ין, צף ועולה לנגד עיני ביתו הצנוע של ר' בצלאל המלמד שעמד ב"קרומער גאס". בקיץ כוסה הבית באזוב, ובחורף — דומה כי מט ליפול תחת מעטה השלג הכבד. אם כי חלונותיו קטנים היו — בכל זאת מה רב היה האור בפנים, אור התורה. המלמד היה כפוף־גב, עיניו שחורות ויוקדות ופניו החיוורים מבצבצים מזקנו הלבן והארוך.

קטנה מאוד הייתי כשהביאוני ל"חדר" זה, יחד עם חברותי גיטל ארוצקר וביילקה שאַקר. ישבנו מסביב לשולחן ארוך, שבראשו ישב הרבי והמחווה (טייטעל) בידו. לפנינו — לוחות האלפא־ביתא. והאותיות מאירות עיניים. הבנות למדו עד שעת הצהריים בלבד, ואילו הבנים — עד שעות הערב המאוחרות. הרבי, שאהב את תלמידיו אהבת־נפש, היה מלווה אותם לבתיהם בגמר הלימודים, ופנס בידו. כך נהג בכל תקופתו השנה — גם כשהשתוללו סופות שלג עזות.

הרבנית היתה מקדמת את פנינו במאור־פנים. היא היתה נוהגת להטיל עלינו כל מיני שליחויות, כגון, להביא מים מן הבאר, או חציר בשביל העז. ברצון קיבלנו על עצמנו שליחויות אלו, כי ניצלנו את ההזדמנות ושיחקנו בחצר במישחק האגוזים. יום ששי היה אהוב עלינו ביותר, משום שבו בישלה ה"רביצין" קדירה מלאה פול. אך יצאה מהבית — התגנבנו למיטבת ואכלנו מהפול מלוא הפה.

חיים יהושע, בנו של הרבי, לימד את הבנות חשבון, דקדוק, עברית, ולכתוב מכתבים כתיבה קליגרפית.

ב"חדר" זה למדנו עד שהגענו לגיל בית-הספר היסודי. כאן היה כור-מחצבתנו הרוחני. החיים יפים היו כ"כליל פרחים", מלאי חלומות וערגונות. נוצר הווי של ריעות ושל אחווה בין התלמידים. כאן נוצר גם הקשר הראשון שלנו עם ארץ-ישראל, כי ר' בצלאל היה חובב ציון ובדרך זו הדריך אותנו. לא אגזים אם אומר, שמכוחו ומכוח-כוחו של ה"חדר" הזה הגענו לארץ-ישראל ולאהבת איך-קץ לאדמה שאנו חיים עליה. עם כניסתנו לבית-הספר נתפרדה החבילה וחמה התקופה של ראשית הילדות.

ראובן רוגובין

(פתח-תקוה)

המלמדים שלנו

(שרטוטי דמויות)

אשירה נא למלמדים שלנו. אף על פי שלא חשכו מאתנו את ה"קאנטשיק" (רצועה להלקות בה), הרי לאמיתו של דבר הם היו דורשי טובתנו. לא רצו שנלך בדרכי ה"שקצים", בני הפקרא, פורקי עול תורה, אלא שנהיה יהודים כשרים, רצויים למקום ורצויים לבריות. והגירסא דינקותא שלמדנו אצלם נתנה את פריה הטוב.

המלמד ר' משה פייווע

הנה צץ ועולה בזכרוני המלמד ר' משה פייווע. בנוסף על המלמדות היה מלמד זה משתכר "א גריווניע" (קופיקה רוסית) ממילוי שפופרות צרות של ניר בטבק קצוץ ומכירתן ללקוחותיו הקבועים. בשעה שלימד, למשל, את הפסוק "נער הייתי גם-זקנתי; ולא-ראיתי צדיק נעזב, וזרעו מבקש-לחם" (תהלים ל"ז, כ"ה) — היה ממלא כמה שפופרות. רע ומר היה לתלמידים, כאשר השפופרת נקרעה, או כאשר אשתו חיה היתה מביאה טבק מהפירמה "סטאמבול", או "מעסאקסודיע" שהיה יבש מדי ולא היה יפה כדי למלא בו את השפופרות. אז היה ה"קאנטשיק" "עובד" כל היום, עד "אשרי יושבי ביתך", כלומר, עד תפילת מנחה.

המלמד ר' נחום יודלס

המלמד ר' נחום לא עסק במילוי סיגריות, אבל היתה לו חולשה אחרת: הוא נמנע מלהשיב על שאלותיהם של התלמידים, שנגעו בכבשוננו של הקב"ה. כאשר למדנו ספר

„משלי“, נפטר בוולוז'ין אברך כשר, ירא שמים, שעבד את אלהיו באמונה. שאלתי את הרבי: הלא כתוב ב„משלי“: „יראת ד' תוסיף ימים; ושנות רשעים תקצרנה“ (פרק י', כ"ז). אם כן, למה מת בלא עת, דווקא, עולי'ימים, בר אורין, ולא ה„פופ“ (הכומר) הזקן פיגולעווסקי מרחוב ווילנא? — גער בי הרבי ואמר: „ביסט אַ שייגעץ!“ (! „אתה שקץ“!). זו היתה תשובתו.

ר' נחום שימש גם כבעל־תפילה והיה עובר לפני התיבה ב„ימים הנוראים“. בשעת הלימודים היה נשמע פתאום הניגון „הנני העני ממעש“. ר' נחום התכוון לתפקידו: לשמש ש"ץ ב„ימים הנוראים“ בבית־המדרש.

ר' כלב המלמד

אמרו חכמים: „הכול תלוי במזל אפילו ספר תורה שבהיכל“ („זהר“ נשא, קל"ד). גם לשם יש צורך במזל. מה פשעו ומה חטאו, שהוריו קראו לו כלב על שמו של סבו? הוא לא שבע נחת מן השם הזה. הבריות היו מתלוצצים, שבחוץ שורר הקור של המלמד — והתכוונו לר' כלב.

וביחוד דאג ר' כלב, מה פנים יהיו לו אחרי מאה ועשרים, כאשר יתבקש לשיבה של מעלה וגופו יורד אלי־שחת. כאשר יעלו הבריות לבית־העלמין, יקראו פ"נ ר' משה, פ"נ ר' חיים, פ"נ ר' אברהם. טוב ויפה. אבל פתאום יגשו לקבר ויקראו פ"נ כלב. מי יודע, שמא ידמו הבריות בנפשם, שבאמת קבור כאן כלב, ולא בן־אדם?

אבל על ר' כלב התרגשה צרה גדולה יותר. במלחמת־העולם הראשונה הופיע בשמיה של וולוז'ין אווירון גרמני והטיל פצצה, שנפלה מול ביתו של „לייזער דער בעקער“ (לייזער האופה) וביתו של יוחנן רודקעס, במקום שעמד בית־המרקחת של גלוחובסקי. מרסיסי הפצצה נהרגו שני חיילים וסוס. אחד הרסיסים עף לסאָנע החייט ופגע בכלב המלמד. דווקא ביהודי כשר, שאמר עשרות פעמים ביום „ברוך הוא וברוך שמו“ — דווקא בו פגע הרסיס. לאלהים פתרונים!

המלמד־המורה ר' אברהם גורליק

אחרון אחרון חביב — מורי ורבי ר' אברהם גורליק. חדרו היה חדר מתוקן. הוא היה יהודי משכיל ואהב את השפה העברית אהבת אינ־קץ. הוא היה הראשון בוולוז'ין ובסביבתה, שהנהיג ב„חדר“ שלו את השפה העברית כשפת חובה. על קירות ה„חדר“ תלה מודעה עם אותיות של קידוש לבנה: „דבר עברית!“ העברית הפכה למקצוע של לימוד, כמו מטמטיקה, טבע, גיאוגרפיה וכו'. אז היה זה דבר של חידוש, מהפכה בשיטת החינוך. ספרי־העזר היו החלק השני והשלישי של „הלשון“ וה„בכורים“.

המורה גורליק היה מן המחמירים ודרש מן התלמידים דברים, שניראו למעלה מיכלתם ולמעלה מיכלתו של אדם בכלל. הוא הקציב לי יומיים בלבד ללמוד בעלי־פה

את „בעיר ההרגה“ לביאליק. גם ל„מתי מדבר“ הקציב לי יומיים. ל„המתמיד“ — הקציב לי שלושה ימים ולשינון בעל־פה את „בין שיני האריות“ ליל־ג, הקציב לי יום אחד בלבד. ה„חדר“ נמצא בדירתה של „רחקע די אלמנה“ (רחל האלמנה) ברחוב סמורגון (סמארגאנער גאס), לא רחוק מביתו של „חיים דער שניידער“. בשנה השנייה לקיומו עבר ה„חדר“ לרחוב ברווארנע (בראָוואַרנער גאס) לבית, שעמד מול ביתו של „אברהם דער וואַפּעלניק“.

בשעות של בין־ערביים היה ר' „חיים דער שניידער“ נכנס ל„חדר“ והיה מתמוגג מנחת בשמעו את ה„משהלאך“ וה„שלמהלאך“ מדברים ביניהם בקול רם בלשון הקודש. כל הילדים שלמדו בחדר של ר' אברהם גורליק — פרט ל„מיכל לאה דינהס“ (נמצא בארצות־הברית) ולכותב הטורים האלה — נשחטו ביום אחד, יחד עם אהבם ומעריצם ר' „חיים דער שניידער“. „חרב פתחו רשעים ודרכו קשתם, להפיל עני ואביון, לטבוח ישרי־דרך“ (תהלים לז, י"ד).

מנדל וולקוביץ'

(נתניה)

אבי, המלמד משה שלמה וולקוביץ'

אבי לימד את תלמידיו תנ"ך, גמרא וחשבון. יום הלימודים נמשך כשלוש־עשרה שעות. בחורף החלו הלימודים עם בוקר ונסתיימו בערב. את החדר האירה מנורת־נפט קטנה. אבי אהב את תלמידיו כבניו. המצטיינים שבהם זכו ש„מלאך“ היה ממסיר עליהם סוכריות „מן השמים“. לילדים טעוני־טיפוח הקדיש תשומת־לב מיוחדת. הודות למסירותו זו זכה לכתר שם־טוב.

תלמידיו הוצברו מוולוז'ין, ממיוז'יקי, מזבז'זה, מווישניבה ומבאקשט. ה„חדר“ נמצא בביתנו על־יד הקלייזל שברחוב ווילנא. שולחן ארוך וספסלים ארוכים היוו את כל הריהוט של בית־אולפנא זה. חלום־חיינו של אבי היה, שחניכיו יעסקו בתורה, יתפללו בהבנת־הלב, יישמרו מן ה„חיצונים“ ויהיו יהודים טובים וכשרים. שכר־הלימוד היה זעום. והיו הורים שידם לא השיגה, בכלל, לשלם שכר־לימוד. אולם אבי לא הבטיל שום תלמיד מלימודו, בעד אי־תשלום שכר־לימוד. לכן, נאלץ היה להסתפק במועט ולא נהנה מן־העולם. אבא התרחק מדבר־שקר ומרכילות. שפתיו לא דיברו עוולה ולשוננו לא הגתה רמייה.

ענו היה. שנא התרהבות והדיוטות הקופצים בראש. תמיד היה שקוע בעולם התורה והמצוות. בלימוד תורה לשמה מצא את אושרו בחיים. כאשר גמר את יום־עבודתו הארוך והמייגע, היה פורש לקלייזל, ללמוד דף גמרא. כאן היה אפוף התרוממות־הנפש. בלילות־שבת היה לומד עם מתפללי הקלייזל דף גמרא, פרשת השבוע, עתים גם פרק תנ"ך. בקלייזל שימש גם כבעל־קורא. קולו היה מתרונן בשעת קריאת התורה. ולא הייתה זו התרוננות של הקול בלבד, אלא זימרת הנפש.

לא רבות היו שנות־חיו של אבי עלי־חלד. מחלתו הקשה גרמה להידלדלות כוחו הרוחני וכוחו הגופני גם יחד. הוא נפטר בוולוז'ין בכ"ז בתמוז תרצ"ב (31.7.1932). בן נ"ח (58) היה בפטירתו.

בנימין שפיר (שישקו)

יעקב ליפשיץ

יעקב ליפשיץ נולד בעיירה ראקוב, באייר תרס"ז (אפריל 1907), במות עליו אביו, היה יעקב כבן עשר. למרות המצב הכלכלי הקשה, שלחה אותו אמו ללמוד בישיבה. הוא למד תורה ה'רבה, אבל הוא נטה אחר לימודים חיצוניים. כעבור שנים אחדות עזב את הישיבה והחל ללמוד בבית־ספר יסודי רוסי בראקוב.

בשנת תרפ"ה (1925) נתקבל כתלמיד בטכניון שבווילנא. משחר נעוריו גילה יעקב נטייה למתימטיקה ולמדעים מדויקים. נטייה זו היא שעמדה לו להתקבל לטכניון. הוא למד שנתיים

בטכניון, ולאחר מכן עבר לסמינריון למורים, בהנהלת ד"ר שמואל יונה טשאַרנו.

בשנת תר"ץ (1930) סיים את הסמינר וניתמנה כמנהל של בית־ספר "תרבות" בראקוב. הוא הורה בראקוב שנת־לימודים אחת בלבד, ובשנת תרצ"א (1931) נתקבל כמנהל של בית־ספר "תרבות" בוולוז'ין. הוא שימש גם כמנהל וגם כמורה למתימטיקה ולפיסיקה.

מנעוריו היה יעקב בית־רי נלהב. הוא היה עקיב בדעותיו ונלחם על השקפת עולמו. בוולוז'ין מצא כר לפעולתו הציבורית, שכן חלק ניכר של הנוער ושל המבוגרים השתייך לבית־ר ולרביזיוניסטים. בכל זאת לא התנהלו חיו על מִי־מנוחות, שכן מתנגדיו השביעוהו ממרורים. אולם אין להזכיר נשכחות אלה, כי הלא החכם מכל אדם אמר: "גם־אהבתם, גם־שנאתם, גם־קנאתם כבר אבדה".

יעקב ניהל את בית־הספר בדעת ובכישרון. הוא העלה אותו לרמה גבוהה וראה

ברכה בעמלו. הוא כרע תחת נטל העבודה, אבל קיבל הכול באהבה, שכן עבודת-קודש עבד. הוא היה הנותב, שהיתווה את הנתיב של בית-הספר.

שמונה שנים רצופות עמד יעקב על מישמר החינוך העברי בוולוז'ין — עד כניסת הסובייטים לוולוז'ין בשנת תרצ"ט (1939). עם שינוי המישטר — נהפך עליו הגלגל כשם שנהפך על כל יהודי העיר. המישטר החדש נטל מיעקב את נפשו, המית את רוחו. יעקב היה שרוי בדיכאון. המפקח הסובייטי הזמין אותו והודיע לו, שמעתה תונהג אידיש כשפת בית-הספר, "לפי דרישת ההורים". הנהלת בית-הספר היתה קומוניסטית. המנהלת היתה יהודיה, ויעקב שימש כסגנה. אולם למעשה היה יעקב המנהל. קשה מאוד היה לו להסתגל למישטר החדש, שנטל מבית-הספר את נשמתו ואת רוחו. תוכנית הלימודים היתה ערוכה לפי ה"שולחן-ערוך" הקומוניסטי, שממנה אסור היה לסטות כהוא-זה. יעקב היה נתון תמיד תחת שילטונו החמור של ה"בוחן-לבבות" — האינספקטור הסובייטי. בבית-הספר השתררה אווירה של "מוצא שפתיך תשמור", של "שומר פיו ולשונו, שומר מצרות נפשו", של בילוש ושל עיקוב אחר מעשי המורים היהודיים. בתקופת הסובייטים החלה שריפת הנשמה של יעקב. הכריחו אותו להיות אח ל"בעל משחית". ניטל ממנו תוכן חייו, דלל המקור שממנו שאב השראה, בטחון ואמונה. הוא התהלך כצל בין עיי המפולת של עולם חייו. אותו עולם מופלא של ציונות ושל תרבות עברית, שבנה אותו, אריח על גבי אריח, במשך שנות חייו הקצרים, שהיו עתירי מעש ועתירי חזון.

בתקופת הסובייטים החלה שריפת הנשמה של יעקב, ובבוא הגרמנים הקיץ הקץ על הוויתו הגופנית והרוחנית גם-יחד. הוא הוצא להורג, כאשר היה, עדיין, במלוא פריחתו.

נח פרסקי

נולד בוולוז'ין. בנו של ר' שמשון פרסקי ונכד ל"סטא" רוסטה", ר' יוסף-יוזל פרסקי. נצר לר' שמשון הדיין, שחי בתקופת ר' איצלה, בנו של רבי חיים מוולוז'ין (ר' עמודים 46-48).

חינוך של ישיבת "שערי תורה" בעיר קרמנצ'וג ושל ישיבת רמיליס (ר' מילא) בוילנא, ובוגר בית-המדרש למורים על-שם ד"ר כהנשטם בוילנא. שימש כמורה בבית-ספר "תרבות" בעיר סובלק ובוולוז'ין. הוא היה אדם נחמד למראה וראשו מלא תלתלים. יפיו החיצוני והפנימי יצר שלימות.

שהשפיעה על התלמידים לאהבה אותו. הוא חניך והכשיר דור של חלוצים בוולוז'ין, לעבודה ולאהבת העם והמולדת. עשה את עבודתו, שלא על-מנת לקבל פרס.

בתקופת הסובייטים בוולוז'ין סירב להמשיך בהוראה, משום שבית-הספר העברי הפך לבית-ספר אידי, "על-פי מישאל-עם של ההורים". יהודי גאה היה, מושרש בערכי ישראל סבא ונאמן לשפה העברית. לכן בחר בחיי רעב, מלאנוס את מצפונו ואת השקפת עולמו.

עם כניסת הגרמנים לוולוז'ין, ענד הראשון את אות הקלון — הטלאי הצהוב עם סמל של "מגן דוד" — ונשא אותו בגאון. הוא הפך אות זה לאות של כבוד ושל גאווה לאומית.

כל משפחתו ניספתה בוולוז'ין. שריד אחד בלבד נשאר — אחיו יצחק פרסקי החי בישראל.

אחיו התלמידים

המורה אליהו יצחק שווארצברג

ר' אליהו יצחק נולד בשנת תרמ"ד (1884) בפלך אוש-מיאני שעל-יד ווילנא. בילדותו למד ב"חדר". בשנת תר"ס (1900) בא לישיבת וולוז'ין ולמד בה עד שנת תרס"ו (1906). מיד נתפרסם ר' אליהו יצחק בוולוז'ין כאברך יקר. בהיותו, עדיין, צעיר לימים, נשא לאשה את דבורה אלקה, בתו של ר' יצחק פרסקי.

ר' אליהו יצחק, אף שהיה גדול בתורה — היה נחבא אל הכלים והצניע לכת עם כל אלה שהיו באים עמו במגע, אם במשא ומתן ואם בתורה ובחכמת-ישראל. הענווה היתה סימן ההיכר שלו. על-כן כיבדוהו והעריצוהו ושמר יצא לתהילה כאיש האשכולות, צנא מלא ספרא, בעל מזג טוב ונעים הליכות.

ולא רק גדול בתורה היה. הוא הצטיין גם בידע ובחכמה שבדברי חולין. בימים ההם, לפני למעלה מחמשים שנה, יכול היה כל בר-אורין בוולוז'ין להשיג כל מה שלבו חפץ בספרות התורנית — שס"ם, ספרי מדרש וקבלה וספרי קודש אחרים, אבל עתון — עתון עברי — היה חזון בלתי נפרץ בוולוז'ין. ר' אליהו יצחק היה בין היחידים שחתם על "הצפירה", במשותף עם המורה אברהם גורליק.

ולא היתה זו סתם קריאה בעתון, כלי לדעת חדשות וכל המתהווה והמתרחש בעולם הגדול. היתה זו קריאה שבקדושה. לפיכך, כאשר קיבל את העתון מהדוור "עוזר דער ראזנושצ'יק", היה סר לביתו של גורליק. שני תלמידי-חכמים אלה היו מתישבים ליד

השולחן על שרפרפים וסקרו, תחילה, בדחילו ורחימו את העתון — נוגעים בו וממשמים אותו. ורק לאחר הכנה נפשית, היו מתחילים לקרוא בו. וכך היה סדר הקריאה: היו מתחלקים בעתון. אחד לקח דף לקריאה והשני דף לקריאה, וכאשר גמר כל אחד לקרוא את חלקו — היו מתחלפים, עד ששניהם גמרו לקרוא את העתון כולו. ורק לאחר סיום הקריאה, היו מתחילים הוויכוחים: זה בשלו וזה בשלו. שעות רבות היו מעלים בעיות ומתנגחים זה בזה ומביעים דעות על ענייני דיומא שקראו בעתון ועל בעיות אחרות שלא קראו בעתון, אבל ידעו עליהן מחיי יום יום ומהתעניינותם בשאלות ספרות, פוליטיקה וכו'. וכך דנו בשאלות „התחיה“, או התווכחו על „מלחמה ושלום“ לטולסטוי וחיוו דעה על רצח הסטודנט היהודי בוגרוב את סטוליפין, צורר־היהודים. בוויכוחים הללו תפס חלק גדול משפט ביילים, שהתקיים בשנת תרע"ג (1913). אכן, בעיות מבעיות שונות על הוויות העולם ועל עניינים שעמדו ברומו של עולם דאז. המפליא שבדבר הוא, שוויכוחים אלה התנהלו על טהרת השפה העברית.

ר' אליהו יצחק עסק כל ימיו בתורה. למד ולימד והעמיד תלמידים הרבה. שימש גם כמורה להסטוריה יהודית ותנ"ך בבית־הספר היסודי הפולני. הורה מקצועות אלה גם בגמנסיה הפולנית ובבית־הספר למסחר.

הפרופסור הפולני קנופניצקי, ששימש כמנהל הגמנסיה, לא החסיר שיעור משעורי ר' אליהו יצחק. היה משתתף פעיל בהם והקשיב לכל הגה היוצא מפיו. הוא היה אומר: „השעורים האלה, הם דברי אלוהים חיים. הוא לומד הרבה מהם ונהנה מאופן ההרצאה וכוז ההסברה“.

ר' אליהו יצחק הצטרף לתנועה הציונית והיה חבר נלהב ומסור במפלגת „המזרחי“. עסקו של קרן־הקיימת וקרן־היסוד. פעיל ומפעיל וממלא תפקידים לאומיים וציבוריים. בזמנו כיהן גם כראש הקהילה.

ר' אליהו יצחק ניספה בגיטו וולוז'ין, עם אשתו ועם רבים מבני הקהילה — בשחיטה הגדולה שהתקיימה במאי של שנת תש"ב (1942). הנאצים סגרו את הגיטו. ר' אליהו יצחק רץ מביתו למחבוא, שבני־העיר בנו. בשעת ריצה זו נורה למוות על־ידי איש ס.ס. שני בניו ובתו נמצאים בארץ. אחד מהם, יוסף שווארצברג, שימש שנים רבות כמזכיר של עולי וולוז'ין בישראל. השני, מרדכי, משמש כאחד המזכירים במועצת פועלי רמת־גן, הבת בנתה את ביתה בכפר־יתקין.

זוהי הנחמה וזוהי הנקמה על החיים של זכים וטהורים, שעלה עליהם הכורח, ועל ההרס והאבדון. בניהם של חללי השואה בונים את העם ואת הארץ.

פרומה גיטרין (רוגובין)

(תל-אביב)

אברהם ברקוביץ' *

אברהם ברקוביץ' היה דמות ידועה בוולוז'ין. לכן זכורים לי שרטוטי דמותו. גבר נאה היה, בעל קומה ממוצעת, פיקה, ותמיד היתה דעתו בדוחה עליו.

מוצאו היה ממינסק. הוריו אדוקים היו וביקשו לשלוח אותו ללמוד בישיבת וולוז'ין. אולם נפשו חשקה בלימודי-חול, ובהסכמת אביו התחיל ללמוד בבית-ספר תיכון במינסק. לאחר שאביו מת עליו מיתת-פתע, הוכרח לנטוש את ספסל-הלימודים, כדי לעזור לאמו בכלכלת הבית. אולם הוא הוסיף להשתלם בשיעורי-ערב. למד הרבה וקרא הרבה וקנה חכמה ודעת.

הוא השתקע בעירנו, לאחר שנשא לאשה את קיילע, מבנות וולוז'ין. הוא פתח בית-מרקחת במקום מרכזי, בכיכר השוק, בביתה של מושקע פרסקי ("די בעקערין"). בית-המרקחת היה מסודר בטוב-טעם. שניים מקירותיו היו מכוסים במדפים מהוקצעים ומשויפים בשייף (פוליטורה), ועליהם תרופות בצנצנות מבריקות. הרצפה היתה משוחה בצבע אדום ומחופה בשטיחים ארוכים מהתוצרת של איכרי הסביבה.

שנים אחדות שימש בית-המרקחת כמקור-פרנסה יחיד של המשפחה. אולם כאשר גדלו הילדים, וההורים ביקשו לשלוח אותם לבית-ספר תיכון בוויילנא — פתחה קיילע חנות לבדים. העסק פרח ושיגשג, ואיפשר לכסות את ההוצאות של חינוך הילדים בעיר הגדולה, שהסתכמו בסכומים מכובדים.

אברהם ברקוביץ' ידו היתה ככול. לא היתה מלאכה שלא ידע לעשותה. ידיו היו "ידי זהב". היה בקי בעבודות בניין שונות (אם כי מימיו לא למד אומנויות אלו). אחרי השריפה הגדולה שפרצה בשנות העשרים, שיפץ במר-ידיו חנות בבניין של משפחת פרלמן לצרכי פרנסתו. בתקופה מאוחרת יותר קנה מהשוחט ר' יהודה אברהם פרסקי, את בית-הלבנים שלו השרוף, פינה את ההרס ואת המיט ובנה אותו מחדש.

כוח-ההמצאה שלו התבטא בהמצאת תנורי-חימום עגול, מכוסה בפח — חידוש גדול בוולוז'ין של הימים ההם. הוא ידע עבודות נגרות, והרהיטים שבביתו — שהצטיינו בסיגנון מקורי — היו מעשה ידיו. לכבוד חגי-הפסח עמל וטרח הרבה, כדי ליפות ולקשט את ביתו בכל מיני צבעים וקישוטים. המראה היה מלבב ונעים מאוד. כמו-כן התמחה ברקוביץ' בציור שלטים, כרזות ומודעות. הוא היה גם מאפר שחקנים. כאן התגלה כוח-

* תולדות חייו של ברקוביץ' עד בואו לוולוז'ין — מרשימותיו של ראובן רוגובין.

האמן וכוח־הדמיון היוצר שבו. בנוסף על־כך היה בעל קורא ובעל תוקע. אף על פי שבכל השטחים האלה התמתה מכוח עצמו — הרי כל מה שעשה היה מלאכת מחשבת. „אגודת מכבי אש” היתה התחביב העיקרי שלו. הוא היה מייסדה ועמד בראשה עד שנת תרצ”ה (1935). משנה זו ואילך הפקיעה הממשלה את ניהול האגודה מידי היהודים ומסרה אותו לידי של מושל המחוז. ברקוביץ’ נשאר בדרגת יועץ וחבר־כבוד בלבד. ברקוביץ’ היה תמיד תוסס ופעלתן (דבר זה יש לזקוף, לא במעט, על בריאות־הגוף שלו). מעולם לא נח ולא שקט. תמיד היו ידיו מלאות עבודה. מוחו היה עמוס תמיד בתוכניות שונות. הנה, למשל, הוא נוכח לדעת שהעיר זקוקה לאופטיקאי. רכש ידיעות מזורזות בשטח זה, הביא מכשיר אופטי — והבעיה באה על פתרונה. בשטח זה סיפרו עליו סיפור זה: פעם אחת בא אליו אדם להזמין אצלו משקפיים. בדק ברקוביץ’ את ראייתו ומצא שאין היא לקוייה. אולם החולה המדומה עמד על שלו. נתן לו ברקוביץ’ זכוכיות פשוטות (לא אופטיות) וביקש אותו לבוא לביקורת, כעבור זמן־מה. הלה הופיע והביע את סיפוקו מן המשקפיים, שהצילו את כוח־הראייה שלו...

רבים, שהכירו את אברהם ברקוביץ’, מזכירים בהזדמנויות שונות את סיפוריו ומשליו השונים. נביא אחדים מהם.

(א) פעם באה לבית־המרקחת שלו אשה מרת־נפש, סחה לו מצרת לבה וביקשה מנת רעל, כדי לשים קץ לחייה. ברקוביץ’ ניסה לנחמה ולעודדה ולהשיאה לדבר אחר. אולם היא עמדה על שלה. בלית ברירה נתן לה מנה הגונה של שמן־קיק. המסכנה גמעה מייד את התרופה ונחפזה לביתה, כדי למות על משכבה בשלום. כאשר התרופה החלה לפעול והאשה אף חשה בכאבים — נוכחה לדעת, שיום מותה אינו טוב יותר מיום היוולדה, והחליטה להישאר בחיים.

(ב) והנה מעשה בשניים שהתווכחו ביניהם, וכל אחד נשאר בדעתו. פעם הלך שיכור ברחוב והקים רעש. ניגש אליו שוטר ודרש ממנו להפסיק את צריחותיו. השיב השיכור: זה ענייני, אדוני השוטר! אמר השוטר: אם אינך נשמע לי — אאסור אותך. — זה עניינך, השיב השיכור.

(ג) מעשה בצבע, שצבע תחילה את הקירות ואחר־כך את התיקרה. העיר לו ברקוביץ’ שההגיון מחייב לסייד תחילה את התיקרה, כדי שלא ללכלך את הקירות. התרתח הצבע והשיב: „אני עובד במקצוע זה כבר ארבעים שנה, ואיני זקוק לעצות”...

יעקב (יאני) גארבר

יעקב (יאני) גארבר היה מן הדמויות הבולטות בעירנו. הוא בא לוולוז'ין בשנות העשרים ומייד רכש לו חוג של מכרים ושל ידידים. בעל־השכלה גבוהה היה. השכלתו היתה ניכרת בהליכותיו ובגישתו התרבותית לבני־אדם. הוא היה ניוזר בכבוד הבריות.

בביתו נמצא פסנתר — דבר לא שכיח בוולוז'ין בימים ההם. תיבת־קסמים זו עשתה פומבי לביתו של גארבר. רבים ישבו על המירפסת המרווחת של ביתו והאזינו לחדשות. יאני חתם על עיתונים שונים, וכל מי שרצה רשאי היה לקרוא בהם. לכן היה ביתו מלא תמיד קוראים, שהתענינו במתרחש בעולם.

אשתו דינה (קראו לה חיה דינקה), אף היא היתה בעלת השכלה גבוהה. הגורל התאכזר לה והיא לא נתברכה באריכות־ימים. היא נפטרה בחנוכה של שנת תרצ"ד (1933). הוכרז אבל בעיר וביטלו את כל הארועים שעמדו להתקיים בחג־החנוכה.

יאני היה בעל חנות למשקאות חריפים, בעל מחסן לקמח וספק של נפט. אך הוא לא שאף להרבות נכסים, כי אם להיטיב עם הציבור. הוא היה ענו ולא רדף אחר שררה, אולם יהודי־העיר הכירו במעלותיו וביקשו למנותו פרנס על הציבור. הם הציעו את מועמדותו כראש העיר. הוא נפסל בגלל יהדותו וכיהן כחבר מועצת העיר בלבד. בתפקיד זה שירת את הציבור באמונה. הוא היה עמל עם הציבור לשם שמים. רבים באו ליטול עצה ממנו ומצאו אצלו לב מבין ואוזן כרויה. הוא היה מקבל כל אדם בסבר פנים יפות וידו היתה המיד פשוטה לנוקשים. מעולם לא דחה את הפונה אליו ב"לך ושוב".

אם כי יאני היה אדם משכיל וישב "על כסא רם ונישא" — לא התייחר, לא התנשא וכאילו ברח מן הגדולה. התהלך עם פשוטי־עם כשווה עם שווים. קיים בחייו מאמר חכמים "פוק חזי מאי עמא דבר" = ("צא וראה היאך העם נוהג"). הוא הסתובב בשוק, כדי לשמוע מה בפי הרוכלים ובעלי־הדוכנים, מה לוחץ עליהם ומה מציק להם. הללו ראו בו אחד משלהם. הודות להתנהגות זו היתה דעת הבריות נוחה הימנו.

יאני היה אב לשני בנים. אחד מהם, דניאל, חי ברוסיה והתפרסם כפסנתרן בעל מוניטין. הבן השני משה (מוניק) הגיע לארץ־ישראל עם צבאו של אנדרס. מכאן יצא לאיטליה — ועקבותיו נעלמו.

יאני היה ציוני מסור בלב ונפש. בשנת תרצ"ז (1937) עמדתי לעלות לארץ־ישראל. היה זה אחרי הפוגרום בפשיטק. שוחחתי אז עם יאני על מאורעות־דמים אלה. הוא התיחס

לפוגרום זה בחומרה רבה. ראה בו אות מבשר רעות ליהודי פולין. לכן עודד את עלייתי והצטער מאוד שהוא אנוס להישאר בגולה. בהיותי בארץ קיבלתי ממנו מכתבים. את המכתב האחרון כתב עם כניסת הסובייטים לוולוז'ין.

בזמן הכיבוש הגרמני נבחר יאני כיושב־ראש ה"יודנראט" (מועצת היהודים). הגרמנים דרשו ממנו להמציא להם שלוש־מאות יהודים ל"עבודה". יאני לא חשד ברוצחים והאמין שהמדובר הוא, באמת, בעבודה, שבזכותה ישארו העובדים בחיים. יאני נילווה עליהם. בהגיעם למגרש הספורט שלפני הקסרקטין — נוכח בטעותו האיומה. הוא ביקש מן הגרמנים שיירו בו תחילה, הם עשו עמו את ה"חסד" האחרון...

שולמית גולובנצ'יץ (ברגר)

(בית־שמש)

ר' ישראל לונין

ישראל לונין בא לוולוז'ין בשנת תר"ע (1910), ללמוד בישיבת "עץ חיים", שבראשה עמד אז רבי רפאל שפירא. כאן נשא לאשה את שיינה ברגר, בתם של פייצ'ה וצבי. אחרי נשואיו עסק במיסחר העורות ובפישתן, בשותפות עם יצחק מאיר ברמן וליפא לוין. את הפישתן הובילו בקרונות לוילנא, והעסקים פרחו מאוד.

ר' ישראל השתרש בחייהם של יהודי וולוז'ין וניבחר כגבאי של הקלייזל. הוא הקדיש מזמנו למיפעלי סעד ולמיפעלים כלכליים. היה במייסדי ה"בנק העממי" ("יידישע פאָלקס־באַנק") ועמד בראשו. בנק זה תמך באנשי המיסחר הזעיר ובבעלי־מלאכה. הוא היה גם במייסדי ההגנה העצמית במלחמת העולם הראשונה, ונטל בה חלק פעיל.

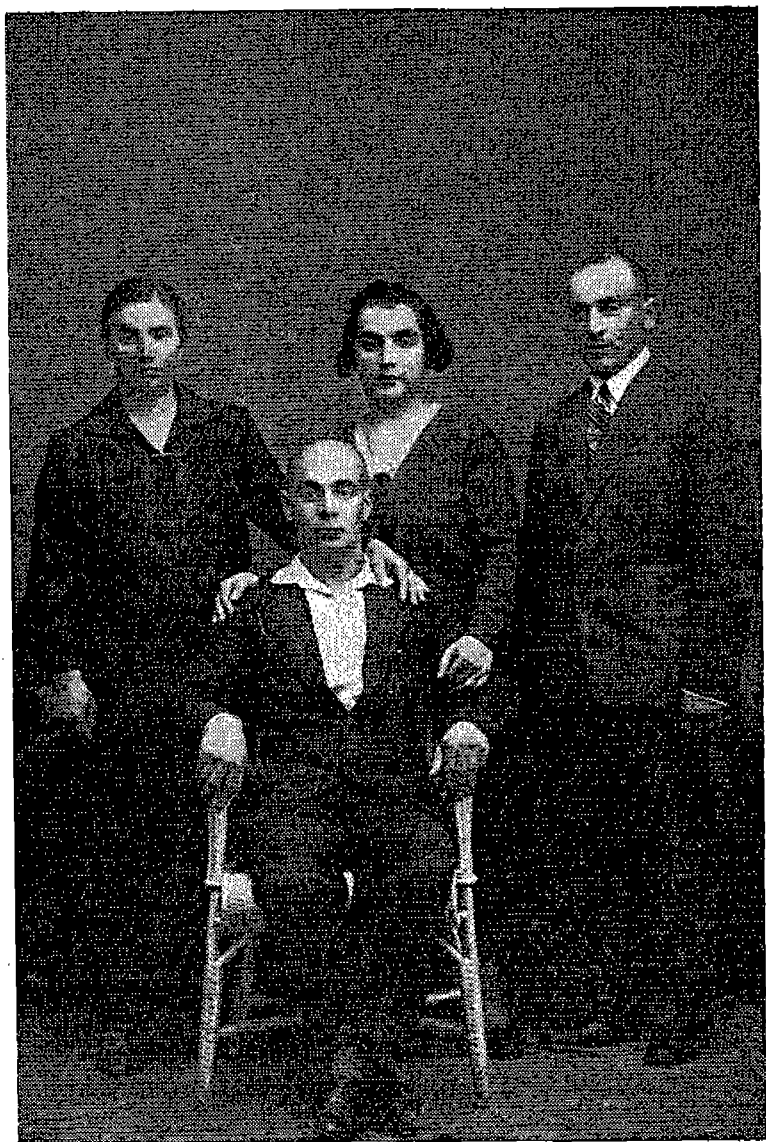
ר' ישראל שם לבו לחיזוק הבדק של בניין הישיבה, שניזוק קשה במלחמת העולם הראשונה. הוא כתב מכתבים ליוצאי־וולוז'ין בארצות־הברית, בהם קרא לעזרה. ואמנם הגיעו כספים, ובניין הישיבה שוקם. לונין דאג גם לאכסניות לבחורי־הישיבה ולכלכלתם. על יחס הכבוד שרחש הציבור לר' ישראל לונין יעיד המקרה הבא: בוולוז'ין היו כתריסר עגלונים, שהובילו את הנוסעים לתחנת־הרכבת וממנה. והנה קם חיים מאיר ישעיה, קנה אוטובוס והחל להוביל את הנוסעים לתחנה. העגלונים נשארו מחוסרי פרנסה והגיעו עד פת־לחם. הם ביקשו את ר' ישראל שיתערב בדבר. הוא הרגיש שיש לעשות פעולה דחופה להצלת העגלונים. פנה בהצעה לחיים מאיר ישעיה שייסד קואופרטיב ויקבל את כל העגלונים כחברים בו. הלה קיבל את ההצעה משום כבוד הרב וכך נושעו העגלונים.

עם כינון המישטר הפולני, נבחר ר' ישראל לונין כראש קהילת וולוז'ין, וזכה להוקרה והערכה מצד יהודי העיר. הוא הלך עם רוח הזמן. לכן נתן יד לביסוסו של בית־ספר "תרבות".

משפחת ישראל לונין

לצערנו לא הצלחנו להשיג את תמונתו של ר' ישראל לונין. אנו נותנים בזה את תמונת בני משפחתו.

עומדים, מימין לשמאל: (א) אלתר שימשילביץ (גיסו של לונין), הראשון שנהרג בשואת וולוז'ין, מייד עם כניסת הנאצים. (ב) חיה לאה שימשילביץ (ברגה) ג) שיינה לונין (אשת ר' ישראל לונין). יושב: שלמה ברגה (גיסו של לונין, נפטר בישראל).

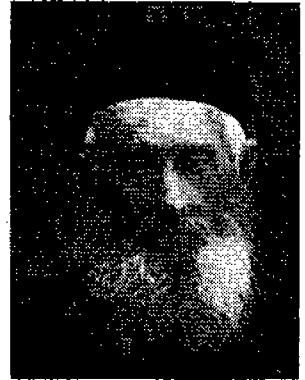
לונין היה ציוני נלהב. זוכרת אני, שפעם בא גרבובסקי מווילנא, כדי לאסוף תרומות למען קרן־היסוד. הוא קרא לאספה בקלייזל, אולם, לאכזבתו, מעטים היו הבאים. בכל זאת לא אמר נואש, וביחד עם שלמה חיים ברודנה ויעקב (יאני) גארבר, ניהל תעמולה ציונית. התוצאה היתה משביעת רצון. כאשר בא גרבובסקי בפעם השניה לוולוז'ין, מסרו לו יהודי עירנו — כתרומה לקרן־היסוד — הרבה תכשיטים וחפצים יקרי־ערך.

גורלו של לונין היה כגורל כל יהודי וולוז'ין. הוא נשרף יחד עם בני־עדתו היקרים (על סופו ראה במאמרו של מנדל וולקוביץ' „חורבן וולוז'ין“, בפרק על השואה).

סבי, ר' מנחם יואל פוטשניק

משפחתנו עסקה בתעשית זכוכית. כחומר-גלם לחרושת זו שימש אשלג (פאטאש), ומכאן שמ-המשפחה פוטשניק. סביבות וולוז'ין היו עשירות בחומר זה, וייתכן שכאן טמונה הסיבה להשתקעותה של משפחתנו בוולוז'ין.

הסבא התפלל בקלייזל. המתפללים חלקו לו כבוד, וכאשר איחר לתפילת שחרית — לא פתחו בתפילה עד שבררו את סיבת אי-בואו.

בתקופת הצאר היה קיים וועד שרב העיר מינה אותו. הסבא נימנה עם חבריו. בתקופת שלטון הפולנים, כאשר אושר חוק הקהילות, שימש הסבא כסגן יושב-ראש של ועד-הקהילה. הוא היה גם במייסדי ה"בנק היהודי-העממי" ("יידישע פאלקס-באנק") וחבר ההנהלה עד יום הירצחו. כמו-כן היה במייסדי "מכבי-האש".

אחרי מלחמת-העולם הראשונה שלחו אחינו שמעבר לים, לעירנו המדולדלת והמרור ששת, כספים לתמיכה בעניים. את הכסף שלחו על-פי כתובתו של סבי, משום שסמכו על ישרו ועל ניקיון-כפיו.

הסבתה שרה גרוניא הצטיינה בטוב-לבה ובאהבת הזולת. עסקה במעשי-צדקה וב"מתן בסתר". דאגה ל"הכנסת כלה", וכאשר לא הצליחה לאסוף את הסכום הדרוש להוצאות החתונה — היתה ממשכנת את הכשיטיה בקופת "גמילות-חסדים".

הסבא ניהל בית פטריארכלי. היה תקיף ובלתי פשרני בענייני מסורת ודאג שלא תנותק שרשרת המסורת. אולם כאדם נבון היה גמיש וידע מתי לוותר לאיש-ריבו. הוא התייחס בסובלנות לכלתו, שביקשה לחנך את ילדיה ברוח הזמן החדש. הוא הסכים שהנכדות תלמדנה בגמנסיה רוסית במינסק. לא כן הדבר לגבי הנכדים. כאן עמד בכל תוקף שיקבלו חינוך מסורתי. הוא שלח את בכור-נכדיו לשיבת ווילקומיר.

סבא לא היה ציוני במובן המקובל, אבל היה חובב ציון. כאשר החלטתי לעלות לארץ-ישראל, הצטער מאוד על ניתוקי מן המשפחה, אבל הוא השתכנע שאין לשנות את החלטתי וברכני בברכה חמה. הוא אמר לי: "אם ירצה השם ניפגש בארצנו הקדושה", ודמעות עמדו בעיניו. כל הזמן עמד אתי בקשרי מכתבים. התעניין בנעשה בארץ בכלל ובחיי אני בפרט. אולם הוא לא זכה לראותני, כי נרצח על-ידי גוי בן-בליעל.

הרופא אברהם צארט

אישיותו ופועל חייו

אברהם צארט, שבני-עירנו קראו לו „הרופא“, לא הוסמך לרפואה. את השכלתו המדיצינית רכש בבית-ספר צבאי לפעלדשערים (חובשים), שסיים אותו בשנת 1912. אולם החולים לא בדקו בתעודותיו והתייחסו אליו כאל רופא בעל מוניטין, משום שרכש נסיון עשיר בשטח של ריפוי חולים והיה מומחה לאיבחון מחלות. את כישרונו הרפואי ירש מאביו „ר' אהרן („ארקע“) דער פעלדשער“.

אברהם צארט היה אדם מוכשר מאוד. כשרונו — אם להשתמש בדברי ביאליק — „היה מטפטף מתוך כל עשר אצבעותיו“. נוסף על-כך היה אדם נאה ובעל נימוסים. הוא ייצג הרבה שנים את הקהילה היהודית בוולוז'ין בכל הארועים והחגיגות הממשלתיים, כגון, חג-העצמאות. בארועים אלה היה נואם בשפה פולנית צחה, בכישרון וטוב-טעם. את נאום הבכורה שלו נאם לפני קהל גדול בשנת 1917, שנת המהפכה הרוסית. הוא עלה על „טריבונה“ (במה) ונשא את דבריו ב„מיטינגים“ (אספות) של החיילים הרבים שהיו אז בוולוז'ין ונחלקו בדעותיהם בעניינים שונים. בכישרונו הרטורי ובכוח השיכנוע שבו, הרגיע אברהם צארט את הרוחות והצליח לפשר בין היריבים. הודות להשכלתו הרחבה וכישרון הנאום, נבחר אברהם צארט כסגן ראש-העיר של וולוז'ין. היה זה הישג גדול, כי ליהודים לא ניתנה דריסת-רגל בהנהלת העניינים המוני-ציפליים.

אשתו צביה היתה המיילדת היחידה בוולוז'ין. ידיה היו תמיד מלאות עבודה. כאשר כרעה אשה ללדת, הבהילו מיד את צביה (בשנים ההן, שנות השלושים, ילדו הנשים את ילדיהן בביתהן). צביה היתה עוסקת גם בצרכי-ציבור. היא היתה מתרימה לצרכי צדקה וסעד. איש לא השיב את פניה ריקם.

כישרון-הנאום של אברהם צארט היה בעוכריו. כאשר נכנסו הסובייטים לוולוז'ין, במלחמת העולם השנייה, הזמינו אותו לנאום לפני קהל גדול בקולנוע המקומי. אחר-כך, כאשר נכנסו הגרמנים לוולוז'ין, הזכירו לו את „עוון“ הנאום הפרו-סובייטי הזה, והוא היה מהראשונים שהוצאו להורג. גם בתו ואשתו ניספו בשואה.

זכרונות הקשורים באברהם צארט

בשנת 1933 התיידדתי עם נחמה, בתו היחידה של אברהם צארט. הודות להיכרות זו זכיתי להאזין לרדיו שבדירתם (בימים ההם היו בוולוז'ין שני מקלט־רדיו בלבד. השני היה בבית יעקב (יאני) גארבר). פעם התאספה החבר'ה הצעירה בביתו של אברהם צארט, כדי להאזין לשידור האופרה „טוסקה“. פתאום שמענו לחש־רחש שחדר מהחוץ. פילסנו דרך בין עצי־הפיקוס הגבוהים שצמחו עד לתיקרה וכיסו את החלונות. ראינו קהל רב צובא על הבית ומאזין לצלילי המוסיקה — מי לשם תענוג ומי לשם סקרנות לראות את „תיבת הפלאים“. אברהם צארט יצא למתקהלים והביע לפניהם את צערו, שאין באפשרותו להכניס את כולם לביתו.

בשמו של אברהם צארט קשור ביקורו של פרופיסור פישל שניאורסון, שבא לוולוז'ין כדי לאסוף חומר לשם כתיבת הכרך השני של ספרו „חיים גראוויצער“, המוקדש כולו לוולוז'ין. בית אברהם צארט היה המתאים ביותר לשם קבלת אורח מכובד כפרופסור שניאורסון. בילינו עם הפרופסור, שהיה כמעין המתגבר של אנקדוטות יהודיות, ערב נעים שזכרו חי בקרבי עד היום הזה.

שיא הזכרונות הקשורים באברהם צארט — הוא סידור נשף פורים. בתקופת כהונתו של אברהם צארט כסגן ראש־העיר, ניתנה לנו הרשות להשתמש באולם הגדול של העירייה, שנמצאה בבית פרלמן שברחוב ווילנא, לשם עריכת נשף פורים. ההרגשה, שהפעם לא ייערך הנשף באולם „מכבי־אש“ שקירותיו היו חשופים ועצובים, כי אם בבניין יפה ונקי, מלא אור ואויר — עוררה בנו הרגשת בטחון, שהפעם יהיה זה נשף בלתי־רגיל. ביתנו הפך לבית־מלאכה לכל מיני שרשראות, קונפטי וקוטלינגים (כובעים זעירים). בהכנת הנשף התבלטו בחריצותן אמה אַפֿל, פסיה רוגובין, נחמה צארט ורחל שבח (גננת, לא מבנות וולוז'ין). היא היתה הרוח החיה בכל ההכנות לנשף.

אחר־כך החלו התרוצצויות, כדי לשאול שמלות־נשף. מעטות בלבד היו להן שמלות פאר כאלה. איכשהו התגברנו על־כך והנשף עבר בהצלחה, לנוער ניתנה רשות כניסה חינם. בין המשפחות שהשתתפו בנשף זכורות לי המשפחות פֿאַרצקי, פולאק, וויסבורד, ברודנה, כגנוביץ', המורה ליפשיץ, רחל מלצר (קיווילביץ') ואחרות.

מצב־הרוח היה מרומם מאוד. כולם רקדו וה„פוסטה המעופפת“ עבדה במלוא התנופה. „פוסטה“ זו מהי? — למשתתפים חילקו מיספרים, ששימשו ככתובות לכותבי־המכתבים אליהם באותו ערב. תוכן המכתב היה, לרוב, היתולי־בידורי. במקרים מסוימים התירו לקרוא את המכתב בפומבי — להנאת הקהל. ה„דואר“ הזה היה תמורת תשלום, וההכנסה היתה קודש לקק"ל.

שנים רבות זכרנו נשף מפואר זה, שסודר ובוצע הודות לעזרתו האדיבה של אברהם צארט, שהעמיד לרשותנו את האולם של בית־העירייה.

שניאור קיווילביץ'

(שרטוטי דמות)

חיבה יתירה היתה נודעת לי למשפחת קיווילביץ'. משפחה זו התפרסמה במלחמת העולם הראשונה במעשה של הקרבה ושל מסירות נפש. זוהי היתה המעשה: בפרוץ המלחמה „נתקעו“ בוולוז'ין שני בחוריישיבת. הם לא יכלו לחזור לבתיהם, כי מקום מגוריהם כבר נכבש בידי הגרמנים, ולשרת בצבא הצאר סרבו. סיכנה את עצמה משפחת קיווילביץ' והחביאה בביתה בחורים אלה שלוש שנים (משנת 1915 עד שנת 1918), מתוך ידיעה ברורה שהיא עלולה לתת את הדין על-כך, והדין היה דין-מוות.

כאשר הגרמנים כבשו את וולוז'ין (בשנת 1918) חזרו הבחורים לבתיהם וסיפרו להוריהם את החסד הגדול שעשתה עמם משפחת קיווילביץ'. כתבו ההורים לגברת סימה קיווילביץ' מכתב תודה נרגש מאוד. כל שקרא מכתב זה — בכה מרוב התרגשות. היה זה, מעין „למצילים שיר מזמור“. אף אני קראתי מכתב זה ואף אני בכיתי.

אם המשפחה, סימה קיווילביץ' (למשפחת שרירא) נולדה במולדוצ'נה ואחרי נשואיה עברה ליאצקעווע. היא היתה בעלת לב פתוח. היתה נותנת צדקה ביד רחבה. ולא פעם — כדי שלא לבייש מי שאין לו — היתה עוסקת ב„מתן בסתר“.

קשרי-הכרותי עם שניאור התחילו על רקע של כיבוד אם. ה„חברה קדישא“ בוולוז'ין היתה קובעת על דעת עצמה את מקום הקבורה ואת דמי הקבר והקבורה. כאשר נפטרה אמו סימה במיטב שנותיה, נכנס שניאור למשרד של ה„חברה קדישא“ ואמר בזו הלשון: מי היתה אמי — דבר זה ידוע לכם יפה והמעשים הטובים שעשתה — גם דבר זה ידוע לכם. לכן במיבחר הקברים תביאו אותה למנוחת-עולמים ואשלם בכסף מלא. הוא אמר „קדיש“ לא כאחד המשכילים, אלא בשחרית, במנחה ובמעריב, מדי יום ביומו, ולא החסיר אמירת „קדיש“ אף פעם בשנת האבל. נאמר „ותפארת בנים אבותם“ (משלי י"ז, ר'). שניאור ראה באמו את תפארתו ואת הדרה, ובכך יכול היה לשמש דוגמא לילדי דורנו במצוות כיבוד אב ואם.

התפללתי עם שניאור בקלייזל. ישבנו שנינו בכותל המזרחי. מקום זה ירש מאביו ר' משה. אביו שתלמיד-חכם היה, רכש עוד לפני מלחמת העולם הראשונה מקום נכבד בכותל המזרחי של הקלייזל (לפני מותו ציווה למסור לקלייזל את ספרייתו התר-רנית העשירה).

זכורה לי אפיזודה מחייו של שניאור, המוכיחה את גאוותו הלאומית ואת נכונותו

רחוב וילנא

(הבית הראשון משמאל הוא ביתה של משפחת קיווילביץ')

להגן תמיד על כבודו של יהודי. בן היה לסטארוסטה הוולוז'ינאי, ווארטמאן, שלמד בבית-ספר תיכון בווארשה. יהודי עירנו היו נוהגים לטייל בפארק של הגראף טישקיביץ' עם נשותיהם וילדיהם, בשבת אחר הצהריים. הגימנאזיסט ההוא היה שונא-ישראל. כאשר בא לוולוז'ין, לחופשת לימודים, היה זה תענוגו הסאדיסטי הגדול ביותר, להתפרץ רכוב על סוס דוהר לתוך קהל המטיילים, ולעורר במעשהו זה בהלה וחרדה. עתים היה מסתיים "תעלול" זה בדריסת אדם.

פעם בא אלי שניאור ואמר: ראובן, צריך לשים קץ להתעללות זו בחיי היהודים. נדברנו בינינו שבביקורו הבא של הפירחה בוולוז'ין, נשים קץ להשתוללותו. וכך הווה. כאשר נכנס ה"שייגעץ" לפארק רכוב על סוסו, ועוד בטרם שהדהיר את סוסו, עצרנו בעדו והיפלנו אותו לארץ. הכינו אותו מכות רצה. כאשר שכב פצוע על הארץ — העמיד שניאור פנים, כאילו, הוא מצלם אותו ואמר: אם תתאונן עלינו באזני אביך, נשלח את "תמונתך" למנהל של הגמנסיה, למען יראה הוא ויראו התלמידים, כיצד הוכית בידיהם של יהודים וכיצד אתה שוכב שכיבת דראון. ואמנם הוא לא סיפר לאביו דבר. מאז עקר את רגליו מן הפארק, וליהודים היתה רווחה.

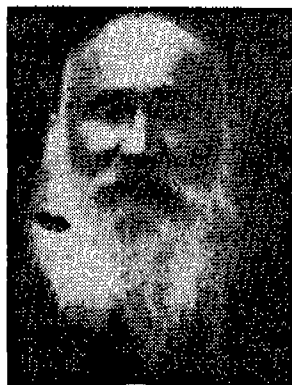
שניאור הגיע לשיא שיעור קומתו המוסרי בתקופת השואה. הוא רשאי היה לומר על עצמו: "אני הגבר ראה עני בשבט עברתו" (איכה ג, א). הוא אהב את יהודי

וולוז'ין, והשתדל לעזור ולהושיע בכל מה שיכול. היה מדיד שנתו מעיניו וכחייל נאמן עמד על מישמרתו בימים ובלילות, דרוך ומאזין לכל רחש ולכל לחש. והתקופה היתה נוראה מאוד. התעללות ורצח היו לחם חוקם של יהודי וולוז'ין. שניאור, כפי שסיפרו לי, יכול היה להציל את נפשו, אולם הוא לא רצה ולא יכול להפקיר את אשתו רחל ואת בנו יגאל, שאהב אותם מאוד ונפשו היתה קשורה בנפשם. והשנית — בריחתו היתה ממיטה שואה על יהודי וולוז'ין הכלואים בגיטו. הוא מילא את תפקידו הטרָאָגי עד הרגע האחרון והלך למוות כיהודי גא, מתוך ידיעה ברורה שזוהי דרכו האחרונה שממנה לא ישוב עוד. שניאור מת מות קדושים וזכה לכתר שם טוב, שהוא, כידוע, עולה על כתר תורה, על כתר כהונה ועל כתר מלכות.

מרים לויתן (רוזנברג)
(תל־אביב)

סבי, ר' אהרן רוזנברג

סבי נולד בוולוז'ין בשנת תרי"ג (1853), איש עשיר היה, ובכל זאת לא הלך לבו אחר ענייני העולם הזה, והגה כל ימיו בתורה. למדן גדול היה וקיבל סמיכות לרבנות. ביתו היה מלא בספרי קודש, בהם הגה כל אימת שניפנה מעסקיו. הוא למד תורה לשמה וגם עשה אונניים לתורה. מדי יום ביומו היה מגיד בבית־הכנסת את השיעור היומי בגמרא. שומעי לקחו נהנו מאוד מדבריו, שהצטיינו בעממיות ובפשטות.

בשנותיו האחרונות קרהו אסון כבד. הוא חלה במחלת עיניים קשה והובהל לביאָליסטוק, לבית־החולים של ד"ר פינס. סבא נותח, אולם מאור עיניו כבה לעולמים. הוא חזר עיוור לוולוז'ין. אולם גם לאחר שגלקחה ממנו ראייתו, המשיך במתן השיעור היומי. המופלא שבדבר הוא, שהוא מצא בעצמו את הדרך לבית־הכנסת. מדי יום ביומו ראו יהודי וולוז'ין איש זקן, העושה דרכו ביחידות לבית־הכנסת, כדי להפיץ תורה ברבים.

לסבא היו כמה בתי־חרושת לזפת. היערות של הגרָאָף טישקיביץ' סיפקו הרבה שורשי־עצים, שמהם מופקת הזפת. באחד היערות הללו בנה סבא בית, שגם הוא היה מלא בספרי־קודש, ועד שעה מאוחרת בלילה נשמע קול־תורה.

פעם ערך הגרָאָף טישקיביץ' ביקור ביער. מחמת שעיף היתה, החליט לנוח קימעה בבית היחיד שביער. סבא היה שקוע מאוד בסוגיה חמורה בתלמוד, ובראותו את הגרָאָף

טישקיביץ — קם ממקומו וחלק כבוד לרוזן. האורח הסתכל במדפי הספרים הרבים ושאל: „מי לומד בהם?” — אני — השיב הסבא. — „ואתה מבין את הכתוב בהם?” — מבין, הוד מעלתו הגרצף. „אם כן — השיב הגרצף טישקיביץ — עליך לשבת במקומך ועלי לקום מפניך ולחלוק לך כבוד. כי הבקיא בספרים עתיקים אלה — איך גדול חכם הוא.”

סבא עסק בצדקה ובגמילות חסדים. הוא השיא כלות עניות, התעניין בהן גם לאחר נשואיהן ועזר להן במצוקתן. כל קשה-לב וכל מי שהיה שרוי במצוקה — מצא מישען וסעד בסבא.

סבא נפטר בשיבה טובה. בן 88 היה בפטירתו. הוא חובא למנוחת-עולמים, ב בו נכנסו הנאצים לוולוז'ין.

דמויות עממיות

יעקב כגן
(תל-אביב)

ר' אברהם „אשר יצר”

ר' אברהם למד בישיבת וולוז'ין ויצאו לו מוניטין של מתמיד גדול. יהודי ירא-שמים ואדוק מאוד באמונתו. כאשר פגש אדם ברחוב, היה מייד שואל אותו: אמרת „אשר יצר” אחרי נטילת ידיים? מכאן כינויו „אשר יצר”.

ר' אברהם קיבל על עצמו מרצון לעבור מחנות לחנות, ביום ששי אחר-הצהריים, ולזרז את בעלי-החנויות שיסגרו את עסקיהם לפני כניסת השבת. מי שלא נישמע לו — היה מגרש מן החנות את בעליה וסוגר אותה.

לפנים שימש כמלמד דרדקאות. אולם, משנתמעטו התלמידים ונתמעטה הפרנסה, ולא היה לו במה לפרנס את עצמו ואת אנשי-ביתו — החל לשמש כבעל קורא, כבעל תפילה וכשמש של הקלייזל.

כל היום ישב בבית-הכנסת ולמד תורה. במקום הזה אירע לו „מעשה נורא”. בהיותו שקוע בלימודו, שמע פתאום „בת-קול” מכריזה: „ר' אברהם, ר' אברהם! אתה מתבקש לישיבה של מעלה!” (לץ אחד מקונדסי-העיר עלה ל„עזרת נשים” והתחפש כשליח של פמליא של מעלה).

לר' אברהם נידמה היה שהקול מגיע מגבהי-שחקים. סגר את הגמרא, וכולו נרעש ונפעם עמד והאזין לקול המגיע, כביכול, מאחורי הפרגוד. הקול חוזר וקורא: „ר' אברהם! ר' אברהם! אתה מתבקש לישיבה של מעלה!” נזכר ר' אברהם במעשה של עלי ושמואל

והאמין בתם-לבב, כי ד' הוא הקורא לו. נשא כפיו למרום ואמר: „הנני, כי קראת לי“. אם באת לקחת את נשמתי — רבנו של עולם הריני מוכן לדרך. פתח את ארון-הקודש והתפלל תפילה אחרונה שלפני יציאת נשמה...

אולם, נשמת ר' אברהם יצאה בצורה אחרת. בשחיטה הראשונה, כאשר הוציאו את היהודים למגרש-הספורט — התפרץ לבית-המדרש שליח אחר — שליח הגיסטאפו — ולקח עמו את ר' אברהם לגיא-ההריגה. כאשר החלו היריות, ור' אברהם הבין שבאמת הגיעה השעה לתפילה שלפני יציאת הנשמה — התעטף בטליתו ובקריאת „שמע ישראל“ כרע ונפל מתבוסס בדמו.

הרב דבינתן ברינקר ז"ל

רבי משה אליהו בונימוביץ'

רבי משה-אליהו היה גבר בגוברין, אדם בעל גוף חזק ובריא, בעל כתפיים רחבות וידיים גרמיות. הוא לא היה מלמד מימיו. הוא היה רק משגיח, אבל משגיח כהלכה. ילדי ה„חורבה“ המליצו עליו את הפסוק: „משגיח מן החלונות, מציץ מן החרכים“. עיגו, שלכאורה היתה קצרת-ראות, היתה חדה ורואה למרחקים. כל פיגה לא נסתרה ממנו. כל ילד לא נעלם מעיניו. הוא לא עשה רושם כבן-תורה ואף לא ביקש לעשות רושם כזה. להיפך. הוא היה מתאמץ להסתיר את תלמודו,

ויותר מזה — את מעשיו. היה מתראה כאיש פשוט. דווקא בפשטותו זו עשה רושם חזק על הכול — לרבות ילדי ה„חורבה“. בפי רבים מהם היה לאחד מל"ו הצדיקים הנסתרים. על עברה, עד היותו למשגיח בחורבה, התהלכו בירושלים אגדות שונות. הוא היה מתלמידי ישיבת וולוז'ין, ועלה לארץ-ישראל, ירד בחופה של יפו, ולא היו לו כספים להוצאות הדרך מיפו לירושלים. ויעל ברגליו ויבוא לירושלים ולא הגיד לאיש מי ומה הוא, כי אם פנה ישר לעבודה, ליגיע-כפיים. בימים ההם היתה התנועה לבניין השכונות החדשות מחוץ לעיר בעצם תוקפה. ויבקש רבי משה אליהו וימצא עבודה אצל אחד הקבלנים הבונים. נשא אבנים בכתפיו ויגיש חומר וטיט לבונים את בתי ירושלים החדשה. בשכר שקיבל פרנס את עצמו, ועוד חסך כסף וישלח לאשתו בוולוז'ין, ותבוא היא ושני ילדיה אליו לירושלים.

בימים ההם סללה חברה צרפתית את הדרך למסילת הברזל מירושלים ליפו, ויהודי, נפח אחד, שקיבל כמה עבודות נפחות בבנין המסילה — ראה ברבי משה אליהו פועל

הגון ויקבלהו לעבודה. רבי משה אליהו עשה את מלאכתו באמונה. הוא ראה בה עבודת קודש של בניין הארץ.

אולם, גם בימים ההם, ימים של עבודה קשה, מפרכת את הגוף ומחלישה את הכוח, לא שכח את תלמודו, שהביא אתו מוולוז'ין, ולילה לילה, אחרי גמר שעות העבודה, היה פונה מביתו אל חצר ה"חורבה" לבית המדרש "מנחם ציון", בו הנהיגו ראשוני העולים "משמרות" ללימודים — משמר אחד לפני חצות הלילה ומשמר שני אחרי חצות הלילה. והיה לומד בשני המשמרות כאחד וקם בבוקר אחר התפילה והולך לעבודתו.

רבי אליעזר־דן גברילוביץ' (חתנו של הרב יהוסף שווארץ ז"ל, מחבר "תבואת הארץ" ועוד כמה ספרים בהלכה), מראשי ישיבת "עץ חיים", התבונן ברבי משה אליהו והציע לפני גבאי התלמוד־תורה למנותו כמשגיח ב"חורבה", במקום המשגיח שנסתלק בימים ההם. ומאז היה רבי משה אליהו הוולוז'יני למשגיח בחצר ה"חורבה".

מנהלי התלמוד־תורה ייחדו לו חדר צר ואפל, שלא היה ראוי ל"חדר" למלמד. בקירות החדר היו ארזנות ובהם סידורים, חומשים, גמרות וכו'. והיה רבי משה אליהו נותנם למלמד מיד, מבלי להרבות שיחה עמו. ואם מצא ספרים קרועים היה מוסרם לר' נטע הכורך לתיקון.

את רוב לילותיו היה גם עכשיו עושה בבית־המדרש "מנחם ציון", כאשר עשה בימי עבודתו ופעולתו כפועל בניין ונפת. ובהשכמה, מיד אחר תפילת ותיקין עם הנץ חמה, היה פונה לחדרו אשר במעלה המדרגות לחדרי התלמוד־תורה. בידו היו המפתחות של כל החדרים. הוא היה נועל את החדרים, בצאת המלמד והילדים בערב, והוא היה פותח לילד הראשון שבא ל"חדר", ורק ביקש ממנו כי ישב וילמד ולא ישתובב עם חבריו עד בוא הרבי. לכל מלמד שבא לחצר ה"חורבה" הקדים הוא ברכת "צפרא טבא" (בוקר טוב) ואף הודיע לו, שילדיו כבר נמצאים ב"חדר". מלמד, שרצה להיכנס בשיחה עם רבי משה אליהו בשעות הבוקר — לא היה יכול, משום שהשתמט ממנו ומיד פנה למלאכתו, פותח את החדרים, מסדר את הספרים, מחלק ספרים ומשתדל בכל כוחותיו, שההכנות ללימודים יעברו מהר ככל האפשר והמלמדים ישובו ללמד ככל המוקדם.

ומשישבו המלמדים על הכיסאות וקול התורה החל לנסר בחצר ה"חורבה" ועולה ובוקע מחלונות החדרים שנפתחו לרווחה בימי הקיץ, החלה שוב עבודתו של רבי משה אליהו בכל תוקפה. הוא התהלך מעבר לעבר, מפנה לפינה, לבדוק בחורים ובסדקים ובכל מסתרי החצר המרובים לבדוק ולראות, שמא נמצא שם ילד מסתתר מעין־רואים, משחק ומתבטל מתלמוד תורה. דיה היתה "תפיסת ידו" של רבי משה אליהו להחזיר את הילד לחדרו במהירות הבזק. מעולם לא הכה ילד שנתפס בקלקלתו. דברי מוסרו היו יורדים חדרי לב ודברי הבקשה והתחנונים שלו מאת הילד, שלא יוסיף לעשות כן — הספיקו כדי להחזיר את הילד למוטב, וימים רבים אחרי־כך התבייש בפניו על המעשה שעשה.

כבוד גדול היה חולק לתלמידי החכמים, לומדי הישיבה, ולמלמדים הזקנים והצעירים, ואף לבחורי התלמוד-תורה לומדי גפ"ת היה חולק כבוד. "הם, בוודאי, יהיו גדולים ממני בתורה" — היה אומר. ומה מאוד נודעזעתי, כשראיתי את רבי משה אליהו קם מלוא קומתו בעברי לפני חדרו. הוא עשה זאת בפשטות גמורה, כמו שהיה עושה כן לפני כל תלמיד-חכם, בן-ישיבה, או מלמד, שעבר לפני פתח חדרו, שהיה פתוח אל המעלות, המובילות אל חדרי התלמוד-תורה והישיבה.

הוא נלב"ע (נפטר לבית עולמו) בשם טוב בט"ו באדר, א' תר"ע (24.2.1910) ומנוחתו כבוד בהר הזיתים.

(הודפס בשבועון „במישור" שנה ה' גליון כ"א, כ"ז בניסן תש"ד)

הערת העורך : משה אליהו בונימוביץ' היה ממשפחת הסופר הוולוז'ינאי צבי בונימוביץ', עליו מסופר הסיפור הבא : בחזירתו מפטרבורג עבר השר משה מוגטיפיורי את ווילנא ושהה בה. וכל ווילנא היתה הומיה ומדברת בשר היהודי, שבא מאנגליה להשתדל מלפני הקיסר לעשות טובות עם ישראל. הללו אומרים : משנה למלך הוא באנגליה המדינה. והללו אומרים : מעשירי עולם הוא, שותף לרוסשילד ובא לקנות את יהודי רוסיה בכסף מלא ולהושיבם על אדמת אנגליה. התחילו באים אליו עניים ואביונים וכל מי שהשעה דחוקה לו. וכל אחד ואחד בקשתו בפיו. זה — בתו הגיעה לפרקה ואין בידו להכניסה לחופה ; זה — ביתו נשרף עליו ; זה — דין קשה יש לו. לא הכניסום למחיצתו של השר, אלא אמרו להם : יכתוב כל אחד את בקשתו על-גבי הניר וימסרנה לידי המזכיר.

ובימים ההם היה ידוע בוילנא הסופר מוולוז'ין, צבי בונימוביץ'. הוא היה מליץ שגון בלשון-הקודש וכתב-ידו להתפאר. באו אליו מכל קצות העיר לכתוב בקשות אל השר. וכל אחד ואחד מפציר בסופר, שיאריך בקשתו, יפארנה במליצות נאות, ימנה את סדר יחושו ויפרוט את קושי מצבו, כדי לעורר עליו רחמי השר.

פעם אחת אמר להם בונימוביץ' הסופר הוולוז'ינאי : — כל הבקשות הללו למה לכם ? כתבו מלה אחת : „טייטשעלע, גיב געלט" ! („אשכנזי, תן כסף !). ומאז רווחה בתפוצות ליטא האימרה הוולוז'ינאית : „טייטשעלע, גיב געלט" ! (מ. ליפסון, מדור דור, חלק ראשון, סימן 71).

ר' שלמה חסיד (ר' שלמה שעפסנוול)

מניין של חסידים לא היה בוולוז'ין. אנשי וולוז'ין היו אומרים, כי כאשר נוסף עוד חסיד ויש חשש שיגיע למניין — היה אחד מן החסידים נפטר מן העולם. בין החסידים המעטים היה אחד מחסידי סלונים בשם ר' שלמה חסיד, שזכה לתואר „מלאך“. התואר הזה בא לו משום מעשה שהיה: שלמהלה חלה ברגליו והיה הכרח לנתחו. והי כאשר פקח את עיניו אחרי הניתוח ונודע לו, כי קטעו לו רגל אחת, נאנח ואמר: חבל שלא אוכל עוד לרקוד בחברותא. כששמע זאת הרבי אמר: ראוי המעשה הזה למלאך. והרבי אמר עליו, כי מוחו גדול מלבו.

הכרתי חסיד זה באחד מלילי-שבת, כשאנחנו התלמידים, יושבים בצוותא ושרים, ואני פתחתי בניגון סלוניםמאי מובהק, והנה נפתחה הדלת, ועל המפתן עמד יהודי בעל זקן לבן, חגור ברגלו האחת, והוא שואל מתוך התרגשות רבה: מי-הוא זה השר את הניגון הסלוניםמאי? מאז הייתי מבקר בביתו בלילי-שבתות, והוא כדרך חסידי סלונים, המדירים שינה מעיניהם בלילות השבת, יושב לו יחיד בביתו, פניו זוהרים ו„אומר“ ניגון. וכשהיה מגיע לפיוט מלא הערגה: „יה אכסוף נרעם שבת“, היה קולו עולה, כאילו מעמקי המעמקים. ואני שוכח כי התרחקתי מן החסידות, הייתי מתרחק מחזיק אחריו מתוך דביקות והשתפכות-הנפש: „שבת-קודש, נפשי חולת אהבתך“. ויהודי וולוז'ין, וביניהם אף תלמידי-הישיבה, עומדים בחוץ ומאזינים. ויש שאחד מפליט ואומר: „מניין חסידים, אמנם, אין בוולוז'ין, אבל חסידות יש ויש“.

סיפר לי ר' שלמה: פעם אחת עמדתי לפני האדמו"ר מסלונים והוא שאלני: „שלמהלה, כיצד והאיך יכול אתה יום-יום ושבת-שבת להתפלל עם מתנגדים?“. עניתי ואמרתי: „בטרם אכנס לבית-הכנסת אומר אני לעצמי: הנה אתה נכנס לתוך אחר הרבה פרים מהלכים וגועים, ואתה האדם היחיד ביניהם“. העיבו פני האדמו"ר ואמר: „ולמה לך לראות הרבה יהודים, כאילו הם פרים? אלא אמור: הרבה אנשים באחו ורק פר אחד ביניהם“. וזהו המשל המלווני בדרך חיי לבל אהיה נוהג ביטול באחרים.

מר בנימין שפיר (שישקו) מעיר : „בהיותי בטבריה, בפורים של שנת תשכ"ז, שמעתי בקרית-שמואל, בבית-הכנסת של חסידי סלונים, מפי זקן העדה, ר' משה שליטא, סיפורים נפלאים על גדלות הנפש של ר' שלמה חסיד. והנה שיר אחד של ר' שלמה שלנו :

ב ת ר ג ו ם ח פ ש י

ניט קיין שאַף, ניט קיין רינדער, לא צאן ולא עדרים,
 ניט קיין ווייב, ניט קיין קינדער, לא אשה ולא ילדים,
 נאָר „ישמחו במלכותך"... כי אם „ישמחו במלכותך"...

הערת העורך : השיר הזה מובא, משמו של רבי גדול, ב„זכרון ראשונים". וזה תרגומו באידיש :

נישט מיט קיין גאַלד און זילבער,
 נישט מיט קיין שאַף און רינדער,
 נישט מיט קיין ווייב און קינדער —
 רק במלכותך בלבד!

(השיר הודפס בספר של הלל צייטלין, „אַריינפיר אין חסידות און דער וועג פון חבד", פאַרלאַג מתנות, ניו־יורק, עמ' 263).

„כל המצייר נפש חיה מישראל, גורם הנאה לדורו; וכל המעמיד ציון לאלה הבריות המסתלקות, כאילו קיים עולם מלא, עולם שהולך ונחרב. הבריות הללו עומדות לפניך ותובעות תיקונן : ציירנו, כתבנו בספר, למען ידע דור אחרון".
 (שלום עליכם, פתיחה ל„בין אדם וחברו")

ראובן רוגובין

טיפוסים שהיכרתי

עוזר (אייזער) דער ראָזנאַסטשיק (עוזר הדוור)
 הכרתי יפה את ר' עוזר הדוור, או כפי שהגויים קראו לו „דיעדושקה יעוועזער" („סבא יעוועזער"). יהודי כבן שבעים. מיבנה גופו מוצק. קומתו למעלה מבינונית. בעל זקן מרובע וערמוני (הזכיר את זקנו של הצאָר ניקולאַי אלכסנדר). גם בקיץ וגם בחורף היה לבוש

בשכמיה (פעלערינע) ועליה תרמיל גדול, מלא וגדוש דברי דואר. בזכות מה הגיע למישרה ממשלתית זו? — בזכות היותו „קאנטוניסט“. היות שהיה חייל מסור ונאמן לצאר וזכה לאות הצטיינות, קיבל עם שיחרורו המלצות טובות, שבזכותן נתקבל כ„עובד מדינה“. הוא היה הדוור היהודי היחיד בסביבה כולה. בלכתו עמוס לעיפה עם התרמיל, היו דרדקאות רודפים אחריו וצועקים: „דיעדושקה יעוועזער, אַ בריוו יעסט“ („סבא יעוועזער, מכתב יש“?). היה הוא מפנה את ראשו ומשיב: „ניקאַק ניעט!“ („אין שום דבר!“). אותנו, הוצטוטים, לא היתה תשובה זו מספקת והיינו רודפים אחריו וצועקים בקול־קולות: „דיעדושקה יעוועזער, פיסמאַ איז דאָ?“ („סבא יעוועזער, מכתב יש“?). היה הוא שוב הפעם נעצר ואומר בטוב־לב: „רעביאַטאַ פערע־סטאַנטיע שאַליט“ („ילדים, הפסיקו להשתובב!“). אזהרה זו היתה מרתיעה אותנו והינחנו לו עד למחרת בבוקר.

כאשר החזן שר בבית־הכנסת את „הנותן תשועה למלכים וממשלה לנסיכים“, תפילה לשלום הצאר ולשלום בני־ביתו — היה ר' עוזר הדוור עומד כל הזמן דום, בדחילו ורחימו, עד גמר התפילה.

במלחמת העולם הראשונה היו המתפללים בבתי־הכנסת עוסקים ב„פוליטיקה“ ומת־ווכחים ביניהם, מי ינצח את מי: גרמניה את רוסיה, או רוסיה את גרמניה. ר' עוזר נשאר נאמן לדינאַסטיה הרומאַנובית והוכיח באותות ובמופתים, שהקיסר, נותן לחמו. הוא שינצח.

ר' חיים „דער שניידער“ („חיים החייט“)

ר' חיים „דער שניידער“ (חיים צירולניק) ואשתו חייקה

אמר הסבא ר' מנדלי מוכר ספרים, עליו השלום: „כיהודים אצל אומות־העולם, כך היו האומנים נבונים ושפלים אצל היהודים“ (בימים ההם, פרק שנים־עשר). דברים אלה

אינם חלים על ר' חיים „דער שניידער“. אף על פי שהיה בעל־אומנות — גימנה בכלל בעלי־בתים חשובים והיה קרוב לגדולי העיר.

שם משפחתו היה צירולניק. אולם הכול הכירו אותו לפי כינויו חיים „דער שניידער“ (חיים ה„חייט“). הוא היה בנו של ר' עוזר הדור. מעולם לא ראיתי את ר' חיים מחזיק בידו חוט ומחט, או אצבעון (פינגערהוט). שכן הוא היה קבלן לחייטות והעסיק שני אומנים. האחד, הלל משה יודלס, אברך גבוה וצנום ועני מרוד, והאחד, יעקב סתום־העין. כיצד השתיל חוט בקופא דמחטא — חידה היא בעיני עד היום.

ר' חיים עיקר עיסוקו — עסקי ציבור. הוא היה ראש המדברים בחברה קדישא. כאשר הלך יהודי לעולמו וצריך היה לרכוש „מקום“ — לא הסתדר העניין בלי ר' חיים. הוא ישב בראש הקרואים לסעודת החברה קדישא, שהתקיימה בעשרה בטבת.

ר' חיים שימש גם כחבר בהנהלת הפאָלקס־באַנק (הבנק העממי). גם בהנהלת הבנק וגם כאחד מפרגסי הקהל, הגן תמיד על הנחשלים ועל הזקוקים לעזרה — בין אם הם אומנים ובין אם הם סוחרים ועירים. הוא היה גם ציוני נלהב ותמך בכל המפלגות שפעלו למען ארץ־ישראל. את סמכותו זו בקרב הציבור רכש הודות ליושרו וטוב־לב. לא היה נוקם ונוטר, שנא רכילות והתרחק מדבר שקר. תמיד ריחפה על פניו בת־צחוק טובה.

אחרי המלחמה בין פולין ובין הבולשביקים, ייסדנו ספרייה גדולה בביתה של חייקה „די קרעווער“ (חייקה מקרעווע) ברחוב סמורגון. בימים שבהם החליפו ספרים — פעמיים בשבוע — היה ר' חיים נכנס לספריה והתעניין לדעת, אם רבים הם הקוראים. הוא התעניין מאוד במתרחש בעולם הרוח והעריך אדם הקורא ושונה.

חיים „דער שניידער“ עם אשתו ניספו בשואת וולוז'ין, יחד עם כל יהודי־העיר. בטוחני שאפילו בגיטו האפל והצר היה משתדל לעזור למי שנוקק לעזרה. אין לי ספק שכאשר השיבו את פניו ריקם — לא נכלם ולא נרתע, ולמחרת חזר וביקש שיתנו קצת מרק חם לחולה ותשוש. כך פעל לטובת הציבור גם בתנאים הבלתי־אנושיים של הגיטו, עד שהשיב את נשמתו לבורא בטהרה ובקדושה.

„ר' איטשע בעל־עגלה“ („ר' איטשה העגלון“)

ר' איטשה היה בעל סוס ועגלה מסוככת, בה הוביל את הנוסעים מוולוז'ין לתחנת הרכבת. תחילה למולודצ'נה, אחר־כך לפולוצ'אני, ליסטופאד, הורוצ'קי ולבסוף — לתחנת וולוז'ין.

הסימטה, בה החגורר ר' איטשה, כונתה בשם „צארסקי דבוריעץ“ (ה„חצר של הצאר“). כך נאמר לתפארת המליצה, כי לאמתו של דבר היתה סימטה זו מכוסה בבוצ טובעני. בלי מעבורת של קורות ומרישים, לא יכלו להגיע לביתו של ר' איטשה. בקלייזל התארגן חוג של יהודים קשישים, שמדי שבת בשבת, אחרי תפילת מנחה,

היו קוראים ב"תהלים", מפרק קי"ט, מ"אשרי תמימי דרך; ההולכים בתורת ה'", עד סוף ספר "תהלים". ואם טרם הגיעה שעת תפילת מעריב — היו מתחילים מ"אשרי". זקן-החוג היה ר' משה שמואל, יהודי זקן, בעל זקן-שיבה ארוך, שהיה מסיים כל פרק "תהלים" בנעימה עריבה. בין המשתתפים היו שלושת בניו — פייבע, יהושע ומאטעס (ממשפחה זו נשתייר שריד אחד בלבד — יעקב גירזון, בנו של מאטעס הנמצא בישראל). המשתתפים האחרים היו: מיכאל גבריאלי הנגר (אחיו של ר' משה שמואל), יצחק גצל הסנדלר, אברהם איטשה הקצב, איטשה העגלון, פרץ העגלון, משה החייט, שמואל איטשה "דער גענזלער" ואחרים.

כאשר החל ר' משה שמואל לקרוא בניגונו הערב "אשרי תמימי דרך" — שלפו כולם מכיסיהם את משקפיהם. כל זוג משקפיים לקה באחוז של נכות גבוה מאוד. באחד חסרו עדשה ויצול; בשני — יצול בלבד; השלישי היה חבוש במעדן (אגד), במקום יצול והרביעי לא היה, כלל, ראוי לשימוש בשל נכותו. כל זוג משקפיים היה חבוש ב"פרוטזה" של גבס. זוגי-המשקפיים של ר' איטשה היה היחיד, שהיה, פחות או יותר, בסדר.

ר' איטשה היה קורא בספר "תהלים" ברגש ומתוך הרגשת מתיקות, שהוא, איטשה בעל-עגלה, יהודי פשוט, מסוגל כמו פיו להודות ולשבח את בורא העולם. וכאשר ר' משה שמואל פתח ואמר: "פלגי מים ירדו עיני; על לא-שמרו תורתך" (תהלים קי"ט, קל"ו) — היה ר' איטשה מוציא מן הקפוטת שלו מימחטה גדולה ואדומה, ומנגב את דמעותיו.

אחרי נשואי המשכתי להתפלל בקלייזל. נוכחי ישב ר' איטשה העגלון. לימינו — ר' ברל פוטצשניק ולשמאלו — המלמד והבעל-קורא ר' משה שלמה. הדיומד (שטענדער) של ר' איטשה היה נכה כמשקפיים שלו. מעולם הוא לא תיקן אותה, כשם שלא תיקן את משקפיו.

בכותל המזרחי של הקלייזל ישבו אז מחשובי הבעלי-בתים שבולוויץ. הרב נפתלי הרץ עסקינד (כיהן כרבה של וולוז'ין, אחרי צאתו של רבי רפאל שפירא למינסק), ארע פולאק, הרשל רוגובין, "יענקלה יוחננס", אברהם ראדעס, "מיכל מאיר אישיעס" (סוחר פישתן) ובעלי-בתים חשובים אחרים. במשך הזמן חלו שינויים גדולים ב"מי ומי" של הכותל המזרחי בקלייזל. "לייזער דער בעקער" ("לייזער האופה") ומנחם יואל פוטשניק (שניהם גבאים) תפסו את מקומותיהם של הרב עסקינד ושל ארע פולאק. הם הושיבו במקומם — הראשון, את חתנו הרופא אברהם צארט והשני — את נכדו עקיבא פוטשניק. על מקומו של "אברהם ראדעס" ישב נכדו פייבע ראדעס. את מקומו של מיכל מאיר אישיעס תפס בנו, יעקב ווייסבורד.

ביום כפור היה ר' איטשה כאדם שלא מעלמא הדין. הוא הסית את דעתו מן העולם הגשמי ושם כל מעינו ביום הקדוש והנורא. רוחו היתה נסערת מאוד ולבו כאוב ודאוב. היה מרעיש עולמות בתפילתו, עד שצנח כמתעלף על ספסלו.

ר' איטשה היה מחליף את בגדיו פעמיים בשנה — בפסח ובסוכות. כאשר התפללו

בקלייזל את תפילת טל, בתפילת מוסף ליום א' של פסח — היה פושט מעליו את בגדי־
החורף (אפילו אם שררה עדיין צינה בעולם); וכאשר התפללו בשמיני־עצרת (יום
אחרון של סוכות) את תפילת גשם — היה פושט מעליו את בגדי הקיץ (אם כי בחוץ
היה חם ומחניק).

סופו של ר' איטשה היה כסופם של כל יהודי וולוז'ין. ישיבתו בגיטו מוטטה אותו
כליל. היה לבוש בקפוטה ארוכה וקרועה, חגורה במשיחה. סעד רוחני הגישו לו ראובן
לאוויט ("ראובן דער פאקטער") ואברהם ברקוביץ.

ישראל בן־נחום (הולובנצ'יץ)

(גבעתיים)

א

ר' אברהם חיים מהרשק

הסבתה רוחה ריזנה, נוחה עוזן, סיפרה לי, שמופלאה ומלאת גבורה נפשית עילאה,
היתה דרכו של אביה, ר' אברהם חיים מהרשק, לארץ הקודש. הוא היה נפרד מיהודי העיר
ועושה דרכו ברגל "לירושלים עירך". היה מגיע לגבול, ומחמת שלא היה בידו רשיון
מעבר, היו שומרי הגבול מכים אותו עד זוב דם, שודדים ממנו את רכושו הדל ומחזירים
אותו. כולו פצע וחבורה היה תוור לוולוז'ין. אך הגלידו פצעיו יצא מייד לדרך. שבע
פעמים יצא וחזר, ו"מכף־רגל ועד־ראש אין־בו מתום". בפעם השמינית יצא ולא חזר.
בוולוז'ין לא ידעו מה עלה בגורלו, כי לא הגיע ממנו לא קול ולא בת־קול, כאילו
טבע במים. כעבור שנה הופיע בעירנו שד"ר (שלוחא דרבנן) ובידו מכתב כתוב באותיות
של "קידוש לבנה". בראש המכתב התנוססו שתי מלים: "מזל־טוב"! תמהו יהודי־העיר
ולא הבינו פשר ה"מזל־טוב". אולם, משהחלו לקרוא במכתב — עמדו על פשרו. ר' אברהם
חיים — לאחר שהתייסר ביסורי־דרך קשים — זכה לראות את הארץ מנגד, כי התנפלו
עליו שודדים, הכוהו מכות־רצח עד שהוציא את נשמתו. הביאו את גופתו לקבורה
בירושלים.

לר' אברהם חיים יצאו מוגיטין בין גדולי החכמים שבירושלים. דבר זה מסתבר מן
העובדה הבאה: בבית־הקברות שבהר־הזיתים היתה אחוזת־קבר קדושה, שמורה לקבלת
גופתו של צדיק גדול. ביום, בו העלו לירושלים את גופתו של ר' אברהם חיים, מת
בירושלים תלמיד־חכם גדול. יהודי־ירושלים לא יכלו להחליט, מי משני הניפטרים
הגדולים האלה יזכה לנח בקבר זה. הפילו גורלות ונפל הפור על ר' אברהם חיים. מכאן

מסתבר פשר ה"מזל-טוב" שבישר המשולח, שכן ר' אברהם חיים זכה להיקבר בקבר שנועד לצדיק גדול.

שנים עברו. עליתי לארץ-ישראל, וסיפור-פלא זה של סבתי שמור בזכרוני. עשיתי את דרכי להרהיזותם, כדי לוודא אם, אמנם, נקבר שם ר' אברהם חיים. לצערי, לא הצלחתי לזהות את הקבר. אולם סיפר לי אחי, שביקר בהר-הזיתים בתקופת המנדט, וביקש שיראו לו את קברו של אברהם חיים. פתחו פינקסים עתיקים של ניפטרים ובאחד מהם מצאו כתוב: ר' אברהם חיים מוולחין ובהתאם לרשום זיהו את הקבר.

עתה, עם שיחרורה של ירדן שלים העתיקה, עליתי על הר-הזיתים להשתטח על קברו של ר' אברהם חיים. במרעיוני ראיתי שסיפורה של סבתי לא היה אגדה.

קברו של ר' אברהם חיים מהרשק, בהר הזיתים בירושלים

ב

הסבתא רוחה ריזה

הסבתא רוחה ריזה, בתו של ר' אברהם חיים מהרשק, היתה דמות מיוחדת במינה. בענייני דת התמירה יותר מן הרב. היא נלחמה ברוחות החדשות — רוחות של כפירה — שהחלו מנשבות בוולחין, בהומור ובמיליידבדיחותא. בימים ההם (בהתחלת המאה העשרים) נהגו נערות ונערים ללכת בשבת ליער

וספרים בידיהם. אחד הנערים ביקש להרעימה ופנה אליה בדרך של קינתור: ראי-נא סבתה רוחה רייוה, כיצד בנות וולוז'ין „טרַאָגען ביכער אין וואָלד“ = (נושאות ספרים ליער). הוא שקל למטרפסיה בדרך העקיצה האופיינית לסבתה: „דאָס וואָס זיי טראָגען אין וואָלד אָהרט מיר ניט. זיי זאָלן נאָר ניט „טרַאָגען“ פונם וואָלד“ = (זה שהן נושאות ליער — אין זה מענייני. הלוואי ולא „ישאו“ מהיער. „טרַאָגען“ באידיש פירושו גם להתעבר).

הסבתה נהגה להתחיל בהכנות לקראת חג הפסח מייד אחרי חנוכה. בראש וראשונה צריך היה להחמיץ סלק, ולכך הוזקקה לחבית. בעיצומו של יומא דשוקא, הייתה הסבתה נעלמת מחנותה ורצה לשוק, כדי לחפש חבית כשרה. משהכניסה את החבית לבית — מהומה הכניסה בו: „כאן אל תעמוד“, „כאן אל תשב“ ו„כאן אל תלך“. בלית-ברירה פינו חדר מיוחד לחבית. וכאשר החמיץ הסלק וצריך היה לטלטל את החבית למרתף — היה קורה תקר. חוליות-החבית התפקקו והכול נשפך החוצה. הסבתה המסכנה, כסיזיפוס בשעתו, אנוסה הייתה להתחיל הכול מחדש.

היא הקפידה מאוד על מתן צדקה לעניים. בערב יום כיפור הייתה הקערה „שלה“ עומדת בין שאר הקערות ודאגה שהיא תתמלא.

הסבתה הייתה קשת-עורף. בכוח עקשנותה השיגה דבר, שהיה לשיחה בפי כל יהודי וולוז'ין. היא הודיעה בשימת-תורה בתקיפות לגבאי שתעכב את ה„הקפות“, אם לא יתנו לה ספר-תורה ל„עזרת נשים“, כדי שגם הנשים תקיימנה את מצוות „הקפות“. קמה מהומה בבית הכנסת. היתכן? הנשמע כדבר הזה? הקפות של נשים? זה חילול התורה! אולם לא הועילו המחאות והצעקות: סבתה רוחה-רייוה קיבלה ספר-תורה והקיפה שבע הקפות ב„עזרת נשים“.

מעשה גבורה מסוג אחר עשתה הסבתה בשנת תרס"ה (1905). באחת השבתות של השנה ההיא, בשעת קריאת התורה, סגרו אנשי ה„בונד“ את דלתות בית-הכנסת ומנעו בעד המתפללים מלהתפזר, כדי להכריח אותם בזה האופן להאזין לנאומים מהפכניים נגד הצאָר. לא יכלה הסבתא כלכל חילול-קודש כזה והחלה לצעוק בקולי-קולות: „הקוזקים באים!“ הבונדאים נבהלו ונימלטו על נפשם.

כשנודע להם שהסבתה התלה בהם, החליטו לשלם לה מידה כנגד מידה. הם הכניסו סלק גדול בתוך שקיק, תלו אותו על פתח חנותה של הסבתה, ומעליו שלט אזהרה: והירות, פצצות! עד שהתנדב אחד אמיץ והוריד את ה„פצצה“ מעל החנות — כמעט ופרחה גשמתה של הסבתה.

הסבתה זכתה לאריכות-ימים. כאשר הייתה עמוסה בשני דליי-מים — מעדו רגליה והיא הוציאה את נשמתה.

פ ט ש א ל ק ע

(בעל האכסניה הוולוז'ינאי הנודע)

את השעות היפות והנעימות ביותר ביליתי בוולוז'ין עם פטשאלקע — בעל האכסניה הנודע שהתאכסנתי אצלו. כינוי זה בא לו על שהיה פונה לאורחיו במלת־חיבה „פטשאָ-לעטשקע“, דהיינו „דבור־זנת“ שלי.

ואם אני מקדיש דברי לבעל האכסניה שלי בוולוז'ין, איני עושה זאת, אך ורק, משום רגש תודה על השעות היקרות שביליתי בחברתו; על סיפורי המעשיות שסיפר לי על רבי חיים, בנו של רבי יצחק, על ברוך הגליצאי, על ה„שאגת אריה“ ועל הגראף טיש-קיביץ. הנני עושה זאת, משום שפטשאלקע היה אחת הדמויות המעוררות פליאה, אחד הטיפוסים היהודיים המקוריים, שאי־פעם פגשתיים במסעי על פני עיירות יהודיות.

כשהכרתיו היה בן תשעים וארבע (צ"ד). אבל נטל השנים לא העיק עלי, כלל וכלל, וראה את עצמו כאחד הצעירים. קומתו זקופה היתה, הליכתו מהירה כ„אילה שלוחה“. סיפר לי שכנו: היה זה לפני ארבע שנים. נפגשתי עם פטשאלקע בבית־המרחץ. ירדנו שנינו למקוה, טבלנו והתחלנו לעלות במדרגות. אחזתיו בזרועו ואמרתי לו: תשעים זה תשעים. שמעני, ר' וולף, הישען עלי ואהיה לך לעזר. בסיעתא דעוליימים תקל עליך העליה. צריך היית לראות, איזה מין מבט הוא שלח בי. כמעט ועשאני גל של עצמות. „שא רגליך, הרעים בקולו, יגוקא שכמותך! לעזרתך אני צריך? עוד בטרם שתניד עפעף, כבר אהיה למעלה“. וכי מה סבורים אתם? — בהגיעי למדרגה החמישית וכבר היה ר' וולף במדרגה החמש־עשרה.

פטשאלקע מתייהר בחוסן גופו, שאפילו עתה, כשהוא לוחץ כפ־ידו של בחור צעיר — גצים עפים מעיניו!

פטשאלקע נתברך במאה וארבעים נכדים ונינים. הוא גופו „תרם“ לקהיליה זו חמשה בלבד: שלושה בנים ושתי בנות. כל בניו הם למדנים גדולים ויראי־שמים. בן ובת מתגוררים באמריקה. את צאצאיו שבוולוז'ין כבר בילה; הוא אומר „קדיש“ עליהם, ולא הם עליו. לא מזמן מת עליו בן שהתגורר עמו באכסניה. רבנים הספידוהו וסיפרו בשבחו. הזקן אינו פוסק מלהזכיר שם הנפטר ומזי דברו בו — זולגות עיניו דמעות. פטשאלקע מקבל כסף מבנו שבאמריקה, אך אין הוא זקוק לכך. יש לו פרנסה בשפע מהאכסניה שקיבלה בירושה מסבו. חצר רחבת־ידיים מקיפה את האכסניה, בה בהמה גסה ודקה, ובוסתן גדול של עצי־פרי, שבמרידינו נטעו בהיותו כבר למעלה מבן שבעים. את הבוסתן הוא מחכיר תמורת הכנסה של שלושים וחמישה רובל לשנה, חוץ מעצים אחדים נחמדים למראה וטובים למאכל שהוא שומר אותם לעצמו. קוטף את הפרי, מהם ליבוש, מהם למעשי מרקחת, ועוד יותר לקרובים וידידים.

כשחסרים לו מזומנים — הוא נגש למינסק. אח יש לו שם, מיליונר, מן האדירים

שבסוחר היערות בליטא. פטשאלקע הוא שאר-הבשר ה"אביון" היחידי במשפחת אחיו. בבואו פותחים לו האחיינים ארנק מלא וגדוש שטרות בני מאות ואומרים לו: קח כמה שלבך חפץ! אולם צנוע האיש ולוקח שטר אחד בלבד.

פטשאלקע הוא בראבהן ומתגדר מאוד ביחוס שלו ובפרט בשושלת חותנו. אביו של חותנו היה ר' מנשה מאיליה, תלמידו של הגר"א. בעברו ברחוב, חולקים לו כבוד — קטנים וגדולים. ישנם בוולוז'ין גם זקנים אחרים, אבל הוא ה"ארי" שבחבורה. בצעירותו למד בישיבה וגם כיום אינו בטל מתורה ולומד את דף-הגמרא היומי, בלי עזרת משקפיים. מעולם לא היה מהבטלנים, מבלי-עולם. היה חרשתן, מורד במלכות ומה שלבכם חפץ. הוא עשה גדולות ונצורות בחייו. הם עברו עליו בסופה וסער. הנאה מיוחדת הוא נהנה בספרו על הסכנות שהיה נתון בהן בהיותו מהפכן. בלי "זה" — ובדברו הוא מקמץ ארבע אצבעותיו ומוריד מלמעלה את הבוהן דרך ירייה באקדח — בלי "זה" לא הייתי פוסע, אפילו, פסיעה אחת.

אולם, כל זה היה בשכבר הימים — לפני ששים-שבעים שנה. אלא, שגם כיום כוחו עמו, והודות לכך שהוא עשוי ללא חת — הביא תועלת רבה לישיבה בזמן המשבר שעבר עליה. בשעת המחלוקת הגדולה בין רבי הירשלייב (הנצי"ב) ובין הגאון רבי ישראל מסאלאנט, שביקש להכניס את ה"מוסר" לישיבה, שלח הנצי"ב את פטשאלקע להתרות ברבי ישראל מסאלאנט, שלא תהא תפארתו על הדרך הזאת. נכנס היהודי הפשוט פטשאלקע ועמד בהכנעה רבה לפני הגאון הגדול, מייסד בתי-המדרש ל"מוסר" בליטא, לא הרהיב עוז לשבת וחלק כבוד גדול לגאון. אולם, כשהגאון פנה אליו שיגיד לו במה העניין ומה הביאו לכאן — פתח במלים ספורות ובניגון של מגיד, הדורש ב"עשרת ימי תשובה" מעל הבמה בזיע ורתת: "באתי להגיד לכבוד הגאון, שכל האנשים אשר פגעו בישיבת וולוז'ין, הישיבה הגדולה, אשר העמידה הרבה גאונים גדולים בישראל — סופם היה רע. פלוני הרב מת מיתה חטופה, רב אלמוני נטרפה עליו דעתו ורב פלמוני יסורים באו עליו. באתי, לכן, רבי, להתרות בכבודו". נבהל רבי ישראל מסאלאנט מפני התראתו של פטשאלקע והניח לישיבה...

פטשאלקע גאה שהוא מעורב עם רבנים. כמעט כל הרבנים, שביקרו בוולוז'ין בימי חלדו הארוכים, התאכסנו אצלו. במרידיו היה חולץ את נעלי הרבנים לפני שכבם לישון. חוק הוא ולא יעבור. בזכות זה ברכוהו מאה רבנים שיחיה עד מאה ועשרים שנה. פטשאלקע שמח בחלקו. אין לו טענות לא על העולם ולא על הקב"ה. הוא דאג לעת זקנה. שולחנו מלא דשן. יש לו כסף בבנק. אולם, אדם לא לעולם יחיה. ועתה הוא מתכונן לדרך. "כבר הגיעה השעה" — אומר הוא. אולם, כשפטשאלקע אומר לכם ש"הוא מתכונן" — עליכם לדעת שזה דיבור בעלמא, דברים בטלים, כי הוא עדיין, מלא חיות ואש נעורים ברערת בעצמותיה. לדבריו הריהו "מתכונן", אולם לאמתו של דבר, הריהו בטוח, כי שש השנים החסרות לו להשלמת המאה הן כמונחות בקופסה. מה שיד?

הלא מאה רבנים חתמו לו עליכך. צדיק גזר והקב"ה יקיים. „אראה לכם — אומר הוא — שמות הרבנים. הם כולם רשומים אצלי“.

אולם, בטוחני, שכדי להגיע למאה, אין פטשאלקע זקוק, כלל, לברכה של מאה רבנים, כיצוד לר' וולף כוח, וכשהוא לוחץ כפיידו של בחור צעיר — גצים עפים מעיניו. (מתוך הספר „ידישע נשמות“ —

תרגם בהשמטות קלות — א. ל.)

יהודה חיים קוטלר

(ניו יורק)

דב בר קפלן

„ברל שלנו“ — כך קראנו, אנו הוולוז'ינאים בווליסשני, את דב בר קפלן, החלוץ הוולוז'ינאי הגדול.

שנת תרע"ח (1918). מלחמת העולם הראשונה המתקרבת לקיצה. מוצאת אותנו בוויילנא. אנו לומדים שם בישיבה. ברל שקוע בהוויות דאבני ורבא. ימים ולילות יושב הוא ולומד תורה. אולם הבריות מרגנים, שבן-ישיבה זה אין תוכו כבדו, והוא קורא בסתר ספרי „טריף-פסול“ — ספרי הסטוריה ופילוסופיה.

ואמנם חלה תמורה בהלך-המחשבה של ברל. הוא פסק את פסוקו: הגיעה השעה לסגור את הגמרא, כי הארץ קוראת לנו. הוא לא נהפך ל„אחר“, לאפיקורוס. הוא הניח את הספרא ותפס ב„סיפא“ — בדברי חומה, כי זהו צורה-התקופה.

היה זה בשנה הראשונה לפרוץ מהפכת אוקטובר ברוסיה. חלק גדול מן הנוער היהודי ראה במהפכה זו עקבתא דמשיחא. אולם ברל לא סנוור מנגוהות זרים. בקור רוח ניתח את מהותה של המהפכה והגיע לכלל מסקנה, שלא לנו מהפכה זו, שאנו רוקדים בחתונה של זרים. זו היתה נבואת-הלב שלו שאמנם נתאמתה.

באוקטובר של שנת תרע"ח (1918) עזבנו את הישיבה ונתקבלנו כתלמידים בבית-ספר חקלאי בוועליטשאני הסמוכה לוויילנא. למדנו וגם עבדנו עבודת-שדה. ברל, בן הרב השקט והצנוע, הפליא את עיני-רואיו בחריצותו בעבודה. הוא לא שכח אף לרגע את וולוז'ין שלו. כל צעיר מעירנו שנזדמן לוויילנא — הכניסו ברל לבית-הספר החקלאי, כדי להכשירו לחיי עבודה ויצירה בארץ-ישראל. תוך זמן קצר התלקט לבית-הספר מספר ניכר של וולוז'ינאים.

בסתיו של שנת תרע"ח (1918) ובחורף של שנת תרע"ט (1919) הלך וגדל מספר התלמידים בבית-הספר. מקובנה הגיעה קבוצה של תלמידי בתי-ספר תיכוניים וסטודנטים. חברי מפלגת פועלי-ציון. מטרחנו היתה לקבל תואר אגרונום ולעלות לארץ-ישראל. באביב של שנת תרע"ט (1919) התקרב הצבא הפולני לוויילנא. חשנו בסכנה הגדולה

המאיימת על חיינו. החלטנו לעמוד על נפשנו ואירגנו הגנה עצמית. שמרנו על כל האינוונטר של בית-הספר. ברל, ראש-ההגנה, היה עשוי ללא-חת. הוא לא ידע פחד מהו. בעמידתו זו נסך בנו עוז ובטחון.

באותם לילות של שמירה נשא ברל מידברותיו על עמ-ישראל ועל עתידו. כמעין שאינו פוסק. הפיק פיו שפע של מימרות חז"ל ודברי-חכמה מספרות העולם. מסקנתו היתה שאין אנו, היהודים, חיים מפיו של מרקס, של לנין ושל טרועקי. יש לנו, אמר, סוציאליזם שלנו, היונק מן התנ"ך ומן הגמרא. עלינו ללכת בדרכנו אנו, כי היא בלבד תוביל אותנו לשיחורור לאומי וסוציאלי.

לא תמיד היה דיבורו של ברל רהיט ושוטף. עתים היו משפטי מקוטעים, והמרומז בהם היה מרובה על המפורש. על פי רוב דיבר במשפטים ברורים, שהצטיינו בהיגיון רב. דבריו נכנסו ללב, משום שנאמרו בלהט של מאמין גדול.

לאחר כמה שבועות של התפרעויות ושל אנדרולומוסיה, התבסס השלטון הפולני בסביבתנו. יום אחד טיילנו בחברותא לוילייקה. בבואנו למקום ראינו יהודי זקן, מוקף קלגסים פולניים, עומד וממרר בבכי. החיילים מתקלסים בו ומשחיתים את זקנו. ברל כולו ריתחה, מבקש הוא ללמד לקח לפורעים. עצרנו בעדו, כי בנפשו הדבר. הוא לא נרגע והטיח כלפי דברים קשים: אם אין בנו העוז להגן על הכבוד היהודי, כיצד זה נעמוד בארץ-ישראל על מישמר עניינינו הלאומיים?

בית-ספרנו שיגשג. איכרי הסביבה היו מוקסמים מהחריצות שגילינו בעבודה. הוכרו על-התחרות: מי יצליח לגדל קלח כרוב הגדול ביותר. ברל התייחס לדבר הזה בכל הרצינות. היה מקיץ אותי משנתי בחצות-ליל, כדי לכסות את הכרוב שלא יקפא בקור. ומה גדולה היתה שמחתנו, כאשר ברל זכה בפרס הראשון.

בשנת תר"ף (1920) החליט ברל להקדים את עלייתו לארץ-ישראל. הוא נסע לקובנה, קרית כהונתו של אביו, הרב יהושע קפלן, כדי לקבל ממנו ברכת-הדרך. פרידתו מתלמידי בית-הספר היתה נירגשת מאוד.

לימים באתי, עם זרם ההגירה, לארצות-הברית. הגיעו אלי הדים מברל. הוגד לי שבשנת תרפ"א (1921) עבד עם חלוצים מליטא בנקודת-ההכשרה פעלאדנאגע ליד קיידאן. גם כאן הצטיין מאוד בעבודתו, ומרוב חיבה כינהו חבריו בכינוי "ניקולאי". כינוי זה ליווה אותו גם בחייו בארץ-ישראל.

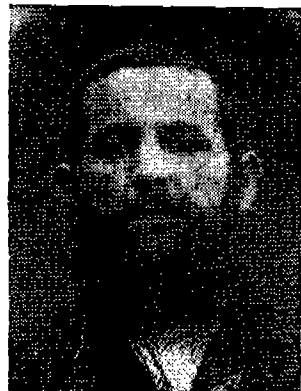
כעבור כמה שנים הגיעה אלי השמועה, שברל שקוע ראשו ורובו בייבוש ביצות ובסלילת כבישים בארץ-ישראל. בשנות העשרים מצאתי, באלבום שהוציאה קרן-היסוד, תמונה בשם "מחצבה בירושלים", ובה מצולם ברל, בעמדו על-יד אבן גדולה ופטיש כבד בידו. הן זהו האיש שתמיד עמד על מישמרתו כצור איתן!

בביקורי בישראל בשנת תשכ"ה (1965) כבר לא היה ברל בין החיים. תשמש רשימה זו נר-זכרון לברל שלנו, שבעפר רגליו התאבקנו ומימיו שתינו.

מעשה בעיסקא של אויר

(מסיפורי אבי, ר' מרדכי שישקו)

המוח היהודי! המוח היהודי הוא פלאי פלאים! אם יהיו כל הימים דיו וכל האגמים קולמוסים ושמים וארץ מגילות וכל בני־האדם לבלרים — אינם מספיקים למצות את עומקו של המוח היהודי. אין גבול ואין חקר לכוח ההמצאה של המוח היהודי. הבה ואספר לכם סיפור, ששמעתי אותו מישישי וולוז'ין, המעיד כמאה עדים שהמוח היהודי הוא חזיון־פלאים, שאין עלי־עפר משלו.

מעשה בסוחר גוי, תושב העיר פטרוגרד, שבא בטרוניה ל„באטיושקה“ (האב הרחום) הצאר. הלוא אנשים אחים אנחנו שנינו נוצרים מבטן ומלידה, שנינו שונאי־ישראל מובהקים, שנינו יודעים שה„ז'ידים“ (היהודונים) צלבו את „בן האלוהים“, את ישו משיחנו. ובכל זאת חפץ הוד מעלתו הצאר ביקרו של היהודי. כל העיסקות עושה מעלתו עם יהודים. הם הבונים לך גשרים, הם הסוללים כבישים ומסילות־ברזל, הם הכורים מינהרות והם המספקים אפסניא לצבא. ולמה זה, כבוד הצאר, אינך עושה עיסקא עם נוצרי כשר?

שמע הצאר את הטענות והחריש. דבר לא אמר. הלך הסוחר הגוי לביתו בלב כבד ופניו חפו.

כעבור שבועיים ימים הגיע לסוחר אחשדרפן מאת הצאר, להבהילו להוד מלכותו. יצא הסוחר מבושם ומקושט, להקביל פניו של הקיסר.

אמר לו הצאר: נוכחתי שאמת דיברת, צדקו דבריך. חסל סדר יהודים ומעתה יהיה לי מקדוממכר עם בני־עמי בלבד, עם נוצרים כשרים, מאמינים בני מאמינים בישו משיחנו. יש לי להציע לך הצעה גדולה, עסק יוצא מן הכלל. תצבור הון תועפות ופרצת בארץ. ובעד העסק הטוב הזה, אני מבקש עמלה של עשרת אלפים רובל בלבד.

— ומהו העסק — הוד רוממותו הצאר — שאל הסוחר ולבו נע בקרבו מרוב התרגשות כנוע עצי־ער.

אמר הצאר: אני מוכר לך את האוויר של שלושה מחוזות: של מחוז ווילנא, של מחוז גרודנה ושל מחוז מינסק.

ויהי בשמוע הסוחר הגוי, מהי ה„סחורה“ המוצעת לו — חשכו עיניו ודעתו נתבלבלה עליו. אויר? איזה עסקים טובים אפשר לעשות מאוויר? איזו ממשות

יש לאוויר? איך אפשר להתעשר מאוויר? אין זאת שהתולים עם הקיסר. הקיסר מהתל בו, הקיסר מתלוצץ בו.

מיצמץ הסוחר הגוי בעיניו וחבל תחבולות בלבו, כיצד להתחמק מעניין ביש זה. עד שלבש עוז ואמר לצאר: הוד רוממותו, השעה דחוקה לי, השקעתי את כל כספי בעסקים שונים ואין כעת מזומנים בידי. קם, קד קידה מלאת הכנעה, אמר שלום וחזר לביתו, שמח ומאושר שנפטר מצרה זו.

למחרת היום קרא הצאר ליענקל, הקבלן הוותיק שלו. כאשר שמע יענקל במה המדובר, במה העניין ומהו העסק המוצע לו — אורו עיניו ולבו התמלא גיל ורגנה. הוא ראה מייד באיצטגנינות שלו, שעסק זה הוא מיכרה של זהב, שאין כמוהו להתעשרות. אמר לצאר: הבה ונאשר את העיסקא כדת וכדין, נעשה חוזה בינינו, בו יהיה כתוב ב"רחל בתך הקטנה", שהוד רוממותו מכר ליהודי יענקל את האוויר של שלושת המחוזות הנ"ל. אמר הצאר "פח'אליסטא" (בבקשה) והחוזה נחתם בגושפנקת הקיסר.

שלף יענקל מכיסו שני שטרות, כל אחד של עשרת אלפים רובל ואמר לצאר: הואיל ועסק זה הוא מציאה גדולה, אני משלם עשרת אלפים רובל דמי עמלה ועשרת אלפים נוספים, שישתמש בהם כבוד הצאר לצרכי צדקה. עם החוזה ביד, החתום בגושפנקת הקיסר, מיהר יענקל לגוברנאטור (שר המחוז) של ווילנא. אבל לא דבר קל הוא להתקבל אצל הגוברנאטור. משרדו סגור ומסוגר, אין נותנים להיכנס. שומר-הסף ביקש לגרש את יענקל מעל פניו.

יענקל לא ניבהל, שלף מכיסו את החוזה, החתום בגושפנקת הצאר, ואמר: נא למסור להוד מעלתו, שהיהודי יענקל בא אליו בפקודת הצאר. מייד נפתחה הדלת לפניו ברווחה. הגוברנאטור קיבל אותו במאור פנים וב"ברוך הבא".

הראה יענקל לגוברנאטור את החוזה ואמר בקול מפקד ומצווה: הואיל ובפקודת הקיסר, כל האוויר של מחוז ווילנא שייך לי, יתכבד-נא כבוד הגוברנאטור ויתלה מודעות בכל עיר, בכל עיירה, בכל כפר ובכל חוזה חקלאית, המודיעות בשם ובמלכות כדלקמן: כל מי שיפתח אשנב — עליו לשלם ליהודי יענקל רבע רובל; כל שיפתח חלון — עליו לשלם חצי רובל; כל שיפתח דלת — עליו לשלם רובל; כל שיפתח ארובה — עליו לשלם שלושה רובלים וכל המקיים טחנת-רוח — עליו לשלם עשרה רובלים לשנה.

מה לעשות? את פי הקיסר אין להמרות. פקודה היא פקודה. והאחשדרפנים של הגוברנאטור יצאו דחופים ומבוהלים ותלו את המודעות בכל עיר, בכל עיירה, בכל כפר ובכל חוזה חקלאית. ובכל מחוז ומחוז, אשר דבר הקיסר מגיע אליו — אבל ובכי בה כי העונה היתה עונת-קיץ. שרב כבד שרר. התושבים פתחו לרווחה את כל

האשנבים, כל החלונות וכל הדלתות, ושלשלו לכיסו של יענקל הון תועפות. ויענקל הלך והתעשר מיום ליום וביתו מלא הון.

התושבים בוכים ומשלמים, עד שכלתה הפרוטה מכיסם. ותעל שוועתם לפני הצאָר: הצילנו מיד היהודי, מיד יענקל. כלתה הפרוטה מכיסנו, ואם נסגור את האשנבים, את החלונות ואת הדלתות — ניחנק.

שמע הצאָר לשוועת עבדיו הנאמנים, קרא ליענקל ואמר לו: הזמנים אינם רגועים. כל מיני מהפכנים ו"בזבוז'ניקים" (כופרים בעיקר) חותרים תחת כסא מלכותי. ועתה עלול אתה להמריד עלי את כל האוכלוסיה. חוסה עלי, יענקל, הבה ונבטל את החוחה שבינינו. מוכן אני להחזיר לך את עשרים אלף הרובל שנתת לי. אמר יענקל: הוד מעלתו הצאָר, הואיל והעסק הזה הכניס לי חצי מיליון רובל, הריני מוסיף לך על עשרים אלף הרובל שכבר נתתי לך, עשרים אלף רובל נוספים. ויהיו בידך ארבעים אלף. ויחיה הצאָר ושיהיה בריא הצאָר, הוא ובני־ביתו, ובקרוב נעשה עסקים חדשים...

למחרת קרא הצאָר לסוחר הגוי, סיפר לו את כל סיפור המעשה ואמר לו: ועכשיו ברור לך, למה אני עובד עם יהודים? הרי המוח היהודי הופך אוויר, דבר שאין בו ממש, למיכרה של זהב...

דינה ולאה פייגנבוים

(נתניה"ת"א)

מערע שניידער (,"מערקע אליס")

(ציון לנשמתה)

מבין פשוטי־העם הוולוז'ינאיים, שהקדישו את חייהם למען הזולת, זכתה לכתר שם־טוב מערע שניידער (או כפי שכינו אותה "מערקע אליס"). היא הצטיינה באהבת הבריות והיתה, מעין, מוסד פרטי לעזרה סוציאלית. תמיד היתה טרודה בדבר־מצווה. מי ששרוי היה במצוקה כלכלית — פנה אליה ונעזר עלי־ידה.

וולוז'ין לא נתברכה במקורות פרנסה רבים. כמקור־קיום חשוב שימשו הירידים השבועיים. הרוכלים, שהתפרנסו מירידים אלה, ולא היו מזומנים בידם לקנות סחורה, היו פונים למערע, והיא השיגה עבורם הלוואות. כאשר התקרב מועד פרעון שטר, ולא היה בידי הלווה במה לפרוע אותו, היתה מערקע נחפזת לבנק ומקבלת הבטחה מהמנהל, שמרעז הפרעון יידחה.

מערע ידעה "למי הנעל לוחצת" — למי חסרים בשר ודגים לשבת, למי נקרעו נעליו

והוא מהלך יחף ולמי אין בגד ללבוש. היא עמדה לעניים בשעת דחקם. והכול עשתה בצינעה ולא בפרהסיה, שכן לא רדפה אחר הכבוד.

היא עצמה היתה מודרת־הנאה מן החיים. חייעוני חיתה. על חנות קטנה פרנסתה. בכל זאת היתה תמיד שמחה בחלקה, שכן היא עוסקת בגמילות־חסדים ובצדקה לעניים. שני בנים היו לה. האחד, אליהו שני, עלה לארץ בשנת תרפ"ו (1926) ונפטר בכפר־סבא. בעלה משה עלה לארץ בשנת תרצ"ה (1935). הוא עבד בפרדסים, בסלילת כבישים ובעבודות אחרות. כעבור שנה נאלץ היה לרדת מן הארץ, כי מערע חלתה במחלה קשה. גם כשבאה עליה אותה הפורענות הגדולה ותשש כוחה ממחלתה — המשיכה בעשיית מעשים טובים. כפופה, שבורה ורצוצה היתה מכתת את רגליה, כדי להשיג בגד ליתומה, שמלת־חופה לכלה ענייה, או הוצאות־נסיעה ל"חלוץ" עני שאושר לעלייה ולא היו בידיו הוצאות הדרך.

אף על פי שהיא קיימה כליכך הרבה גפשות מוולוז'ין, בכל זאת לא נקרע גזר־דינה, והיא נפטרה כמה חדשים לפני פרוץ מלחמת־העולם השנייה. מותה עורר צער ואבל כבד בלב רבים מיהודי העיר. בלויתה השתתף קהל רב. את "מיטתה" העמידו לפני בניין הישיבה. הספדן אמר בהספדו, שהלכה לעולמה אם טובה ומיטיבה, שכל חייה היו קודש לעשיית מצוות ומעשים טובים.

בנימין שפיר (שישקו)

א ל ה א ז כ ר ה ...

ר' שלמה חיים ברודנה

בנו של ר' וועלוול (זאב) "פצ'ולצ'קה", בעל האכסניה הוולוז'ינאי הנודע. אדם פיקח היה, ישר ונקי־כפיים. מעסקני הציבור הבולטים בעירנו. היה במייסדי ועד הקהילה, הבנק העממי ומוסדות חסד וצדקה שונים. שימש כיושב־ראש של ועד־הקהילה הראשון וכמנהל הראשון של הבנק. עסקנותו הציבורית לא שימשה לו כקרדום לחפור בו. הוא דאג לדור המשך, לכן הכניס את חניכיו הצעירים בעול העבודה הציבורית, כדי שבבוא העת, יוכל למסור את תפקידיו הרבים לידיים נאמנות.

אשתו פסיה רייזל (לבית ווייסבורד) ניהלה את בית־המלון, שהיה מסודר ונקי

להפליא. כל שמנה וסלתה של סביבת וולוז'ין התארחו בבית־מלון זה. שם מצאו מרגוע, עצה ותושיה בכל העניינים שבינם לבין מוסדות השלטון.
 ר' שלמה חיים לא התערב בעסקי אשתו, ועסק במימכר יי"ש לגויים של הסביבה ובמכירה סיטונית של מלח לחנוונים של וולוז'ין.

ר' ישעיהו כהנוביץ'

ישעיהו כהנוביץ' ורעייתו הניה (לבית טבהוביץ')

יליד וולוז'ין. ציוני מסור בלב וגפש. נימנה עם ראשוני המייסדים של „צעירי־ציון“ בוולוז'ין. עמד בראש „תרבות“ בעירנו. היה מסור מאוד לשפה העברית. היה במייסדי

בית־ספר „תרבות“ בעירנו. בהצלחת בית־הספר ראה את תעודת חייו.

היה חבר בוועד של הקרן הקיימת. ביתו היה בית ועד לפעולה ציונית. הצטיין בשלוות נפש למופת. דבריו שנאמרו בנחת ושיקול דעת, שימשו כמופת לנוער החלוצי־העברי בוולוז'ין. נשא לאשה את הניה, בתו של ר' יעקב טבחוביץ'.

לפני השואה כתב לי בבטחון גמור, שיזכה לעלות לארץ־ישראל עם בני־משפחתו. לצערנו הוא לא זכה לכך. ניספה יחד עם המורה נח פרסקי.

ר' אברהם הורביץ

בנו של ר' יהושע הורביץ מקרעווע, הציוני הדגול ואיש התורה, שבמלחמת העולם הראשונה נקלע לוולוז'ין. ביתו של ר' יהושע הורביץ היה בית ועד לחכמים וחממה ל„פרחי־ציון“.

כאב — בנו. ר' אברהם הצטיין בישרו, בישוב הדעת והיה חביב על הבריות. נשא לאשה את סוניה, לבית שרירא.

ר' יעקב טבחוביץ'

תלמיד־חכם בעל מוניטין. בעירנו. נקלע לוולוז'ין במלחמת־העולם הראשונה. גבה קומה, בעל הדרת־פנים ונעים זמירות. כאשר עבר לפני התיבה ב„ימים הנוראים“, היה ה„הנני העני ממעש“ שבפיו, מעורר את לבותיהם של בני וולוז'ין לתפילה, לתשובה ולמעשים טובים.

בתו הניה נישאה לישעיהו כהנוביץ' ובתו השניה, סוניה, נישאה לזאב פרסקי. בנו, ר' שמעון טבחוביץ', היה ציוני נאמן ומסור, ונבחר כציר של סניף „צעירי־ציון“ בוולוז'ין — לוועידת „צעירי־ציון“ בוילנא.

ר' דב פוטאשניק

הוא לא נימנה עם עשירי העיר, אך סגולותיו ומעשיו הטובים, הם שהיו „דינרי זהב“ שלו. תכונה מיוחדת אפיינה אותו: הוא לא חיכה שעניי העיר יבואו אליו לבקש סעד, או גמילות חסד, אלא הלך אצלם, הקדים תרופה למכה, והיה בבחינת „אשרי משכיל אל דל“. הוא ידע „למי הנעל לוחצת“, ובסתור, ללא פומבי, ללא פרסום ברבים, הושיט

את עזרתו, שהיה בה משום הצלת נפשות. אהבת הבריות שלו לא היתה אהבה התלויה בדבר, כי אם אהבה לשמה, אהבה ליהודי באשר הוא יהודי. רוב ילדיו הצליחו להתחמק מגיא ההרגה, נלחמו כפרטיזאנים בסביבות וולוז'ין וזכו לעלות לישראל. בן ובת שלו נמצאים בארצות-הברית. הבן היה במייסדי „תפארת בחורים“ בוולוז'ין. עד היום הוא שומר אמונים לישיבת וולוז'ין בבני-ברק. על ר' דב פוטצ'ניק ניתן לומר: „אור זרוע לצדיק ולישרי לב שמחה“.

המיילדות צביה צארט

אשתו של הרופא, ר' אברהם צארט, ובתם של אלעזר (האופה) ופרומה. אשה פקחית היתה, חכמה וטובת-לב. היא היתה גם בעלת חן, גם בעלת יופי וגם בעלת „יראת ד'“. ובכך ייחודה ותפארתה.

מחציתה האחת של וולוז'ין השתרעה, כידוע, על גבעה. בימי סגריר היתה הירידה מן הגבעה כרוכה בסכנת נפשות. אך צביה לא גרתעה, ובכל מזג אוויר — סופות שלג, רוחות עזות וגשמי עז — מילאה את שליחותה הקדושה — להיות „אם כל חי“ בוולוז'ין. עליה ניתן לומר: „לא תירא לביתה משלג“; „כפה פרשה לעני; וידיה שילחה לאביון“. היא היתה לעזר ולסעד לבעלה הרופא, וביתם היה פאר הבתים בוולוז'ין. היה זה, מעין „קן אצילים“, ששכנה בו השכינה של חיבת ציון.

כאשר בא מר מנחם בגין (כיום חבר הכנסת) לוולוז'ין, ערכו לו אנשי וולוז'ין קבלת פנים חמה ולבבית, בביתה של משפחת צארט. צביה, יחד עם חברתה ריקלה שפסנוול (כלתו של ר' שלמה חסיד), היו בין המארחות את האורח החשוב הזה. הבית היה צר מלהכיל את כל הקהל הרב. והמונים צבאו על הדלתות.

המסיבה הזאת זכורה יפה לבני וולוז'ין. קהל הקרואים התלכד יחד, יד אל יד וכתף אל כתף, ובשירה אדירה „עם ישראל חי!“ יצאו במחולות ורקדו בהתלהבות, בצל קורת ביתם של אברהם ושל צביה צארט.

ר' דוד יצחק קנטורוביץ'

טיפוס מיוחד במינו היה. עובד-אדמה, איכר, שהלך אחר המחרשה. הוא היה מראשוני החלוצים בוולוז'ין. שתל ג'יריק על גדות הנהר וולוז'ינקה, ששימש מקום ללימוד חקלאות, לחלוצי וולוז'ין ולחלוצי הסביבה.

זוכר אני את לילות הקיץ היפים בוולוז'ין על גדות הוולוז'ינקה, בין ערוגות המלפפונים, הסלק והעגבניות, כשכוכבי צבא מרום קורצים אלינו משמים. היינו במערב ולבנו — במזרח.

אנו, ניצולי השואה, שזכינו להימנות עם תושבי ישראל, נזכור באהבה את דמותו האצילה של חברנו דוד יצחק קנטורוביץ, איש האדמה, שהיה גם מנאמני בית-הספר העברי, נאמן לשפה העברית ולתורת ישראל.

ר' שלום לייב רובינשטיין

בנו של ר' אליעזר ("לייזער פיניע נאָטעס"), שהיה מגבאי התלמוד-תורה בוולוז'ין, וחינך את בניו לתורה ולמעשים טובים.

ר' שלום לייב היה תלמיד של ישיבת טעלז. מחונן ביושר ובשכל ישר. איש ענוה, לא התבלט ומימיו לא כיהן כחבר ועד של מוסד ציבורי, או תורני. הוא קיים בחייו את מאמרי חז"ל "ודשתמש בתגא חלף", "והוי מקבל את כל האדם בסבר פנים יפות".

אשתו ליפשה (בתו של רב) ילדה לו שתי בנות חניניות וטובות לב — ברכה וגולדה. הוא התפרנס מחנות לגלנטריה, ובין עיסקא לעיסקא למד גמרא. בעל צדקה היה ועזר לעניים ולנצרכים. כאשר פנה אליו אדם שהזדקק להלוואה, ולא היה ביכלתו לספק מחונו את צרכי המבקש — לווה מאחרים ומילא את מבוקשו של הניצרך. בהתקרב חג הפסח — דאג לקמחא דפסחא ולמיצרכים אחרים של החג. אשתו בישלה תמיד בסירים גדולים, שמא יודמנו עניים ויצטרפו לסעודה. הוא היה חובב ציון וקנה אדמה בארץ-ישראל.

בימי ההרג הגדול, ביקשו הגרמנים להשאיר את הבנות בחיים ולקחתן לעבודה. אך הן סרבו והצטרפו להורים, ובכך קיימו את הכתוב: "הנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו".

ר' יעקב שמואל רוחמקין

תלמיד של ישיבת "עץ חיים" בוולוז'ין. מתלמידיו הנאמנים של הנצי"ב, שקיבל ממנו את דרך הלימוד שלו, שהיא הסברה הישרה. אשתו הראשונה היתה גיטל לווינסון, שנפטרה בדמי ימיה ולא העמידה לו ולדות. אשתו השנייה היתה צביה לוויט, בתו של ר' ישראל לוויט — תלמיד-חכם מובהק בעירנו.

את פרנסתו מצא בחנות לחומרי-ברזל. היות שכל ימיו היה שקוע בלימוד תורה — לא ידע עושר מימיו. את אשרו האמתי מצא בד' אמות של הלכה. למד ולימד. אחרי תפילת שחרית, בין מנחה למעריב, בצהרי יום שבת קודש — ישב בבית-הכנסת הגדול ליד שולחן ארוך והסביר לפשוטי-העם הצמאים לדבר ד' — את דבר ד'.

פה מפיק מרגליות. בעל שכל ישר. חונן בחכמה ובבינה. בני וולוז'ין התחממו כנגד אורו של תלמיד-חכם זה, שהאיר פנים לכל אדם והאציל מרוחו ומחכמתו על שומעיו. כל קשה לב בא אליו לדרוש בעצתו, ועל פיו יקום דבר.

וולוז'ין בצילה של השואה

ביקרתי בוולוז'ין, סמוך לפרוץ מלחמת העולם השנייה. בזמן ההוא ניתן היה להגיע לפולין במטוס של חברת „לוט" (LOT) הפולנית, או באחת משתי האוניות הפולניות — „פולוניה" ו„קושציוסקו", שהפליגו מחיפה לקונסטנצ'ה. מכאן ועד ווארשה פעלה רכבת בין-לאומית. בין הנוסעים ברכבת בה נסעתי היו פקידים ואנשי-צבא פולניים. זוכרת אני: באחת מן התחנות בהן נעצרה הרכבת, עמדו יהודים, ובנשיקות ובדמעות נפרדו מעולים לארץ-ישראל. בני העם הפולני הללו הגיבו על מחזה מרטיט-לב ומסעיר זה, בשחצנות ובבוז. קשה היה לי לשאת יחס משפיל כזה ליהודים, כי שנות חיי בארץ-ישראל השכיחו מלבי קימעה את קיומה של האנטישמיות.

את וולוז'ין מצאתי כפי שהינחתי אותה. לא חלו בה שינויים בולטים לעין. השינוי היחיד שחל בעיר התבטא בסלילת כביש לתחנת הרכבת בהורוצ'קי ובהחלפת העגלה שנסעה לתחנה — באוטובוס. כמו־כן שיפרו את האגם שברחוב וילנא, נטעו עצים סביבו והציבו ספסלים. בקיץ שטו באגם בסירות ובחורף החליקו על הקרח.

הנוער התרכז, כמקודם, סביב תנועות הנוער הציוניות ועסק, בעיקר, בפעולות תרבות ובהדרכת. המצב הכלכלי היה בכי רע. העסקים של היהודים כמעט ונתחסלו, כי מכבש המסים העיקר מאוד. מאחר שהפדיון היה חלש מאוד, לא היה במה לשלם מסים, ולכן ליוו כסף בריבית. מעגל קסמים זה הביא רבים מיהודי וולוז'ין עד פת לחם. ההתרנשויות היתה גמורה, וכשל כוח סבלם של יהודי עירנו.

האנטישמיות פרצה את כל הסכרים והגיעה לדרגה הרתיסכנות ליהודים. פשוט, סכנה היתה לעבור ברחוב. כאשר טיילתי ברחוב וילנא, ע"י הכנסיה הפראבוסלבית, יידו בי הילדים של הנוצרים אבן. בחלון של הצרכניה הממשלתית שנמצאה בשוק, היה תלוי שלט „מאיר עיניים": Swoj do swego (בתרגום ספרותי-חפשי: „כל עוף למינו ישכון, ובן-אדם פולני לדומה לו"). המשמעות הכלכלית-האנטישמית של סיסמה זו היתה, שאסור לפולני לעסוק במשא ומתן עם יהודי, אסור לקנות אצל יהודי, אסור לסחור עמו ויש להטיל חרם כלכלי על היהודים.

מפי איכרים מן הכפר פוניזיה, שהיו קונים בחנות של אמי והיכרת אתם כחברי המפלגה הקומוניסטית, נודע לי שהשלטונות הפולניים מנהלים בכפרים תעמולה של הסתה פרועה נגד היהודים. הדו־קיום בין היהודים והפולנים, שאפילו בזמנים „טובים" לא היה אלא מראה תעתועים — הגיע לקצו. הפולנים נימנו וגמרו לחסל את היהודים מבחינה כלכלית.

הגעגועים של יהודי וולוז'ין על ארץ־ישראל היו געגועי אין גבול. כל ידיעה מהארץ היתה עושה לה כנפיים, מתפרסמת מייד ברבים והיו מגלגלים בה בעניין רב. בדיד' הוה עובדא (לי עצמי קרה מקרה זה). המונים באו להקביל את פני, ובקושי פילסתי לי דרך הביתה. השילהוב (אקסטזה) של יהודי וולוז'ין למראה אדם מארץ־ישראל — היה יוצא מן הכלל. נדחקו אלי, צמאים ורעבים, לשמוע מפי חדשות מן הארץ, ויותר ממה שהיה ביכולתי לספר — רצו הם לשמוע.

בסקרנות זו היה משום ביטוי, שכל הגשרים נשרפו ואין גאולה אלא בארץ־ישראל. הם השליכו את יהבם על ארץ־ישראל. את מצבם של יהודי וולוז'ין בעת ההיא ניתן היה לתאר בדברי חיים נחמן ביאליק, בשירו „איגרת קטנה“: „אין תקוה פה, אחי, כבר כלה הקץ. אין תקוה ליונה בצפרני הנץ — ועתה שתי עיני מזרחה נשואות“. אבל, לצערנו, הם הגיעו לכלל הכרה זו קצת מאוחר מדי. הם אחרו, מאוד אחרו, את המועד להימלט לארץ־ישראל. כבר התגלגל ובא לאיטו ה„רעם האשכנזי“. וולוז'ין עמדה ערב חזיון־דמים, שכמוהו עוד לא היה בדברי ימי עמנו. אולם איש מיהודי וולוז'ין לא שיער שזה, בדיוק, מה שצפוי לו. היתה תחושה, היתה נבואת הלב, שמשוה עומד להתרחש, אך איש לא העלה על דעתו, שהמדובר הוא ב„אחרית הימים“, שעומדים לפני „עת קץ“. לא עד כדי כך לא ניראה ה„דימוי“ הנפשי של יהודי וולוז'ין. להיפך. ההוויה נראתה רוגעת. אמנם, הכלבלבים האנטישמיים התרוצצו ועשו ביהודים מה שעשו, אבל במעשיהם לא ראו, בכל זאת, סימן לבאות, שהנה קרבה ובאה מאשכנז „להקת הלוזדרים“, להקת ה„שחקנים הראשיים“, שישחקו את המישחק האמתי, את מישחק הדמים הגדול והנורא של יהודי וולוז'ין. כאשר נפרדתי מאמי ומכל החביבים והיקרים לי מאוד — עלה בזכרוני השיר „פרידה“, שירו המופלא של חיים נחמן ביאליק. ואף אני אמרתי כדבר המשורר:

„שלום, שלום, שלום לכולכם.

ושאו שלום וברכה גם אתם, בתי חומר,

משכנות רשים, פרומי גגות ומוטי כתלים,

שקועי בעפר עד טבור, שלום שלום לכולכם!

ושלומים מישנה לאחרון־אחרון באחרוניכם,

לשפל ולנידח בכולכם, לאוהל דך וניכלם...”

ובחצות לילה, כאשר יצאתי מוולוז'ין בדרכי חזרה לארץ־ישראל, התגודדו המונים על־יד האוטובוס. באו להיפרד ממני ודמעות זלגו מעיניהם. איחלו לעצמם שיזכו להתראות אתי בארץ־ישראל. קשה לי לשכוח את עיניהם, קשה לי לשכוח את מבטיהם מלאי היגון, קשה לי לשכוח את וולוז'ין של הלילה ההוא, הלילה האחרון בו דרכו רגלי על אדמת וולוז'ין. נפרדתי מהם בדחילו — בפחד טמיר מפני הבאות, וברחימו — באהבת אין־קץ ליקירינו. מה חשבו אז יקירינו בליל הפרידה ההוא? לעולמי־עד לא אשכח את מבטיהם ואת פניהם העצובים. העט בוכה בין אצבעותי, בכותבי זכרונות אלה, מתוך ידיעה ברורה שיהודי וולוז'ין אינם עוד.

בתקופת השלטון
של הסובייטים

תחת המשטר הסוביטי

המלחמה בין גרמניה לבין פולין פרצה ביום ששי, י"ז באלול תרצ"ט (1 בספטמבר 1939) ונמשכה עד יום ראשון, ד' בתשרי ת"ש (17 בספטמבר 1939). אחרי תבוסתה של פולין כבשו הסובייטים — בהתאם לחוזה ריבנטרופ-מולוטוב — את השטחים של מערב רוסיה הלבנה ואוקראינה. וולוז'ין נכללה בתחום הכיבוש הסוביטי.

עם בוא השליטים החדשים — השתנה בעירנו המצב תכלית שינוי. חדלו ארחות התיווך, שכן המסחר הפרטי נאסר ע"י הממשלה. נוסדו קואופרטיבים למזון ונפתחו חנויות של הממשלה. מבעלי-המלאכה נשלל מעמדם העצמאי ונאלצו להצטרף לארטל (צוות עובדים בזכויות שוות) של בעלי מקצוע. נוסד ארטל של סנדלרים, של חייטים וכו'. כל המוסדות היהודיים — הקהילה היהודית, אירגון הסוחרים, אירגון הסוחרים הקמעונים, אירגון בעלי-מלאכה — חוסלו אבטומטית.

הולאמו שתי הטחנות הגדולות של פולאק ושל רפפורט ופרלמן בוולוז'ין ושל מר שיף וקוצ'ביצקי — ביוזפול. גם בית-המרקחת של גלוחובסקי הולאם. כן הולאמו הבניינים בני הקומתיים, כגון, הבניינים של אלקה בונימוביץ-רוזנשטיין ושל ראובן רוזנברג.

רחוב וילנא

(הבית הראשון מימין הוא בית-המרקחת של גלוחובסקי)

בישיבת "עץ חיים" פתחו מסעדה. בבתי-הכנסת המשיכו להתפלל, אבל כבר לא הרגישו בתפילה זו את הטעם שיהודי מרגיש, כאשר הוא שופך את לבו לפני קונו. על-אף ההלאמות וההחרמות — לא היה רעב בוולוז'ין. כולם עבדו והשתכרו כדי מחיתם, אם כי המשכורת היתה זעומה. אולם לכל אחד היתה "תוספת". לאחד, למשל, היו זלוטים פולניים. היה מוסר אותם לדוד איטשע מוניעס, שהיה נוסע לביאליסטוק ומביא תמורתם רובלים. אחרים אגרו בעוד מועד דברי-אוכל לשעת חירום. חוץ מזה הביאו האיכרים לשוק שפע של אוכל — ובזול. שלושת ה"מרכיבים" האלה סייעו למשפחה היהודית בוולוז'ין, לאון איכשהו את תקציבה.

חל שינוי טראגיקומי בתלבושת ובהנעלה. האופנה דרשה לנעול מגפיים, במקום נעליים, לכן נעלו מגפיים. היה זה שחוק מכאיב לב לראות בעלי-בתים חשובים, כגון ר' יצחק שרירא, ר' צבי מלכין, ר' יעקב וייסבורד, ר' אברהם שאַקא, ר' מרדכי שישקו, השו"ב צבי נאמיט ("דער שעליבער". שם העיירה שממנה בא היה שעליב), שלום לייב רובינשטיין ואחרים — מתהלכים במגפיים. נמצאו מלחכי-פינכה, שללא צו מגבוה, פשטו מעליהם את חולצותיהם עם הצווארונים המעומלנים ולבשו במקומן "גימנאסטיורקה" סובייטית (חולצת חאַקי).

הגבול נפתח והרבה יהודים מוולוז'ין נסעו לעתים תכופות למינסק. קרובי-המשפחה מרוסיה ביקרו אצל קרוביהם בוולוז'ין. ביניהם בא לביקור אחיה של אשת שלום לייב רובינשטיין. לנער ניתנה אפשרות להשתלם במוסדות-מדע סובייטיים. ואמנם אחדים יצאו ללמוד בכמה ערים סובייטיות.

מלבר נראו החיים יציבים ופחות או יותר נורמליים. איש לא חשב על מלחמה חדשה, ובפרט בין גרמניה ורוסיה. אילו העלה מישהו על דעתו אפשרות כזו — היה מוחזק כליצן, או כמי שדעתו נטרפה עליו. יומיים לפני שה"מסרשמידטים" הגרמניים הפציצו את מינסק, את קיוב, את לידא ואת מולדצ'נה — עדיין האמינו בוולוז'ין שלא תהיה מלחמה.

ליל-שבת, כ"ה בסיון תש"א (20 ביוני 1941) נבדל ממוצאי-שבת, כ"ו בסיון תש"א (21 ביוני 1941) בכך, שביליל-שבת הורגשה שבת קודש ובבתי הכנסת התפללו "לכו גרננה", כדרך שהתפללו בכל שבת, ובמוצאי-שבת התפללו תפילת ערבית של חול, ובבתים ברכו ברכת "המבדיל", הפותחת במלים: "הנה, אל ישועתי, אבטח, ולא אפחד". זה היה ההבדל היחיד בין שני לילות אלה. שום "בשורות איוב" לא הגיעו אלינו, לא הן ולא בת-קול מהן. פרט לידיעה המעציבה מאוד, שמחר, יום ראשון, כ"ז בסיון תש"א (22 ביוני 1941) צריכה היתה להיערך הלוויתו של העסקן הוולוז'ינאי הוותיק, פייווע יוסף סימרניצקי.

בשעות המאוחרות של מוצאי-שבת שמענו קונצרט ממוסקבה, שנערך לכבוד בואו לרוסיה של הסופר הצרפתי-הקומוניסטי לואי אראגאן. לאחר ששמענו את סדרת החדשות האחרונה, שהוקראה ע"י הקריין הנודע יורי לוויתן — שכבנו לישון.

בבוקר לא פתח ראובן את מקלט הרדי, כי בטוח היה ש"אין מה לשמוע", והוא מיהר להלוותו של סימניצקי. בדרך עיכב אותו ידידו שפאציגר, בעלה של ביילה פארצקי, שעבד אתו שנים רבות אצל מיכאל ואנדרפולאק. שפאציגר היה קצין-מתנדב בצבא הפולני, שבשנים תרע"ט—תר"ף (1919—1920) נלחם עם נשק ביד נגד הבולשביקים. הוא היה שונא מושבע של המשטר הסובייטי.

— חבר רוגובין, אמר אלי בשמחה לאיד, הולכת וקרבה מפלת הסובייטים.

— מהי כוונת דברך, שאלתיו כולי תמיהה. בהיווכחו לדעת שאיני מעודכן בידיעותי על המאורעות האחרונים — השיב לי: לא שמעת את נאומו של מולוטוב? הלא הגרמנים התקיפו את רוסיה, והמטוסים שלהם כבר הפציצו את הערים מינסק, קיוב, חארקוב וערים אחרות. הוא סיפר לי כל מה ששמע וכל מה שידע.

בשובי מבית-הקברות, מהלוותו של סימניצקי, ראיתי יהודים מתגודדים ומתווכחים ביניהם בקול גדול. הם נחלקו לשני מחנות: פרו-סובייטיים ופרו-גרמניים. "עמך", כלומר, הפועלים ובעלי-המלאכה, בטוחים היו שהסובייטים יביסו את הגרמנים. ואילו הסוחרים הגדולים והקמעונים היו משוכנעים בהיפך — שהגרמנים יביסו את הסובייטים. הם סרבו לשמוע מה שסיפרו פליטים שברחו לוולוז'ין מן המקומות שנכבשו ע"י הגרמנים, ובפיהם סיפורים מקפיאידם על מה שהגרמנים עושים ביהודים. הם התיחסו לסיפורים אלה כאל תעמולה סובייטית, כאל חדשות סנסציוניות מפוברקות. הם למדו גזירה שווה ממלחמת העולם הראשונה. הלא — כך טענו הם — הגרמנים כבר שלטו בוולוז'ין בשנת 1918 ולא פגעו ביהודי לרעה. בדור אחד בלבד הם שינו את טעמם וקמו עלינו לכלותנו? אין מה לפחד מפניהם. שיפחדו אלה שניהלו רומן עם הסובייטים... כאלה וכאלה היו השיחות בימים של אחרית הימים של קהילת וולוז'ין.

בפרוץ המלחמה הודיעו השלטונות, שכל הגברים עד גיל חמישים חייבים להתייצב בלשכת הגיוס ("ווינקומאט") שנפתחה מחוץ לעיר. התייצבו למעלה מאלף איש, אולם לא נמצא כוח-אדם מספיק כדי לגייסם. גייסו חמישים איש בלבד ושלחו אותם לקסרקטינים (קאזארמעס) שבהם חנה בזמנו הצבא הפולני. את השאר, ואני (ראובן) בתוכם, שלחו ללינת-לילה בבנין הגמנסיה.

למחרת התייצבנו שוב בלשכת הגיוס, אבל בשמים ניראו אווירונים של הגרמנים. אמרו לנו להתפזר ולחזור עם מתן אות הארגעה. אולם כבר לא חזרנו, כי בעיר התחוללה מהומה גדולה. השלטון היה חסר-אונים, כי הוא היה מנותק מן המרכז שבמינסק, שהורעשה פעמים אחדות מן האוויר. החלו לבוקק (עוואקואירן) את הנשים של אנשי השררה, למקום בטוח בעורף.

הסובייטים לא נתנו הוראות כיצד לנהוג, ואיש-איש רשאי היה להחליט על דעת עצמו. אם הוא בוחר להישאר בוולוז'ין עם הגרמנים, או לברוח ממנה לרוסיה. כאשר הגיעה אלינו השמועה ביום חמישי, א' בתמוז תש"א (26 ביוני 1941) שגייס גרמני הגיע לבוגדאנוב

(25 ק"מ מוולוז'ין), קמנו בחצות הלילה, ולקחנו את שני ילדינו, את אמו של ראובן, את אחיותיו ואת יעקב אחיו ויצאנו ברגל מוולוז'ין. (יצחק, אביו של ראובן ואחיותיו שרה וחנה נשארו בוולוז'ין ושם ניספו. יעקב אחיו נהרג בקרב על-יד סטאלינגראד בשנת תש"ב (1942))

מנדל גולדשמיד
(רמת-יצחק)

וולוז'ין תחת שלטון הסובייטים

שלטונות פולין הכריזו על גיוס כללי, מיד עם פרוץ המלחמה. מבין הנוער היהודי גויסו זליג ושלמה מלצר, ישראל וזלמן פרסקי, יצחק קפלן, אברהם ויצחק דאגישבסקי, יוחנן גלמן, כותב הזכרונות האלה ואחרים. יצאנו לחזית, אבל כעבור זמן קצר חזרנו לוולוז'ין, כי הצבא הפולני הובס ונסוג בבהלה.

עם החלוקה של מדינת פולין בין הסובייטים והגרמנים, בהתאם להסכם מולוטוב-ריבנטרופ, נכנסו הסובייטים לוולוז'ין מצד ראקוב. כניסתם גרמה הפתעה לאוכלוסייה. בעיר נשמעו צעקות וקריאות: „הנה, הסובייטים באים!“ ואמנם הם באו בטנקים ובחיל-פרשים. הסובייטים הקיפו את בניין הסטארוסטה, כלאו בו את העובדים ואסרו את השוטרים ואת עוזריהם. הם החלו להתרים את רכושם של העשירים ושל האמידים. החרמה זו המיטה על יהודי וולוז'ין שואה כלכלית. החנוונים הסתירו את סחורותיהם כדי שלא תרדנה לטמיון.

שוב דבר לא הדאיב כל-כך את יהודי וולוז'ין, כהחרמת בניין הישיבה והפיכתו למסעדה. נשמעו נהי ובכי תמרורים על חורבן מקדש-מעט זה. בחורי-הישיבה ישבו בחוץ על הארץ עם גמרות בידיהם, ועיניהם זלגו דמעות. מה נוגה היה ניגון הגמרא שלהם! מרביתם עזבו את וולוז'ין. באורח פלא לא ניזוק בניין הישיבה. הרבה פצצות-תבערה נפלו בסביבות הישיבה, אולם היא לא נפגעה.

היהודים התאמצו לשמור בכל כוחותיהם על גר ישראל שלא יכבה. הישיבה נסגרה, „תלמוד-תורה“ נסגר וגם בית-ספר „תרבות“ נסגר. אולם למלמדים הותרו להמשיך בעבודת-הקודש שלהם בבתי-פרטיים. היתה זו נזבלת עלובה (תחליף) של חי-ירוח. הסובייטים החרימו את המקווה. ר' מרדכי שישקו — היהודי היקר והטוב — לא נח ולא שקט עד שכרו מקווה אחר בכניסה לבית-הכנסת — מוסתר מעיני הצורך.

יש לציין שהיהודים קיבלו את הסובייטים באהדה. הסתגנו אלינו ידיעות מחרידות על מעשי-הזוועה, שעושים הגרמנים ביהודים, בשטחים שנכבשו על-ידם. תחת המשטר הסובייטי בטוחים היינו שנשאר בחיים. הרופא אברהם צאָרט דיבר בהתלהבות באסיפת-

עם על הסוביטים כעל גואלים ומושיעים. דבריו עשו רושם גדול. באחת מן האסיפות הללו ביקשו הסוביטים מהנוכחים, שיספרו לקהל המאזינים, כיצד חיו תחת המשטר הפולני. יהודי אביון ומטופל בילדים עלה על הבמה, היפנה ראשו אל הקיר, הפשיל את אדרתו, הראה על חור במכנסיו המעוכים והכריז: „כך חייתי תחת המשטר הפולני!“ החלכאים והנדכאים מהסוג של אותו יהודי, האמינו בתום לבב שעתה זרחה שמשם.

קעצליך (יהודי), ראש השלטון הסוביטי בוולוז'ין, הזמין אותי למשרדו והטיל עלי לסקל את האבנים ממרכז השוק, לנטוע עצים ולהפוך את השטח לגינת-נוי. לאחר שעשיתי כאשר צויתי, גילה לי קעצליך את הסוד, שעומדים להציב במקום את פסלו של סטאלין. ואמנם הפסל הובא ארוז בארגזים. הרכבנו את החלקים וצמח מהם פסל גבוה. סטאלין עמד חבוש בכובע ולבוש במדי-צבא וידו מושטת כלפי מערב. אלא שכאן התעוררה בעיה חמורה. במקום עמד צלב עשוי מטשוגון (ברזל מהותך). והרי זה „חילול הקודש“ להעמיד את פסלו של „שמש העמים“ עלייד צלב. לכן החליטו לפוצץ את הצלב. בליל-שבת אחד הקיפו שוטרים וחיילים סוביטיים את השטח, הניחו חמרי-נפץ, והצלב הועף באויר. הטילו עלי לסלק את המייט. לתכלית זו שכרתי שני איכרים שניקו את המקום. הגויים הטילו עלי את האשמה של פיצוץ הצלב וחיכו לשעת נקם. אך נכנסו הגרמנים — נמלטתי מיד מוולוז'ין.

פנינה חייט (פוטשניק)
(חולון)

בשלוט הסוביטים בעירנו

הסוביטים נכנסו לעירנו ללא-שום התנגדות. הפועלים ובעלי-המלאכה קיבלו את פניהם באהדה גלויה. אנשי השלטון המוניציפלי וכן אחדים מעשירי היהודים, נמלטו לליטא שהיתה, עדיין, עצמאית.

מטה המפקדה של הסוביטים נמצא בקסרקטינים, יחסם לאוכלוסיה היה מתון. הם הקימו את המוסדות העירוניים, בעזרת הקומוניסטים המקומיים — יהודים ונוצרים. הכול חייבים היו בעבודה — בין גבר ובין אשה. כל שהשתמט מן העבודה, הואשם בספסרות ובחבלה מכוונת. העבודה היתה מקור-הקיום היחיד. כל התנויות סוגרו. במקומן פתחו בשוק „לאָרוק“ (חנות למיצרכי מזון). התור להשגת מיצרכים היה ארוך מאוד וגרם סבל רב לאוכלוסיה. את הבגדים קיבלו תמורת תלושים, אולם מתי-מספר בלבד זכו לכך. בית-ספר „תרבות“ נסגר. פתחו בתי-ספר רוסיים, שמגמתם היתה להעביר את ילדי היהודים על דתם ולנתקם מתולדות עם ישראל. הילדים היהודיים הוכנסו לאווירה של התבוללות גמורה.

העיר הוצפה בורם של פליטים, שנמלטו מאיזור הכיבוש הגרמני. מלכתחילה באו לעירנו כדי לסחור עם הסובייטים, אולם בראותם שהמסחר נחשב לדבר עבירה — הביעו את רצונם לחזור לפולין הכבושה בידי הגרמנים. הסובייטים רשמו את כל המבקשים לחזור. לילה אחד הקיף הצבא הסובייטי את בתיהם. ציווה עליהם לארוז את חפציהם ולהיכון לדרך. הובילו אותם לתחנת-הרכבת ומשם — לסיביר.

יש לציין, שהודות לגירוש זה — נשארו יהודים אלה בחיים.

יוסף שווארצבערג

דער אומקום פון וואלאזשין

מיט דעם אריינקומען פון די סאוועטן אין יאר 1939 האט זיך פארענדיקט די עקסיס-טענץ פון דער ישיבה. דער ראש-הישיבה הרב ר' יעקב שאפיראז איז נפטר געווארן נאך פארן קריג. זיין איידעם, הרב ר' חיים וואלקין (דעם פינסקער רבס זון), וואס איז געווען דער ממלא מקום, איז צוזאמען מיט דער פאמיליע פון הרב ר' יעקב שאפיראז דורך מיר בסוד אריבערגעפירט געווארן קיין ווילנע, וואס האט דאן געהערט צו ליטע. אין דעם בנין פון דער ישיבה גופא האט מען געמאכט א רעסטאראן, ווו עס פלעגן זיך צונויפקומען פארשיידענע שיכורים. די איינוווינערס פון דער שטאט, ביי וועלכע די ישיבה איז געווען די קרוין, האט עס זייער געקרענקט. ליידער איז אבער ניט מעגלעך געווען די גזירה אפצושאפן. דערביי איז צו באמערקן, אז דער וועכטער פון רעסטאראן אין דער ישיבה, גדליה מרדכי ווידראוויטש, האט זיך געווענדט צום פארוואלטער פון רעסטאראן, וויינער, ער זאל אים באפרייען פון דער ארבעט, ווייל ער לעבט איבער יעדע נאכט פיל שרעק. ווי עס קומט אין מיטן דער נאכט הערט ער ווי רוחות הייבן אן צו לערנען און זינגען! וויינער האט זיך פון דעם אויסגעלאכט, און איין נאכט איז ער אפילו אליין אונעק היטן דעם רעסטאראן. ווען ער האט אבער דערהערט שפעט אין דער נאכט דאס לערנען און זינגען, איז ער א פארחלשטער אנטלאפן פון דער געביידע, און פון דאן אן מורא געהאט אריינצוקומען אהער אפילו בייטאג.

דעם 25סטן יולי 1941 זיינען אין וואלאזשין אריין די דייטשן. פארן אריינמארש האבן זיי באשאסן די שטאט פון ארטילעריע און אנגעמאכט שריפות דורך ווארפן צינד-באמבעס פון אעראפלאנען. ווען די דייטשע טאנקעס זיינען אריין אין שטאט האבן זיי דערשאסן די שטעטעשע איינוווינערס: חיים אליהו פערסקי, אלטער שימשעלעוויטש, פסח מאזע און אלטער בערמאן. ווי נאר די דייטשן האבן באזעצט די שטאט, האבן די ארטיקע קריסטן

גלייך גענומען. רויבן די פארבליבענע מאגאזינען פון די סאוועטן און יידיש גוטס. אין צוויי וואכן שפעטער איז לויטן באפעל פון געשטאפא געשאפן געווארן א יודנראט פון 12 פערזאנען בראש מיט יעקב גארבער. די ארבעט פון יודנראט איז באשטאנען אין אויספירן די פארארדענונגען פון דער געשטאפא און ארטיקער מאכט, ווי צושטעלן ארבעטערס, דורכפירן פארשיידענע זאמלאקציעס פון געלט, צירונג, לעדער, מאנופאקטור פאר דער געשטאפא און ארטיקע מאכט. אזוי האט עס זיך געצויגן ביי 2 חדשים, ביזן גרינדן די געטא.

אין אויגוסט 1941 איז געשאפן געווארן די געטא אין אונטערשטן טייל פון שטאט „אראפצור“. אין קימ 50—60 הייזער האבן געווינט ארום 3,500 מענטשן, די יידן פון וואלאזשין גופא ווי אויך די צוגעקומענע פון ארומיקע שטעטלעך, ווי פון ווישניעווע, האל-שאן, אשמענע. עס זיינען געווען אויך אנגעלאפענע יידן פון ווילנע. אלע יידן האבן געמוזט טראגן געלע לאטעס. צו די נגישות קעגן יידן האט קיין ברעג נישט גענומען. די יידן האבן געמוזט גיין צו פארשיידענע שווערע ארבעטן אויפן פעלד, אין וואלד, ראמען די גאסן אא"וו. האנטווערקערס און אנדערע ספעציאליסטן האבן געארבעט ביי זייער פאך. נאר צו 20 גראם ברויט פרא פערזאן פלעגן די יידן באקומען, און מער גארניט. מיט גרויסע שוועריקייטן פלעגן די יידן באקומען ביי ארומיקע פויערים פראדוקטן, אוועק געבנדיק דערפאר די טייערסטע זאכן, וואס מען האט פארמאגט. אין געטא איז אויך גע-שאפן געווארן אן ארדנונגס-פאליציי. פון 30 מאן, אונטער דער אנפירונג פון שטאטישן לערער גליקער.

פאר דער צייט איז צוריקגעקומען אין שטאט א געוויסער אדוואקאט סטאניסלאוו טורסקי, וואס איז געהאט געווען פריער פארשיקט אין קארטו-בערעזע אלס עקסטרעמער „ענדעק“ (נ. ד. = נאראדאווע דעמאקראטיע), ווי אויך פאר מיסברויכן אין זיין ארבעט. טורסקי האט זיך איצט פארבונדן מיט די שטאטישע אנטיסעמיטן, מיטן שערער באראנסקי א"א, און אנגעהויבן צווישן די פויערים א מיאוסע אגיטאציע קעגן יידן. גאר גיך איז דער דאזיקער אנטיסעמיט געווארן אלס בירגערמייסטער און ער איז באלד צוגעטראטן דורכ-פירן זיינע בלוטדורשטיקע פלענער. שוין אויפן צווייטן טאג נאך זיין איבערנעמען די מאכט האט ער געלאזט ארעסטירן א סך יידן, צווישן זיי: דעם באליבטן יידישן שטאט-פעלדשער אברהם צארט, זיין טאכטער נחמה, חיים צירולניק, אהרן גאלפערין, שמעון לאוויט, ליפא צימערמאן. לויט זיין אינטערוויען זיינען די אלע פערזאנען אויף מארגן נאכן ארעסט דערשאסן געווארן הינטערן שטאט.

די שטאטישע פאליציי איז באשטאנען פון געוועזענע באנדיטן פון די ארומיקע דער-פער, אנגעפירט דורך ס"ס און געהעצט דורך די שטאטישע אנטיסעמיטן. זיי פלעגן מאכן איבערפאלן אויף די יידן און שלאגן זיי מכות-רצח. אזוי האט דער פאליציאנט מינקע-וויטש (א זון פון א פוילישן פאליציאנט), וועלכער געפינט זיך אין אנדערסעס ארמיי,

צעבראָכן ביידע הענט דער יידישער פרוי פריידל ראָזין און דערנאָך זי דערשאָסן. דאָס מיידל ראָזע בערמאַן איז געוואָרן דערשאָסן און נאָכדעם אַריינגעוואָרפן אין אַן אובי-קאָציע (בית-שימוש). שכנא פאַרעצקי איז מערדערלעך צעשלאַגן געוואָרן און דערנאָך דערשאָסן געוואָרן.

דעם 28סטן אָקטאָבער 1941 (ז' בחשוון תש"ב) איז געקומען אין געטאָ מאַקא, דער ס"ס-מאַן פון וואַלאָזשינער געשטאַפּאָ, און געפאָדערט פון יודענראַט צוצושטעלן זאָפּאַרט אַ גרעסערע פאַרטיע לעדער, וואָס איז צוזאַמענגעקליבן געוואָרן אין 2 שעה.

י"ד בחשוון תש"ב (4.11.1941) איז דער זעלבער מאַקא ווידער געקומען אין באַגלייטונג פון 5 ס"ס-לייט און געהייסן דעם יודענראַט צונויפּרופן די יידן פון געטאָ אויף אַ פאַר-זאַמלונג. דערביי האָט ער געשלאַגן די יידישע פּאָליציסטן, זיי זאָלן שנעלער צונויפּטרייבן וואָס מער עולם. ווען אַ גרעסערע צאָל האָט זיך צוזאַמענגעקליבן, האָט מאַקא אָפּגעקליבן אַן ערך 200 עלטערע און קינדער און זיי צוריק געשיקט. דעם איבעריקן עולם האָט ער געהייסן טרייבן אין שטאַטישן קינאָ, כלומרשט אויף אַ פאַרזאַמלונג. מען האָט דעם עולם דאָרט פאַרשפּאַרט, צו 10 פּערוואָן, זיי אַרויסגעפירט צום דערבייאיקן ספּאָרט-פּלאַץ און זיי דאָרט דערשאָסן. ווען דאָס איז באַוויסט געוואָרן אין געטאָ, האָט דער יודנראַט גלייך צוזאַמענגעקליבן אַ גרעסערע סומע געלט און זאָכן און עס איבערגעגעבן דעם באַנדיט מאַקא, וועלכער האָט אָפּגעשטעלט די אַקציע אויף די נאָך פאַרבליבענע בערך 150 פּערוואָן, וועלכע מען האָט אָפּגעלאָזט צוריק אין געטאָ. אין דער אַקציע זיינען אומגעקומען איבער 200 יידן, צוזאַמען מיטן פרעזעס פון יודנראַט יעקב גאַרבער. גאַרבער האָט לכתחילה צוזאַמען מיט נאָך מיטגלידער פון יודנראַט און מיט דער געטאָ-פּאָליציי געהאַט געהאַלפן צונויפּברענגען די מענטשן אין קינאָ-זאַל אַריין. באַמערקנדיק אָבער באַלד, אַז דער ענין איז דאָ ביז גאַר ערנסט, האָט ער, גאַרבער, געהאַלטן פאַר זיין חוב אויך צו אַריינגיין אין זאַל און דאָרט מיטמאַכן דעם גורל פון די אַנדערע יידן אין געטאָ.

נאָכן דורכפירן די אַקציע האָבן ווייסרוסיש-פּוילישע פּאָליציי צוזאַמען מיט אַרומיקע פּויערים אַרונטערגענומען פון די הרוגים די בעסערע זאָכן, די צירונג, אַרויסגעריסן די גאָלדענע ציין, — און דאָן אַרויסגערופן 40 יידן צו באַגראָבן די טויטע. בעת דער אַקציע האָט זיך איינגעגעבן צו אַנטלויפן פון ספּאָרט-פּלאַץ דעם יוגנטלעכן יעקב פינגער, ווי אויך די יוגנטלעכע צאַפּין און זכריה בייקלין, וואָס זיינען געווען פאַרווונדעט. זיי זיינען געקומען אין געטאָ און איבערגעגעבן, וואָס זיי האָבן געזען און איבערגעלעבט. דאָס אַלץ האָט אַרויפגעוואָרפן אַ שרעק אויף די יידן אין געטאָ און זיי נאָך מער צעבראַכן.

נאָך דער שחיטה זיינען עטלעכע פּאַמיליעס אַרויסגעפירט געוואָרן אויף אַרבעט אין דערבייאיקן שטעטל קראָסנע, וווּ זיי זיינען שפּעטער אויך אומגעקומען. די מענטשן, וואָס זיינען פאַרבליבן אין געטאָ האָבן געלעבט אין שרעקלעכע באַדינגונגען און אין איין טויט-שרעק. איין טאָג זיינען אַריין ס"ס-לייט אין אַ הויז, וווּ יידן פלעגן דאַוונען. זיי האָבן

גענומען א ספר-תורה, אַרויסגעריסן די עץ-חיימס, אויסגעצויגן איר לענג-אויס פון הויז און געטראָטן מיט די שמוציקע שטיוול. אין עטלעכע טעג שפעטער זיינען זיי ווידער געקומען און האָבן צונויפגענומען ביי 35 יידן, זיי אַרויפגעלייגט אויף דער ספר-תורה און דערשאָסן.

דער ווינטער 1942 איז געווען זייער אַ שווערער פאַר דער געטאָ, הגם קיין אַקציעס זיינען ביז אין פּרילינג אַריין ניט פאַרגעקומען. די אַרטיקע אַנטיסעמיטן, ווי אַדוואָקאַט קרעסטיאַנאָו, טורסקי א"א האָבן נישט אויפגעהערט צו פירן אַ קאַמפאַניע קעגן די יידן און אַלץ געפאַדערט זיי צו ליקווידירן.

דעם 10טן מאַי 1942 (כ"ג באַיר תש"ב) 5 אַ זייגער אין דער פרי איז די געטאָ געוואָרן אַרומגערינגלט פון ס"ס און פּאָליציי. זיי האָבן זיך באַלד אַריינגעריסן אין געטאָ. דערשאָסן ביים טויער די צוויי יידישע פּאָליציאַנטן, יוחנן קליין און יצחק נאַרושעוויטש און געעפנט אַ שיסעריי אין געטאָ, ביי וועלכער עס זיינען געפאַלן אַ סך מענטשן. דאָן האָבן זיי אָנגעהויבן טרייבן די יידן אין דער שמידעריי, וואָס די רוסן האָבן געהאַט אויס-געבויט אויף מאַשטשיצקע גאַס, ניט ווייט פון דער אַראַפּצער-קלויז. זיי האָבן צוזאַמענגע-שפּאַרט די אַלע געכאַפטע, ביז 800 מאַן. די ענגשאַפט איז געווען שרעקלעך, און די גוואָלדן פון די קינדער אומבאַשרייבלעך. די ס"ס פלעגן אַריינשיסן אין עולם, כדי עס זאָל זיין שטיל.

דער האַלשאַנער רב, הרב ראובן חדש, וואָס האָט זיך דאָ אויך געפונען, האָט געזאָגט צום עולם, מען זאָל צעברעכן די אויוונס, יעדער זאָל נעמען אַ ציגל, אַ שטיין, אייזנס, אויפרייסן די טירן, זיך אַ וואָרף טאָן אויף די ס"ס און צעלויפן. דער מיטגליד פון יודנ-ראַט, ישראל לונין, האָט געזאָגט, אַז חיי-שעה איז אויך גוט און ער האָט נישט דערלאָזט דאָס צו טאָן.

דער שעף פון ס"ס האָט אַרויסגערופן דעם מיטגליד פון יודנראַט אַהרן קאַמענעצקי און אים געהייסן רייניקן זיינע שטיוול. אין מאַמענט ווען קאַמענעצקי האָט זיך איינגע-ברייגן, האָט אים דער שעף אַריינגעשאָסן אַ קויל אין קאַפּ. ווען דער עולם האָט דאָס דער-זען, האָט מען גענומען קריכן דורכן דאַך. די דייטשן האָבן דאָס באַמערקט און געעפנט אַ שיסעריי. דאָך איז געלונגען צו אַנטלויפן עטלעכע מענטשן, ווי מרדכי מלאַט א"א. דעם גאַנצן עולם האָט מען אָפּגעהאַלטן אין אַ הייסן טאָג און אין אַ געפערלעכער שטי-קעניש פון 5 פרי ביז 5 אָוונט. דאָן האָט מען פאַרטיעסווייז גענומען פירן פרויען, קינדער און עלטערע. מען פלעגט זיי ברענגען צום הויף פון פויער בולאָווע, וואָס האָט זיך געפונען ביים יידישן בית-עולם, און דאָרט האָט דער שעף פון ס"ס אַליין מיט אַן אויטאָ-מאַט דערשאָסן אַלעמען. נאָכן אויסשיסן די מענטשן האָט מען זיי פאַרברענט צוזאַמען מיט דעם פויערס הויז. עס איז כדאי צו באַמערקן, אַז די געפירטע פאַרטיעס יידן צום דערשיסן זיינען באַגלייט געוואָרן דורך די אַרטיקע פויערים מיט מוזיק. פיל עלטערע

מענטשן זיינען געגאנגען צום טויט אָנגעטאָן אין טליתים און קיטלען. אין זעלבן טאָג זיינען פון דעם געיעג אויף די יידן איבער דער שטאָט אומגעקומען נאָך אַן ערך 800 יידן. זיי זיינען דערשאָסן געוואָרן אויף די בוידעמער און אַנדערע אויפגעדעקטע באַהעלטענישן. דריי טעג זיינען די מתים געלעגן ניט באַגראָבן. ווען מען האָט זיי געפירט צו דער קבורה, האָבן די פויערים געוואָרפן אויף די מתים געפגרטע הינט, קעץ, מיסט...

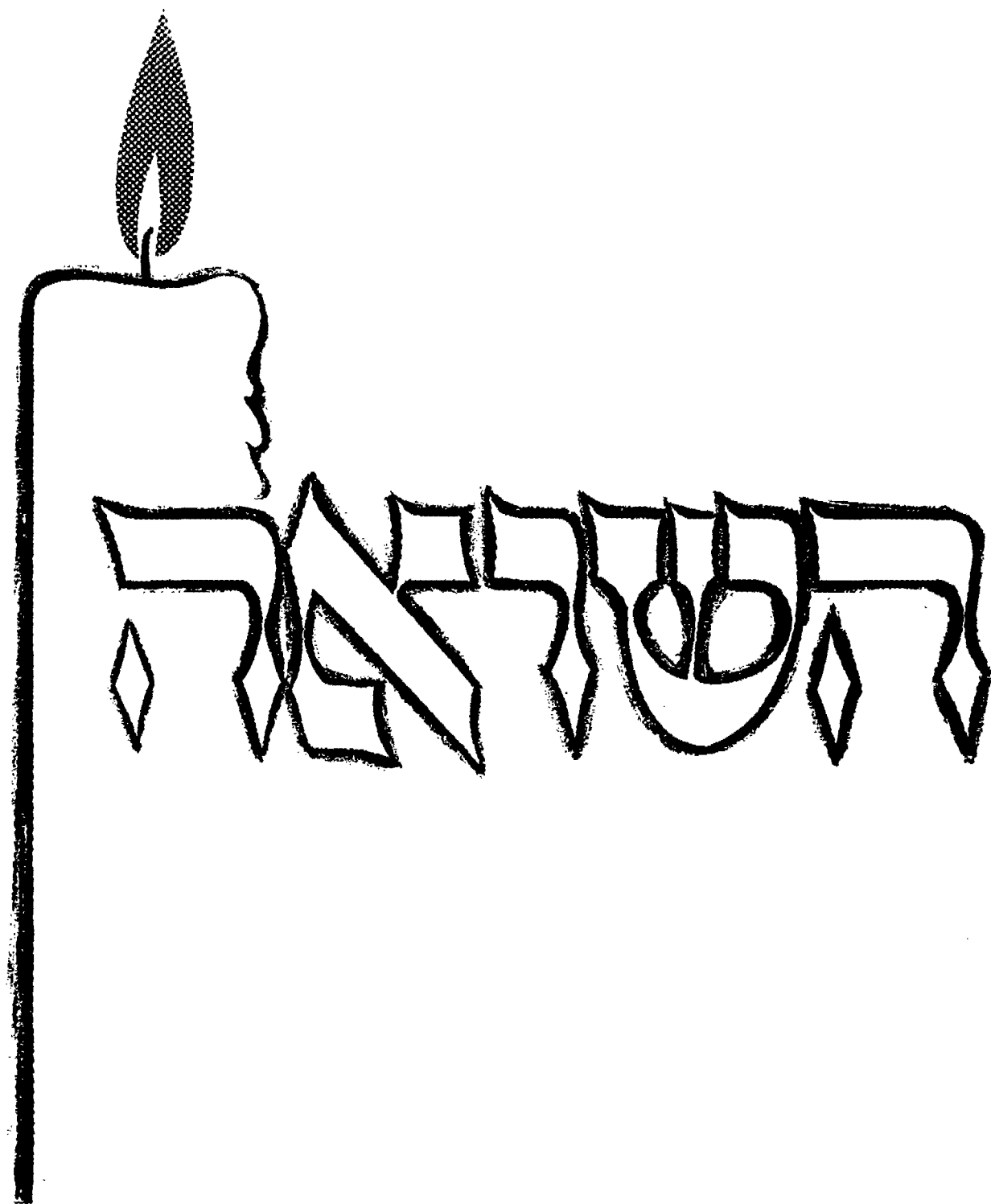
(פון לעצטן חורבן, צייטשריפט פאַר געשיכטע פון יידישן לעבן בעת נאַצי־רעזשים. רעדאַקטאָר י. קאַפלאַן, מינכען, יוני 1948, NR. 8, זייטן 75—79).

הנצי"ב וישיבת „עץ חיים" על רקע החורבן

יודע אני מעשה שסופר בימי מלחמת־העולם השנייה של ישיבת „עץ חיים", זו שבראשה עמד פעם הנצי"ב, ויש בו בסיפור־המעשה מימי מלחמת־העולם השנייה מאותו משק כנפי־הנצח, העולה מתוך החלום שחלם אבי בימי מלחמת־העולם הראשונה. בחלום הגיד הנצי"ב „שיעור" לפני יהודים שמאחורי־הפרגוד והביא פסוק מפרשת „בחוקותי" בנוסח שונה משלנו, נוסח שלא מעלמא הדין; ובסיפור־המעשה, ישיבה סמויה מן העין, ישיבת וולוז'ין שמאחורי הפרגוד, מוסיפה לעסוק בגירסה גם לאחר חורבנה בעולם המוחש — ועם שאינה נראית לעין היא נשמעת לאוזן. ואם בחלום שפך מי שהיה ראש ישיבת וולוז'ין את חמתו על רוסיה הצארית, ודיבר דברים רבים, חטור פים ובהולים, ותוכן כולם — קללה אחר קללה, אחת רעה מחברתה. קורא הוא את ה„תוכחה" כולה ומהפכה על ראשי הרוצחים והשודדים, צוררי ישראל — הנה נתנה ישיבת וולוז'ין, שנתעלמה מן העין, את פחדה על רוסים „אדומים".

והמסופר כך יסופר: בימי מלחמת־העולם השנייה, לאחר שכבש הצבא האדום את גבולה המזרחי של פולין, נהפך בניין הישיבה בוולוז'ין למעין בית־מרוח לחיילים. השומר שהופקד על הבניין שמע בלילות קולותיהם של לומדי־תורה נעלמים. בני ישיבה שאינה־נראית הרנינו בקול־תורה שלהם את דממת הלילה, ופחד־אלוהים נפל על השומע לקולם. האיש הממונה עליו לא האמין לדבריו, עמד הוא עצמו לילה אחד על המשמר, שמע את הקולות אף הוא וברח בפחי־נפש. ישיבת וולוז'ין נתקיימה כשהיתה — מעבר לפרגוד. קול התורה חזר על אכסניה שלו. כשם שלא פסקה תורה מפיו של הנצי"ב בחלומו של אבי ויהודים שמעבר לפרגוד יושבים עמו במחיצתו ושומעים, כך לא פסקה גירסה מפי אנשי הישיבה שישבו לא־נראים ועסקו בשלהם והפילו בקולם קול־יעקב אימה ופחד על הורסי אכסניה של תורה ומחלליה.

(הדואר, גליון ל"ט, י' מרחשוון, תשכ"ה, עמודים 755—752)

„הרעם האשכנזי“

הננו מביאים בזה, כהקדמה לפרק השואה של וולוז'ין, את דברי הנבואה שניבא הינריך הינה על העם הגרמני בשנת 1834. הינה הזהיר, שהפילוסופיה הגרמנית היא מעטה מטעה, שדווקא ע"י השיטות הפילוסופיות הנשגבות של העם הגרמני, „נתפתחו כוחות מהפכניים, והם אך מייחלים ליום שיוכלו לפרוץ ולמלא את העולם בעתה ופליאה“.

וכה ניבא הינה :

„וכי תשמעו באחד הימים קול אדיר מתפוצץ, כאשר עוד לא נשמע כמוהו בדברי ימי-עולם, וידעתם : העם האשכנזי הנה הגיע למחוז-הפצו. לקול הרעש הזה יפלו הנשרים מתים ממרום ארצה, והאריות אשר בקצה מדבר-אפריקה יאספו זנבותיהם ויבואו להיטמן במאורות מלכותם. והשעה תגיע“.

((הינריך הינה, „לתולדות הדת והפילוסופיה באשכנז“, עמוד 283,

הוצ' „לנבולם“, בהשתתפות מוסד ביאליק, בעריכת ד"ר ש. פרלמן,

חברת „מסדה“, תל-אביב, תשי"ב)

והשעה אמנם הגיעה, כפי שחזה אותה הינה, ולמעלה מזה. עתה, לאחר למעלה משלושים שנה לפרוץ מלחמת העולם השנייה, שהסטוריונים מכנים אותה „תקופת התנורים“ — עלינו לזכור ביתר שאת את דברי הנבואה של הינה. כי אין שום ודאות, ששואה זו לא תחזור, חלילה, בצורה זו או אחרת. עלינו להבין אמרי בינה אלה של הינה. אל-נא ילוזו מעינינו דברי חכמה אלה. „ושיננתם לבניך ודיברת, בם בשבתך בביתך ובלכתך בדרך ובשכנך ובקומך“ (דברים ו, ז).

ה ע ו ר ד

חורבן וולוז'ין

"וקול תורה לא ישמע עוד מכת־השיבות, מבית־מדרש, ובחורים רכים, חזרה פניהם תיכס, מעורנים בתלמוד, מהעמיקם בגמרא, ממחשיבות... לא, לא חזרה, רק זוהר הוא, רק נגהות... הנה כבו כבר... רכנים ראשי־שיבה, גאונים תשושים וחלופים, מצונמים וממולאים בש"ס ובפוסקים... יהודים, גוויות קפנות וראש גדול, מצחים גבוהים ועיניים בהירות — אינם ולא יופיעו עוד להיות".

(יצחק קצנלסון, "השיר על העם היהודי שנהרג",
עמוד 65, תרגום מ. ז. ולפובסקי)

הגרמנים נכנסו לוולוז'ין ביום א' באב תש"א (25 ביולי 1941). לפני כניסתם הרעישו את העיר בתותחים ובמטוסים. עם בואם ערכו טבח "זוטא" ביהודים. בין ההרוגים היו אלתר ברמן, פסח מזאה, אליהו פרסקי ואלתר שימשילביץ'.

כעבור שבועיים נבחר, בפקודת הגיסטאפו, "יודגראט" ("מועצת היהודים") בן שנים עשר איש, בראשותו של יעקב (יאני) גארבר. תפקיד היודגראט היה לבצע את פקודות הגיסטאפו, דהיינו, לגייס אנשים לעבודה ולספק לשלטונות כסף, תכשיטים, עורות ומנור פקטורה.

הגויים קיבלו את הגרמנים בתרעות־גיל והכריו מיד על שיתוף־פעולה הדוק אתם. העורך־דין סטאניסלב טורסקי, ה"אנדק" הנודע לשימצה, חזר לוולוז'ין ממחנה הריכוז בקארטו־ברוזה. עתה הגיעה שעתו. הוא התקשר עם שונאי־ישראל המקומיים, הספר באראנסקי ואחרים, ופתחו בתעמולת־זוועה נגד היהודים. העו"ד טורסקי נבחר כראש־העיר. כבר ביום השני לשלטונו, שלח לבית־הסוהר את הרופא היקר, אברהם צארט, בתו נחמה, חיים צירולניק, אהרן גלפריין, שמעון לאוויט, ליפא צימרמן ("ליפע דער רימער") וחסייה לאה פרסקי. למחרת היום הוצאו להורג.

המשטרה המקומית התלקטה מבני־בליעל, שהובאו מהכפרים הסמוכים והועמדו תחת פיקודם של אנשי ס.ס. שוטרים אלה היו מתנפלים על יהודים ומכים אותם מכות־רצח. אחד מהם, מינקביץ', שבר את ידיה של פריידל רוזין ואחר־כך המית אותה בירייה. רוזה ברמן ושכנא פרצקי הוכו באכזריות והומתו.

בחודש אב של שנת תש"א (אוגוסט 1941) הוקם הגיטו ב"אראפצו", בתוך ה"קרומער גאס", רחוב דובינסקי ורחוב מינסק. בכמה תריסרים של בתים הצטופפו כשלושת אלפים וחמש־מאות איש, שכללו את יהודי וולוז'ין והפליטים היהודיים מן העיירות הסמוכות ווישניבה, אולשאן ואושמינה.

הלכנו בצוותא לעבודות-פרך: לנקות את הרחובות, לחפור בורות, ובחורף — לטאטא את השלג. עבדתי ביער יאצקעווע (עלייד ביעלוקורץ) בתוך קבוצת יהודים שמנתה כשמונים איש. גרנו בביקתה קטנה ועלובה ועמדנו מגומדים ומכווצים. היינו רצוצים ומדוכדכים. הכול העציב ודיכא את רוחנו. אוכל לא ניתן לנו. היו בידינו כמה חפצים, שתמורתם קיבלנו מהגויים לחם.

כאשר עבדנו בדרך המובילה למינסק, עדים היינו לדברים גוראים. ראינו שבויי מלחמה סובייטיים, שהגרמנים התעללו בהם באופן מחריד. הדם ניגר מהם, והמענים דרשו מן המעונים שישירו את השיר „קאטיושה“. רעבים וערומים היו. על עגלה, בה הובילו עשב ובצל ירוק, ישבו גרמנים. מדי פעם זרקו לשבויים, כדרך שזורקים לחיות, קצת מן העשב הזה. האומללים התנפלו עליו ובלעו אותו אחוזה-טירוף.

בשבתות התיירו לנו לחזור לוולוז'ין. לפני כניסתנו לגיטו, בדקו אותנו בדיקה קפדנית, ואוי לו למי שמצאו אצלו פרוסת-לחם, או בקבוק חלב. הוא הוכה מכות-רצח והאוכל נילקח ממנו.

כאשר התקרב לגדר של הגיטו נוצרי, שנכמרו רחמיו על היהודים הכלואים, וכיכר לחם או בקבוק חלב בידו — היכוהו השוטרים. אחדים מאנשים טובי-לב אלה שילמו בחייהם. קופל רוגובין קיבל מגוי קצת אוכל תמורת נפט. הלך הגוי הלשין עליו. בהיודוע הדבר לרוגובין — נמלט ליער יאצקעווע. סידרו את כולנו בשורה והוציאו ממנה את קופל. הרוצחים דשו את בשרו באכזריות כזו, עד שהתחנן אליהם שימיתוהו. אך הם לא עשו עמו את החסד הזה מייד. מפרפר בין החיים ובין המתים הטילו אותו על עגלה והביאוהו ל„הר של הגלח“. שם הוציאו אותו להורג.

ביום ז' בחשוון תש"ב (28 באוקטובר 1941) נכנס לגיטו מוקה (Moka) מהגסטאפו ודו"ש לספק לו מייד כמות גדולה של סוליות. נתנו לו את הסוליות וסבורים היינו שבדורון זה יצאנו ידי חובה. אולם הוא הופיע שוב ביודנראט, בליווי כמה מאנשי ס.ס. הוא ציווה לכנס את כל היהודים שבגיטו לאספה, כביכול, כדי לשמוע מפיו „הרצאה רבת-עניין“. אנשי היודנראט יצאו בהולים ודחופים ומסרו את דבר השליט. לא כולם נענו. שולמית, בתי הקטנה, התחננה אלי ואמרה: „אבא, אל תלך לאספה!“! היתה זו נבואת-הלב נכונה של ילדה. שמעתי בקולה ולא הלכתי לאספה.

כאשר התאסף קהל רב, החזיר מוקה את מרביתם לגיטו. את הנותרים כלא בבניין של הראינוע. משם הוציא קבוצות של עשרה אנשים, הוביל אותם למיגרש הספורט הסמוך והרג אותם. ב„אקציה“ זו נהרגו למעלה ממאתיים יהודים, בתוכם יו"ר היודנראט, יעקב (יאני) גארבר.

מ„אקציה“ זו הצליחו להימלט יעקב פינגר, צאפין וזכריה בייקלין. הם חזרו לגיטו וסיפרו מה שעניניהם ראו. מייד אחרי ה„אקציה“ באו שוטרים ביילורוסיים ואיכרי-

הסביבה ופשטו מעל גופות ההרוגים את בגדיהם, הסירו את התכשיטים ועקרו מפיותיהם את שיני הזהב. הביאו קבוצה של יהודים וציוו עליהם לקבור את ההרוגים. החיים בגיטו נהיו קשים יותר ויותר. יום אחד נכנסו כמה אנשי ס.ס. לבית ששימש כבית־תפילה. הם גטלו ספר־תורה, פרשו אותו על הארץ, השכיבו על הגווילים כמה עשרות של יהודים והרגו אותם.

הגיע יום כ"ג באייר תש"ב (10 במאי 1942) — יום כליונה של קהילת וולוז'ין. כמה ימים קודם לכן מצאו שלושה גרמנים הרוגים בין וולוז'ין וזבוז'ה. הגיעו אנשי גסטאפו מחילייקה וביקרו בכמה מקומות בעיר. כפי שנודע אחר־כך, מטרת הסקר הייתה לאתר מקום מתאים לשחיטה.

אני קיבלתי ידיעה ממקור מהימן ביותר על השחיטה הממשמשת ובאה. בתי חולה הייתה וחומה עלה מאוד. רצתי לקרוא לד"ר פאמינסקי (ידיד היהודים). אגב טיפול בילדה ומתן הוראות רפואיות, גלה אזני שקרבה ובאה שעת השמדת היהודים. הוא היה יוצא ונכנס אצל ראשי הגסטאפו וידע את תוכניותיהם לגבי היהודים. לכן היה המידע (אינפורמציה) שלו על המצב מהימן עלי ביותר.

לאחר ששמעתי את דברי הרופא — נפלה עלי תרדמה. אולם חלום־בלהות הקיצוני. בחלומי ראיתי שהקיפו את הגיטו. הרוצחים נכנסו לביתנו והרגו את כולם. הייתי מודאג מאוד מן החלום, וסיפרתי לרחל וויינר (הגיסה של אחי) את החלום אשר תלמתי. היא האזינה, אמנם, לדברי, אבל הטילה בהם ספק. יצאה שאננה לחצר, כדי להכניס הביתה איזה חפץ. מייד חזרה ופניה פני להבים. היא אמרה לי ברעדה: מגור מסביב — דופקים, צועקים ויורים. הסתכלתי בחלון וראיתי, שהרוצחים מוציאים את היהודים מבתיהם. כאשר התקרבו לביתנו, אמרתי למלכה (אשתי הראשונה): הנה הרוצחים באים. גיקח את הילדה ונברח מן הבית. היא לא שמעה בקולי ונשארה במקומה שכן, לדבריה, אבד מנוס. בראותי ששוטרים ואנשי ס.ס. מתקרבים אל ביתנו ועולים במדרגות — הזעקתי את חמי סאנע (נתנאל) לאוויט ואת גיסי לייבע, ובדלת האחורית חמקנו למחסן של תבואות. עלינו על עליית־הגג.

ביום כ"ג באייר תש"ב (10 במאי 1942), בשעה חמש בבוקר, הוקף הגיטו ע"י אנשי ס.ס. ושוטרים פולניים וביילורוסיים. הם הרגו תחילה את יוחנן קליין ואת יצחק גאָרר־שביץ, שני השוטרים היהודים שעמדו בכניסה לגיטו. אחר־כך החלו לירות ביהודים. רבים נפלו בירות אלו. את הכלואים הובילו בכיוון לנפחיייה, שהסובייטים בנו אותה ברחוב מושצ'יצקי, לא רחוק מבית־הכנסת. בבית זה כלאו הרבה יהודים. מול הבניין העמידו כסאות ושולחן־ערוך במיטב המשקאות. מסביבו ישבו שוטרים ואנשי ס.ס. מדושני־נחת על־יד מכונות־ירייה. בין לגימה ללגימה ירו לתוך הבניין, כדי להשתיק את בכי הילדים ואת זעקות המבוגרים.

בתוך הכלואים היה הרב ראובן חדש, רבה של אולשאן. הוא קרא לא ללכת לשחיטה

כצאן־טיבחה, ופנה לכלואים שיהרסו את התנורים. כל אחד יטול בידו לבנה, אבן, מטיל־ברזל, לפרוץ את הדלתות ולהשתער על הרוצחים. אולם הרב ישראל לונין התנגד לכך באומרו: „אפילו חרב חדה מונחת על צוארו של אדם, אל ימנע עצמו מן הרחמים“.

ראש הוֹנְדֶרמֶרִיה קרא לאהרן קאמניצקי (חבר היודנראט) וציווה עליו לצחצח את מגפיו. אך התכופף קאמניצקי — ירה בו ה־שעף. כאשר ראו הכלואים את מעשה־הרצח הזה, קמה מהומת־מוות והחלו להתפרץ דרך הגג. הרוצחים ירו בבורחים. על־אף הכול הצליחו כמה יהודים להימלט, ביניהם מרדכי מלוט.

את הכלואים החזיקו, ביום של שרב כבד ובצפיפות איומה, משעה חמש בבוקר עד שעה חמש אחר־הצהריים. אחר־כך הוציאו אותם בקבוצות — ילדים לחדר וגברים ונשים לחדר. יהודים אחדים הלכו למוות בטלית ותפילין. את היהודים הובילו במתכוון דרך הרחובות של הנוצרים, כדי שיעלו בני ובנות הערלים על מפלת „שונאיהם“ היהודים. להקה של שקצים ושיקסעס יצאה מן הבתים במפוחיות, ובלהט ניגנו, שרו שירים עליזים ויצאו במחול. הם התאספו סביבנו והתקלסו בנו.

את הלקוחים למוות הובילו לבית של בולאָוּע, על־יד בית־הקברות היהודי. שם הרגו אותם בנשק אוטומטי. אחרי ההריגה שרפו באש את הבית, ויהודי וולוז'ין עלו בלהבה השמימה. באותו יום ניספו עוד יהודים רבים, שנורו בעליות־גג ובמקומות־מחבוא אחרים. כאשר הובילו הרוגים אלה לקבורה — הטילו הגויים על המתים פגרי חתולים, פגרי כלבים ואשפה.

אחרי השחיטה נכנסו הגויים לגיטו עם עגלותיהם ובזזו כל מה שעיניהם ראו. גויה אחת פרשה כפיה אל השמים ובקול חדווה וששון קראה: „מודה אני לך, אלי שבשמים, שטיהרת אותנו מהחלאה היהודית!“! יש לציין, שבעלה היה אדם הגון וישר, והוא התנהג עמנו במידת הרחמים. הוא הצטער מאוד על הגורל המר של היהודים ולבו נשבר בקרבו. כאשר שקעה החמה, יצאנו מן המחסן בכיוון אל ביתנו. התקרבונו לרפת. הדלתות פתוחות היו. שאלנו בלחש: היש מישהו בפנים? שמענו קול: אני כאן! היה זה קולו של גיסי הרשל פרסקי. מייד שמענו גם את קולותיהם של הרשל וצביה לונין. בחסות האפלה יצאנו לכיוון היער שעל־יד וולוז'ין. הלכתי יחד עם נתנאל (סאָנע) לאוויט, גיסי לייבע לאוויט והירש רוגובין. הגענו ליער ומצאנו שם כמה מניינים של יהודים. המקום היה משובש בביצות. עייפים ורעבים היינו. שאלנו איש את רעהו: מאין יבוא עזרנו?

הרעב והצמא הציקו לנו מאוד. החלטנו לצאת לחפש מזון ומים. נחושה הייתה החל־טתנו להתגונן אם נותקף. יצאנו לדרך מחופשים בבגדי־איכרים. צלחנו את הנהר ברוינה והגענו לכפר אחד. נגשנו לבית של איכר שהיה ממכרינו. הוא כיבדנו בלחם, במלח ובגבינה. הגויה ביקשה אותנו שניזהר לנפשותינו, כי בסביבה משוטטים שוטרים, שאתמול הרגו כמה יהודים.

שהינו בכפר ארבעה־עשר יום. כאשר אזל המזון, אמר לנו סאָנע לאוויט, שאין לנו

ברירה אלא לחזור לוולוז'ין. לא קל היה הדבר, כי על הדרכים הופקדו יומם וליל שוטרים ואנשי ס.ס. בכל זאת הגענו בשלום לוולוז'ין. בבית אחד מצאנו את מוטל חייקלין. שאלתי אותו, האם חי משהו מבני-ביתי. הוא ענה לי, כי איכרים מסרו לו שאחי מונה (שמואל) נמצא בזבז'זה. יצאתי לשם ומצאתיו בביתו של איכר. רגלו האחת נפוחה הייתה. אם כי קשה הייתה עליו ההליכה, בכל זאת נתלווה עמי ויחד הגענו לוולוז'ין.

הסל פרסקי

(בני-ברק)

מזוועות ההשמדה של יהודי וולוז'ין

„כל נפש מישראל יש לה אחיזה באות אחת מהתורה
הקדושה“.

(דרשת המהר"ח)

עם כניסתם לוולוז'ין, התנפלו הגרמנים על אלתר שימשילביץ, גיסו של לונין (בעלה של חיה לאה) והרגו אותו. היהודים נצטוו להשאיר את גוויתו ברחוב — למען יראו וישמעו. כמִו־כן הרגו את חיים אליהו פרסקי ושרפו אותו ואת ביתו; תפסו את זלמן קגן מ„אַראַפּצו“ (קראו לו „זלמן שייבעס“) והחלו לענותו. הכריחו אותו לצעוק: „מוות ליהודים!“ אחר־כך הרגו אותו לעיני הנוצרים, כדי שיווכחו שהותרה הרצועה וחיי היהודים הם הפקר.

פעם ראו הרוצחים הגרמניים והשקצים המקומיים את פריידקע, בתו של יהודה אברהם דובינסקי, כשהיא נוטלת בידיה בקבוק חלב מידיה של גויה. בעד ה„חטא“ הזה הובילו אותה למרגלותיה של גבעה. זרקו על פיסגת הגבעה תפוחי־אדמה וציוו עליה לזחול על ארבע ולהביא את תפוחי־האדמה. העינויים האלה נמשכו ללא־הפסק כמה שעות. ידיה ורגליה שתתו דם. כאשר אפסו כוחותיה — שמו קץ לחייה.

לקחו את דבורה (בתה של „אסתר ראשע דבושהס“) ואת נכדת „שמעון דער דזיק“, והוליכו אותן ל„הר של הגלח“. נילוו אליהן שני כלבים. ירו בנערות וערפו את הכלבים. דם בעלי־החיים התערב בדם של בני־אדם. מי שהלך לעולמו בדרך הטבע נחשב כ„בר מזל“. ל„זכות“ זו זכו אסנה (אסנת) חיה פֶּאַרצקי ובנה יוסף; יהודית (בתו של הקצב) וחיה אלישקביץ' (אשת השו"ב).

בגיטו היה נפח בשם יוסף זָאָרין. פעם נכנס לנפתיה שלו שוטר ודרש ממנו כסף. אני גיסי לייבה לאוויט היינו בשעת מעשה. בראותי כי אין איש, לקחתי בידי פטיש כבד, רוצצתי את גולגלתו של השוטר וטמנתי אותו באדמה. הגרמנים חיפשו את השוטר.

אמרנו להם, שהוא ברח לפרטיזנים. הם האמינו לדברינו, הלכו לביתו, הרגו את אשתו ואת בני־משפחתו ושרפום באש.

כפי שכבר סיפר מנדל וולקוביץ' בעדותו, כלאו הגרמנים את היהודים בגיטו. כקומנדנט של הגיטו שימש המורה גליקר. שני שערים היו לגיטו, שהופקדו עליהם שוטרים מזוינים. השערים נפתחו רק כאשר יצאו לעבודה וחזרו ממנה.

ה"יודנראט" הורכב משנים־עשר איש. חבריו היו, בין היתר, גליקר, שניאור קיווילביץ', גצל פרסקי, אליהו מלוט, ישעיהו קגנוביץ', אהרן קאמנצקי, יעקב קובלסקי, ישראל לונין ויעקב (יאני) גארבר. בפסח של שנת תש"ב (1942) באו שליחי הגסטאפו ל"יודנראט" ודרשו לתת להם חמשים יהודים בריאים וחזקים. כאשר נודע בגיטו, שהגרמנים מעוניינים באנשים חזקים בלבד — פרשו את הדבר לרעה וסרבו להתייצב. הגרמנים לא הירפו מדרישתם והכריזו, שאם לא יתייצבו לפניהם האנשים — יוציאו להורג מאה איש. בלית־ברירה נכנעו האנשים לפקודה. אני הייתי בתוך חמשים אלה. סידרו אותנו בשורות של חמישה ונצטוונו לקחת אתנו משורים וגרזנים. הכניסו אותנו לקסרקטין ועבדנו שם עד שעה מאוחרת בלילה. בגמר העבודה סידרו אותנו שוב בשורות של חמשה, ציידו כל אחד מאתנו בכיכר לחם גדול ואמרו לנו לחזור לגיטו. כאשר ראו היהודים שאנו בריאים ושלמים ולא עשו רעה אפילו לאחד מאתנו, ולא עוד אלא כיכרות־לחם בידינו — שמחו שמחה גדולה. יהודים בעלי־בטחון פרשו את הדבר לטובה. המאורעות שארעו אחר־כך לא אימתו, לצערנו, פרוש זה.

מהשחיטה של כ"ג באייר תש"ב (10 במאי 1942) ניצלתי באורח־פלא. כאשר הגיעו היהודים לביתו של בולאווע, החלו להכניס אותם פנימה קבוצות־קבוצות והשכיבו אותם כשפניהם למטה. כאשר התקרבו הרוצחים לשורה בה עמדתי, ציווה קושקע מ"אראפצור" לאנשים שעמדו בשורה, שימלאו את כיסיהם בחול. אך התקרבנו לפתח הבית — זרינו חול בעיני הגרמנים ופרצנו בצעקה: הורא! עיני הגרמנים סנוורו. ניצלנו את שעת־הכושר ונמלטנו.

כאשר התרחקנו כדי קילומטר מגיא־ההריגה, ראינו שהבית עולה בלהבות. הבינונו מזה שיקרינו אינם עוד. ברחתי לגיטו וזבז'ה ומשם לגיטו של קראסנה. כעבור זמן קצר נמלטתי מהגיטו של קראסנה וחזרתי לוולוז'ין. מצאתי מחסה בבית הוויט גלבוביץ'. אף על פי שהוא ובני־ביתו היו שרויים ברעב, בכל זאת סיפקו לי מזונות, מדי יום ביומו. גלבוביץ' סיפר לי, שאסתר אחותי ושני ילדיה הסתתרו במרתף שבביתנו, אולם הגרמנים גילו אותה והרגו אותה ואת ילדיה. לגיסתי באשקע (אשת אחי) היו תאומים. נכנסו הגרמנים לבית והרגו אותם בשנתם. לייזער גולובנצ'יץ' התגורר בגיטו בביתו של יאנקע ביעלאַגוביץ'. כאשר החלו להוביל את היהודים לשחיטה, הצליח לייזער להימלט מגזר־הדין והסתתר, יחד עם ביילה, כמה ימים בבור. אחרי השחיטה הראה יאנקע לגרמנים את מקום המחבוא. לייזער הצליח להימלט. אולם על־יד הגשר ירה בו שוטר והמיתו את ביילה, פרומהלה ונחומקה הרגו הגרמנים בבור.

די גרויסע שחיטה

היינט מיט 27 יאהר צוריק.
ס'איז שוין מעהר פון אַ פערטל יאָרהונדערט פאַרביי.
אַבער ביי מיר איז די ווונד פריש און ניין,
ווייל כ'בין געווען דערביי.

ס'איז מיר טיף איינגעקריצט אין מיין זכרון,
ווייל מיר האָבן אין דעם טרויער טאָג,
אונזערע טייערע וואָלאָזשינער יידן פאַרלאָרן.

דאָס האַרץ וויינט, פון די אויגן גיסן זיך טרערן,
דאָס וועט קיינמאָל נישט פאַרגעסן ווערן.

כ'געדענק דעם טאָג, די שעה.
ס'איז געווען זונטיק 5.00 פרימאָרגן,
דער 10-טער מאי, יאָר 1942
ה' אלפים, כ"ג באייר תש"ב, לבריאַת העולם.

כ'הער די טריט פון די נאַצישע שטיוול.
די מערדער שרייען: *Juden heraus!*
די געטאָ גערינגלט מיט שטעכלדראָט
מישיסט, מ'הרגעט.

די יידן לויפן הין און צוריק,
אין די גאַסן, אין די הויפן — שוין נישטאָ וווּ צו לויפן,
פאַרזייט זענען די גאַסן מיט פאַרווונדעטע און טויטע.
דער מלאך המות אין פולן ברען: ער זייט שנעל דעם טויט.

שפעטער אַביסל געקליבן צוזאַמען,
קינדער, ברידער, שוועסטער, טאטע און מאַמע,
צעקילט, צעביילט, צעביסן,
די הויט פון די ביינער אָפּגעריסן,
און אין די סאָוועטישע קוזניע אַריין.

אויפן טישל פון די מערדער שטייט בראַנפן מיט ווייג,
מ'פרעסט, מ'טרינקט, מ'שיכורט,
און שיסן אין קוזניע אַריין
פון אַלע זייטן, פון דאָרט און פון דאָנען.
ס'גיסט, ס'שפּריצט דאָס בלוט פון די יידן
ווי פון פאַנטאַנען.

אין קוזניע אַ גערידער,
ס'שפּאַרן זיך צוויי ברידער,
דער אַלשאַנער רב, הרב ראובן חדש,
מיט דעם וואָלאַזשינער רב, ר' ישראל לונין.

הרב ראובן חדש מיט דער פאַרווונדעטער האַנט,
שטייט אָנגעשפּאַרט נעבן דער וואַנט,
ס'גיסט זיך פון אים דאָס בלוט,
ס'איז נישטאַ, אַפילו, מיט וואָס צו פאַרבינדן
און מאַכן אַ באַנדאַזש.

הרב ראובן חדש זאָגט: מ'דאַרף אָנפאַלן אויף די מערדער,
צונעמען דאָס געווער, צוהרגענען זיי און אַנטלויפן.
אַבער ר' ישראל לונין זאָגט: ניין!
מיר זענען צעשלאָגן, צעפייניקט, מיר האָבן קיין כוח,
מיר זענען שוואַך און קליין.
דו וועסט דערברענגען, אַז מ'וועט אונז אַלעמען אומברענגען.

ענטפערט הרב חדש: דו זעהסט דאָך אַליין,
אַז זיי ווילן אונז אַלעמען פאַרניכטן.

ביידנס כוונה איז געווען די זעלבע:
זיי האָבן אונז געוואָלט ראַטעווען.

די רעשטלעך פון קוזניע געקליבן צוזאַמען,
מיט די יידן פון די מלינעס און גריבער געטריבן פון דאָנען —
צום שייטער!

די זיידעס און טאטעס אין טלית און תפילין,
די מאמעס מיט די קינדערלעך פון די וויגן אויף די הענט.

די רוצחים, די מערדער, כאפן די קינדערלעך פון די מאמעס הענט
און מיט די פיסלעך און הענטלעך געקלאפט אין די ווענט.

די מאמעס שרייען און וויינען: גיט אונז די קינדערלעך צוריק!
מיר קענען אן זיי נישט לעבן!

די מערדער שפאטן און לאכן.

אוועקגעפירט די קדושים־הרוגים,
צעקיילט, צעביילט, ווער אן פיס, ווער אן הענט
און אלעמען אויף אש פארברענט.

ווער קען אונז טרייסטן, ווער קען אונז בארוהיקן.
נאָר דאָס מוזן מיר געדענקן לדורי־דורות:
זכור את אשר עשה לנו עמלק הגרמני־הנאצי.

פנינה חייט (פוטשניק)
(חולון)

מה שעיני ראו...

„ומהראוי להוריד עליהם דמעה כנחל שוטף מאין הפוֹ-
נות, על חללי בני־ישראל ועל עם ה'“.

(דרשת המהרי"ח)

הגרמנים לא נתקלו בשום התנגדות, בשעת כניסתם לוולוז'ין, משום שהסובייטים
פינו את העיר בעוד מועד. לא רחוק מביתנו צנחו גרמנים. אחריהם בא חיל־שריון,
שהרעיש את העיר. אווירונים הטילו פצצות־תבערה ופרצו דליקות.
מייד הוטלה עלינו הגזירה של עבודת־כפייה. היודנראט היה ממונה על ביצוע
גזירה זו. מקומות־העבודה העיקריים היו המינסרה וטחנת־הקמח של רפפורט ופולאק.
הנשים עבדו בעבודות־נקיון בדירות של הגיסטאפו. הלכנו לעבודה בחבורה, מצוידים
ברשיון מיוחד. בשעת העבודה דשו את בשרנו בפרגולים.

אחר־כך הוצא הצו, שחייב כל יהודי לענוד על השרוול את הטלאי הצהוב. במשך הזמן הוחלף הטלאי הזה ב"מגן דוד" צהוב, בו הודפסה האות [(Jude)]. נאסרה עלינו ההליכה על המדריכה. הוצא גם צו־ריתוק, שריתק את היהודים למקומות מגוריהם.

עם כליאת היהודים בגיטו — הלכו וגברו העינויים. כעבור חודשיים, בערך, לשבתנו בגיטו, הביאו אלינו במפתיע את היהודים של גיטו אולשאן עם רבם, הרב ראובן חדש. עם בואם גדלה מאוד הצפיפות וגם מקורות המזון דללו. חיפשנו דרכים שונות, כיצד להכניס אוכל ליהודים הרעבים בגיטו, אם כי הדבר היה כרוך בסכנת נפשות.

מזמן לזמן ערכו הרוצחים התנפלויות על הגיטו. בליל "כל נדרי" הופיעו אנשי הגסטאפו בביתנו ודרשו מאתנו כסף וחפצים יקרי־ערך. דרישה זו היתה מלווה במכות אכזריות. מביתנו הלכו אל משפחת ווייסבורד ואל משפחת ברודנה.

עבדתי עם חברתי בתיה רוגובין. פעם הלכנו לאורך השדרה. התנפלו עלינו שוטרים פולניים ואנשי גסטאפו, והצליפו עלינו בפרגולים. מאפה של בתיה ניגר דם רב. פניה התנפחו מן המכות.

ביום ז' בחשוון תש"ב (28 באוקטובר 1941) הופיעו בגיטו אנשי הגסטאפו ודרשו מן היודנראט שיכנס את כל היהודים בכביש הראשי של הגיטו. השוטרים היהודיים עברו מבית לבית וביקשו את היהודים למלא את הפקודה. היות ועבדתי במשטרה — הייתי פטורה מחובת ההתייצבות. מבין המתקהלים בחרו כמאתיים איש, בתוכם את יעקב (יאני) גאָרבר, ראש היודנראט, ואת השוטרים היהודיים. ידוע היה לנו, שיום קודם לכן חפרו בורות. את הלקוחים למוות סגרו בקסרקטין והוציאו אותם להורג בקבוצות של עשרה. היהודים תמהו ושאלו את הרוצחים: למה לא מוציאים את כולם בבת־אחת? הללו השיבו ברוב תמימות, שהם לוקחים מן היהודים את חפציהם. מכיוון שהם מצוים על "רישום מדויק", לכן מתנהלת ה"פעולה" באיטיות.

צביה לונגין, חברתי לספסל הלימודים, היתה, אף היא, בין הלקוחים למוות. היא נשארה בחיים הודות ל"דיוק" הגרמני. הם עבדו לפי "מיכסה", ומכיוון שצביה היתה מעל ל"מיכסה" — החזירו אותה לגיטו.

אחרי אַקציה זו צומצם השטח של הגיטו. שניאור קיוויליביץ' נבחר כיושב־ראש של היודנראט. הגיעו אלינו שמועות מדאיגות, שהגרמנים מכינים טבח חדש. במסירת ידיעה זו מילאה תפקיד חשוב רבקה דראטוויצקי, שבעלה הנוצרי היה אוהב־ישראל. הוא היה יוצא ונכנס אצל הגרמנים וידע את מזימותיהם. הודות למידע (אינפורמציה) שלו ניצלו רבים.

ביום א', כ"ג באייר תש"ב (10 במאי 1942) הופיע בביתנו, בבוקר השכם, שניאור קיוויליביץ' והודיע לנו שהמצב חמור מאוד. הגיטו מוקף ויש להסתתר מיד במחבואים. הגרמנים הטילו מצור על הגיטו. הם חיפשו יהודים גם במקומות־סתר והאזינו לכל רחש ולחש. במרתף אחד גילו אשה מאולשאן. הבטיחו לה, שאם תגלה את מקומות־המחבוא

של היהודים — ישאירו אותה בחיים. אולם היא דחתה בשאט־נפש הצעה משפילה זו, ומתה מות־קדושים.

הסכנה ארבה לנו על כל צעד ושעל. אני, אחי יהודה יוסף, אשר פרסקי ובנו, החלטנו לברוח מן הגיטו. עלייד הגיטו זרם הנהר. צלחנו אותו, תחת מטר של יריות, והמשכנו לרוץ. הסתתרנו בחורשה. הגויים זלקו אחרינו ושמענו את קולותיהם. הלכתי לגיטו של הורדוק; אחי — ללבדוה ואשר פרסקי ובנו — לזבז'ה. בבואי לשם מצאתי את היהודים נרעשים ונפחדים. הם קיבלו ידיעה שבוולוז'ין התקיימה שחיטה.

בגיטו של הורדוק שהיתי ימים מספר. הגיעו אלי שמעות מעודדות, שמקימים מחדש את הגיטו בוולוז'ין. הגרמנים הבטיחו לשרידי היהודים, שלא יגעו בהם לרעה. נאחזתי בהבטחת־שווא זו והחלטתי לחזור לוולוז'ין. לבדי יצאתי לדרך והגעתי בשלום. ראיתי שהגיטו צומצם בהרבה, משום שמעטים נשארו בחיים. עבדתי ב"צעך" של נגרים. מנהל־העבודה היה הפולני יז'רסקי. יחד אתי עבדו כמה בנות יהודיות, ביניהן מרים קגן ורחל ממיז'ייקי.

פעם לפני שובנו לגיטו, ראינו שהגרמנים מקיפים את הגיטו. היהודים פרצו את השער והחלו לברוח. בראותנו זוועה זו, תלשנו מעלינו את ה"מגן דוד" וחפשנו מקום של הצלה. הגרמנים ירו עלינו ונהרגו עשר בנות. אני ומרים קגן בלבד הצלחנו להגיע לשדה והסתתרנו בין השבלים. בלילה יצאנו לכיוון הכפר מיז'ייקי.

לאחר נדודים וטלטולים מרובים הגענו לכפר קאלדיקי. נכנסנו לבית אחד וביקשנו רחמים מן הגוי, שיתן לנו פת־לחם, כי היינו נפוחות מרעב. היתה זו משפחת אביונים. בכל־זאת האכילה אותנו לשובע. שרכנו דרכנו בכפר והתקרבנו לבית אחד. אמרתי למרים, הרי ממילא אנו אבודות ואין לנו מה להפסיד — הבה ונדפוק על הדלת, ויקרה אשר יקרה. יצא גוי. הוא הכניס אותנו לאסם וסגר אותנו.

כעבור שעותיים של דפיקות־לב חזקות וציפייה מורטת עצבים — נכנס אלינו הגוי והזמין אותנו לביתו. בכל הבית היה חדר אחד בלבד ובו שתי מיטות גדולות, שולחן שבור ותנור. כאן התגורר חסיד אומות העולם, איבן קובלסקי עם אשתו, שלוש בנותיו ושני בניה. משפחת אביונים זו קיבלה אותנו במאור־פנים ובחמימות בלתי־רגילה. כאשר ראו את מראנו העלוב, נתנו כולם את קולם בבכי מר. חיממנו את אברי־גופנו הקפואים ואכלנו תבשיל חם. לאחר מכן החזיר אותנו קובלסקי לאסם וצייד אותנו בשמיכה חמה. היה זה במוצאי־שבת, ה' בכסלו תש"ג (14 בנובמבר 1942). בבוקר הגישה לנו אוכל אחת הבנות של קובלסקי.

שבענו וגם הותרנו קצת אוכל לדרך, כי בטוחות היינו שקובלסקי יגרש אותנו. בצהריים הוא נכנס אלינו. בראותו את שיירי המזון — שאל אותנו לטעמו של דבר. ענינו לו: בטוחות אנו שלא תרצה להסתיר אצלך נערות יהודיות, כי בזה אתה מסכן את חייך. לכן החלטנו להמשיך בדרכנו. קובלסקי נעלב מתשובתנו ואמר לנו: "ילדות חביבות,

אני ובני־משפחתי החלטנו להשאיר אתכן אצלנו. גורלכן — גורלנו וביתנו — ביתכן. החורף השתולל בכל עוזו. באסם שרר קור עז. קובלסקי, האיש הטוב המיטיב, הכניס אותנו אל ביתו והסתיר אותנו על התנור, ששררו בו חום ומחנק. כדי „לשאוף אויר“, היה קובלסקי מוריד אותנו לכמה שעות למרתף של תפוחי־אדמה. גם ילדיו דאגו לנו מאוד. בשעת סכנה היו מאותתים אלינו בסימנים מיוחדים.

פעם אחת הקיפו הגרמנים את הכפר קראַזַיִנה, שהיה מרוחק מאתנו כארבע־מאות מטר. הם כינסו את כל התושבים באסם, שפכו עליו נפט ושרפו אותו ואת הכלואים שבתוכו. הסתבר, שעל־יד הכפר הזה שמו הפרטיזנים מארב לגרמנים והרגו אחדים מהם. הפרטיזאנים נסוגו דרך כפר קראַזַיִנה. לכן באו תושבי הכפר על „עונשם“. אם כי קובלסקי ידע, שגם הוא צפוי אלי גורל מר כזה — בכל זאת לא הפקיר אותנו. להיפך, כאב טוב ורחום הרגיע אותנו.

אולם היתה לי נבואת־הלב, שסכנה היא להשאר בבית הזה. פרטיזאנים פעלו בסביבה, ומדי פעם פרצו קרבות בינם ובין הגרמנים. קובלסקי ואשתו התחננו אלינו, שלא נעזוב את ביתם. בכל זאת החלטנו לצאת לדרך. קובלסקי, שדאג לחיינו, סייר בכמה כפרים, כדי לגלות עקבות של פרטיזאנים. ואמנם, הוא הביא אותנו אליהם.

איבן קובלסקי, אשתו, בתו ובנו

אולם הללו גילו אלינו יחס עוין, משום שחשדו בנו, שבאנו בשליחות חיל-המודיעין הגרמני. הם ערכו משפט־שדה מהיר ודנו איתנו למוות. כאשר פסק־הדין עמד להתבצע, התקרב אלינו פרטיזאן מכפר קראַזַיִנה. הוא שאל אותנו, מי אנחנו ומאין באנו. כאשר אמרתי לו את שמי, הודיע לי שאחי יהודה יוסף נמצא בקבוצה של פרטיזאנים. הפרטיזאן הודיע למפקד, שאני אחותו של פרטיזאן רב־פעלים, וכך נקרע רוע גזר־הדין. הפרטיזאנים העבירו אותי ואת מריאַשה קגן לבאַקשט, שם היה ריכוז גדול של פרטיזאנים. אחי לקח אותי לאוטריאד של לידיאַייב, שנמצא בערבות של נאַליבוק. כעבור ימים אחדים הקיפו הגרמנים את כל השטח. הסתתרנו בבורות ובמקומות־סתר אחרים. כאשר הגרמנים עזבו את השטח, התרכזנו במקום נידח בערבת נאַליבוק. הקימונו מחנה של חורף. שם ישבנו עד שיחרורה של וולוז'ין.

אחרי השחרור חזרנו העירה. מיד יצאתי לבקר אצל קובלסקי. הקשרים בינינו נתהדקו שוב. מדי יום ביומו ביקר אצלי. בתו ובנו שעבדו בוולוז'ין, התגוררו אצלי. בשנת תש"ה (1945) עזבתי את וולוז'ין ועברתי לפולין. בשנת תש"ז (1947) עליתי לארץ. כל הזמן כתבתי מכתבים לקובלסקי, אבל לא קיבלתי ממנו תשובה. בשנת תשכ"ו (1966) קיבלתי את כתובתו. התברר, שהוא ובני־ביתו מתגוררים באוראָל. מיד שלחתי לו חבילה של בגדים. הוא אישר בתודה ובהתלהבות את קבלת החבילה. מאז אני עומדת אתו בקשר מכתבים הדוק ומוסיפה לשלוח לו ולבני־ביתו דורות, כאות־תודה על שהציל אותי ממוות.

פרומה ליפשיץ (גפנוביץ')
(ארצות־הברית)

דפים מן השואה של וולוז'ין

לפני כניסת הסובייטים, ניהלתי באיבניץ הסמוכה לוולוז'ין, בית־ספר דתי "חורב". לאחר שנכנסו הסובייטים חזרתי לוולוז'ין, בה התגוררתי עם בעלי יעקב ליפשיץ משנת תרצ"א (1931), כדי להורות בבית־הספר העברי, שהפך לבית־ספר באידיש, כביכול, לפי "דרישת" ההורים באסיפה כללית.

בשנת 1940/41 הפך בית־ספר זה לבית־ספר רוסי מספר 1; בית־הספר הפולני — לבית־ספר ביילורוסי והגמנסיה הפולנית — לגמנסיה רוסית. בבית־הספר היהודי נשארו כל התלמידים שלמדו בו קודם. גם המורים הקודמים המשיכו בעבודתם, ביניהם רחל קיווילביץ, רחל לאַפ, אברהם יפה ושלמה בייקאַלסקי. נוספו עליהם כמה מורים מרוסיה

ומנהלת קומוניסטית, יהודיה בשם שרה אַזבל (נח פרסקי פרש מן ההוראה, משום שסרב להורות תחת המישטר הקומוניסטי).

למורים היהודיים התייחסו באי־אימון. העסיקו אותם מתוך אינ־ברירה, הן משום רמתם הפדגוגית הגבוהה והן מחמת המחסור במורים. נוסד גם סמינר למורים, בו הורה יעקב מתמטיקה ופיסיקה.

אוכל לא היה חסר לנו. בנוסף על המלאי שכל אחד הכין לפני כניסת הסובייטים ולאחר כניסתם, ניתן היה להשיג הכול ב"שוק השחור". מצוקתנו היתה, בעיקר, מצוקה רוחנית. פחדנו להוציא הגה בין כתלי בית־הספר. אילצו אותנו לנהל תעמולה זרה לרוחנו, זרה לרוח הציונית ולשפה העברית שעליהן חונכנו. זכורה לי חגיגה לכבוד ראש־השנה האזרחית. התאספנו בביתם של שניאור ורחל קיווילביץ, כביכול, כדי לחגוג את בואה של השנה החדשה; אולם מתוך הרגל של שנים בקעו מפיותינו שירת "התקוה" ושירים עבריים אחרים.

כל אחד מאתנו הכין שקים, כדי שבבוא הנ.ק.ו.ד. להגלות אותנו לסיביר — יהא סיפק בידינו להטיל לתוכם בחיפזון מטלטלים הכרחיים. היינו רשומים ב"רשימה השחורה" שנועדה להגלייה. את המישלוחים ביצעו לפי תור. קודם הגלו את בעלי בתי־החרושת (הלשינו עליהם שהם עזרו לפולנים).

את בנותי חיהלה ושושנהלה שנולדו בוולוז'ין שלחתי לחופשת־קיץ להורי בראדוש־קביץ, ואני ובעלי התכוננו לבחינות־כניסה לאוניברסיטה, שהסובייטים ייסדו בגרודנה — אני לשפות ובעלי — למתמטיקה ופיסיקה. אולם תוכניותינו היו לאכזב, כי הגרמנים התנפלו על הסובייטים. עם פלישתם לשטחה של רוסיה, החלה בריחה מבוהלת, ברכב וברגל, של האזרחים הסובייטיים משטחי פולין שהיו כבושים בידי הסובייטים.

התגוררנו אצל לייבע ברמן. השארנו הכול בבית. לקחנו אתנו שני תיקים בלבד ובהם הדיפלומות ואישורים של משרד המפקחים של בתי־הספר וקצת קמח וסוכר בשביל בנותינו. ברחנו ברגל לראדושקביץ. הלכנו כל הלילה. בעלי הגיע לאפיסת הכוחות והוא נשאר על־יד העיירה. נכנסתי לבדי לעיירה ופגשתי את אבי. אחותי, אחי ובנותי ברחו לכפר אודראַנקה שבימים כתיקונם שימש כבית־הבראה. העיירה הוצפה בנחשול של פליטים מליטא ומפולין. היא היתה אחוזת־להבות. הצלחתי להוציא מביתנו הבורע קצת בגדים.

בינתיים התאושש בעלי והגיע לראדושקביץ. הלכנו יחד לאודראַנקה לבני־משפחתי. בדרך פגשנו הרבה צנחנים גרמניים, אולם הם לא פגעו בנו לרעה. חזרנו עם משפחתי לראדושקביץ שברובה כבר הפכה לתל־חרבות. החלטנו לעבור להורדוק, שם התגוררה חיינה, אחותי הבכירה.

כפי שסיפרתי, יצאנו לדרך בידיים ריקות. כדי להשיג אוכל זקוקים היינו לבגדים, ששימשו כשער־חליפין למזון. נוצרי אחד הסכים לנסוע אתי לגיטו של וולוז'ין, בתנאי

שאלם לו עבור טירחתו בשוה"כסף — ברהיטים, בבגדים ובחפצים אחרים. שכבתי בתוך עגלה, מחופשת בבגדיה של גויה (משל בעלי מוביל אותי לבית-חולים בוולוז'ין) והגעתי בשלום לכפר מיז'ייקי. נכנסתי ליהודיה שנישאה לגוי, כדי לקבל ממנה הוראות כיצד מגיעים לוולוז'ין ובאיזו דרך עלי להיכנס לגיטו, שהופקדה עליו שמירה מעולה. בהתאם להדרכתה נכנסתי לפנחס הנפה, שהנפחיה שלו עמדה מחוץ לגיטו. בעצתו הטובה הצלחתי להתגנב לגיטו, מבלי שאיש הרגיש בכך.

המשפחה של דודתי (משפחת ברקוביץ') התגוררה בבית של כלתם סוניה דובינסקי, אשתו של יעקב בנם. בראותם אותי הוכו בתדהמה, משום שנפוצה שמעיה שהרגו אותי ואת בעלי. לקחתי בחיפזון מה שניתן היה לקחת ועזבתי את הגיטו. מוכרח הייתי לחזור להורדוק טרם שיחשיך. המיטען שהבאתי עמי היה קטן. קיבלתי תמורתו לחם ותפוחי-אדמה. ניצלנו גם את הקליפות של תפוחי-האדמה וטיגנו מהן "קציצות".

החורף מישמש ובא והיה עלי לדאוג לבגדים חמים לבני-משפחתי. הנוצרי שהביאני לגיטו הציע גם הפעם את שירותו. אולם הוא העדיף לנסוע בגפה, מחמת הסכנה לנסוע עם יהודיה, אפילו, כשהיא מחופשת לגויה. הוא נכנס לגיטו והוציא כמה חפצים. השוטר רים רדפו אחריו, אולם הוא הצליח להימלט מידיהם.

הגיעה אלינו שארית הפליטה של מולדצ'נה ושל וולוז'ין. הגרמנים לא חיסלו מייד את הגיטאות. בקראסנה, שהיתה צומת של מסילות ברזל מפולין לרוסיה, והגרמנים היו זקוקים לידיים עובדות — גייסו את יהודי הגיטו לעבודה. בקראסנה היה גם מחנה ריכוז קטן, שהיהודים הכלואים בו עבדו למען "טוד-אורגאניזאציון" (פלוגת חיילים וקצינים גרמניים שמתפקידה היה לפקח על בניית גשרים וסלילת פסי-רכבת) בתיקון כבישים ומסילות-ברזל. לכאן נשלחו יהודים מוולוז'ין, מלידא, ממיר, מנובוגרודק, מהורדוק וממקומות אחרים. מהורדוק נשלחו כמה קבוצות של יהודים, בתוכן בעלי. נפרדתי ממנו במלים אלו: "גורלי וגורל בנותינו כבר נחתם, אבל אתה תישאר בחיים בזכות היותך יהודי יעיל" (כך האמינו היהודים לתומם).

מדי יום ראשון הירשו לכמה עובדים מהורדוק לבוא ולהצטייד במזון. בזה האופן שלחנו אוכל גם מוולוז'ין עבור הוולוז'ינאים שבמחנה. בתי (בת שש) חלתה במחלת הצפדינה (צינגה). מחלת חניכיים קשה. מר ראצקין, יושב-ראש היודנראט, שעם משפחתי התגוררתי בחדר אחד בגיטו, ריחם עלי ושלח "מספר" אחר במקום בעלי (כל עובד נחשב למספר, ולא לבן-אדם). הוא בא אצלי בשבת וביום ראשון היה עליו לחזור. אבל הסוף המר הגיע באותה שבת, כ"ו בתמוז תש"ב (11 ביולי 1942). הגיטו הוקף כל הלילה על-ידי הגרמנים. היהודים לא חשו בסכנה הממשמשת ובאה, וישנו את שנתם האחרונה שנת ישרים.

בבוקר השכם נכנסו אנשי הגסטאפו בליווי שוטרים, כדי להוציא את היהודים מבתי-הם. בביתנו התגוררו חמש נפשות. היו בו שלושה מחבואים. המחבוא, בו הסתתרתי עם

בנותי, נחשף אחרי האקציה עלידי השוטרים המקומיים. מר ראצקין, שהיה אדם מבוגר לא יכול היה לשאת את המחנק שבמחבוא ואנוס היה לעזוב. זה גרם לחשיפת כל המסתר תתרים בו. ירו בבעלי והרגוהו. הרוצחים כינסו את היהודים למיגרש וערכו סלקציה (מיון). את המוכשרים לעבודה העבירו לקראסנה, ואילו זקנים, נכים וילדים שלחו למוות. בין הלקוחים למוות היתה גם פרומה, אמה של צביה צארט. הגרמנים היכוה עד זוב דם, כי בקושי עמדה על רגליה ולא יכלה ללכת. את כולם כינסו בגורן שמאחורי העיירה וירו בהם.

כפי שהזכרתי לעיל היו בקראסנה גיטו ומחנה ריכוז. חיינה, אחותי הבכירה. עם גיסה ובנה הבכור גרו במחנה, ואני עם אחותי הצעירה — בגיטו. פגשתי שם וולוז'ינאים; ביניהם את יוסף טבחוביץ' (שימש כמנהל־עבודה) עם אשתו ביילקה (לבית שאקער). בחלקם התגוררו הוולוז'ינאים בגורן. את צביה צארט לקחתי אלי על האיצטבה (נאצ'רע). עליה הצטופפתי עם אחותי. לא היתה אפשרות כלשהי לשמור על תנאי תברואה מיני־מליים — לכן פרצה מגיפה של טיפוס בהרות. אותי, את אחותי ואת צביה אישפזו בבית־חולים, שפתחו באחד הבתים שמחוץ לגיטו. „זכינו“ לביקורו של רופא, איש הגסטאפו, שבתנפת מקלו קבע שפלוני ואלמוני כבר ראוי להישלח ל„בית־המרחץ“. הייתי תשושה מאוד מת־תזונה. אבי סיכן את חייו, בעשותו את דרכו בשדות מן המחנה לגיטו, כדי להביא לי קצת גרגירים, לחסן בהם קמעה את גופי הדועך. הובילו אותנו ל„בית־המרחץ“. הגרמנים הסתכלו בגופינו המצומקים, אולם איכשהו החזקנו מעמד וגורלנו לא נחרץ. מדי פעם בפעם ביקר בגיטו קצין של הגסטאפו, הוא לא היה עוזב את המקום, טרם שראה דם של יהודי. באחד הביקורים נודמן לו יהודי שהחזירו אותו לבית־החולים. כאשר ראה שיהודי זה כבר לא יצלח למאומה — ירה בו. אם זכרוני נאמן לי — נורה למוות יוסף מורדכוביץ' באחד הביקורים הללו.

הודות ל„מעמד מיוחד“ שזכיתי לו בגיטו של קראסנה ופטורה הייתי מן העבודה, הקדשתי את זמני הפנוי לחפש אוכל לרעבים. עוז רוחי עמד לי לצאת מן הגיטו, ללא מורא ופחד. בפעם הראשונה יצאתי עם גיסי ועם אסתר רוגובין מהורודוק (היא ואחיה חיים בישראל). הגענו לכפר, אספנו כמה כיכרות לחם וחזרנו בשלום. גם בפעם השנייה יצאנו שלשתינו. באותו ערב ניתקלה קבוצה של פרטיזאנים בחולייה של שוטרים, ופרץ קרב ביניהם. בקרב ההוא נהרגו כל השוטרים, פרט לאחד שנפצע ועלה בידו להגיע לכפר. אם כי לגיסי היו נהירין כל השבילים, בכל זאת תעינו והגענו לחורשה. ראינו מרחוק אנשי־מישמר, שהיו לבושים בבגדים של השוטרים שנהרגו. לא הבחנו בסרט האדום שעל שרווליהם, וחשבנו שזה מישמר של גרמנים. להפתעתנו הנעימה היתה זו קבוצה של פרטיזאנים. הם ביקשו אותנו שנישאר במקום, אולם אנו העדפנו לחזור לגיטו. סיפרתי לאנשי וולוז'ין, שבסביבה ישנן פלוגות של פרטיזאנים, שמוכנות לצרף אליהן יהודים. חיפשנו דרכים כיצד לרכוש נשק, שכן בלעדיו אי־אפשר היה להתקבל לפרטיזאנים.

במסירות־נפש בלתי־רגילה הוציאו רבים חלקי נשק מבית־הנשק והחביאו אותם במקומות סתר וחיכו לשעת האפס — שעת הבריחה לפרטיזאנים.

באחד הלילות החליטו הוולוז'ינאים לתצות את פסי־הרכבת ולהצטרף לפרטיזאנים. עוד קודם לכן עזבו את המחנה הרשל לוגין וחיים פרסקי (בנו של גיסן). מחלת־הטיפוס שהתישה את כוחותי מנעה בעדי מלהצטרף אליהם. אולם אך התאוששתי קמעה החלטנו — אני, גיסי, ועוד כמה יהודים — להימלט ולחפש מגע עם הפרטיזאנים. לא קל היה להוציא את שני רובי־הצייד שהחבאתי על־ידי המחנה. בחרוף־נפש הגעתי מן הגיטו אל המחנה ועזרתי לשלושה גברים לעזוב את המחנה בלילה עם כלי־הנשק בידיהם. הם הגיעו בשלום לכפר סמוך ומיד הודיעו על־ידי איכר על שלומם. מבלי לאבד זמן, עזבתי למחרת, עם גמר העבודה, את המחנה עם עוד שני יהודים. הלכנו עם הנוצרים שאף הם עבדו אצל הגרמנים — בשכר. הצטיידנו בכלי־עבודה שונים, כאילו, אנו חוזרים מן העבודה יחד עם הנוצרים. פתאום נשמעו יריות. חשבנו שהן מכוונות אלינו. אולם התברר שהגרמנים ירו בשבויים סובייטיים שנמלטו ליערות.

בשעת היריות התקרבו למיגררת של איכר. הוא העלה אותנו עליה, הוציא אותנו מכלל סכנה ונתן לנו הוראות כיצד להגיע לפרטיזאנים. הגענו לכפר ושם פגשנו את שלושת היהודים שיצאו קודם־לכן. עברו עשרה ימים ופרטיזאנים לא ניראו באופן. הגיעה ידיעה שבמידף אחר פרטיזאנים, עומדים הגרמנים להגיע לכפר. ברחנו לחורשה סמוכה וחכינו שם עד הערב. בלילה יצאנו משם והגענו לכפר אחר, אבל גם שם לא פגשנו פרטיזאנים. סוף־סוף הצלחנו להגיע אליהם. כבר היו לנו סוס, קצת בגדים, קצת נשק וקצת מזון. זה הקל על הצטרפותנו לפרטיזאנים. הם הביאו אותנו לכפר שהיה מלא פרטיזאנים, בתוכם פלוגת "נקם ושילם", שמגמתה היתה לעבור לצד מינסק. ערב לפני בואנו ניהלו קרב קשה עם גרמנים. הם היו דרוכים מאוד, משום שחששו למיתקפה חדשה של הגרמנים.

מסביב ליער עמד מישמר חזק של פרטיזאנים. הם סירבו לקבלנו וציוו עלינו לעזוב את המקום. הודות להשתדלותו של אליעזר רוגובין ששימש כסייר — נעתרו לקבלנו. ביער פגשנו כמה וולוז'ינאים, ביניהם את פייגלה פרסקי, הרשל רוגובין וישעיהו ליברמן. כולם השתדלו למעננו, אם כי הדבר עלה להם במאמצים גדולים.

בערב הגיעה גם פאשע (פסיה), אשתו של שמחה פרסקי, שעבדה כנוצריה בכפר סמוך. מאתנו ומכמה שבויים סובייטיים הורכבה קבוצה חדשה, שנקראה על־שם המפקד סטאריצקי. הבריגדה נקראה על־שמו של צ'קאלוב. כעבור חדשים אחדים הועברתי מן הקבוצה של סטאריצקי לבית מלאכה לתיקון נשק. שם עבדתי עד השחרור ביולי 1944. מדי פעם התנהלו קרבות בין הפרטיזאנים ובין הגרמנים. התקפת הגרמנים הקשה ביותר על הפרטיזאנים היתה ביולי 1943. אז כבר היו פלוגות גדולות של פרטיזאנים, שהגרמנים ספגו מהן מהלומות כבדות. לשם מלחמה בפרטיזאנים אירגנו הגרמנים את הוולאסובצים,

צבא של חוליגאנים על-שם מפקדם וולאסוב — בוגד רוסי. בצבא זה היו רוסים, ביילור-רוסים, ליטאים, אוקראינים, קוזאקים ורוצחים אחרים. ראשית מעשיהם היתה לחסל את הכפרים הסמוכים ליערות. גורל האיכרים של הכפרים ההם לא היה שונה מגורלם של היהודים. רבים מהם ברחו ליערות. הגרמנים המטירו אש כבדה על הפרטיזאנים כדי להשי-מידם. הפרטיזאנים נאלצו להתפזר ושוטטו ממקום למקום. אני, גיסי, פסיה פוטאשניק וקופל קגן הצלחנו — ממש לעיני הגרמנים — להגיע למיקלט על-יד מחנה סטרוצקי. התחבאנו בו. שיחק לנו המזל והישגנו קצת קמח, קצת אפונה, כלים ובגדים. מים סחטנו מן הבוץ שבקרבת המיקלט. ערבבנו אותם בקמח ואכלנו „מאכל מלכים“.

האזכרה במחנה היינרינג

מדי יום ביומו צפויים היינו אלי התקפה גדולה של חיילי וולאסוב. אולם, לאושרנו, הם התקיפו בחזית ולא בעורף וחסלו הרבה קבוצות של פרטיזאנים בסביבות העיר סמולנסק. הגיעה שעת ההתקפה הגדולה של הסוביטים. הגרמנים נמלטו ליערות והם נפלו בדינו. אולם, בהתאם לפקודתו של סטאלין, נאלצנו להחזיק אותם כשבויים, ולא לחסלם. במינסק השתתפתי במיצעד ולאחריו נפרדתי מקבוצתי וחזרתי — דרך קראסנה והורדוק — לולוז'ין. התגוררתי יחד עם פסיה פוטאשניק ועם אחיה יהודה ויוסף. החלטתי לברוח מולוז'ין, שכל אבן שבה היתה רוויה בדם של יקירנו. הציעו לי

להורות בבית-ספר ביילורוסי, אולם סרבתי ללמד ילדים, שעזרו לגרמנים במעשי הרצח שלהם. החלטתי לעבור לפולין. זמן מסויים הסתובבתי בערים ובעיירות שונות, עד שהתירו לי לחצות את הגבול והגעתי לביאליסטוק. לא יכולתי להישאר בעיר זו, שהכנופיות של ה-A. K. (Armja Krajowa) ארבו ליהודים. מביאליסטוק יצאנו (ארבעה אנשים) לכיוון העיר לובלין. החלה להתארגן ההברחה, שבאמצעותה הגענו לצ'כוסלובקיה, להונגריה ולרומניה.

האזכרה הראשונה לזכרם של קדושי וולוז'ין, שסודרה על-ידי יוסף שווארצברג במחנה היינרינג (גרמניה) ביום כ"ג באייר תש"ז (13 במאי 1947)

יושבים (מימין לשמאל): א' מיכאל פולאק ב' בנימין פולאק ג' קופל קגן ד' יוסף שווארצברג (קורא מן הנייר על השואה) ה' שמואל קגן.

במאי 1945 הגיעה מלחמת-העולם השנייה לסיומה. לא רצינו להישאר תחת הכיבוש הסוביטי. הגענו בקבוצות לאוסטריה. חלק הלך לכיוון העיר גראץ וחלק — לווינה. כעבור ימים אחדים עברנו לאיטליה, שהיתה תחת הכיבוש האנגלי-האמריקני. העבירו אותנו להכשרה בכפר סמוך לבארי. חיכינו לעלייה לארץ-ישראל, אולם ממשלת המנדט סרבה לתת סרטיפיקאטים. החלה העלייה הבלתי-ליגלית. נפגשנו עם חיילי הבריגאדה היהודית ועם יהודים ששרתו ביחידות בריטיות. נשלחה סירה לחופי ארץ-ישראל. בקבוצה, שהיו בה מאה ושבעים פליטי-חרב, הגעתי בספטמבר 1945 לארץ-ישראל.

מזכרונותיה של ילדה על השואה

הגרמנים נכנסו לוולוז'ין לפתע־פתאום. בשמים ניראו כמה אווירונים גרמניים. הופעתם עוררה בהלה וכולם התפזרו לבתיהם. בשבועות הראשונים לכניסתם, לקחו הגרמנים כמה יהודים, ביניהם את דודתי חסיה (חאַשע) לאהקה גורדון, כלאו אותם בקסרקסין והמיתו אותם.

בתחילה היו רציחות „קטנות“ בלבד. הגרמנים לא היו מעוניינים להוציא את היהודים מיד להורג, כי רצו לנצל אותם ככוח־עבודה. הסוביטים שרפו בנסיגתם את השוק ונערמו גלים של מייט. הטילו עלינו לסתום במפולת זו בורות ומרתפים. כמרכן ניכשנו עשבים שצמחו בין חגווי־סלעים. עבדנו מן הבוקר עד הערב, תחת השגחת שוטרים אכזריים, שהצליפו עלינו בפרגולים שבידיהם. הגרמנים הטילו האפלה שנשמרה בקפ־דנות. עם רדת הלילה כלאו אותנו בבתים ואסור היה לצאת החוצה. בפנים שרר מחנק איום, משום שכסינו את החלונות בשמיכות עבות, לבל ייראה האור בחוץ.

בגיטו התגוררתי עם דודתי חיה גיטע ודודי הרצל דובינסקי; עם דודתי ליבה ודודי דולגוב וסבתי אטל פרסקי, ועם משפחת אברהם ברקוביץ'. בבית הסמוך התגוררו דודי שלום גורדון וילדיו. גר עמנו סנדלר, שתפר מגפיים בשביל הו־נדרמריה. הלה היה עסוק בעבודתו עד שעה מאוחרת כלילה. הוא ראה בעמלו יתרון שיגן עליו מפני הפורענות, שכן הוא יהודי „יעיל“.

אחרי האקציה הראשונה החלו היהודים לבנות מיקלטים. בביתנו היה מרתף. בנינו בו קיר כפול. ירדנו למיקלט כל־אימת ששמענו יריות, וישבנו צפופים וכבושים. היחיד שנשאר במקומו היה הסנדלר, שכן הוא „יעיל“.

בהתנפלות על ביתנו לא הספיקו אבי ואברהם ברקוביץ' לרדת אל המיקלט ועלו על עליית־הגג. הם נתגלו והוצאו להורג. גם הסנדלר, על־אף „חסינותו“, חוסל בהתנפלות זו. מכיוון שראינו שחיינו נתונים בסכנה מתמדת, נמלטנו — אמי, אני ושתי אחיותי — להורדוק. כאשר הגיעו אלינו ידיעות שהגרמנים מצהירים שלא יפגעו בנותרים בחיים — חזרנו לוולוז'ין. עבדתי בבית־המרחץ. פעם, בשובי מן העבודה, ראיתי שהגרמנים מקיפים את הגיטו ויורים. אני ואחיינתי רודל גורדון חיפשנו מחבוא. בדרך ראינו את שלמה שוסטר רץ כמטורף. אחריו רצו אשה וילדה קטנה. אף־אנו רצנו בעקבותיהם. פתאום נפלה אחיינתי. כדור פגע בה. לא היה לאל ידי להושיע לה והשארתי אותה לגורלה המר. בדרך פגשתי את שלמה סקליוט. הסתתרנו ביער. כעבור ימים אחדים הצטרפו אלינו יהודים מוולוז'ין.

מטעמי בטחון החלטנו להתפלג לקבוצות קטנות. אני ואשה אחת בשם „שרה די

וואַלאַזשינער" הלכנו לזבוז'ה, שם גר דודי פייבל פרסקי. לפנות בוקר הגענו למקום. נכנסנו לביתה של גויה אחת. היא ספרה לנו, שאתמול הרגו הגרמנים יהודיה אחת (הכוונה היתה לאחיינית, שהצליחה להגיע לזבוז'ה ושם ניספתה). באנו למקום־העבודה של דודי. הוא חשש, אפילו, לדבר אתנו. נתן לי את ארוחת־הבוקר שלו ופרווה, ויעץ לנו להימלט מיד לקרעווע, כי המשטרה עלולה להרוג אותנו. יום שלם הלכנו על־פני שדות שלף. רגלי היו יחפות ונפוחות. בבואי לקרעווע נכנסתי לבית הראשון שבגיסו ומיד התמוטטתי. כוחותי עזבוני. לא יכולתי לעמוד על רגלי, כי נפוחות היו.

בקרעווע שהיתי שבועות אחדים. משם טולטלתי ממחנה למחנה. במחנות רבים הייתי ורבות רעות שבעה נפשי, עד שהגיע סוף־סוף השיחרור המיוחל.

מענדל וולקוביץ'
(נחניה)

א באלאדע וועגן שניאור קיוועלעוויץ'

דער 21סטער יוני 1941
היטלער ערקלערט קריג די רוסן.
זיי שלאגן, הרגענען און פארגיסן
אומזיסטעס מענטשלעכעס בלוט.
די מערדער־ארמיי מאַרשירט אַרײַן אין וואַלאַזשין
מישיסט און מקוילעט.
טיפאַלן מענטשן ווי די פליגן,
מישלעפט, אפילו, אַרויס
קליינע קינדער פון די וויגן.
ס'ווערט אַ גערודער, אַ טומעל,
מ'לויפט, מ'שריט,
אַבער ניטאָ צו וועמען צו שרייען.

די דייטשן באַפֿעהלן צו קלייבן אַ יודנראַט,
ס'ווערט אויסגעוועהלט דער יודנראַט צוזאַמען מיט שניאָר.
ער ווערט פאַרבײַנדלער צווישן די דייטשן און יידן.
שניאָר איז שטאַלץ, ניט שרעקעוודיק,

אפילו, ווען זיי ריידן צו אים
מיטן רוצחישן „ניגון“.

אומגעפער אין צוויי חדשים שפעטער,
מאכט מען א געטא פאר די יידן.
מינעמט אלעס צו, צוזאמען מיט די הייזער
מיטרייבט ארויס שנעל, זאפארט.
„פאר אייך יידן איז ניטא קיין ארט!“
שניאור ארבעט גינציק,
ער גיט איבער אין געטא סודות.

אזוי גייט אוועק א שטיקל צייט.
יעדער טראכט ביי זיך,
אז זיין גורל איז אויך ניט ווייט.

אין א קורצער צייט ארום,
פיהרט מען ארויס פיל יידן אויפן ספארטאון פלאץ
מישטעלט זיי צו 10 אין די רייען
מישיסט זיי און זיי קומען אום.

שניאור איז צעטומלט,
אבער דאך ניט פארלארן דעם מוט.
„יידן, שרייט ער צו אונז, ס'איז נישט גוט!
מידארף מאכן מלינעס, גריבער,
מידארף זיך באהאלטן,
אפשר וועט ווער בלייבן לעבן
פון אונזערע ברידער“.

אין צווישן קומען פאר שרעקלעכע מאמענטן.
די פאליציי לויפט אריין יעדעס מאל אין געטא,
מ'ראבעוועט, מ'שלאגט און מ'נעהמט וואס מען וויל.

כ'האב מיט מיינע אויגן געזעהן,
ווי צוויי פאליציאנטן האבן זיך אריינגעכאפט אין געטא.

אַרײַן אין אַ שטוב,
גענומען ראָבעווען און שלאָגן די יידן.

איז מען אַוועקגעלאָפֿן אין יודנראַט
און געבראַכט שניאָורן ביינאַכט.
ער איז אַרײַן אין שטוב
צו צו די מערדער מיט מוט און שטאַלץ,
און אויסגעשריען אויף אַ קול: „שוין זאָלט איר אַרויס!
איר טאָרט אין געטאָ ניט אַרײַן“!

זיי האָבן אָנגעהויבן פֿון אים צו לאַכן.
ער האָט אַ געשרײַ געטאָן: „כ׳גיי באַלד צום קאָמענדאַנט!“
זיי זענען באַלד אַוועק פֿון דאָרט.

שניאָור איז שטענדיק געגאַנגען מיט מוט, שטאַלץ און בטחון
און מיט מסירות־נפש צום נצחון.

כ׳ויל דאָ דערמאָנען נאָך אַ שרעקלעכן מאָמענט,
ווען כ׳שרייב עס ציטערן מיינע הענט:
שמואל בערמאַן (לייבע זכריהס זוהן)
איז נאָך דער שחיטה אַנטלאָפֿן אין זאַבזשעזיער געטאָ.

גייענדיק אַ מאָל צו דער אַרבעט
האַט ער זיך אָנגעשטויסן אויף צוויי זאַבזשעזיער פּאָליציאַנטן.
זיי פרעגן אים: וואָס טוסטו דאָ?
דו ביסט אַנטלאָפֿן פֿון וואַלאַזשין אָהער?
און זאָגן צו אים: דו ביסט אַ פּאַרטיזאַן.

זיי האָבן אים גלייך געפיהרט קיין וואַלאַזשין
און באַלד פאַרמשפּט צום טויט.
באַפוילן אים אָפּפיהרן צום גלח״ס באַרג,
כדי די יידן זאָלן וויסן, וואָס איז די שטראָף,
וואָס ערוואַרטעט אַ יידישן פּאַרטיזאַן.
און דוקא אין מיטן העלן טאָג,

כדי די גוייס זאלן זעהן און זיין צופרידן,
וואָס מ'מאַכט מיט די יידן.

שמואלס שוועסטער איז באַלד געלאָפֿן צו שניאורן
ער זאל אים ראָטעווען.
ער איז טאַקע באַלד געלאָפֿן מיט גרעסטער שנעלקייט.
ליידער, ס'איז שוין געווען צו שפעט.
שמואל איז געלעגן אַ דערשאַסענער אין אַ טייך פון בלוט.
שניאור איז שטיין געבליבן אַ דערשאַגענער און פאַרלאָרן דעם מוס.

אַזוי האָט זיך געצויגן די קייט
פון שרעקלעכן טויט,
ביז ס'איז געקומען דער שוידערלעכער טאָג,
דער 10טער מאַי 1942.

מ'רינגלט אַרום די געטאָ,
מ'לויפט אַריין, מ'שלאָגט, הרג'עט און מ'שיסט.
די מערדער זענען שיכור.
זיי לאַכן, פרייען זיך,
וואָס דער גאַנצער באַדן
איז פאַרגאַסן מיט יידיש בלוט.

יידן לויפֿן אין די מלינעס, אין גרוב
שניאור לויפט אויך אַריין.
און יעדער טראַכט און זאָגט :
אפשר וועט דער אויבערשטער געבן
אַז מיר וועלן בלייבן לעבן.

ליידער : ס'האָט גאַרניט געהאַלפֿן.
געגאַנגען זענען אונזערע שמאַטישע
באַנדיטן, די קריסטן,
צוזאַמען מיט די דייטשע רוצחים.
מ'האָט אַלע ענטדעקט,
אַרויסגעשלעפט פון דאָרט,
אויך פון שניאורס מלינע.

שניאור האָט גענומען בעטן, טענהן,
אַז מ'זאָל זיי אָפּלאָזן.
ער האָט געשיצט די אומגליקלעכע מיט זיינע פּאַלעס,
ווי אַן אַדלער מיט די פליגל,
ווען מ'קומט זיינע קינדער רויבן.

ס'האָט נישט געהאַלפּן
זיין בעטן און געוויין.
מ'האָט זיי צעשטעלט אַלע צוזאַמען,
קראַנקע, שוואַכע — קינדער באַזונדער.

ס'וואָרפט זיי אין היץ און קעלט,
יעדער פֿיהלט און טראַכט,
אַז ער גייט שוין באַלד אַוועק פון דער וועלט.

היטלערס מערדער שרייען: „פאַרניכטן אַלע יידן“!
און מ'פיהרט זיי אַוועק צו דער סאַויעטישער קוזניע,
מ'שלאָגט, מ'ראַנירט און מ'קוילעט.
מ'קלייבט אויס עטלאַכע יידן, פאַכלייט,
צוזאַמען מיט שניאורן,
און מ'שטעלט זיי אַוועק אין דער זייט,
די איבריקע פיהרט מען אָפּ
צו בולעוועס (סערזשאַנט) הויז
און אַלעמען פאַרברענט.

דער מלאך־המות אין געשטאַלט
פון אַ היטלער־שוחדן,
גייט אַרום מיטן גרויסן מעסער אין האַנט,
אַבער נאָך ניט צופרידן.
ער זאָגט: ס'דאַרף נאָך זיין אַ ביסל יידן,
מ'דאַרף שוין ענדיקן די „אַרבעט“.

שניאור הויבט די אויגן צום הימעל
מיט אַ טענה צום וועלט־באַשעפער:

דו, וואָס זיצסט אייבן
 אין די הויכע הימלען,
 ווילסט גאַרניט זעהן און הערן,
 די יידישע טרערן און תפילה?
 אויף דעם האָסטו אונז
 אויסגעקליבן פאַר אַ פאַלק?
 „אשר בחר בנו מכל העמים“?
 אַז אונזער בלוט
 זאָל זיך גיסען איבער אַלע ימים?
 פאַרשלאָסן זענען די שער־הרחמים?

די היטלעריסטן באַדן זיך אין אונזער בלוט,
 מ'פאַרניכטעט, כמעט, אַלעמען,
 נאָר די לעצטע יידן צוזאַמען
 מיט שניאורן לאָזט מען נאָך אַפּ.

די יידן פרייען זיך,
 זיי זענען פאַרשידענע פאַכלייט,
 אפשר וועט מען זיי לאָזן לעבן?

אָבער די מערדער שפעטן אין זייערע רוצחישע הערצער.
 מ'זאָגט זיי צו, כלומרשט, מ'נאָרט זיי אַפּ ווי שטענדיק,
 אַז מ'וועט זיי נישט הרגענען, נישט אַנרירן.
 „איהר מעגט זיין פריילעך, זינגען,
 מאַנצן און שפּרינגען“.

שניאור איז מיט זיי, אָבער שוין נישט דער זעלבער.
 ער האָט שוין פאַרלוירן דעם בטחון.
 צוקוקנדיק צו זייערע ענויים,
 איז ער שוין געווען צעבראַכן:
 פיזיש און גייסטיק,
 מוטלאַז, געענדערט
 און אַראָפּגעלאָזט דעם קאָפּ.

ער קען שוין נישט קעמפן, פארטיידיקן, טרייסטן.
שניאור האָט געקענט אַנטלויפן,
ווייל ער פלעג זיך באַוועגן פריי,
אין געטאָ, אויך אין דרויסן,
אַבער זיין ריינעס געוויסן
לאַזט אים נישט און זאָגט: ניין!
כװעל די יידן נישט איבערלאָזן אַליין!

און ווען ס'קומט שוין זייער ריי אַזוי ווי אַלעמענס,
קלייבט מען זיי צוזאַמען און מ'רעדט זיי איין,
כלומרשט, אַז מ'וועט זיי פיהרן צו דער אַרבעט אין ווילייקע.

אַבער ס'איז אַ ליגן,
מ'וואַרפט זיי אַריין אין אַ מאַשין,
און צום אַרט פון טויט געבראַכט,
און ווען ס'דערנענטערן זיך שוין זייערע און זיינע
לעצטע מינוטן פון לעבן, הערט מען אַ קול:
„קול דמי אח־יך צועקים אלי מן־האדמה“
דאָס בלוט פון דיינע ברידער און שוועסטער
טאַטעס און מאַמעס, קינדער און קינדערלעך
שרייט אַרויס פון דער ערד, פון די קברים, נחמה!

ער ווערט פאַרציטערט און קוקט,
ער שטייט און טראַכט
וואָס טוט מען?
כ׳האַב פאַרשפּילט דעם שלאַכט;
געקעמפט, פאַרטיידיקט, פאַרשטעלט מיט די פאַלעס,
געוואָלט זעהן אַ טרייסט, אַ נחמה.

כ׳גיי צו אייך, מיט אייך,
מיט אַלעמען, מיט די קדושים,
צו די אויסגעלויטערטע נשמות און נשמהלעך,
אַהין, טיף־ווייט, אין גן־עדן אויבן־אָן
צוזאַמען מיט די 6 מיליאָן.

ביזט פון אונז פאַרשוונדן,
אַוועק אין די ווייטע ווייטקייטן,
און קערסט זיך שוין נישט צוריק!

אַוועק און נישטאַ.
אַבער דיינע מעשים טובים,
דיין גייסט און נשמה זענען דאָ.
זיי שוועבן שטענדיק אַרום אונז און מיט אונז,
און אין יום־הזכרון,
זאָגן מיר דיר אָ,
אַז מיר וועלן דיר
קיינמאַל פאַרגעסן.

ביסט אַוועק פון אונז אין דיינע יונגע יאָהרן,
אַבער פאַרבלייבסט ביי אונז אייביק אין זכרון.

לינובה וולקוביץ' (גירקוס)
(נתניה)

בגיטו ובמחנות־עבודה

השחיטה השנייה, בה נרצחו רובם של יהודי וולוז'ין, התקיימה ביום כ"ג באייר תש"ב (10 במאי 1942). בראותי שהטבח ממשמש ובא, עליתי על עליית־גג, עם בעלי שמואל ברמן, גיסי יעקב, הגיסות פייגל וחנה, אחייני אברהם אליהו באַראָן, הרצל גורביץ ובחור מקרעווע (Krewo). שכבתי על־יד אחד האשנבים וראיתי מה עוללים ליקירינו.

עם רדת החשיכה, ירדנו מעליית־הגג. מביב של שופכין בקעו ועלו קולותיהם של בני־אדם. אלה היו קולותיהם של האחיינים שלי, אליהו ויונה קליינבורד. משינו אותם מן הביב וברחנו ליער. התנאים ביער היו קשים מאוד, לכן החלטנו לחזור לגיטו של וולוז'ין. בגיטו חיו אז כארבע־מאות יהודים, שהתלקטו מן היערות וממקומות־סתר שונים. הגרמנים הבטיחו ליהודים, שמהיום והלאה יחיו בשקט ולא יגעו בהם לרעה. אולם היתה זו הבטחת־שוא. סמוך להצהרה חגיגית זו באו גרמנים ממחנה העבודה של קראַסנָה (Krasne) לשם גיוס עובדים למחנה. הם לקחו עמם כשמונים איש,

בתוכם גיסי יעקב ברמן (בנו של לייבע זכריהס). בעלי שמואל ואני גלווינו אל אחיו ויצאנו יחד למחנה של קראסנה. מצבנו היה ללא-נשוא.

בחדש תמוז תש"ב (יוני 1942) ברחנו משם לזבז'ה. פעם חזרו בעלי ואשר פרסקי מן העבודה. בדרך עצרו אותם שוטרים. את פרסקי שיחררו, משום שהכירו אותו מהגיטו של זבז'ה, אולם בשמואל חשדו שהוא פרטיזאן והובילו אותו לתחנת-המשטרה של זבז'ה. השוטרים הודיעו למשטרת וולוז'ין כי פרטיזאן בידם. ראש-המשטרה שפט את שמואל למוות והוציא אותו להורג על-יד ה"הר של הגלח".

השתעשעתי בתקוה ששמואל חי, והוא נתון במעצר. התחפשתי כגויה והלכתי לוולוז'ין, כדי להציל אותו ממוות. בבואי לגיטו הודיעו לי ששמואל הוצא להורג.

באחת השבתות של חודש אלול תש"ב (אוגוסט 1942) התקיימה השחיטה השלישית. היהודים הלכו להתפלל תפילת מנחה. פתאום הופיעו אנשי גסטאפו מדרך מינסק ופתחו באש על הגיטו. הכלואים פרצו את גדר החיל והחלו לרוץ. רצתי עם נתנאל (סאנע) לאוויט לכפר רודניק (Rudnik).

פתאום שמענו קול: "סאנע, אני פצועה"! היה זה קולה של רחל לאוויט, אשתו של שלמה. כדור דום-דום פגע בידה וגרם לה פצעים קשים. היא התפתלה בכאבים, ולא היה לנו במה לשכך את כאביה.

בודדים בלבד ריחמו עלינו. הללו זרקו בעד החלון פרוטות-לחם, כדרך שזורקים לכלבים, וציוו עלינו להסתלק מיד. ביערות של רודניק נפגשנו עם כמה מיהודי וולוז'ין, בתוכם שמואל ברמן, גיסתי שרה ושני ילדיה, רחל צארט (גיסתו של אברהם צארט) ובתה ובתו הקטנה של לייבע סקליוט. הלכנו לכפר מאַנעגוריה (Manegurje) על-יד וולוז'ין וניגשנו לביתו של גוי. הלה סירב להכניסנו לביתו, אלא אם כן ניתן לו זהב וחפצי-ערך. נתתי לו עשרה רובל זהב, והוא פתח את דלת ביתו.

ביקשנו אותו שיגש לוולוז'ין ולוודא אם שרדו שם יהודים. בשובו מן העיר סיפר לנו, שלא מצא שם אף יהודי אחד. את שרידי היהודים הרגו ושרפו את גוויותיהם בבור הסיד של "אברהם דער וואַפּעלניק" (הבור נמצא ברחוב פולוצ'אני, בדרך לשאַפּובל). האיכרים עקרו את שיני הזהב של ההרוגים ופשטו מעליהם את בגדיהם. הוא ביקר גם בקרעווע ובווישניבה. מהדיווחים שלו למדנו, שהמקום הבטוח ביותר הוא קרעווע, שכן הקומנדנט של הגיטו נוח ליהודים.

מצב ידה של רחל החמיר מאוד, היא התחננה אלינו שנתזור לוולוז'ין. לא קיבלנו את הצעתה, כי עדיין האמנו שיתרחש נס ונשאר בחיים. רחל לא האמינה בנסים, לכן היא קמה והלכה לבדה.

החלטנו לצאת ליערות של וולוז'ין, בתיקווה שנצליח להתקשר עם הפרטיזאנים. הגענו עד כפר ביעלוקורץ. אך ישבנו לנוח, שמענו צעדים של בני-אדם. אלה היו

יהודים שנמלטו מן הגיטו של וולוז'ין, בתוכם גבריאל ברודנה (שם אביו היה קושקע), לייזער מלצר ויעקב שוסטר (חתנו של שלמה רפאל).

מאחר ונואשנו מלהתקשר עם הפרטיזאנים, החלטנו ללכת לקרעווע (Krewo). סאנע סירב להצטרף אלינו, משום שחשש ללכת בקבוצות גדולות. רחל צארט העדיפה ללכת לזבוז'ה. גם האחרים הסכימו לדעתה. בלית־ברירה הצטרפתי אליהם, אם כי לבי ניבא רעות.

הגענו לזבוז'ה. אני ובתו של סקליוט הלכנו ליודנראט, לבקש אותו שיקבלו אותנו לגיטו. בקשתנו נתקלה בסירוב מוחלט. היודנראט טען, שאם יוודע למשטרה שהוא נותן מחסה לפליטים — ישמידו את כל יהודי הגיטו. כאשר פניתי ללכת, ניגש אלי „יוסף האכספדיטור“ מזבוז'ה והביאני לבית־המדרש. מאחורי התנור היה שקע. הוא הסיט כמה לבנים ואמר לי לרדת. אך הורדתי את רגלי — נתקלתי בשלמה שוסטר.

נודע לי, שהיודנראט נהג בי במידת הרחמים ובתבונה, שכן המשטרה נכנסה באמת לגיטו כדי לחפש פליטים. תפסו את מערקע רודניצקי, את בתה של חאשע לאה פרסקי ונערות אחרות ואת סאנע לאוויט והביאו אותם לכפר דאינובקה (Dajnowka). שם הרגו אותם וכיסו את גופותיהם בשיכבת־עפר דקה. (בחודש אב תש״ד (יולי 1944), בשוכנו לוולוז'ין, נסעו מנדל בעלי ולייבע (בנו של סאנע) למקום־הקבורה. הם מצאו שם כמה עצמות והביאו אותן למנוחת־עולמים בבית־הקברות של וולוז'ין). החלטתי ללכת לבדי לקרעווע. שם מצאתי את לאה פארצקי ואת פריידל (בתו של יוסף יקותיאל). כעבור זמן הגיעו לשם מנדל וולקוביץ, יהודה יוסף פוטשניק, טוביה סליובסקי ויעקב קגן.

מקרעווע העבירו אותי למחנה־עבודה בז'מריה (ליטא). שם עבדתי בסלילת כביש ווילנא—קובנה. העבודה הזאת היתה קשה גם לגברים, מכל שכן לנשים. יום עבודתי הראשון במחנה זה חל ביום כפור. צמתי ועבדתי. שמרו עלינו אנשי גסטאפו. אחד מהם (שמו היה גיאורגי), רוצח מועד, היכה אותנו בחגורה עשויה מעור עבה ונוקשה. הסתו של אותה שנה היה קשה מאוד. גשמי־זעף ירדו ללא־הפסק. אחר־כך בא חורף עז. סופות של שלגים השתוללו בזעף. הרוצחים לא התחשבו במזג־האוויר, ויום־יום גרשו אותנו לעבודה. היינו עטופים בסמרטוטים בלים ונעולים בנעלים קרועות. לאמיתו של דבר יחפים היינו. כך עבדנו תקופה מסוימת, עד שכל אנשי־המחנה חלו במחלת טיפוס־הבטן. בכמה חדרים קטנים שכבו כארבע־מאות חולים — גברים לחוד ונשים לחוד. מכיוון שלא היו רופאים ולא תרופות — מתו רובם של החולים. מתי־מספר נשארו בחיים, בזכותו של מנהל־המחנה (הוא היה „פאלקס־דויטש“). הוא נסע לוילנא — אגב סיכון חיו — והביא לנו תרופות, שהקימו אותנו על רגלינו. המחלה השתוללה כשלושה שבועות. אלה ששרדו בחיים, התהלכו כשבועיים

חרשים ועיוורים. אך התאוששנו קימעה — גרשו אותנו שוב לעבודה. הביאו אלינו שרידים של יהודים מן העיירות הסמוכות לוויילנא, והצפיפות במחנה גברה והלכה. הרגשנו שפורענות ממשמשת ובאה. העידו על כך הביקורים התכופים של אנשי הגסטאפו. נתקבלה פקודה שיש להעביר חלק מאתנו למקום אחר. האנשים התלחשו ביניהם ותלו תלייתלים של סברות. אלה סברו שמוציאים אותנו להורג, ואלה — שמובילים אותנו לעבודה.

סרבתי לנסוע. נמצאתי יחד עם מגדל וולקוביץ, שמואל ברמן ושלמה רוזן. הרוצח גיאורגי התפרץ לצריף, גרר אותי החוצה והעמיד אותי יחד עם כולם. הובילו אותנו לתחנת-רכבת. שם המתינו קרונות. הסתבר שהביאו שלושה יהודים יותר ממה שביקשו אנשי הגסטאפו. שמואל ברמן ניגש אל מנהל-המחנה וביקש אותו שישאיר אותי משום שאני חולה ורצועה ואין שום תועלת בי. שיחררו אותי וחזרתי למחנה.

יום אחד בא למחנה גרמני ממחנה קושעדאר (שמונה ק"מ מז'מריה) ודרש שיתנו לו שמונה בעלי-מקצוע ואשה אחת לשירותי-ניקיון. בחרו בי לתפקיד זה. במחנה זה עבדו גם פועלים נוצריים, בתוכם שבוי סובייטי. קשרתי אתו שיחה. סיפרתי לו שעל היהודים מאיימת שחיטה, לכן החלטנו לברוח ליער. הוא היה מוכן לעזור לנו, אולם תכנית-הבריחה לא הוגשמה, משום שהחזירו אותנו לז'מריה.

בשבת אחת של אביב שנת תש"ג (1943) באו למחנה שני „קאפו" יהודיים מוויילנא (הם עזרו לגרמנים לחסל את גיטו אושמינה) והודיעו לנו, שבאו בשליחות הגסטאפו, לקחת שלושה-מאות יהודים ל„אקציה". הדבר נודע מיד לד"ר יצחק אלחנן רבינוביץ' (נכדו של רבי יצחק אלחנן, הרב המפורסם של קובנה), נציגו של הגיטו ב„ארבייטס-אמט" בקובנה. הוא מיהר לגסטאפו והודיע, שבמחנה ז'מריה נמצאים יהודים צעירים ובעלי-מלאכה מעולים. הוא ביקש שיביאו אותנו לעבודה בקובנה, ובכך סוכלה מזימת-השטנים של הגרמנים ועוזריהם ה„קאפו" היהודיים.

למחרת הגיעו מקובנה הרבה מכונות עם שוטרים יהודיים ואנשי גיסטאפו. הם רשמו את בעלי-המלאכה. כל אחד מהם הורשה לקחת עמו את בני-משפחתו. מכיוון שרוב-רובם של יהודי המחנה היו אלמנות ואלמנים — רשמו הגברים נשים זרות על שמותיהם. מגדל וולקוביץ' רשם אותי על שמו.

הביאו אותנו לרחוב סלובודקה שבקובנה. הגישו לנו כמה פרוסות לחם וקפה, ושכבנו לנוח. אחר-כך הודיעו שבמחנה קושעדאר זקוקים לפועלים לשם כריית כבול (טורף). יצאתי לשם עם מגדל וולקוביץ'. מחנה קושעדאר הכיל כמה צריפים מוקפים בתיל. נתנו לנו אתים ועשינו את עבודתנו במקום של ביצות. מנהל-העבודה הראשי היה נוצרי הולנדי. אנשי השמירה הורכבו מגרמנים ומאוקראינים, שהסגירו את עצמם לגרמנים מרצונם הטוב. היו גם מנהלי-עבודה יהודיים, שהתייחסו אלינו יפה.

לארוחת-בוקר קיבלנו מאה גרם לחם וקפה. בצהריים הגישו לנו בשר-סוס ומרק.

פעם הסתכלתי כיצד מכינים את האוכל: הכניסו סוס מצורע, הרגו אותו, הפשיטו מעל גופו את עורו, ביתרו אותו והכניסו את הבתרים לדוד גדול. בישלו את הבשר דקות ספורות — וכבר היה „מוכן“ לאכילה. אני ומנדל לא התגאלנו בבשר־פיגולים זה, לכן הציק לנו הרעב מאוד.

פעם התחוללה במחנה טרגדיה גדולה. למקום־עבודתנו באו שני בחורים יהודיים צעירים וביקשו אותנו לברוח אתם ליער. מטרת בואם נודעה למשטרה. היא הרגה אותם ואת גוויותיהם הניחו עלי־יד שער־הכניסה למחנה. גנירל של ס.ס. אסף את כולנו וציווה אותנו לערוך שתי הקפות מסביב להרוגים. הוא נאם נאום של שיטנה בו הדגיש, שאם נעז לברוח מן המחנה — יהא סופנו כסופם. נצטוונו לקבור את ההרוגים בכניסה למחנה, כדי שקבריהם יזכירו לנו בכל עת את הקץ המר המחכה לנו.

כעבור זמן הובאה למחנה תיגבורת של שוטרים אוקראיניים. כולם היו צעירים ובריאים, שהפילו עלינו אימה ופחד. שוטרים אלה ערכו בדיקה קפדנית בצריפים שלנו, כדי לוודא אם לא הסתרנו בהם נשק. בגמר החיפוש, ציוו עלינו לקחת אתנו את צרורות הסמרטוטים ולצאת החוצה. ישבנו מן הבוקר ועד הערב. להפתעתנו, זרקו לנו השוטרים, בזהירות גדולה, פרוטות־לחם.

כאשר החשיך, נצטוונו לחזור לצריפים. כעבור שעות אחדות, בהיותנו שקועים בתרדמה, הקיצו אותנו יריות רבות. הצטופפנו עלי־יד החלון וראינו אנשים מתרוצצים ומקימים רעש גדול. נגש אלינו יהודי והרגיע אותנו. שעת־הנקם החלה: השוטרים האוקראיניים הצעירים שהובאו כתיגבורת, הרגו את ההולנדי (מנהל־המחנה) ואת כל אנשי־השמירה. הם לקחו אתם את כל הנשק, את כל האוכל, פתחו לרווחה את השער של המחנה (כדי שגם אנחנו נוכל לברוח) ונמלטו כולם ליער.

בבוקר הגיעו למחנה אנשי גסטאפו במכונות־משא. קראו לגברים וציוו עליהם לשים על המכונות את הגופות של ההרוגים. גופו של מנהל־המחנה היה מבותר לבתרים. ראשו הוסר מעל גופו. ערמו את אברי־גופו לערימה אחת והטילו אותם למכונה. אחרי מעשה־הנקם זה — השתנה מצבנו לטובה. הפועלים היהודיים התלחשו ביניהם שיש לברוח ליערות. עבד אתנו שבוי סובייטי, שאף הוא התכוון לברוח ליער. יהודי המחנה הטילו עלי לבוא אתו בדברים. הוא אמר לי שתנאי לבריחה — השגת נשק. השגנו נשק באופנים שונים. השבוי הסתיר אותו ושמר עליו.

בינתיים קרה דבר מזעזע ששיבש את תכנית הבריחה שלנו. באחד הימים של חודש ניסן תש"ד (מארס 1944) באו מכיוון קובנה קלגסים גרמניים ואנשי גסטאפו. הם היו מזוינים ברובים אבטומטיים ובמכונות־ירייה. ה„שעף“ של הגסטאפו נכנס למחנה עם כמה חיילים. הם ציוו עלינו לצאת החוצה ולהסתדר בשורות — נשים וילדים לחדד וגברים לחוד. כל ילד עמד עלי־יד אמו. הילדים, שהבינו את המתרחש, התיפחו חרש והתרפקו על אימותיהם. אנשי הגסטאפו התנפלו על הילדים וניתקו

אותם בכוח מעל אימותיהם. האימהות התעלפו. הרוצחים גררו אותן לצריפים. אולם הן קפצו בעד החלונות, רצו אל ילדיהן, לחצו אותם אל ליבותיהן וצעקו בקול גדול: "ילדינו היקרים, לא נשאר אתכם לבד, אנו נלך יחד אתכם לקבר!"

בין האימהות הללו היתה אשה מאולשצן בשם אטקה רבינוביץ' — אם לשלושה נערים. הבכור שבהם היה בן שתיים-עשרה. היא נגשה ל"שעף" וביקשה אותו, שישאר בחיים, לפחות, אחד מילדיה. כמענה לבקשתה, היכה אותה באכזריות ודחף אותה הצידה.

כלאו אותנו בצריפים והוזהרנו שלא נעז לזאת החוצה. התיצבנו על-יד החלונות "לדעה מהייעשה" לילדים. למחנה נכנסה עגלה רתומה לשני סוסים. הטילו בה את הילדים והובילו אותם לכיוון בלתי-ידוע.

למחרת הוציאו אותנו, כרגיל, לעבודה. לאימהות, שילדיהן נגזלו מהן, הירשו לנות כמה ימים. כאשר באנו לעבודה בתחנת-הרכבת, סיפרו לנו גויים מן הכפרים הסמוכים, שהביאו את הילדים לתחנת-הרכבת. כל היום החזיקו אותם רעבים וצמאים. בלילה הכניסו אותם לקרון והובילו אותם לגבול הגרמני.

לאחר שאנשי הגסטאפו הרגו את הילדים, הרגשנו שאנו נתונים בצרה גדולה. החלטנו לברוח מיד מן המחנה. קבוצה אחת של יהודי-המחנה עבדה ביער. פעם אחת ראו, שמבין העצים יוצאים שלושה אנשים, מלובשים במדים של הצבא הסובייטי ומזוינים. בנשק אבטומטי. אנשי הגסטאפו, ששמרו על הפועלים והיו בטוחים שאיש מהם לא יברח, סרו הצידה, התישבו על הארץ והחלו לזלזל ולעשן. בשעת-כושר בלתי-רגילה זו קמו שניים מקבוצת היהודים והלכו בשבילי עקיפין לקראת הפרטיזאנים. הללו ביקשו מהם להזדהות. הם השיבו: יהודים אנחנו. שאלו הפרטיזאנים: מה מעשיכם כאן? השיבו השניים: אנו נמצאים לא רחוק מכאן במחנה-עבודה בעיירה קושעדאר. — כמה אתם? השיבו היהודים: כארבע-מאות איש.

אחרי הדרישה הזו זיהו את עצמם הפרטיזאנים. הם אמרו, שהנם חלק מקבוצה המונה ארבעה אנשים: שני מפקדים רוסיים ושני יהודים. הוסיפו לחקור בדבר מספר היהודים העובדים ביער ומספר הגרמנים ששומרים עליהם. היהודים השיבו שקבוצתם מונה חמשה-עשר איש ושומרים עליהם ארבעה גרמנים.

אז השיבו הפרטיזאנים: "אנו נהרוג את השומרים הגרמניים ותוכלו ללכת אתנו". אבל — הוסיפו לשאול בדאגה רבה — מה יהא על שאר היהודים הנמצאים במחנה? כאשר יודע לאנשי הגסטאפו, שקבוצתכם ברחה אל הפרטיזאנים, יוציאו להורג את כל היהודים. לפיכך יעצו לחכות עד שהשעה תהא כשרה לכך. הם הבטיחו שבקרוב יבואו לשחרר את כל היהודים. וזה יהיה האות למעשה השיחרור: למחנה ייכנס איכר, רכוב על סוס לבן, ויזרוק פתק בו יהיה כתוב, מתי ובאיזו שעה על כולנו להתכונן לבריחה.

הפרטיזאנים הלכו לדרכם ואנו המשכנו בעבודתנו. הדבר היה כשבועיים לפני חג-הפסח של שנת תש"ד (1944).

בערב פסח הופיע במחנה איכר רכוב על סוס לבן (היה זה פרטיזאן מחופש) וזרק על הארץ את הפתק הגואל, בו היה כתוב ששעת הבריחה הגיעה. למחרת באו כארבעים פרטיזאנים ליער, בו עבדה קבוצת עובדי היער שלנו. הם הקיפו את העובדים ופרקו את הנשק מעל השומרים הגרמניים. שלחו שני יהודים להודיע לכל היהודים שבמחנה שעליהם לברוח מיד.

עבדתי בתחנת-הרכבת בהטענת עצים. ראיתי שמבין סוארי העצים מבצבצים ויוצאים שני יהודים ומוסרים מפה לאוזן שעלינו להימלט. הפסקנו את העבודה וכולם החלו להת-קדם באיטיות ובהירות לעבר הדרך המובילה ליער. אולם, אך התחלנו לרוץ, הבחינו השוטרים בדבר והחלו לירות. רצתי יחד עם לייזער דאָנישבסקי מקרעווע. שמענו את הירות, אולם המשכנו לרוץ דרך ארוכה עד שהגענו ליער. שם מצאנו ארבעה גברים ואשה אחת. חיפשנו מגע עם הפרטיזאנים. בדרך פגשנו כמה יהודים, שסיפרו לנו שרבים מיהודי המחנה נהרגו ואת הנותרים החזירו למחנה.

לצערנו, לא מצאנו את הפרטיזאנים. נודע לנו, שהם לקחו עמם את קבוצת העובדים היהודיים ואת הגרמנים ששמרו עליהם. בינתיים גדל והלך מספר הבורחים והגענו לקבוצה של עשרים איש. אחדים מהם היו כמעט ערומים, כי בברחם מן המחנה השליכו מעליהם את בגדיהם, כדי שתקל עליהם הריצה. מצבנו היה חסר תקווה. אחד מקבוצתנו, יצחק זיסקינד, אמר שהוא מכיר את שומר-היער. יש בדעתו לגשת אליו. אולי ניוושע על-ידו. הוא לקח אתו אחד מאתנו ויצאו לדרך. השומר סיפר להם, שלפני ימים אחדים ביקרה אצלו קבוצה של ארבעים פרטיזאנים, עם קבוצת יהודים וארבעה גרמנים. הם השאירו הודעה לשומר היער, שבעוד כמה ימים יחזרו אליו, ואם יימצאו אצלו יהודים — יקחו אותם עמם.

וכך הווה: הפרטיזאנים קיימו את הבטחתם ולקחו אותנו ליער, שם הסתתרנו עד שעת השחרור.

פראנץ קארל הס — תליינה של וולוז'ין

המשפט נפתח בי"ג בשבט תש"ו (15 בינואר 1946) ונסתיים בעשרים ותשעה בו. בימים אלה ישב על מדין בית-המשפט הצבאי של מחוז מינסק ודן בכתב-האשמה, שהוגש נגד שמונה-עשר פקידים נאציים, ששרתו בצבא ובמשטרה של הגרמנים. בתוכם — ארבעה מפקדי ס.ס. וס.ד.; שני ראשי-גדוד, רב-סרן (מאיצ'ר), שני סרנים, שני אובערלייטנאנטים ויתרם בעלי דרגות נמוכות. פראנץ קארל הס המוזכר לעיל, סגן-משנה של ה,,זאנדערקאמאנדו" מספר שלושים ושניים שעל-יד המשטרה והס.ס. במינסק, היה אחד משמונה-עשר הנאשמים.

המשפט התנהל בהרכב הבא :

יושב-ראש : גנירל קעדרוב.

שופט : ראש-גדוד סאחארוב.

שופט : " " " " " " ווינוגראדוב.

התובעים : סגן-אלוף (לויטנאנט-קולונל) יאצענין וראש-הגדוד פאלעכין. לכל הנאשמים העמידו עורכי-דין על-חשבון המדינה, פרט לפראנץ קארל הס, שוויתר על ההגנה ואמר שבעצמו יגן עליו. אחרי סידור כמה עניינים רשמיים, החלו הדיונים של בית-המשפט.

מושב בית-הדין מיום י"ז בשבט תש"ו (19 בינואר 1946) הוקדש לבירור התביעה, שהוגשה נגד פראנץ קארל הס. ניתן בזה קיצור של מהלך הדיון המשפטי ופסק-הדין.

היושב-ראש (פונה לנאשם הס) : המאשר אתה את עדותך שמסרת בחקירה המוקדמת ?

הס : כן. אני מאשר אותה.

היושב-ראש פונה לתובע : חבר קטגור, היש לך שאלות לנאשם ?

התובע : כן. בפנותו להס שואל הוא : הגידה-לי, הס, באיזו שנה נכנסת לשורות המפלגה הפאשיסטית ?

הס : בשנת 1939.

התובע : מה היתה דרגתך הצבאית ובאיזו עוצבה (פארמאציע) מילאת חובתך הצבאית ?

¹ רוצח מספר אחד, שעמד בראש חיסול גיטו וולוז'ין בחודש מאי של שנת 1942, תמצית מהדו"ח הסטנוגרפי, שהופיע בצורת ספר בשם „מהלך המשפט על הפולשים הנאציים, שביצעו מעשייוועה ברוסיה הלבנה".

- הס : הייתי טוראי פשוט בצבא ה.ס.ס.
- התובע : מהו המוצא המשפחתי שלך ?
- הס : ממשפחת עמלים אני. אבי עבד בבית-חרושת.
- התובע : מהו התפקיד שמילא אביך בבית-החרושת ?
- הס : הוא עבד כפועל פשוט.
- התובע : אביך היה נאצי ?
- הס : לא. הוא היה בלתי-מפלגתי ונספה בשנת 1916.
- התובע : כיצד זה, כבן משפחת עמלים, מצאת מקומך בשורות המפלגה הנאצית דוקא ?
- הס : משום שאני גרמני.
- התובע : רק משום שאתה גרמני ?
- הס : כן.
- התובע : במה עסקת בצבא ?
- הס : עבדתי בבית-מלאכה לייצור משקלות.
- התובע : מתי באת ל„זאָנדערקאַמאַנדו“ שבמינסק ?
- הס : בהתחלת דצמבר 1941.
- התובע : איזה תפקידים הוטלו עליך ?
- הס : הוטל עלי לשמור על המשרדים והמוסדות של הצבא וה.ס.ס.
- התובע : זה לא נכון ! הלא אימנו אתכם בקורסים למפקדים של משטרת-הגבול, בקורסים למנהלים ולהתהלך עם כלבים מאולפים — כל זה נעשה, אך ורק, לשם שמירה על בתים ? ספר לבית-המשפט את האמת כולה !
- הס : טוב, אספר ! עבודתנו התבטאה למראית-עין בשמירה על מש-רדים, אולם המשימה העיקרית שהוטלה עלינו היתה השמדת היהודים. ההוראות ניתנו מגבוה ונאלצנו לבצען.
- התובע : לאן נסעת במחצית הראשונה של חודש מאי 1942 עם פלוגת יורים ?
- הס : נסענו לוולוז'ין.
- התובע : לאיזה מחוז משתייכת וולוז'ין ?
- הס : כמדומה לי, למחוז מולודצ'נה. איני יודע בדיוק.
- התובע : מה עשית בוולוז'ין ?
- הס : השמדנו שם את היהודים.
- התובע : כמה יהודים הרגתם שם ?
- הס : אלפיים, בערך.
- התובע : מי עמד בראש ה„אקציה“ הזאת ?

הס : אונטערשטורמפיהרער גראַבע.

התובע : כיצד כינסתם את האוכלוסיה היהודית, כדי לבצע בה את מעשי הזוועה ?

הס : הוצאנו את האנשים מן הבתים. הם נכלאו ברפת ושם ירינו בהם למות.

התובע : מה עשיתם ברכוש ובחפצי-הערך של המומתים ?

הס : את חפצי-הערך שלחנו לווייליקה.

התובע : ממי הורכבו אלפיים המומתים בעיר וולוז'ין שבמחוז מולר-דצ'נה ?

הס : מאנשים, נשים וילדים.

התובע : למה הרגתם את האנשים ? רק משום שהיו יהודים ?

הס : כן. רק משום שהיו יהודים.

התובע : ההיו בין אלפיים ההרוגים גם בני אומות אחרות ?

הס : לא. יהודים בלבד.

התובע : באיזה אופן הוצאתם אותם להורג ?

הס : חילקנו את היהודים לקבוצות של שמונים—מאה איש. כל קבוצה הוכנסה לרפת ושם המיתו את האנשים אחד-אחד — עד האחרון שבהם.

התובע : בין האלפיים היו גם יהודים מסביבות וולוז'ין, או מוולוז'ין בלבד ?

הס : לא ידוע לי.

התובע : את כל היהודים הוצאתם מהגיטו ?

הס : כן. את כולם הוצאנו מהגיטו.

התובע : מי היו היורים ?

הס : על כולם הוטל לירות ואני בכללם.

התובע : כמה יהודים הרגת במו-ידיך בוולוז'ין ?

הס : אני אישית הרגתי כמאה ועשרים יהודים (רעש באולם).

התובע : באיזה מקום בגוף פגע הכדור ? היריתם בעורף ?

הס : כן. ירינו בראש. היהודים כרעו על הברכיים וירינו בראש, זאת אומרת, בעורף.

התובע : גם הילדים כרעו על ברכיהם ויריתם בערפיהם ?

הס : כן. כולם — ילדים, אנשים, נשים, זקנים וצעירים.

התובע : מאיזה כלי-נשק יריתם ?

הס : מאקדוח.

התובע : איזה סוג של אקדוח היה זה ?

הס : זה היה אקדוח צבאי מסוג 0.8 m. m.

התובע : מה עשיתם בגופות ? קברתם אותן ?

הס : לא. את מרבית הגוויות טבלנו בבנזין ושרפנו אותן.

דבריו האחרונים של הס היו, שהוא מתחרט על מעשיו, שעשה ברוסיה הלבנה, אולם הוא חף מפשע משום שאילצו אותו מגבוה לבצע את הפשעים. הוא הצהיר קבל השופטים וקבל העם שבניו שפטהוה, שהפשיזם הוא המארה הגדולה ביותר שבאה אי-פעם על העולם.

בכך הסתיימו דיוני בית-המשפט ב-29 בינואר. בשעות המאוחרות של הלילה הוציא בית-הדין את פסק-דינו.

פ ס ק - ה ד י ן

בית-הדין הצבאי קבע, שפראנץ קארל הס, בהיותו קצין זוטא של ה"זאנדערקאמאנדו" מספר שמונה ליד משטרת-הבטחון של ה"ס. ס. וה"ס. ד. לקח חבל פעיל באקציה של דצמבר שנת 1941, בה נורו למוות מאה חולים, שאושפזו בבית-החולים לחולי-רוח שבמינסק ומאתיים וחמשים אזרחים, שנעצרו זמנית בבית-הסוהר שבמינסק. פעמים רבות נטל הס חבל בהריגת אזרחים סובייטיים ממוצא יהודי, ביניהם זקנים, נשים וילדים. בדצמבר 1941 השתתף בהריגת אלפיים אנשים במינסק. בשנת 1942 השתתף בהשמדת האוכלוסיה היהודית השלווה בעיר ווילייקי. בעיירה איליה, מחוז מולודצ'נה, הרג הס במוי-ידיו ששים איש. בעיירות דולגינובה וווישניבה השתתף הס ברציחת שלושת אלפים וחמש מאות אזרחים סובייטיים ממוצא יהודי, ובמור-ידיו הרג שמונים מהם. בעיר וולוז'ין השתתף בהוצאה להורג של אלפיים יהודים ובעצמו הרג מאה ועשרים יהודים. בעיירה טרעסטעניץ-זוטא השתתף בפלוגה, שהוציאה להורג ביריה וחנק שמונה-עשר אלף אזרחים סובייטיים ממוצא יהודי. בסך-הכול השתתף הס ביריית וחניקת שלושים אלף אנשים, מרביתם יהודים. הוא גופא הרג כמה מאות מהם.

על-סמך סעיף בהוראה, שהוצאה ע"י בית-הדין העליון של סס"ר ביום 19.4.1943 נידון למוות בתלייה הגרמני פראנץ קארל הס, שנולד בשנת 1909 בכפר כאסטיל, מחוז לואטמערין בחבל הסודטים.

ביום כ"ח בשבט תש"ו (30.1.1946) בשעה 14.30 אחרי-הצהריים לפי שעון מוסקבה בוצע פסק-הדין. הס ניתלה בהיפודרום (ככר עגולה למרוץ סוסים) המינסקאי. למעלה ממאה אלף איש חזו בתליית הנידונים למות.

בגיטו וולוז'ין ובפעולות הנקם

כאשר פרצה המלחמה בין גרמניה ופולין, יצאתי מיד לוויילנא כדי לעלות משם לארץ-ישראל. הייתי שם כשנתיים, אך לא הצלחתי להגשים את משאת נפשי. עם התנפלות גרמניה על ברית-המועצות, החלטתי לחזור הביתה, כי רציתי להיות עם בני-משפחתי בשעת צרה. מרחוק ראיתי שוולוז'ין בוערת. עלייד "הרביאליק" מצאתי רבים מיהודי עירנו שנמלטו מהלהבות. הלכתי לביתנו. ברחובות הסתובבו הרבה גרמנים. הם לא עצרוני והניחו לי ללכת.

הגרמנים העבירו אותנו בכל מיני עבודות קשות. אני עבדתי כמסיק תגור בטחנת הקמח של רפופורט, שם התיידדתי עם קאדירקו המכונן הראשי. יום אחד באו לטחנה שוטרים פולניים ואנשי-גסטאפו, והורידו מן העבודה את כל הפועלים היהודיים. אמרו להם, שהם נקראים לאספה כללית. אני המשכתי בעבודה, משום שקאדירקו התעקש ואמר, שאם יקחו גם אותי, הוא יאלץ להשבית את הטחנה. נימוק זה שיכנע את אנשי הגסטאפו והם הניחו לי לעבוד. אולם לבי לא היה שקט. הרגשתי שמשוה הולך ונרקם נגדנו. בצהריים חזרתי לגיטו וראיתי שריכוז הרבה יהודים במקום אחד. הם עמדו בשורות וחיכו בקוצר-רוח ל"מרצה". הבנתי שהמדובר הוא לא בהרצאה, לכן התחמקתי מן השורה וחזרתי לעבודה.

החלטתי להציל, לפחות, את היהודים שעבדו בסלילת כביש לכפר קפושצ'ינה. ביניהם היה גם נחום אחי (כאנשים יעילים היו פטורים מלשמוע את ה"הרצאה"). הוזהרתי אותם שלא יחזרו לגיטו. אני ואחי יצאנו מיד לדרך והגענו עד כפר סולונוי. בלילה נכנסנו לבניין שמייבשים בו פישתן. גורשנו משם. בלית-ברירה חזרנו לוולוז'ין.

כאשר שבנו נודע לנו שהתקיימה "אקציה". לאחר מכן חזרו החיים ל"תיקנם". היהודים המשיכו לעבוד ואני חזרתי לעבודתי בטחנה. כעבור זמן מה לקחו כמאה יהודים לעבודה ביער עלייד בילוקורץ. אני ואחי נחום היינו ביניהם. גרנו בביקתה ביער. המפקח על העבודה היה גוי בשם יודה (Joda). לפני כן שימש כמפקד של המשטרה ביאצקעווע. ביער פגשנו שבויים סובייטיים, שהיו מובילים בול-יעץ למינסרה בוולוז'ין. פעם אמרו לנו, שביום בהיר אחד "יצמחו כאן פרחים" (לשון סג'ינהור לפרטיזאנים). פתאום נעלמו עקבותיהם. כעבור זמן הופיעו חמושים בנשק והציעו לנו להצטרף אליהם. לא קיבלנו את ההצעה, משום שקשה היתה עלינו הפרידה ממשפחותינו שבגיטו. הם לא לחצו עלינו, וכך המשכתי בעבודתי ביער, עד השחיטה השנייה, שהתקיימה בכ"ג באייר תש"ב (10 במאי 1942).

בדרכי לוולוז'ין, יום לפני השחיטה, נכנסתי לכפר קפושצ'ינה, כדי לקחת בקבוק

חלב. פגשתי גוי מסביבות וולוז'ין. הוא סיפר לי, שפרטיוזאנים הרגו שלושה גרמנים בדרך לתחנת הרכבת הורוצ'קי. הוא יעץ לי לא לחזור לגיטו, כי המשטרה מאשימה את היהודים במעשה הרצח. לא שמעתי בקולו והמשכתי בדרכי. בעיר שרר שקט מדהים. ברחובות ניראו אנשי גסטאפו בודדים. היהודים התהלכו באין מפריע, בגיטו וגם מחוצה לו. איש לא עצר אותם ואיש לא התעניין בהם. היודנראט קיבל הזמנה להכין שלושה זרים. אנשי הגסטאפו הרגיעו את נציגי היהודים שלא יפחדו, משום שאין הם חושדים כלל, שיד היהודים ברצח שלוש חילי ה"וועהרמאכט". היהודים הרגישו שאין אמת בדברי ארגעה אלה, כי ראו בעליל שמשוה חמור מאוד עלול להתרחש. שניאור קיווילביץ' ישב עם השוטרים היהודיים במשרד של היודנראט עד שעה מאוחרת בלילה. כאשר נוכח לדעת, שבאמת אין שום סימן העלול לעורר דאגה — חזר אל ביתו בשעה שתיים אחר חצות.

בשעה ארבע לפנות בוקר דפקה על החלון של ביתנו מרים ווייסבורד ואמרה: קומו מהר, משהו לא טוב מתרחש בגיטו! מיד קפצנו מן המיטות והתלבשנו. שמענו יריות. הגרמנים התקרבו אל ביתנו ופרצו את הדלת של שכנינו. אני וקופל יצאנו בדלת אחורית. פנינו לגינה שלנו, שם היתה דלת מוסווית שדרכה הברחנו אוכל לגיטו. הלכנו לעבר הגשר שברחוב פילסודסקי. על הגשר עמד גרמני מזוין בתת־מקלע. כאשר התכופף הגרמני כדי להדליק את ה"פייפ" (מקטורת) שלו, ברחתי לכיוון רחוב נובוגרודסקי. (קראו לו פוניזה). שמעתי קול הבא ממרחקים. נעצרתי. כעבור שעה קלה הגיע אלי קופל. הוא היה פצוע. הגרמני ששמר על הגשר ירה בכתפו. הלכנו יחדיו והגענו עד הנהר איסלויץ'. הגלים טלטלו לחוף סירה. נכנסנו לתוכה ועברנו את הנהר.

הגענו ליער שעליד בילוקורץ' ופגשנו שם יהודים מאולשאץ' שברחו מהגיטו של וולוז'ין. התנאים ביער היו חמורים מאוד. בלית־ברירה חזרתי לוולוז'ין. משם נלקחתי לעבודה בקראסנה, ואחר־כך הגעתי, יחד עם יהודה יוסף פוטשניק, לגיטו של אושמינה. לגיטו של אושמינה היו מזדמנים שוטרים יהודיים מגיטו ווילנא. קשרתי אתם קשרים והעליתי לפניהם הצעה, לארגן הגנה עצמית בגיטו. אחד מהם — איש־מחתרת — הבטיח לשלוח לי נשק, בו נעמוד על נפשנו, כאשר יבואו לחסל את הגיטו.

הגיעו שמרעות, שעומדים להעביר בקרוב את יהודי הגיטו של אושמינה למחנה עבודה בסביבות ווילנא. היודנראט פנה לגנס, ראש המשטרה היהודית בוילנא, וביקש אותו לברר, הנכונה היא השמעה, שעומדים לחסל את גיטו אושמינה. גנס הזדרז ובא מיד לאושמינה. הוא כינס את היהודים והרגיע אותם, שכל השמעות על חיסול הגיטו אין להן על מה לסמוך. כל נסיון של בריחה ליער והצטרפות לפרטיוזאנים מסכנים את קיומם של יהודי גיטו אושמינה.

רבים מאתנו, שכבר התנסו בעבר בהבטחות כאלה, לא הלכו שולל אחרי דבריו של גנס. בגיטו התארגנה קבוצה של רופאים, אחיות ושוטרים יהודיים שהתכוננה לצאת

ליער. אני וקופל הצטרפנו אליה. התקשרנו עם הפרטיזאנים שפעלו בסביבה. הם אמרו לנו, שמוכנים לקבל אותנו, בתנאי שנביא עמנו מרפאה ניידת. שלחנו שליחים לוויילנא. הם הביאו עמם את כל הציוד הרפואי הדרוש.

לפני החיסול של הגיטו הופיע קצין גרמני בנגריה שבה עבדתי. הוא אמר לי שדבר לו אלי. הוא ניגש ישר לעניין ואמר לי: ידוע לי, שקבוצה של יהודים עומדת לצאת ליער. החלטתי להשאיר בחיים את ואחות יהודיים. קחו אותם עמכם, ולא — אהיה נאלץ להרוג אותם. מאחר וידוע לי, שאין הפרטיזאנים מקבלים אנשים בידיים ריקות — אתן להם שני רובים ושני רימונים. הגרמני קיים את הבטחתו, והאח והאחות הצטרפו אלינו. החלטנו לתכנן את הוצאת התרופות והמכשירים הכירורגיים. היה עלינו לצאת לתחנת הרכבת של סול. החלטנו לשלוח את התרופות לעיירה בראון. את הנשק חשבנו להוריד בדרך ולהסתלק ליער. תכנית זו נראתה לנו כבת-ביצוע, משום שהגרמנים מינו את אנשי קבוצתנו כמלווים של השיירה. הודות לכך הגיעו התרופות בשלום לתעודתן. אולם, לא יכולנו להסתלק עם הנשק, משום שפתאום הופיע מנהל המחנה. הגענו לתחנת הרכבת של סול. נגש אלי גרמני ושאל אותי: מה מכיל המיטען? אמרתי לו, שזה לא נועד למישלוח, ויש להחזיר את החבילה לגיטו של אושמינה.

חזרנו לגיטו עם מיטען הנשק. בלילה קיבלנו החלטה לצאת ליער, ויהיה אשר יהיה. יצאנו לבראון ומשם לבוקאטובה (בסביבות ווישניבה). שם פגשנו סיירים של פלוגת פרטיזאנים שקיבלו אותנו יפה. במשך הזמן הצטרפו אלינו יהודים מפלוגות אחרות של פרטיזאנים. נפגשתי עם הסל פרסקי ואליעזר רוגובין.

ראשית פעולתנו היתה לרכוש נשק. נודע לנו, שבסביבות באקשט ניתן לרכוש נשק מן הגויים תמורת טבק ומלח. יצאנו לשם, ואמנם רכשנו קצת נשק. בבאקשט התקשרנו עם ה"אוטריאד" על-שם המפקד סטאריצקי. במחנה זה שימש אליעזר רוגובין כמפקד של קבוצת חבלנים. מצאתי שם גם את מוטל מלוט, יוסף גירקוס ויהודים אחרים מוולוז'ין. במשך הזמן רכשנו כמות הגונה של נשק. עברנו אימונים קשים ומזורזים ויצאנו לפעול לות. הודות להצטיינותי בקרב, מינו אותי כסייר. שדה-הפעולות שלנו השתרע בסביבות וולוז'ין. קשרתי קשרים עם גוי אחד מוולוז'ין, שעזר לי להיכנס לעיר, כדי לוודא אם שרדו בה יהודים.

בשנת תש"ג (1943) ביקרתי בוולוז'ין. מצאתי בה את משפחת ווייסבורד, "אלי דער שלאסער", בנו חאצקל ובתו ראשל. אתם גרו האחיות רבקה (איפטה) ורחל פרסקי. היה שם גם נפת יהודי, שהיתה לו נפחיה ב"אראפצו". ביקשתי אותם שייצאו אתי ליער, כי אין להם שום תקווה להישאר בחיים. הם דחו את פנייתי. באתי כמה פעמים לוולוז'ין ולא הרפיתי מהם שייצאו אתי ליער. לבסוף, כאשר הצלחתי לשכנע אותם והבטחתי לבוא לקחת אותם ליער — כבר לא היה את מי לקחת. אמרו לי שהעבירו אותם לווייליקה. בכך חוסל סופית הגיטו של וולוז'ין.

באחד הסיורים בסביבות וולוז'ין, קיבלתי פקודה מהמפקד לסייע לקבוצה של פרטי-זאנים להשמיד מחנה של גרמנים בשאפאָוואַל. בקרב זה נפצעתי ברגלי. הביאו אותי למחנה ביער, ומשם הטיסו אותי לבית-חולים בהומל. כאשר הבראתי נשלחתי ללשכת הגיוס של הומל. משם הועברתי למיפקדה הראשית של הפרטיזאנים בכפר שברוקי (ליד הומל). בכפר זה פגשתי את אליעזר רוגובין, שנפצע קשה באחד הקרבות.

כאשר וולוז'ין שוחררה חזרתי אליה מכפר שברוקי. מצאתי שם ניצולים של עירנו: פנינה פוטשניק, יהודה יוסף פוטשניק, שייקע לאוויט וגיסו, לייבע לאוויט, האחים סקליוט, לייבקה ליברמן, מריאַשה קגן (צוקרקופ) עם בעלה, אָרע זוליג רוגובין, מוטל מלוט, זליג מלצר, צופן ואשתו, מנדל גולדשמיד ורעייתו, שמואל פרסקי ומינצר ואשתו (הוא היה בזמנו בקיבוץ „השומר-הצעיר” בוולוז'ין ועבד כמכונאי אצל פולאַק). עבדתי בטחנת קמח בכפר פערשאַי (שנים-עשר ק"מ מוולוז'ין). משם נשלחתי לאיב-ניץ, שם עבד קופל בלשכת הגיוס. נתמנתי כמנהל טחנת-קמח ברובזביץ. אחרי זמן מה הועברתי עם קופל לפולניה. בשנת תש"ז (1947) עליתי מגרמניה לארץ-ישראל.

שמחה רוגובין
(קרית-חיים)

מותו של ניסן פרסקי

בשורות מעטות אלו אספר על מותו של ניסן פרסקי. לכאורה, מה טעם לספר על מותו של יחיד, כאשר כל קהילת וולוז'ין הושמדה. אולם המוות הזה היה יחיד במינו. יום לפני כניסת הגרמנים, ברחתי עם בני-משפחתי להורדוק. לא יכולנו להמשיך במנוסתנו, משום שהגרמנים השתלטו על האיזור כולו. נכלאתי בגיטו של הורדוק. כעבור זמן הוציאו משם כחמשים בחורים, אף אני בתוכם, והעבירו אותנו למולדצ'נה. העבודה היתה קשה מאוד ומפרכת. כאשר באו מים עד נפש ונוכחתי לדעת שלא אחזיק מעמד יותר במחנה-עינויים זה — נמלטתי משם עם עוד שלושה יהודים. למזלנו, לא פגשנו בדרך שוטר פולני או גרמני. נכנסנו לבית בודד בחורשה. הגוי שהתגורר בו התייחס אלינו ברחמים והראה לנו את הדרך לפרטיזאנים.

הלכנו ברגל עד כפר רודקי, הנמצא על שפת הנהר איסלוץ. פגשנו שם שני יהודים מגיטו קראַסנה. הכפריים גילו יחס אנושי והעסיקו אותנו בעבודות שונות. הפרטיזאנים סרבו בראשונה לקבל אותנו, משום שנפוצו שמועות שהיהודים עוסקים בריגול לטובת הגרמנים. אולם אחרי הפצרות מרובות, הסכימו לקבל אותנו לפלוגתם.

גם לאחר שנתקבלנו, הזהירו אותנו הפרטיזאנים, שאם ימצאו בנו שמץ של דופי — דמנו בראשנו. כעבור שבוע ימים נצטוונו לרכוש נשק ולהיות מוכנים לפעולה. באחד המיבצעים של פיצוץ רכבת, נודע לנו שעלייד העיר ראקוב, מסתתר ניסן פרסקי בבית בודד. אחרי המיבצע שבוצע בהצלחה, לקחתי אתי לחם, מלח וחמאה. בשעה מאוחרת בלילה יצאתי עם פלוגתי, כדי להציל את ניסן. הגעתי למקום המחבוא ודפקתי על החלון. מכיוון שדיברתי אידיש, נפתחה הדלת ונכנסתי פנימה. בהיכנסי — הגיח אדם מתחת לתנור. היה זה ניסן. הוא היה מדוכא וכל גופו רעד. אמרתי לו שבאתי להצילו. ילך עמי ליער, יצטרף לפרטיזאנים — וישאר בחיים. אולם הוא ביקשני שאניח לו, משום שהתרגל למקום והחליט להישאר בו עד בוא הישועה. הוא ראה בבית זה תריס בפני הפורענות. לא הצלחתי לשכנע את ניסן שיצטרף אלי, לכן עזבתי אותו מלא דאגה וחרדה לחייו. כעבור חצי שנה נודע לי, שהגרמנים שרפו את הבית, וניסן פרסקי עלה באש.

מנדל וולקוביץ'

(נתניה)

בנתיב היסורים

אני הייתי משיירי השחיטה השלישית. נלקחתי לעבודה במחנה של קראסנה והעבידו אותי בבניית צריפים ובסבלות בתחנת-הרכבת. לאחר זמן העבירו אותי לעבודה במינסרה, שם עבדו טוביה סליובסקי, יהודה יוסף פוטשניק, יעקב קגן, אלי יעקב רוגובין, לייזער נול מהורדוק וספר מווישניבה.

בשבת, ט' באלול תש"ב (22 באוגוסט 1942) נודע לנו, שהגרמנים זוממים לחסל את הגיטו של קראסנה ואת מחנה-העבודה, ולהוציא את כל היהודים להורג. החלטנו לברוח בהקדם מן המחנה. הבריחה היתה סוגה בקשיים גדולים. זחלנו בין סוארי-העצים שהיו במינסרה, עלינו מסואר לסואר עד שהתקרבנו לכביש. חצינו אותו במהירות ונכנסנו לחורשה.

תלשנו מעלינו את ה"מגן דוד" ושמנו פנינו ליערות של הורדוק. ישבנו לנוח ביער. פתאום שמענו שמדברים אידיש. ראינו לפנינו קבוצה של יהודים, שברחו מן הגיטו ומן המחנה של קראסנה — רובם מהורדוק ומיעוטם מוולוז'ין. בין הוולוז'ינאים היו האחים הרשל ומשה סקליוט והאחים ארע וזליג רוגובין.

מלאי המזון שלנו אזל. קשה היה להשיג אוכל, משום שהגויים שבסביבה היו שונאי ישראל. כדי שלא למות מיתר-רעב, גילפנו בענפים גילופי רובים. ב"נשק" זה איימנו על הגויים, שאם לא יתנו לנו אוכל — דמם בראשם. הגויים נבהלו מהמקלות דמויי הרובים ונתנו לנו אוכל בשפע.

בכוח האכילה הזאת הגענו עד פערשאי (חוזה גדולה בין וולוז'ין ואיבניץ. משם הצטלבו הדרכים לערבה של נאליבוק וליערות של וולוז'ין). בדרך המלך לא יכולנו ללכת. כי היא נשמרה עי' אנשי גסטאפו. לכן הלכנו בדרך עקלתון. הגענו לאגם שאורכו היה כארבעים מטר. מדדנו במקל את עומק המים. בחוף רדודים היו. אולם ככל שהתקדמנו — הלכו והעמיקו והגיעו עד לצוואר. חששנו להתקדם יותר, מחשש של טביעה. אולם הרשל סקליוט זרז אותנו, שנשליך את נפשנו מנגד, שהרי המוות רודף אחרינו — וצלחנו את האגם בשלום.

בבואנו לפערשאי כבר האיר היום. חששנו לנוח שם, משום שיריות פילחו את האוויר, הלכנו ליערות של וולוז'ין. ביער ראינו עקבות של טנקים, של בני-אדם, של סוסים ושל כלבים. בין העצים התגוללו הרבה הרוגים. אני ועקב קגן מיששנו את ידו של הרוג אחד. היא היתה, עדיין, חמה. משמע שלא מזמן נהרג האיש.

בסביבה זו היה לי ידיד, גוי בשם יאדע. הלכתי אליו ושאלתי אותו לפשר ההרוגים. הוא סיפר לי, שמזה שלושה ימים הקיפו הגרמנים את היער ויורים. הם עורכים מצוד על פרטיזאנים ועל יהודים. הוא יעץ לי להימלט מן המקום. חזרתי ליער וסיפרתי לחברי לגורל מה שסיפר לי יאדע.

הרשל ומשה סקליוט וזליג רוגובין החליטו לחזור למחנה של קראסנה. החלטה זו כמוה כאיבוד לדעת. לכן ליווינו אותם בעצב ובצער. טוביה סליובסקי אמר לי שבדעתו ללכת לקרעווע. לפנים שימש שם כמורה והיה אהוב מאוד על בעלי-הבתים, וביחוד על המרא דאתרא (רב העיר). הוא הציע לי להצטרף אליו. נעניתי לו. גם יעקב קגן ויהודה יוסף פוטשניק נילוו עלינו. באנו בשלום לגיטו של קרעווע. היה זה בליל א' דראש השנה תש"ג (12 בספטמבר 1942). טוביה ואני נכנסנו לביתו של הרב. יעקב קגן ויהודה יוסף פוטשניק פרשו לבית אחר.

הרב נשא את עיניו ונבהל מאוד, כי זהותי לא היתה ידועה לו בכלל. הוא נדהם למראה פניו של טוביה, שהשתנו מן התלאות ומן היסורים. הרב הזמין אותנו לסעוד עמו "סעודת-חג". סעודה זו לא היתה, אלא, "נהמא דכיסופא" (לחם עוני), שכן היהודים רעבים היו מחוסר מזון. אולם קבלת-הפנים החמה של הרב — היא שהשביעתנו. ברכנו ברכת הנהנין ושכבנו לישון על הארץ. למחרת הלכנו להתפלל בבית-הכנסת. התפללנו בלב שבור ורצון. תפילת "ונחנה תוקף" ביטאה את המצב. ידענו שכל אחד מאתנו צפוי ל"מי באש ומי במים, מי בחרב ומי בחיה".

אחרי סעודת הצהריים נמלכנו בדעתו של הרב, מה עלינו לעשות? הרב אמר שטוביה יכול להישאר בביתו, משום שהכול הכירו אותו כתושב של קרעווע. אולם עלי ללכת מכאן, כי המשטרה עורכת מצוד בבתים על פליטים יהודיים שנמלטו ממחנות אחרים.

גם היודנראט דרש ממני שאעזוב את הגיטו, כי נוכחותי מסכנת את חיי היהודים.

בצער רב נפרדתי מטוביה, חברי הטוב (הוא הוצא להורג אחר כך ע"י פרטיזאנים, על לא־עוול בכפור). הלכתי לסמורגון, שם רשמו אותי על שמו של הרוג. כעבור ימים אחדים הגיעה מכונה מן המחנה של ז'זמריה (ליטא), כדי לקחת עובדים. היודנראט של סמורגון הודיע, שכל הרוצה רשאי לנסוע לז'זמריה. החלטתי לנסוע לשם, כי לבי אמר לי שהחיים במחנה־עבודה בטוחים יותר. הגעתי לשם בערב. המחנה היה מוקף בגדר תיל גבוהה. היהודים הכלואים הסתכלו בי בתימהון.

אחרי שיחה קצרה עם אחדים מהם, הלכנו בחברותא לתפילת „כל נדרי“. התפללנו בלחש מאימת הגיסטאפן. למחרת — יום כפור — נתנו לכל אחד מאתנו מאה גרם לחם וקפה. הוציאו אותנו מן הצריפים, סידרו אותנו בשורות, ערכו מיפקד ונשלחנו לעבודה. בעבודה הצלחנו לקשור קשרים עם העולם החיצון. הודות לקשרים אלה נשארתי בחיים.

רחל וראובן רוגובין

בנדודים ובמאבק

ברחנו מוולוז'ין ביום הרביעי למלחמת הגרמנים עם הסובייטים. החלטנו לברוח בלילה. במשך היום ארזנו חפצי־ערך והכנסנו אותם למרתף של שכננו, שלום לייב רובינשטיין. יצאנו מן העיר בידיים ריקות. בננו גרישה לקח אתו את האופניים שלו. ראובן יצא בנעלי־בית, משום שידידים טובים אמרו לו שבנעלי־בית תהליכה קלה יותר. אחרי הליכה של כמה קילומטרים על כביש מרוצף באבני־גוויל — נקרעו נעלי־הבית שלו ונחשפו רגליו.

כאשר הגענו למיז'ייקי — אורו עינינו. ראינו כ־30 עגלות גדולות רתומות לסוסים. כמעט על כל עגלה ישבו מכרינו עם משפחותיהם. היו שם כל האחים סימרינצקי, ברל ספקטור, אברהם מולוט, „חאצקל דער אולשאַנער“, הרשל שיניוק ואשתו ואחרים. הם שמחו לבואנו. שאלו אותנו לשלום וולוז'ין, כי הם עזבו אתמול את העיר. ענינו להם שכרגע שורר שקט בעיר, אך אין זה סימן לבאות. ביקשנו להצטרף אליהם, כדי לחצות את הגבול ולעבור לרוסיה. אולם אברהם מולוט השיב לנו: אין אנו נוסעים מזרחה, כי אם מערבה, כלומר, אנו חוזרים לוולוז'ין. נמלטנו לכאן, משום שאמרו לנו שיפציצו את וולוז'ין. אולם אם עתה שורר שקט בעיר — אנו חוזרים אליה. הם חזרו ללוע הארי — לוולוז'ין הכבושה בידי הנאצים וכולם ניספו שם.

בלית־ברירה המשכנו ללכת והגענו לעיר ראקוב. נכנסנו למכרים שקיבלו אותנו יפה. בעלת הבית, חייקה רובינצ'יק (אחותו של גצל פרסקי) הציעה לנו שנשאיר אצלה את ילדינו. היא תשמור עליהם ולא יאונה להם כל רע, שכן אין הגרמנים פוגעים לרעה,

לא ביהודים ולא בילדי היהודים, כי אם בקומוניסטים ובמשתפי פעולה עם הקומוניסטים בלבד... לא סמכנו על ה"מבינות" שלה בענייני גרמניה הנאצית, ואמרנו לה, כי אל-אשר נלך — ילכו עמנו ילדינו.

בלילה הגענו עד לגבול (הגבול נשאר כמו שהיה עד שנת 1939). מצאנו שם קהל רב. אולם מישמר הגבול סגר עלינו ולא נתן לנו להתקדם. בלית ברירה חזרנו לראקוב. בדרך פגשנו את לייבקה (שם אביו היה "מאיר דער סלובנסקער"), לבוש בסגין צבאי. הוא אמר לנו שהביא לגבול בעגלתו נשים של קצינים עם חפציהן. אולם מהבוקר הן נעלמו וטרם חזרו. החלטנו לנסוע לוולמה (מרחק של 15 ק"מ) ולנסות לחצות שם את הגבול. אולם גם שם היה המעבר חסום. בצהריים שמענו פתאום ירייה וראינו שהרבה אנשים החלו להתקדם על עגלות לעבר הגבול. לייבקה רתם את הסוס וחצינו את הגבול. הגענו לעיירה דז'רזינסק-יעהומצן. כאן הודיע לנו לייבקה שהוא חוזר לוולוז'ין. לא הועילו טענותינו, שהוא חוזר ללוע הארי. הוא השאיר לנו את הסוס והעגלה, קם והלך (הוא ניספה בוולוז'ין). כעבור ימים אחדים של נסיעה — נשבר כוחו של הסוס ולא יכול היה לזוז ממקומו. עודנו עומדים ומצפים, מאין יבוא עזרנו — התקרב אלינו בחור נוצרי, רוכב על סוס. גרישה הציע לו את האופניים שלו תמורת הסוס, והלה הסכים. רתמנו את הסוס החדש ובמהירות הגענו לעיר מוהילוב. משם הגענו לעיירה מסטיסלב. כאן פעלה לשכת גיוס, שהודיעה שכל הגברים עד גיל 50 חייבים להתייצב לשירות בצבא. אני (ראובן) הלכתי להתייצב. משם נשלחתי ליער. מינו אותי כסגן ה"פוליטרוק" (מדריך) בגדוד השלישי. קיבלתי חופש לשעתיים, כדי להיפרד מבני-המשפחה. הם לא ידעו לאן יטלטל אותי הגורל, ואני לא ידעתי לאן יטלטל אותם הגורל. נדברנו בינינו, שאם נשאר בחיים שנכתוב מכתבים על-פי כתובתה של דודתי בעיר סטאלינובאד-טאדז'יקיסטאן. אחרי טלטולים מרובים ויסורי גוף ונפש קשים, הגיעו בני-משפחתי לסטאלינובאד. רחל סודרה בדירה ובעבודה, והילדים נשלחו לבית-ספר.

יצאתי עם עוד שני גדודים והגענו לעיר מצענסק, לא רחוק מאוריל. מכאן נסעתי לקרים. נלחמתי בפרקופ, בדזאנקוי, בסימפרופול, בפיאודוסיה ובסבסטופול. בעיר זו נפד צעתי בידי השמאלית ונשלחתי לבית-החולים באוזבקיסטן. יחד אתי שכב קצין פצוע. הוא ביקשני לכתוב מכתב לחברו, המאיר דיומין בסטאלינובאד. ביקשתי אותו שירשה לי להכניס למעטפה מכתב לדודתי. המיור העמיד את כל הנ.ק.ו.ד. על רגליה, כדי למצוא את דודתי. ואמנם מצאו אותה ואת בני-משפחתי

כשבועיים לאחר ששלחתי את מכתבי, קיבלתי מברק מדיומין, שבני-משפחתי בריאים ושלמים והם יוצאים אלי. כעבור יומיים הם הגיעו. שהו עמי שבע ימים וחזרו. שכבתי בבית החולים עוד חדשים. לאחר שהבראתי נתנו לי חופשה לששה חדשים. במשך הזמן הזה התנדב בננו, בן החמש-עשרה לצבא. בשלהי שנת 1942 נפצע קשה בקרבות שהתנהלו ליד סטאלינגרד.

חיי כפרטיזאן

הראשונים מבני וולוז'ין, שברחו ליערות כדי להצטרף לפרטיזאנים, היו אטלה ויוסף רוגובין (שם אביהם היה "הרשל דער בוניער"). הם פנו בקריאה ליהודים הכלואים בגיטו שיברחו ליערות. נעניתי לקריאתם והצטרפתי ל"אוטריאד", בו נמצאה אטלה (היא היתה אשת הקומאנדיר). בקי הייתי בסביבות וולוז'ין, לכן העמיד הקומאנדיר לרשותי חמישה פרטיזאנים ויצאנו להוריד רכבת מן הפסים בקו וולוז'ין-בוגדאנוב.

ההצלחה האירה לנו פנים. הורדנו מן הפסים שבעה קרונות טעונים בלוחות שנועדו לחזית. כך התחלתי את חיי כפרטיזאן. גם המשימה השנייה התבטאה בהורדת רכבת מן הפסים. הגעתי עם אנשי לסביבות מולדצ'נה. כארבעה ק"מ מן העיר הנחנו מוקש מתחת לפסי-הרכבת. שני קרונות מלאים וגדושים בחיילים גרמניים הועפו באוויר. מיספר ההרוגים והפצועים היה גדול. ידיעה מהימנת על-כך קיבלתי מגוי אחד, שהיה מבין המגויסים לחפור קבר להרוגים.

קבוצה של פרטיזאנים ושל לוחמים מבני וולוז'ין

מימין לשמאל: (א) פנינה פוטאשניק (ב) הסל פרסקי (ג) (ד) יעקב קנו (ה) ליובה וולקוביץ' (ו) מנדל וולקוביץ'

הודות להצטיינותי הוענקה לי דרגה של קומאנדיר. יצאתי בלוויית קבוצה של פרטי זאנים ליורשצ'וק שבסביבות העיר לידא. הגענו לנהר ניעמאן ושם פוצצנו גשר גדול. הרבה גרמנים טבעו בנהר. הגרמנים עמלו קשה כמה ימים עד שתיקנו את הגשר. בינתיים הצטופפו כמה רכבות שחיכו עד שיתוקן הגשר. "טיפלנו" בהן — ובהצלחה. בעד המעשה הזה קיבלתי ציון לשבח מן הקומאנדיר של האוטריאד על־שם קוזניצוב־צ'קלובסקי שהשתייכתי אליו.

אחר המעשים המוצלחים האלה החליט ה"אוטריאד" לערוך קרב פנים אל פנים עם הגרמנים. בתכניתנו היה לכבוש את העיירה הורודוק. הקרב היה עקוב־דמים. כבשנו את העיירה והחזקנו בה ארבע שעות. בקרב זה איבדנו עשרים וחמשה אנשים. בשובנו משם הוטל עלינו להרוס בניינים של חווה גדולה בסביבות הורודוק. בהם התגוררו גרמנים. נכנסתי עם אנשי פלוגתי לחצר ושילחנו באש את הבניינים. הפעולה הוכתרה בהצלחה ולא סבלנו שום אבידות.

יצאתי לחזית. סופחתי לגדוד של תותחנים, שסיסמתו היתה: "מוות לגרמנים!" עברתי על פני פולין והגעתי לפרוסיה המזרחית. שם נפצעתי בפעם הראשונה. כעבור חודש החלמתי וחזרתי לחזית. בי"ט באייר תש"ה (2 במאי 1945) נפצעתי שוב ונשארתי נכה לכל ימי חיי. אושפזתי בבית־החולים בבאָקו. שכבתי שם על ערש דוי שלוש שנים — רוב הזמן נטול הכרה. בצאתי מבית־החולים התייצבתי במפקדה שבמינסק וקיבלתי אותות־הצטיינות.

הסל פרסקי (גנדי)
(בני־ברק)

פרטיזאנים מבני וולוז'ין שנפלו על מישמרתם

ישעיהו ברנשטיין הי"ד

בן אברהם ורבקה. נולד בוולוז'ין בשנת תר"ף (1920). הוריו חיו מיגיע־כפיהם ואף הוא פועל היה. הוא נכלא בגיטו, אבל חיפש דרך כיצד לברוח ממנו. כאשר הובילו הנאצים ועוזריהם את יהודי וולוז'ין להריגה — עלה בידו של ישעיהו להימלט מהם. אולם כעבור ימים אחדים נתפס והובל לגיטו של קראסנה. גם שם לא ישב באפס מעשה, והחל לצבור נשק, יחד עם צבי לונין, אליעזר רוגובין ומרדכי קגנוביץ'. במחנה־העבודה בקראסנה היה הרבה נשק. הגרמנים הטילו על ישעיהו ועל חבריו הוולוז'ינאים למיין את הנשק ולהעבירו למקום מסוים. הם ניצלו את ההזדמנות, ובשעת עבודתם הטמינו בחול חלקי נשק. הם נדברו ביניהם לצאת מן המחנה בחשכת הלילה, עם

הנשק ביד. עלה בידם להימלט וחיפשו מגע עם הפרטיזאנים. הללו סרבו לקבל אותם ל"אוטריאד" שלהם וביקשו לקחת מהם את נשקם. אולם הבחורים גילו התנגדות נמרצת ולא התפרקו מנשקם. הם אירגנו "אוטריאד" עצמאי על־שמו של סטאריצקי, שהורכב כולו מיהודים.

ישעיהו גיבור היה. מחשבה אחת בלבד מילאה את לבו: להיפרע מאויבינו בעד דם הנקיים ששפכו. פעמים רבות נפגשתי אתו. הוא ישב במארב, מיקש את הדרכים בהן עברו הגרמנים ועשה בהם שמות. הוא נפל בשעת פיצוץ של גשר. לא רחוק מן הגשר נמצא מוצב של גרמנים, וישעיהו לא ידע על־כך. הגרמנים פתחו עליו באש. הוא התגונן בגבורה והמטיר אש על הגרמנים. כאשר אזלו הכדורים מנשקו — הטביע את עצמו בנהר. ביום י"א בכסלו תש"ד (8 בדצמבר 1943).

מרים גולובנצ'יץ הי"ד

בת לייזער וביילע. נולדה בוולוז'ין בשנת תרפ"ה (1925). עם כניסת הגרמנים לוולוז'ין, נמלטה מרים עם הוריה לכפר ביעלוקורעץ. כאשר התארגנו בכפר קבוצות של פרטיזאנים, נחקבלה מרים כפרטיזאנית באוטריאד על שמו של סטאלין. הטילו עליה לגייס פרטיזאנים נוספים לאוטריאד. לשם כך נשלחה לגיטו של וולוז'ין. בבואה לשם נחטפה על־ידי הגרמנים והועסקה בעבודות שונות במיטבת. נמצאה שם אשה, שהלשינה על מרים באזני גרמני שהיא נשלחה לגייס יהודים לפרטיזאנים. מרים ישבה בחדר סמוך והאזינה לדברי האשה. הואיל שידעה את הצפוי לה — חטפה קופיץ (סכין גדולה שמרסקים בה בשר) וריסקה את גולגלתו של הגרמני שבאזניו הביאה המלשינה את דיבתה רעה. למחרת היום מצאו את גופתה של מרים על־יד הקושצ'יול (הכנסיה).

צבי לונין הי"ד

בן ישראל ושיינה. נולד בוולוז'ין בשנת תרפ"א (1921). הוא הצליח להימלט מהגיטו של וולוז'ין, אך נתפס והובא למחנה של קראסנה. שם עבד זמן מסויים. במשך הזמן רכש רובה, נמלט לפרטיזאנים והצטרף לאוטריאד על־שם סטאריצקי. הוטל עליו לעקוב אחר תנועת הגרמנים ולמקש את כלי הרכב שלהם.

צבי חדר עם פלוגה של פרטיזאנים לעיירה איבניץ, ניהל קרב עקוב־דמים עם הגרמנים וגרש אותם מן העיירה. פעם נשלח עם חבורת פרטיזאנים לפעולות חבלה בערבה של נאליבוק על־יד וולוז'ין. הפלוגה עלתה על מארב של גרמנים. פרץ קרב ביניהם, בו נפלו כל הפרטיזאנים. צבי היה היחיד שנשאר בחיים. הוא התגונן בגבורה עילאית עד

הכדור האחרון. בקרב זה נפצע פצעים אנושים והוציא את נשמתו ביום א' באדר ב' תש"ג (8 במארס 1943).

יוסף סקליוט הי"ד

יוסף נולד בשנת תרע"ה (1915). הוא גר עד למלחמה בכפר מיז'ייקי. מגיטו וולוז'ין הועבר למחנה של קראסנה. במחנה אגר נשק וברת ליער. שם נתקבל לבריגאדה על-שם צ'קאלוב. לצערנו לא הספיק יוסף להתפרסם במעשי-גבורה, כי כעבור זמן קצר הוצא להורג על לא עוול בכפו. וכך היה המעשה: יוסף הלך לכפר מיז'ייקי, כדי לקבל שם מגוי את חפציו האישיים שהתביאם אצלו. הגוי התאונן באוזני הקומאנדיר שיוסף שדד ממנו את בגדיו ואין לו מה ללבוש. לא הועילו כל טענותיו של יוסף, שאך את חפציו האישיים בלבד לקח. הקומאנדיר הקשיח את לבו וסרב לקבל את דברי ההתנצלות של יוסף. הוא הרג אותו בירייה, לעיני כל הפרטיזאנים.

מרדכי קגנוביץ' הי"ד

בן זלמן ולאה. נולד בוולוז'ין בשנת תר"ע (1910). מראשוני הפרטיזאנים של וולוז'ין. הוא גייס יהודים רבים לשורות של הפרטיזאנים. השתתף באוטריאד על-שמו של סטאלין, שפעל בערבה של גאליבוק. הוא נפל בכפר ביעליבערעג על-יד העיירה באקשט, ביום ט"ו באדר א' תש"ג (20 בפברואר 1943), בלכתו עם קבוצה של פרטיזאנים לשם ביצוע משימה.

ביקור בוולוז'ין אחרי המלחמה

לאחר שקיבלתי את חופשתי, נסעתי עם רחל בשנת 1946, לריגה ומשם יצאנו לוולוז'ין. בבואנו העירה נוכחנו לדעת שאין הרבה מה לראות. יצאנו לראות את העיר החרבה. „בכה תבכה כל העיר“. וולוז'ין היהודית איננה עוד. כמו מאליו נזכרתי בבית אחד משירו של ביאליק: „הביטה בכול ובלבבי — חרבות, ידידי, חרבות“ („כוכבים מציצים וכבים“).

ביום הראשון לשהותנו בוולוז'ין, ביקר אצלנו ידידנו רומן הורבצ'בסקי. הוא סיפר לנו כל מה שראה, וכל הזמן ניגרו דמעות מעיניו. הוא אמר לנו, שכאשר שלחו את ה„משלוח“ הגדול של היהודים להריגה, הסתתר מאחורי גדר וראה את כל ההולכים בדרכם האחרונה. הם הלכו שקטים, מחרשיים, כאילו לא ידעו לאן הם הולכים. „הגידה נא לי, מר רוגובין, מדוע הם קיבלו את הדין בשקט כזה. למה הם לא התקוממו?“ לא עניתי לו, כי לבי לא היה נתון לוויכוחים מסוג זה. כעבור יומיים פגשנו ידיד ותיק, את הכומר הפרבוסלבי קטוביץ', מהכפר לוסק, אדם מאוד תרבותי ואוהב ישראל. הוא לא הסתיר את שמחתו שנשארו בחיים וזכה לראותנו. הוא הזמין לידידנו המשותף, הכומר סליזש. לעת צהריים חזר „אבא קדישא“ קטוביץ' על השאלה ששאל אותי הורבצ'בסקי. סיפרו לו בני-עדתו, שבכל מקום הלכו היהודים בשלווה לקראת המוות ולא גילו שום התנגדות. כיצד יש להבין את זה? מובילים אדם למוות והוא לא מתנגד!

לא יכולתי לשלוט ברוחי ועניתי לו על שאלתו בכמה שאלות: אינך משיג למה לא גילו היהודים שום התנגדות? וזה שכמעט מארבעה מיליון שבויים חזרו הביתה אך ורק מאה אלף, ויתרם ניספו ללא-התנגדות — את זה אתה כן מבין? למה לא גילו שום התנגדות הקומיסארים הסובייטיים שנפלו בשבי של הנאצים, וידעו שמצפה להם מוות ודאי — את זה אתה כן מבין? למה לא גילו שום התנגדות תשעה אלפים קצינים פולניים שהוצאו להורג ביער קאטין — את זה אתה כן מבין? תשובה על שאלתך, „אבא קדישא“, תוכל לקבל רק מפי הקדושים, מפיהם של אלה שהובלו לטבח, ולא לנו לשפוט את מעשיהם. אחרי שאלותי אלו ישבו בני-שיחתי ואין-דובר אלי דבר, כי ראו, כי גדול כאבי מאוד.

שיחה זו העכירה את רוחנו מאוד — שממילא היתה עגומה עלינו — והלכנו לבית-הקברות, שם נקברה שארית מחמדינו. ראינו את קבר-האחים בגודל של שני מטרים. הקבר ניראה בצורת גבעה מכוסה בעשבים שוטים.

בזמן ביקורנו באה לוולוז'ין ועדה לחקר פשעי הנאצים. פתחו את הקבר. אני לעיניים שראו זאת. הסתכלנו בהרוגים. אף על פי שהבשר כמעט וגשר מן הגוף —

בכל זאת היכרנו כמה משכנינו ומידידינו. אין מלים לתאר זאת. לכן מוטב שלא לגרד בפצעים אלה, כדי שלא להוסיף מכאוב על מכאובנו וכדי שלא נגיע, חלילה, לטרור הדעת. יעלה איש-איש על משכבו עם נגעי לבו, ואל נוסיף עליהם. אנו מספרים ברמיזה מה שראינו, ואת השאר אנו משאירים לדמיון. במקרה זה, הדמיון הוא הרבה פחות מחריד מן המציאות. שום דמיון אין בכוחו להתחרות עם מה שראינו וראו גם אחרים משרידי וולוז'ין.

לפני עלותנו לישראל בשנת 1958 באנו שוב לוולוז'ין. ושוב הלכנו לראות את קברי-האחים. הזמן עשה את שלו. שן הזמן כילתה שריד זה. הגבעה של קברי-האחים שקעה, נבלעה והיתה כלא היתה. דמם נקב עד תהומות מחשכי הקבר. אך לצערנו הוא לא אכל ולא חתר מוסדות הארץ, והעולם כמינהגו נוהג. חזירים נברו בתוך הקבר, שקלט בקרבו את שארית מחמדינו, שאריתה של קהילת וולוז'ין, שהתקיימה חמש מאות שנה; וולוז'ין שעליה נקונן כל ימי חיינו, עד עת קץ.

משה אלישקביץ'

(בני-ברק)

וולוז'ין, כפי שראיתיה בשנת תש"ה (1945)

חזרתי לוולוז'ין ביום י"ד בתמוז תש"ה (25 ביוני 1945). בלילה הראשון לנתי תחת כיפת השמים, כי לא ידעתי מי נשאר בחיים ובאיזה בית מתגורר יהודי. העיר היתה הרוסה. החורבן הגדול הזה הטיל עלי אימה ופחד. ביתוד גבר הפחד בלילות, כי דומה היה עלי שכל אבן זועקת עד לב השמים.

למחרת בבוקר שמתי פעמי לבית-הקברות. לעולם לא אשכח את ביקורי במקום קדוש זה, שרמי"ם וגאוני-עולם נחו בו מנוחת-עולמים. במרכז של בית-הקברות עמדו פעם ה"אזהלים" של גדולי-וולוז'ין. עתה הפך הכול לתל-חרבות. גלי-האבנים ניראו כמו אחר הפצצה כבדה. גם המצבות של חללי מלחמת העולם הראשונה, שתפסו מקום בולט בבית-הקברות — אף הן נעקרו ממקומותיהן ונופצו לרסיסים.

יום גשם היה. טיפות המים ירדו עלי והרטיבוני עד לשד העצמות. לא חשתי בכך, כאילו הייתי מחוץ לזמן ולמקום. רוחי נשאתני הרחק-הרחק לעבר המפואר. בכיתי על הפאר שחלף ועל יהודי וולוז'ין שאינם עוד.

למחרת הוליכוני רגלי שוב לבית-הקברות. ראיתי עזים ופרות רועות על קברו של רבי חיים מוולוז'ין ועל קברים אחרים. פגשתי כמה אודים מוצלים שנשארו מקהילת וולוז'ין המפוארת: שייקע לאוויט, מוטל מלוט, מנדל וולקוביץ', מנדל באקשטר, קופל קאגן, זליג דוניעס והאחים סקליוט.

יצאתי לראות מה נשאר מן העיר החרבה. בניין הישיבה עמד על מקומו, אולם הגג נפגע קמעה. מבתי־המדרש לא נשאר שום זכר. לא מצאתי בית־תפילה, שם אוכל לשפוך את נפשי. לא היה זכר לאות עברית. נסעתי לוויילנא, כדי להביא משם סידור ותפילין (הסידור שמור עמי עד היום הזה).

משרידי וולוז'ין

עומדים (מימין לשמאל): א) מרים לויתן ב) משה אלישקביץ' ג) רינה לחי (פייגנבוים)
 ד) מאיר שיף ה) אמל שיף ו) ז' בנימין קליינבורד ח) יוסף גלמן
 ט) זימל חדש י) יונה רוגובין יא) אשתו של חאצקל גליק.
 יושבים: א) אברהם יעקב שניידר ב) פנינה פוטאשניק (חייט) ג) הסל פרסקי ד)
 ה) יעקב קגן ו) דודמן ז) ליובה וולקוביץ' ח) יחזקאל גליק ט) מנדל וולקוביץ'
 י) פנינה הופמן.

נפגשתי עם גויים, „חברי“ לספסל הלימודים. לא ניכרו בפניהם אותות של חרטה ושל הכאת „על־חטא“. להיפך. הם שאלוני: מה, נשארת בחיים? איך זה? בעיניהם נראיתי מיותר לחלוטין, כיצור שאין לו מקום בעולם.
 כל הימים שהתהלכתי בוולוז'ין שרוי הייתי בפחד. לא פחדתי מפני הגויים וגם לא מפני שודדים ורוצחים, כי חושלתי כחייל קרבי במלחמה עם הנאצים. זה היה פחד טמיר מפני הגשמות של קדושינו. ביקשתי לראות את קברי־האחים, אבל כאשר התקרבתי אליו כדי מאה מטר — התעלפתי. כאשר התעוררתי, ראיתי גוי עומד לידי. הוא שאלני: מה מעשיך כאן וגרשני.

לא יכולתי שאת עוד את מחזות הזוועה. לכל מקום שהלכתי שמעתי קול של בכי
 ושל זעקה מנסרים בחלל. אני חכיתי ומחכה עד היום לקול אחר — והוא בוא יבוא —
 אני מחכה לקול ד' המשלם גמול לאויביו. עזבתי את קני ההרוס ויצאתי לאולשאן —
 לבת דודתי.

שרה שולומוביץ (רפופורט)

(גבעתיים)

„ י ז כ ו ר ” ל ל ה ב ו ת

זוכרת אני אותך, עירי

עיר ואם בישראל.

זוכרת אני אותך.

בך תססו חיים יהודיים,

חיים של פשוטי־עם

ושל גאונים אדירי־רוח.

* *

זוכרת אני את הנוער היהודי התוסס,

את מעשיו לגאול ולהיגאל.

* *

איה את, עירי?

איכה, איכה ביתי?

בלהבות עלית,

נחנקת ונשרפת

עלידי הצורר הנאצי.

* *

„יזכור“ לעירי,

„יזכור“ לביתי,

„יזכור“ לעפר וללהבות!

* *

אבינו שבשמים!

נקום את הלהבה,

בה עלו למרום יהודיך היקרים —

יהודי וולוז'ין.

תאריכים של מלחמת העולם השנייה ושל השואה בוולוז'ין

פרוץ מלחמת העולם השנייה — י"ז באלול תרצ"ט (1 בספטמבר 1939). הגרמנים פלשו לפולין עם שחר של האחד בספטמבר.

בריטניה וצרפת מכריזות מלחמה על גרמניה — י"ט באלול תרצ"ט (3 בספטמבר 1939).

כיבוש פולין ע"י כוחותיו של היטלר — ד' בתשרי ת"ש (17 בספטמבר 1939). האבידות של הגרמנים בפולין הסתכמו ב־10,572 הרוגים; 5,029 נעדרים ו־30,322 פצועים.

פלישת הצבא האדום לפולין — ד' בתשרי ת"ש (17 בספטמבר 1939). ב־18 בספטמבר 1939 כבשו הסובייטים את וילנה.

ההסכם של מולוטוב־ריבנטרופ — ט"ז בתשרי ת"ש (28 בספטמבר 1939). בתאריך זה נפגשו שרי־החוץ של גרמניה ושל ברית־המועצות וחילקו ביניהם את פולין. הם חתמו על חוזה שנקרא רשמית „חוזה גבול ידידות גרמני־סובייטי“.

איתורה של אושוויץ כמקום של השמדה — י"ב באדר א' ת"ש (21 בפברואר 1940). בתאריך זה הודיע להימלר ס.ס. אוברפיהרר ריכארד גליקס, ראש האינספקטוראט של מחנות הריכוז שפייר בסביבות העיר קראקא, כי מצא „מקום מתאים“ למחנה הסגר חדש באושוויץ, עיירה נידחת, מוקפת אדמת ביצות.

צ'רצ'יל נבחר לראש־ממשלה — ב' באייר ת"ש (10 במאי 1940).

מוסוליני מכריז מלחמה על בנות־הברית — ד' בסיון ת"ש (10 ביוני 1940).

אושוויץ נפתחת רשמית כמחנה ריכוז — ח' בסיון ת"ש (14 ביוני 1940). העיירה אושוויץ שימשה תחילה כמחנה ריכוז לאסירים פוליטיים פולניים. אולם עד מהרה הפך מקום זה למקום של זוועה נוראה ביותר עלי־אדמות. רודולף הס הודיע במשפט נירנברג, כי באושוויץ הוא פיקח על השמדת שניים וחצי מיליון אנשים.

היטלר מוציא פקודה סודית לחתקוף את רוסיה — ו' בטבת ת"ש (18 בדצמבר 1940). היטלר הוציא פקודה סודית, שהכוחות המזוינים הגרמנים צריכים להיות מוכנים לרסק את ברית־המועצות במסע מלחמה מהיר.

טיסתו של רודולף הס לסקוטלנד — י"ג באייר תש"א (10 במאי 1941). הס המריא לבדו לסקוטלנד, לראות את הרוכס מהאמילטון. הס הסביר לדוכס כי הוא בא „בשליחות אנושית“ וכי אין ה„פיהרר“ רוצה להביס את אנגליה, ורצונו לשים קץ לקרבות.

פלישת הגרמנים לרוסיה — כ"ז בסיון תש"א (22 ביוני 1941).

ראשית ה"פתרון הסופי" — ז' באב תש"א (31 ביולי 1941). בתאריך זה שלח גרינג הוראה להיידריך, ראש ה"ס.ר. : "בזה אני מייפה את כוחך לבצע את כל ההכנות בנוגע לפתרון מוטאלי של השאלה היהודית, כאותם שטחים באירופה, הנתונים להשפעה גרמנית". היידריך אמר באספה של פקידים גרמניים גבוהים, שפתרון סופי זה של הבעיה היהודית באירופה, נוגע לאחד-עשר מיליון יהודים בקירוב.

ניסוח ה"אמנה האטלנטית" — ט"ז באב תש"א (9 באוגוסט 1941). בתאריך זה נועדו צ'רצ'יל ורוזוולט במפרץ פלאצ'נטיה, ניו-פאונדלנד, שם ניסחו את ה"אמנה האטלנטית". רוזוולט סיכם עם צ'רצ'יל, כי אנויות-מלחמה ומטוסים של ארצות-הברית יפטרלו את חלקו המערבי של האוקיינוס האטלנטי, וידווחו לבריטים על גילוי צוללות גרמניות.

הגרמנים נסוגים ממבואות מוסקבה — כ"ד בכסלו תש"ב (14 בדצמבר 1941).

היידריך, ראש ה"ס.ר. מת מפצעיו — י"ט בסיון תש"ב (4 ביוני 1942). ב"ט 29 במאי 1942, שעה שהיידריך נסע במכונית הספורט שלו מחווילתו הכפרית לפראג, הטילו עליו שני צ'כים, יאן קובים ויוזף גאבאיק, מן הצבא הצ'כי החפשי באנגליה, שהוצנחו ממטוס של ה"ר.א.פ. פצצה מתוצרת בריטית, שריטשה את המכונית וריטשה את חוט השדרה של היידריך. היידריך מת מפצעיו ב"ט 4 ביוני 1942. הגרמנים הגיבו עליכך בחורבן הכפר הקטן לידצה, הנמצא לא הרחק מפראג.

רומל נעצר באליעגיליה — ט"ז בכסלו תש"ג (24 בנובמבר 1942). בכך הוכרעה המלחמה לסוכת בנות-הברית, ויהודי ארץ-ישראל ניצלו משואה.

כניעת הגרמנים בסטאלינגרד — כ"ה בשבט תש"ג (31 בינואר 1943).

פלישת בנות-הברית לפיזיליה — ז' בתמוז תש"ג (10 ביולי 1943).

הדחת מוסוליני — כ"ב בתמוז תש"ג (25 ביולי 1943). מוסוליני הוזמן ע"י המלך אל הארמון, פוטר כלאחר-יד ממשרתו והוסע כאסיר באמבולנס לתחנת משטרה. גנרל באדוליו ניתמנה במקומו.

פלישת בנות-הברית לאיטליה — ג' באלול תש"ג (3 בספטמבר 1943). שביתת-נשק בין איטליה ובנות-הברית נחתמה ביום ח' באלול תש"ג — 8 בספטמבר 1943.

ההתנקשות בחייו של היטלר — כ"ט בתמוז תש"ד (20 ביולי 1944). היטלר ערך ישיבה באחד המקומות בפרוסיה המזרחית. קולונל הרוזן קלאוס שאנק פון שטאופנברג, קצין שנפצע פעמים קשים בתוניסיה, הברית פצצה בתיק המיסמכים שלו, אל החדר של הישיבה. הפצצה הת-פוצצה. פון שטאופנברג חזר לברלין, משוכנע כי היטלר מת. אבל, לצערנו, נהרגו ארבעה נאצים

בלבד, מתוך למעלה מעשרים שחיו שם. אזנו הימנית של היטלר נתחרשה, רגליו ניכוו וזרועו השמאלית שותקה זמנית.

פלישת בנות-הברית לנורמאנדיה — ט"ז בסיון תש"ד (6 ביוני 1944).

הסובייטים נכנסים לווילנה — כ"ב בתמוז תש"ד (13 ביולי 1944).

הסובייטים נכנסים לווארשה — ג' בשבט תש"ה (17 בינואר 1945).

מוסוליני ופילגשו מוצאים להורג — י"ג באייר תש"ה (26 באפריל 1945). בתאריך זה נתפסו מוסוליני ופילגשו קלרה פאטאקי ע"י פרטיזאנים איטלקיים, נכנסתם לברוח לשווייצריה. במוצאי-שבת, 28 באפריל, הובאו הגויות למילאנו במשאית והוטלו בכיכר העיר. למחרת היום ניתלו בעקביהן על עמודי-פנסים, ואחרי-כן הושלכו אל תעלת-שופכין.

התאבדותם של היטלר ושל פילגשו אווה בראון — י"ח באייר תש"ה (1 במאי 1945).

כניעתה של גרמניה וסיום המלחמה — כ"ד באייר תש"ה (7 במאי 1945). בבית-ספר קטן בראמס, מקום שם קבע אייזנהאואר את מטחו, נכנעה גרמניה ללא תנאים, בבוקר של ה-7 במאי 1945, בשעה 2.41 לפני עלות השחר. על הכניעה חתמו מטעם בנות-הברית, גנרל ואלטר באדאל סמיט, גנרל איוואן סוסלופארוב הטביע חתימתו כעד בשם ברית-המועצות וגנרל פרנסואר סאוראז בשם צרפת. אדמירל פרידאבורג וגנרל יודל חתמו בשם גרמניה. המלחמה נמשכה חמש שנים, שמונה חדשים ושבעה ימים.

הפושעים הנאציים עולים על הגרדום — כ"א בתשרי תש"ז (16 באוקטובר 1946). הראשון עלה ריבנטרופ על הגרדום בתא ההריגה של כלא גירנברג. ואחריו — קייטל, קאלטני-ברונר, רוזנברג, פראנק, פיק, שטרייכר, זייס-אינקווארט, זאקל ויודל. גרינג בלע שפופרת של רעל שהוגנבה לתאו. גם היינריך הימלר, ראש הגסטאפו, הסתיר שפופרת של אשלגן ציאנידי בחלל שבחיכויו. כאשר כלתה אליו הרעה — נשך את השפופרת ותוך שתים-עשרה דקות מת.

הם, ראדאר ופונק נידונו למאסר עולם; שפאר ובאלדור פון שיראך — לעשרים שנה; ניראט — לחמש-עשרה שנה וראניץ — לעשר שנים.

תאריכים של שואת וולוז'ין

כניסת הגרמנים לוולוז'ין — א' באב תש"א (25 ביולי 1941).

הקמת הגיטו — אלול תש"א (אוגוסט 1941).

השחיטה הראשונה — ז' בחשוון תש"ב (28 באוקטובר 1941).

השחיטה השנייה — כ"ג באייר תש"ב (10 במאי 1942).

השחיטה השלישית — מ"ז באלול תש"ב (29 באוגוסט 1942).

תלייתו של פראנץ קארל הם — כ"ח בשבט תש"ז (30 בינואר 1946).

על גרמניה

„אין להכחיש, שהתרבות הגרמנית מתרועעצת תדיר בין שני עולמות הפכיים, קצויים, מתלבטת בין עולם המופשט והנשגב ובין עולם של הערצת דם וכות, בין נעלות ותהומות, בין אלים ושטנים, ומרובה חלקו של כל אחד מהם בהשתלשלותה ובעיצוב דמותה; שניהם הם מגופי גופיה.

הצלחת היטלר ופיעתו מעידה די צורך, שתכסיסים מצוינים של חינוך והדרכה לרבות מנגנונים של תעמולה מרווחת בכתב ובעל־פה ועמם אמצעי כפיה ורדיה של כיתה ומדינה, עלולים במשך זמן קצר — משך עשר שנים! — לעקור עקירה מלאה הרבה מידות ונימוסי תרבות עתיקה ולהוליד „עם של משוררים והוגי־דעות“ לירי פולחן של: אכזריות ומעשי זוועה, שאפילו חיות רעות אינן מסוגלות להם, ולהביאו לירי כך שיהא מתאמן ומתמחה במלאכת טבח והרג של אוכלוסים גדולים בבת־אחת ומתכשר ביחוד באמנות החנק של אנשים ונשים וטף לרכבות ולריכוא רכבות — בלא שום מוסר כליות לא בשעת מעשה ואף לא לאחריה.

אין שום אומה ואין שום מדינה מחוסנת בפני תמורות ומחפכות כאלו, אין הן מן הנמנעות בשום מקום ובשום זמן, הן בגדר האפשר אפילו כדוגמת הזוועות של כת היטלר ופיעתו; על־כל־פנים הם לנו לשכך את רוחנו מתוך הרעה המרווחת, שאין הן אלא מכת מדינה ומיוחדה בעולם ואין לחשוש שוב להישנותן בארצות התרבות. זו דעה מוטעית ומטעה את הרבים, ומרובה סכנתה לדורי־דורות“.

ד"ר יעקב קלצקין, כתבים, הוצאת עם עובד, תל־אביב, תשי"ג,

עמודים 40—46.

עם נעילה

וולוז'ין היתה בעלת זכויות מרובות. עיני בני־ישראל של יהדות ליטא, של יהדות רוסיה ושל יהדות פולניה היו נשואות אליה.

בבואנו להציב לה יד ושם, היינו בבחינת „הנני העני ממעשי". אחריות כבדה נטלנו על עצמנו — לתת גודל לגדולי תורה, חכמה וחסד, ולתת תיאור נאמן של העיר ושל יושביה.

על גדלות הנפש של בני־עירנו, מספרים אודים מוצלים מאש. בשבת קודש של חודש אלול תש"ב, עם ערוב היום, התכנסו שרידי חרב לתפילת מנחה, ובפיהם „אתה אחד ושמוך אחד וזי בעמך ישראל גוי אחד בארץ, תפארת גדולה ועטרת ישועה, יום מנוחה וקדושה לעמך נתת".

והפעם היתה המנוחה הנכונה תחת כנפי השכינה. היחודים, אחרוני קהילת וולוז'ין, הובלו לגיא החריגה, ובפיהם ה„אני מאמין" על אחדות הבורא ועל אחדות עם ישראל, בבחינת „קודשא בריך הוא וכנסת ישראל אקרי אחד" (זהר, אמור צג).

אין אנו מתימרים לומר שנתנו בספר תיאור מלא של חיי החומר ושל חיי הרוח של וולוז'ין. אנו, שרידי קריה נשגבה, עשינו כל מה שביכלתנו, ובכל זאת, עם נעילת הספר, לבנו מלא חרדה, שמא פגמנו ושמא פגענו במי שהוא. סחדנו במרומים שכל מה שעשינו, לא לכבודנו עשינו, כי אם למען זכרם הקדוש והטהור של יהודי וולוז'ין היקרים. יתגדל ויתקדש שמם.

דבר

ואלה שמות בני וולוז'ין הקדושים והטהורים

כל שם הוא נפש חיה, עולם מלא. זה בית-החיים של וולוז'ין. כאן טמון כל הפאר של וולוז'ין. כאן הובא למנוחת עולמים חביון עוזה של וולוז'ין. כאן ינוחו „עד-תאות גבעות עולם" (עד אין סוף).

„ואבשלום לקח ויצב-לו בחייו את-מצבת, אשר בעמק-המלך, כי אמר אין-לי בן בעבור הזכיר שמי; ויקרא למצבת על-שמו, ויקרא לה: יד אבשלום, עד היום הזה" (שמואל ב, יח, יח). לאבשלום לא היה בן בחיים, לכן דאג להציב לו מצבת זכרון עוד בחייו.

צדקה עשה הקב"ה עם קדושי וולוז'ין, ששב את שבותם — במדינת ישראל ובתפוצה — של קומץ קטן של בנים ובנות, שדאגו להציב יד להוריהם, לבני-משפחותיהם, לקרוביהם, לשכניהם ולכל יהודי וולוז'ין. יזכור זה הוא ה„יד" של כל משפחה ומשפחה בוולוז'ין.

כל עוד שמבועי-מים הומים ומפכים; כל עוד האילנות מלבלבים; כל עוד שמש וירח יעמדו בזבולם; כל עוד כוכבי-אל יהלו אורם; כל עוד שיהום הים; כל עוד שתדשא הארץ דשא; כל עוד שענינו לא תימקנה בחוריהן ולשונו לא תימק בפינו; כל עוד ש„נוטה שמים ויוסד ארץ" נוהג את עולמו — נעמוד על יד קברים אלה ולא נחדל מלזעוק: כאן טמונים קדושי וולוז'ין, שנכרתו מארץ-החיים בלא עתם; כאן ישנים שנת עולמים קדושי וולוז'ין, שתורת אמת היתה בפייה ועולה לא נמצאה בשפתותיהם ובשלום ובמישור הלכו כל ימי חייהם, והם נרצחו רק בגלל „חטאם" היחיד שיהודים היו. נרווה את קברותיהם בדמעותינו ונישבע שלא יכבה נרם. „כי כאשר ירד הגשם והשלג מן-השמים, ושמה לא ישוב, כי אם הרוה את-הארץ, והולידה והצמיחה; ונתן זרע לזרע ולחם לאוכל" (ישעיה, נה, ו) — כן יהיו קדושינו פועלי תפילות ויביאו את תפילתנו לפני כסא הכבוד, ששואה זו לא תקום ולא תהיה שנית. „ובילע המות לנצח, ומחה ד' אלקים דמעה מעל כל-פנים" (ישעיהו כה, ח).

געווידמעס דעם הייליקן אנדענק פון מיין מאמע, וואס איז
 דערשאסן געווארן דורך די באלשעוויקעס, ג' בתמוז תרע"ט (1 יולי
 1919) און דעם הייליקן אנדענק פון אלע טייערע וואלאזשינער
 מאמעס, וועלכע זענען אומגעקומען אין דער שואה, דורך די
 היטלערישע און פוילישע מערדער.

יהודה חיים קאטלער

((ניו-יארק))

טייערע מאמע!

פארוואס ליגסטו אין פעלד, מוטער געטרייע?
 פארוואס הערשט ארום דיר אומעט, געוויין?
 דו ביסט דאך אלע מאל א לוסטיק — פרייע,
 טא פליה צו די קינדער אהיים.
 זיי מוזען דארט ווארטן,
 זאל קומען די מאמע צו זיי,
 טא פליה צו די קינדער אהיים.

* *

„כ'קען שוין ניט פליען, כ'קען זיך ניט קערן,
 ניט אהיים, ניט צו קיין קינד“.

* *

ס'האט איר א קויל פון א באלשעוויק געטראפן.
 געווען איז זיין הארץ פון שטיין.
 און זי איז אויף אייביק אנטשלאפן
 און מיר זענען געבליבן אליין.

* *

און יעצט שטיי איך פארטרויערט, פארטראכט,
 ס'גיסן זיך פון מיינע אויגן טרערן.
 די וועלט איז פאר אונז אן אייביקע נאכט,
 די מאמע וועט זיך קיינמאל ניט אומקערן.

„הה, קרעו לבוטיכם מסגור־חזה ושימו אבנים שם תחת הלבבות, שלפו
מן הגלגלת עיניכם, עינות־הבכי, וכסון בחרשים“...
(יצחק כצלסון : „השיר על העם היהודי שנהרג“)

ב

א

באקשט, בנימין ואשתו
באקשט, יהושע לייב
באקשט, משה ואשתו
בוטביניק ואשתו טמקה
בוטביניק, הרצל, אשתו מאשה לאה,
בנותיהם ביילה, חוה, פרלה, רחל ובניהם
בנימין ומשה (מואבז'ה)
בוטביניק, חיים (מואבז'ה)
בוטביניק, קלמן, אשתו ליבה, בנותיהם
חנה שרה ומיכלה ובנם ברוך (מואבז'ה)
בוטרימוביץ, ואשתו רחל
בומראש, יעקב, אשתו הינדה וילדיהם
בונימוביץ, אברהם משה ואשתו לאה
(מואבז'ה)
בונימוביץ, אהרן ואשתו
בונימוביץ, אייזיק
בונימוביץ, אלתר ואשתו גיטל
בונימוביץ, ברוך, אשתו פרומה ובנותיהם
רחל, רישה ושרה
בונימוביץ, דוד ואשתו רחל
בונימוביץ, הלל ואשתו דינה
בונימוביץ, חיים ואשתו
בונימוביץ, חנה

אברהם (רודקס)
אהרן דויד (השמש) ואשתו חנה
אזרוביץ, אשר ואשתו
איצקוביץ, מרדכי ואשתו רחל
אלטמן, יצחק, אשתו ליפשה ובניהם
אליעזר ויוסף
אלישקביץ, השו"ב ר' יוסף, אשתו חיה
ובתם פנינה
אלישקביץ, ישראל ואשתו ליפשה
אלישקביץ, צבי, אשתו רחל וילדיהם
אלישקביץ, צבי הירש ואשתו מאשה
אלישקביץ, שמעון ואשתו רבקה
אלפרוביץ, גולדה ובנה שמעון
אלפרוביץ, מיכאל, אשתו סימה, בתם רחל
ובניהם יהואש ומשה
אלפרוביץ, מנדל, אשתו תמרה, בתם ובנם
דוב
אלפרט, יעקב ואשתו
אלפרט, שמאי ואשתו חיה
אסקינד, הרב נפתלי הרץ ואשתו עשקה
אפשטיין, אליהו ואשתו פריידל
אקלצ'יק, רוזה ומשפחתה
אקסלרוד, אפרים ואשתו

„השתטח רבי חייא על הארץ, נשק את העפר ובכה ואמר : עפר עפר,
כמה אתה קשה עורף, כמה אתה חצוף, שכל מחמדי עין יבלו בך, כל עמודי
מאורות־עולם תכלה ותשבר“ (משנת הזוהר, כרך ראשון, אישים ומעשים,
עמוד לח, הוצאת מוסד ביאליק, ירושלים תשי"ז).

בנימוביץ', יוסף ואשתו שרה רישה
 בנימוביץ', ישעיהו שמואל ואשתו
 בנימוביץ', ישראל ואשתו
 בנימוביץ', לייב ואשתו מלכה
 בנימוביץ', מיכאל ואשתו
 בנימוביץ', מרדכי ואשתו הינדא
 בנימוביץ', משה ואשתו פרומה ביילה
 בנימוביץ', פנחס ואשתו מירלה
 בנימוביץ', צבי
 בנימוביץ', שמואל, אשתו שיינקע ובנו-
 תיהם רבורה ומרים
 בורוביץ', חיים, אשתו מרים וילדיהם
 ביאלובסקי, חיים ואשתו אביגיל
 ביידס, צבי, אשתו פייגל, בנם הלל, בתם
 לאה ואחותו רבקה
 בלוד, יהודה ואשתו
 בסוק, יחזקאל, אשתו גיטל, בנם יעקב
 ובנותיהם חיה ושרה
 בסקין, אריה ואשתו
 בסקינד, חיים ואשתו פרומה, בתם שרה
 ובנם פייבל
 בקר, יהודה ואשתו חנה רחל
 ברגמן, חיים ואשתו
 ברגמן, ירחמיאל ואשתו
 ברגר, פייגל ובנותיה הינדא ולאה
 ברודנה, אליהו משה ואשתו ציפה
 ברודנה, באשע (בתיה)
 ברודנה, יקותיאל ואשתו ובניהם בנימין
 וגבריאל
 ברודנה, שלמה חיים, אשתו פסיה רייזל
 ובניהם זאב ומיכאל
 ברמן, אייזיק ואשתו

ברמן, אליהו בר, אשתו חנה, בתם מירח
 ובנם זאב
 ברמן, אלתר, אשתו שרה ואחיו שמואל
 ברמן, אריה לייב, אשתו מומה, ברכה (אמו
 של אריה לייב), מלכה (בתה של ברכה)
 יצבי (בנם של אריה לייב ומומה —
 מוצבז'ה)
 ברמן, אריה לייב, אשתו אלקה, בניהם יעקב
 ושמואל ובנותיהם אטל, חנה ופייגל
 ברמן, אריה לייב, אשתו בתיה ובנותיהם
 רבקה, רבקה וריקלה
 ברמן, גולדה ובנה מאיר
 ברמן, הגיה מערע ובנה חיים מאיר
 ברמן, זכריה, אשתו שיינה גיטל ובניהם
 יהושע, נתן ושרגא פיווע (מוצבז'ה)
 ברמן, זלטה ובניה גרשון וירחמיאל
 ברמן, חונא, אשתו מיכלה, בתם הגיה ובנם
 ישראל (מוצבז'ה)
 ברמן, יהושע ומשפחתו
 ברמן, יוסף, אשתו צפורה וארבעת ילדיהם
 (מוצבז'ה)
 ברמן, יוסף בר ואשתו חיה ליובה
 ברמן, יצחק, אשתו מלכה, בנם צבי אברהם
 ובתם רחל
 ברמן, יצחק מאיר, אשתו רבקה, בתם רוזה
 ובנם נטע
 ברמן, מרדכי, אשתו פוגיה שרה ובניהם
 מוניה ומשה
 ברמן, משה ואשתו
 ברמן, שולה
 ברמן, שמואל
 ברן, יעקב ובנו טוביה

„כל נפש מישראל היא כספר תורה ממש. כמו שאמרו חז"ל במועד קטן,
 העומד על המת בשעת יציאת נשמה — חייב לקרוע. הא למה זה דומה,
 לרואה ספר-תורה שנשרף" (דרשת המהר"ח — מורנו הרב חיים מוולוז'ין).

ברך, פייווע, אשתו רבקה, בנם אברהם אליהו
ובנותיהם דבורה ורעשה
ברך, פייווע ואשתו דבושה ריבה
ברנשטיין, אברהם ובניו יוסף וישעיהו
ברקוביץ, אברהם, אשתו קילה ובנם אריה
לייב
ברקוביץ, יעקב ואשתו סוניה
ברקוביץ, ישראל ואשתו ביילה
ברקמן, דוסיה
ברקמן, מינה ואחותה שימה (מוצבו'זה)

ג

גולדשמיד, בויציון ואשתו
גולדשמיד, דב בר
גולדשמיד, יעקב, אשתו לאה וילדיהם
גולדשמיד, מרדכי
גולדשמיד, ראובן, אשתו אטל, בתם חנה
לאה ובנם שמעיה
גולדשמיד, שמעיה ואשתו גיטל
גולוב, צפורה
גולובנצ'יץ, אליעזר, אשתו בלה, בנם נחום
ובנותיהם מרים ופרומה
גורביץ, אברהם, אשתו סוניה ובתם ציפה
גורביץ, יהושע
גורביץ, יונה, אשתו מלכה ובניהם גרשון,
ישראל ומשה (מוצבו'זה)
גורביץ, יוסף יצחק, אשתו עשה, בנותיהם
בתיה וגרזניה ובנם אריה לייב (מוצבו'זה)
גורביץ, יחזקאל ואשתו ביילה
גורדון, שלום, אשתו חסה לאה ובנותיהם
פייגל ורודל
גורדין, אריה לייב ואשתו איטקה
גוריץ, דב בר ואשתו
גוריאן, מינה
גינסברג, שרה רבקה, בנותיה ביילה, לאה
מינה ומאשה ובניה יוסף, יצחק וראובן
(מוצבו'זה)

גירזון, אברהם בר ואשתו
גירזון, אהרן ואשתו
גירזון, חיים אליהו ואשתו שרה
גירזון, יהושע ואשתו דוכה ליובה
גירזון, מאיר ואשתו יהודית
גירזון, מיכאל גבריאל ואשתו רחל (רוחה)
גירזון, מרדכי אליהו ואשתו
גירזון, מתתיהו, אשתו חנה איטקה ובתם
רבקה
גירזון, צבי ואשתו מלכה
גירזון, שרגא פייווע ואשתו בתיה (בצשקה)
גירקום, אייזיק, אשתו דרייזל ובתם רבקה
גירקום, אייזיק, אשתו שרה וילדיהם
גירקום, אריה, אשתו חיה לאה ובנם
גירקום, מאיר, אשתו אסתר מלכה ובתם
חיה שרה
גירקום, פסיה
גלוב, בלומה
גלוב, דבורה
גליק, יצחק ואשתו נעמי חנה
גליקר ואשתו
גלמן, איטקה
גלמן, אייזיק, אשתו מאטקה ובנותיהם חייקה
ולאה
גלמן, אלטע, בתה רחל ובניה אלמשע
ומיכאל
גלמן, ברוך ואשתו פייגל
גלמן, חיים צבי ואשתו איטקה
גלמן, יוחנן ואשתו זלדה
גלמן, יצחק, אשתו חיינה, בניהם אליהו
וחיים ובתם רבקה
גלמן, מערקה ובנה חיים
גלמן, מרדכי, אשתו רייזל, בנם אליהו
ובנותיהם חנה ופייגלה
גלם, הלל ואשתו מייטקה
גרבר, יעקב (יעני) ואשתו ברכה
גרבר, משה

גרצובסקי, זאב, אשתו רבקה מרים ובתם
חיה שרה

ד

דבורצקי, חיים לייב
דבורצקי, שמואל, אשתו אסתר רחל
וילדיהם

דובינסקי, הרץ, אשתו חיה גיטה ובניהם
אלתר ויוסף
דובינסקי, ישראל יעקב ואשתו רחל אטל
דודמן, ישראל זיסל, אשתו פייקע, בנם
אלישע ובנותיהם חסה, רבקה ושרה רישה
דודמן, צבי

דוידסון, דוב בר ואשתו
דוידסון, יהושע ואשתו
דוידסון, מאיר ואשתו שרה
דוידסון, צירל ומשפחתה
דולגוב, אלתר ואשתו ציפה
דולגוב, זלמן, אשתו חנה ובנותיהם יוכבד
ורייזל

דולגוב, יעקב ואשתו ליבה
דולגוב, יצחק ואשתו חסיה
דולגוב, צבי הירש, אשתו שרה איטקה ובנם
יעקב יצחק

דינרשטיין, נתן ואשתו
דיקנשטיין, גדליהו ואשתו אטל
דיקנשטיין, צבי הירש ואשתו
דיקנשטיין, נתן
דעאול, אליעזר יצחק, אשתו חנה רחל, בנם
גודל ובנותיהם צביה ורבקה
דעאול, יוסף ואשתו זלצטה

דעאול, לייבל ואשתו בת-שבע
דרצ'ינסקי, חיים ואשתו
דרצ'ינסקי, משה ואשתו שיינקע
דרצ'ינסקי, קופל

ה

הוכברג, נטע ואשתו מריאשה
הורביץ, אברהם, אשתו סוניה ובתם ציפה
הלפרין, אהרן ואשתו חיה שרה
הלר, מאיר ובנו אריה לייב

ו

וואלקין, הרב חיים (הר"מ האחרון של ישיבת
„עץ חיים“ בוולוז'ין), אשתו הרבנית
ביילה (בתו של הגאון הרב יעקב שפירא)
ובנותיהם דרייזל וחיה לאה
וולקוביץ, מלכה ובתה שולמית
וולקוביץ, שמואל, אשתו אלקה חיה, בנם
משה ובתם שרה
וידרוביץ, יוסף חיים, אשתו חיה שרה,
בתם הינדה ובנם אפרים
וידרוביץ, לאה
ויינר, משה, אשתו רחל, בתם לאה ובנם
מרדכי

ויסבורד, אליהו ואשתו חסיה
ויסבורד, חיים יצחק אהרן
ויסבורד, יעקב ואשתו מאטקה
ויסבורד, יעקב, אשתו שיינה ריבה, בתם
מיכלה ובנם היינך
ויסבורד, מיכאל ואשתו

„ועצמותיך יחליץ“ — „זו תחיית המתים, שעתיד הקדוש ברוך הוא
להחיות מתים ולהתקין עצמותיו של בן-האדם להיות כבראשונה בגוף שלם,
והנשמה מוסיפה אור מתוך האספקלריה המאירה, להאיר עם הגוף, לקיום
שלם, כראוי“ (משנת הזוהר, כרך ראשון, עמוד ר').

ויסבורד, משה ואשתו חיה
ויסבורד, שמעון ואשתו
וועלוול לייב

י
יוזפוביץ', צבי מאיר, אשתו סימה וכתם
אלקה
יורשנר, חיים, אשתו סוניה ובנותיהם
מינדל ורייזל
יוגור, דויד ואשתו אלקה
יוגור, מרדכי, אשתו סוניה ובניהם חיים
וישעיהו
ינקלביץ', אלמה
יעקבסון, שמואל ואשתו
יפה, אברהם, אשתו שרה ביילה וילדיהם

כ

כגנזביץ', אריה לייב ואשתו
כגנזביץ' זלמן, אשתו לשה ובנותיהם חנה
וליפשה
כגנזביץ', יוסף ואשתו דוכרשקה
כגנזביץ', מאיר ואשתו
כגנזביץ', מרדכי
כגנזביץ', משה ואשתו דבורה ינטה
כהן, יעקב ואשתו ביילה
כהנזביץ', ישעיהו, אשתו חניה וכתם לאה
כ"ץ, מינה
כ"ץ, רחל

ל

לויט, אליעזר ואשתו רודל
לויט, אלתר, אשתו שרה, בנותיהם זלצמקה
ומינה ובנם ישראל
לויט, מרדכי יהודה ואשתו
לויט, נתנאל
לויט, ראובן ואשתו אימה
לויט, שלמה ואשתו רחל
לויט, שמעון, אשתו חיינה וכתם ביילה
לויט, אבא ואשתו רלה
לויט, אברהם יצחק ואשתו

ז

זאלב, יוסף, אשתו מערקה ובניהם בנימין
וישראל
זאלב, ישראל, אשתו יענטה וילדיהם
זלוטניק
ז'לזה, שלמה, אשתו פייגל ובנם מיכאל
זלמן, אשתו שרה וכתם חניה (מוצב'ז'ה)
זלצר, צבי ואשתו שרה סוניה
זרין, יוסף ואשתו

ח

חדש, אימה
חדש, יעקב ואשתו אטל
חדש, מערקה
חדש, שמעיהו ואשתו פרומה
חייטין, השו"ב ישראל דויד, אשתו רודל,
בתם מינה ובניהם חיים, יהושע, יצחק
וניסן
חייקלין, אברהם ואשתו
חייקלין, אידל
חייקלין, זכריה
חייקלין, מאשה
חייקלין, מרדכי, אשתו שושנה וילדיהם
חלופסקי, מאיר, אשתו מערע ובניהם
יעקב ושמואל

ט

טאף, אריה, אשתו מוסיה, בתם טובה
ובנם ישראל
טבחוביץ', יוסף ואשתו בלה
טבחוביץ', יעקב ואשתו חיה
טיוף, זלמן, אשתו לאה ובניהם אברהם
וישראל

לויין, ברל, אשתו חנה, בנותיהם ביילקה,
חסיה ומרים ובנם יוסף
לויין, שמואל ומשפחתו
לויין (שד"ל), הרב שמואל דויד, הרבנית
מאמלה, בתם מלכה (בעלה ושני יל-
דיהם) ובניהם חיים, מרדכי ושלמה
(מזאבז'ה)

לוינסון, יוכבד ובנה זאב (וולפקה)
לוינסון, יוכה הינדה, בתה רבקה, ובניה
זאב ויעקב
לונגמן, משה, אשתו שרה, בנם שמואל
ובנותיהם פסיה ורחל
לונין, הרב ישראל, אשתו שיינקה, בנ-
יהם נחמה וצביה ובניהם גרשון וצבי
לוריא, ליבה ובנה מאיר (מזאבז'ה)
ליברמן, אנשל

ליברמן, אריה ואשתו חנה גיטל
ליברמן, שבתאי ואשתו אסתר
ליברמן, שלמה אברהם ואשתו רחל
לידרוביץ, אליהו, אשתו שרה רייזה,
בתם חיה רחל ובניהם אלתר, גדליהו,
חיים, חייקל ומרדכי
ליפובצקי, ברל ואשתו שרה רשקה
ליפובצקי, ישראל ואשתו
ליפשיץ (המורה), יעקב ובנותיו חיהלה
ושושנהלה

ליפשיץ, נחמן, אשתו איידלה ובנם אריה
למלמן, חיים ואשתו
לפידות, אשתו ובנם חיים
מ

מאירסון, אברהם

מאירסון, ברוך מרדכי
מאירסון, חייקל ואשתו
מאירסון, יצחק יעקב ואשתו
מאירסון, יקותיאל ואשתו
מאירסון, פייווע ואשתו
מאירצקי, מרדכי, אשתו אסתר ובניהם
אברהם וישראל

מובשוביץ, משה ואשתו בתיה
מולוט, אברהם ואשתו פייגל
מולוט, רחה מאמקה
מורדכוביץ, איסר לייב ואשתו
מורדכוביץ, משה אהרן ואשתו
מזא"ה, גדליהו, אשתו הינדה, בתם צביה
ובניהם אליעזר פסח ושלמה
מיליקובסקי, יהודה ואשתו לאה
מילר, דויד ואשתו רבקה
מישקין, יצחק ואשתו
מלוט, אליהו ואשתו פוניה
מלביץ, צבי הירש ואשתו חיה
מלצר, אליעזר ואשתו גיטל
מלצר, אלתר, אשתו וילדיו
מלצר, אריה לייב ואשתו
מלצר, חנן ואשתו שרה
מלצר, יהושע, אשתו מאניה, בנותיהם
בתיה, צביה ואסתר מינה (אחותם של
יהושע ומשה מלצר מזאבז'ה)

מלצר, ישראל ומשפחתו
מלצר, מנדל אליעזר ואשתו
מלצר, משה, אשתו רחל, בתם שרה רבקה
ובנם צבי (מזאבז'ה)
מלצר, משה ואשתו מיכל

„לך הגמול אשר גזזת לצדיקים ותעלימהו, ותרא אותו כי טוב הוא —
ותצפנהו; ושם נזה הנשמות הטהורות, אשר בצרור החיים צרורות, ואשר
יגעו וייעפו, שם כוח יחליפו, ושם ינוחו יגיעי כוח" (שלמה אבן גבירול, כתר
מלכות).

מלצר, שלמה, אשתו גיטל, בתם שפרינצה
וכנם שמשון
מלצר, שמעון יצחק ואשתו
מנדלביץ', ראובן ואשתו בלהה
מנדרס, פייביש ואשתו מרצה

נ

נאמיוט, הרב צבי יהודה, הרבנית שרה,
בנותיהם אלטה, דובה ורחל ובנם ישראל
נארושביץ', אברהם ואשתו חסיה
נארושביץ', אליהו ומשפחתו
נארושביץ', בריינה
נארושביץ', יצחק ואשתו שרה
נארושביץ', יצחק

ס

סביצקי, אלטה
סביצקי, אשר, אשתו בתיה (באשע)
רבקה ובנם יחזקאל
סגלוביץ', אלתר, אשתו דבוסיה ובנם
אברהם
סגלוביץ', חיים ואשתו מטקה
סגלוביץ', משה, אשתו שרה ובתם סוניה
סוסנסקי, יצחק ואשתו פסיה
סטולר, אליעזר, אשתו ליבה ובניהם רב
ברל ומשה (ובן שלישי ששמו לא ידוע
— מוצבז'ה)

סטולר, יחיאל ואחיו קופל (מוצבז'ה)
סטקולשצ'יק, יהודה ואשתו מייטל
סימורניצקי, רחל ואשתו דובה
סימורניצקי, חיים ואשתו
סימורניצקי, יעקב ואשתו שרה אסתר

סימורניצקי, מיכאל ואשתו מלכה
ספיר, נעמי
ספקטור, רב בר, אשתו אסתר ובתם צירלה
סקלוט, אברהם יצחק ואשתו שפרה
סקלוט, אליהו ואשתו פייגה
סקלוט, אלתר ואשתו פייגה
סקלוט, ברל ואשתו
סקלוט, גיטה רחל
סקלוט, דבורה אסתר
סקלוט, הלל ומשפחתו
סקלוט, זלצטה
סקלוט, חיים רחל ואשתו רחל
סקלוט, חיים שאול ואשתו רשה דבושה
סקלוט, יהושע ואשתו דבורשקה
סקלוט, יהושע ואשתו חנה
סקלוט, יעקב ואשתו
סקלוט, יצחק, אשתו בתיה (באשע) אלקה,
בנותיהם רחל ורייזל ובניהם חיים, יעקב
ושמעון
סקלוט, יצחק גצל ואשתו
סקלוט, לאה בתיה
סקלוט, לייב ואשתו ריבה ינטה
סקלוט, לייזיק ואשתו
סקלוט, מיכאל, אשתו חנה ובתם מוסיה
סקלוט, שלמה, אשתו שימקה, בתם פסיה
ובנם שמואל
סקלוט, שמואל יצחק ואשתו
סקלוט, שמעון ואשתו

פ

פארצקי, אסנה (אסנת) חיה ובנה יוסף
פארצקי, שכנא ואשתו פרומה

„אי תורה ותלמוד והלומדה! הלוא המקום מאין יושב חרב. ובכו
בכה רב והרב — על בית ישראל ועל עם ד' כי נפלו בחרב" (הפייטן קלונימוס
בן יהודה).

פודברסקין, אריה יוסף, אשתו ליובה ובתם
בתיה
פודברסקין, אריה לייב ואשתו שרה
פודברסקין, ירמיהו ואשתו
פודברסקין, מנדל ואשתו ובנם נתן
פודברסקין, מרדכי, אשתו רחל וילדיהם
פודברסקין, נתן ואשתו דושקה
פודברסקין, שמואל ואשתו רשל
פודולסקין, מיכאל, אשתו רייזל, בתם חנה
ובנם שמואל (מוצאבז'זה)
פוזניאק, חיים ואשתו
פוזניאק, יעקב ואשתו דוברושקה
פוטאשניק, אליעזר ומשפחתו
פוטאשניק, אסתר (אשתו של יהודה יוסף)
והילדים
פוטאשניק, דב בר ואשתו חנה
פוטאשניק, נחמיה, אשתו חנה וילדיהם
חיים וישראל
פוטאשניק, עקיבא ואשתו אמל
פולק, אהרן
פולק, נחמה
פייגנבוים, נחום, אשתו כלומה, בתם חיה
ובניהם הרצל, יוסף ושמואל
פינגר, יוסף, אשתו שרה ובנם יעקב אייזר
(עוזר)
פינגר, מאיר, אשתו חנה, בתם כלומה ובנם
אריה
פקר, יצחק
פרבידלה, מיכאל, אשתו רבקה ובנותיהם
חנה וצפורה (מוצאבז'זה)
פרבר, אליהו ואשתו, בתם פולה ובנם שמעון
פרלמן, יוסף
פרלמן, מלכה
פרסקין, אברהם ואשתו רבקה
פרסקין, אורי יעקב ובנו אהרן
פרסקין, אורי, אשתו רחל ובנותיהם בלה
וגרטל

פרסקין, אמל
פרסקין, אלתר ואשתו דבורה
פרסקין, אשר, אשתו בונייה, בתם סוניה ובנם
ראובן
פרסקין, ביילה, גישה ופייגל
פרסקין, גצל, אשתו חיה רייצה ובתם רבקה
פרסקין, דובא ובתה הניה (מוצאבז'זה)
פרסקין, דויד ואשתו איטקה
פרסקין, זאב ואשתו גנסיה
פרסקין, זיסל, אשתו רחל וילדיהם
פרסקין, חיים ואשתו ליבה
פרסקין, חיים אליהו
פרסקין, חיים זאב ואשתו רוניה
פרסקין, יהודה חיים, אשתו מערקה, בנותיהם
כלומה ורייכל (רחל) ובנם יעקב זאב
פרסקין, יהודית ובתה ביילה
פרסקין, יוסף, אשתו צירל ובנם אליהו זלמן
פרסקין, יצחק ואשתו
פרסקין, ישראל, אשתו חיה, בנם יצחק
ובתם ליפשה
פרסקין, ישראל, אשתו בתיה ובניהם אברהם
ושמואל
פרסקין, לייבל
פרסקין, ליפא, אשתו הניה, בנותיהם רבקה
לאה ורחל ובנם אליהו
פרסקין, מאיר, אשתו גיטה ובנותיהם אלקה,
חייקה, סוניה ורחל
פרסקין, מיכאל, אשתו ובנם צבי
פרסקין, מינה ובתה רישקה
פרסקין, משה יונה ואשתו חנה עשקה
ובנותיהם ליבה ורבקה
פרסקין, נח
פרסקין, ניסן, אשתו רסיה, בתם גולדה
ובניהם חיים ופייבל
פרסקין, נתנאל ואשתו
פרסקין, סוניה

קגן, נחם ואשתו כתיב
קגן, פייבל ואשתו
קגן, צבי הירש, אשתו רחל וילדיהם
קובלססקי, יעקב ואשתו חיה
קוזלובסקי, יצחק ואשתו
קוזלובסקי, לאה
קוזלובסקי, פנחס ואשתו רחל
קוזקביץ', צירל ובנותיה חנה־שרה־כתיב
וטמה (מזאבז'ה)

קוטיק, הרבנית
קוצ'ביצקי, פיווע ואשתו
קיווילביץ', אהרן, ... רחל, טייבל וקריינה
קיווילביץ', שניאור, אשתו רחל ובנם יגאל
קיסיצל, אליהו ואשתו מאטקע
קיסיצל, חיים ואשתו ראשל
קליין, אברהם ואשתו
קליין, הינדה
קליין, חנו ואשתו רחל
קליין, חיים ואשתו חסיה
קליין, יעקב ואשתו ובנם שלמה
קליין, לאה
קליין, שלמה ואשתו פייגה ריבה
קליין, שמעון, אשתו פייגה, בתם שיינה
ובנם משה יעקב

קליינבורד, מאיר ואשתו רוזה
קליינבורד, צבי ואשתו רבקה
קליק, מלכה ובנותיה איטקה, יהודית ורחל
קלמן, אלתר ואשתו חיינה
קלמן, חנו ואשתו רחל
קלמנוביץ', חיים יהושע ואשתו
קלמנוביץ', שרה
קמניצקי, אהרן ואשתו חיה שרה
קנטרוביץ', דויד יצחק ואשתו
קנטרוביץ', יעקב צדוק ואשתו נחמה לאה

פרסקי, פיווע ואשתו, גיטל שלום, אחותו
חסיה לאה ואחיו מיכאל
פרסקי, פיווע, אשתו רעיה, בנם משה
ובתם מינה
פרסקי, שלמה, אשתו פריידל, בתם רבקה
ובניהם דויד, חיים ויצחק
פרסקי, שמשון ואשתו

צ

צארט (חרופא), אברהם, אשתו צביה, בתם
נחמה ובניהם אהרן וצבי
צארט, גדליהו, אשתו אסתר ובניהם אהרן
ושמואל
צארט, יוסף, אשתו רחל, בנם רוב ובתם
פסיה
צארט, תמרה ומשפחתה
צימרמן, ליפא ואשתו רייזל פייגל
צימרמן, נטע ומשפחתה
ציפין, בנימין, אשתו רחל לאה ובנם פנחס
צירולניק, חיים ("חיים דער שניידער")
ואשתו חייקה

ק

קגן, חיה
קגן, יוסף, אשתו רבקה, בנותיהם שושנה
ושרה ובנם עזרא
קגן, יוסף, אשתו מיכל, בתם שושקה
(שושנה) ובניהם חיים ועוזר
קגן, יחיאל ואשתו שרה
קגן, יעקב ואשתו
קגן, מלכה
קגן, משה ואשתו פרומה רחל
קגן, נח, אשתו הינדה, בנם יצחק ובתם רחל

„איכה יועם זהב ישנא הכתם הטוב" (איכה ד, א).

רוגובין, זלמן ואשתו טמה
 רוגובין, חיים, צפורה ורבקה
 רוגובין, חנן ואשתו ביילה רבקה
 רוגובין, יהודה, אשתו חיה, בתם אלקה ובנם
 זאב
 רוגובין, יוחנן, אשתו רבקה רבורה ובתם
 בתיה
 רוגובין, יוסף ואשתו רבקה
 רוגובין, יצחק, אשתו חנה ובתם פייגל
 רוגובין, יצחק, אשתו בתיה ובתם חנה
 רוגובין, ישראל, אשתו שרה, בתם פריידל
 ובנם יעקב
 רוגובין, מרדכי ואשתו
 רוגובין, משה ואשתו רייזל
 רוגובין, נחמיה
 רוגובין, צבי, אשתו גיטל ובנם יוסף
 רוגובין, קופל ואשתו
 רוגובין, שבת ואשתו גולדה
 רוגובין, שמואל ואשתו, בנם חיים ובתם
 רבקה
 רודניה, רחל
 רודניצקי, גיטל, בנותיה חיה, מרים ונחמה
 ובנה נצל
 רודנסקי, דוד ואשתו
 רודנסקי, יוחנן ואשתו רבשה אלקה
 רודנסקי, יחזקאל ואשתו פרומה
 רודנסקי, יעקב ואשתו רודה
 רודנסקי, מאיר ואשתו
 רוזן, חיים ואשתו פריידל
 רוזנברג, ראובן, אשתו גיטל ובנם יואל
 רוזנברג, שלמה

קנטרוביץ, לייבה
 קפלן, אליהו ואשתו ריבה לאה
 קפלן, דויד ואשתו, אחותו רבקה ואחיו לייבל
 קפלן, ישראל, אשתו חיינה, בנותיהם בתיה
 ורחל ובנם יצחק
 קצין, יצחק, אשתו חיינע יובקה (יוכבד)
 ובניהם יונה, לייבל ומרדכי
 קראמניק, פריידל
 קרסני, אלתר ואשתו שרה
 קרפוטשעבסקי, יוסף, אשתו מערע וילדיהם

ר

רדושבסקי, פסח, אשתו סוניה, בתם גניה
 ובניהם משה וראובן
 רובין, אלקה ובנה
 רובינשטיין, חיה
 רובינשטיין, פייטל ואשתו
 רובינשטיין, שלום לייב, אשתו ליפשה
 ובנותיהם ברכה וגולדה
 רובינשטיין, תמרה ובנה יעקב יוסף
 רוגובין, אברהם יצחק ואשתו שיינה
 רוגובין, אברהם לייב, אשתו חניה, בנותיהם
 חנה ואירח ובנם יהודה
 רוגובין, אהרן ואשתו שרה
 רוגובין, אטל (בת פסיה)
 רוגובין, אליהו יעקב ואשתו
 רוגובין, אליעזר
 רוגובין, דויד, אשתו עשקה, בתם גאליה
 ובנם מרדכי
 רוגובין, הירש, אשתו ובנם נחמיה
 רוגובין, הירש לייב ואשתו

„אמר רבי יהודה: כל שבעת הימים הנשמה הולכת מביתו לקברו ומקברו לביתו ומתאבלת על הגוף, שכתוב: „אך בשרו עליו יכאב ונפשו עליו תאבל" (איוב יד, כב). „היא הולכת ויושבת בביתו, רואה כולם עצובים ומתאבלת" (משנת הזהר, כרך שני, עמ' קעד).

שׁוֹרֵק, אֲבִרְחָם מֹשֶׁה, אֲשֶׁתוֹ רִיזוֹל, בְּתָם גּוֹלְדָה
 וּבְנָם שְׁמַעוֹן
 שׁוֹשְׁקוֹ, מִרְדְּכִי וְאֲשֶׁתוֹ חִיָּה דְבוּשָׁה
 שְׁלוֹם־בְּרָג, אֲרִיָּה לִיב, אֲשֶׁתוֹ יוֹכָה, בְּתָם
 רַחֵל וּבְנֵיהֶם גְּרוֹנָם, יוֹסֵף וַיִּצְחָק
 שְׁלֹמֹן, אֶלְקָה
 שְׁלֹמֹן, חַיִּים וְאֲשֶׁתוֹ אֶסְתֵּר
 שְׁלֹמֹן, יְהוֹשֻׁעַ וְאֲשֶׁתוֹ
 שְׁלֹמֹן, צָבִי, אֲשֶׁתוֹ גִּיטְלָה, בְּנוֹתֵיהֶם מְרִים
 וְרוּזָה וּבְנֵיהֶם אִיזִיק, לִיבָה וְשִׁלְמָה
 שְׁמוּאֵל, בְּנוֹ שֶׁל ר' שְׁבַתִּי נָטַע וְשֵׁנִי בְּנִי
 (מִזְאָבוֹ'וֹה)
 שְׁמוּקֶלֶר, אֲלִיעֶזֶר וְאֲשֶׁתוֹ אֶסְתֵּר
 שְׁמוּרָה, מִרְדְּכִי, אֲשֶׁתוֹ מִרְיָאשָׁה, בְּנֵיהֶם יוֹסֵף
 וְשִׁלְמָה (וּבֶן שְׁלִישִׁי)
 שְׁמִרְקוֹבִיץ, יְהוֹשֻׁעַ, אֲשֶׁתוֹ רַבֵּקָה וּבְנָם
 יִשְׂרָאֵל
 שְׁנִיזֶק, צָבִי וְאֲשֶׁתוֹ רַבֵּקָה
 שְׁנִידֶר, אֲרִיָּה לִיב, אֲשֶׁתוֹ אֶסְתֵּר, בְּתָם חָנָה
 מַעֲרָקָה וּבְנָם זְלִיג
 שְׁנִידֶר, דּוֹד
 שְׁנִידֶר, חַיִּים וְאֲשֶׁתוֹ נַחֲמָה (לְבֵית פּוֹלָצֵק)
 שְׁנִידֶר, מֹשֶׁה, אֲשֶׁתוֹ מִרְלָה וּבְתָם שְׂרָה רַחֵל
 שְׁנִידֶר, צָבִי, אֲשֶׁתוֹ צִירֵל וּבְתָם מְרִים
 שְׁפֶאָצִינֶר, יִשְׂרָאֵל וְאֲשֶׁתוֹ בִּלְהָ
 שְׁפֶטְנִיצְקִי, יְהוּדָה וְאֲשֶׁתוֹ
 שְׁפֶטְנִיצְקִי, מֹשֶׁה וְאֲשֶׁתוֹ בּוֹנִיָּה
 שְׁקֵלִיאָר, אֲלִיָּהוּ, אֲשֶׁתוֹ רַחֵל, בְּתָם גּוֹלְדָה
 וּבְנֵיהֶם בִּן־צִיּוֹן, חַיִּים, פֶּסַח וְקוֹפֵל
 שְׁקֵלִיאָר, שְׂרָה
 שְׂרִירָא, חֲשֵׁל, אֲשֶׁתוֹ רַבֵּקָה, בְּתָם דְּרִיזוֹל
 וּבְנָם שְׁמוּאֵל
 שְׂרִירָא, יִצְחָק, אֲשֶׁתוֹ אַנְטָה וּבְתָם אֲבִיגַיִל

רוֹזֶנְשְׁטֵיין, צָבִי הִירְשֵׁי, אֲשֶׁתוֹ יִטָּה וּבְתָם
 אֶסְתֵּר אֶסְתֵּר
 רוֹזֶנְשְׁטֵיין, מֹשֶׁה, אֲשֶׁתוֹ אֶלְקָה וּבְתָם כָּכָה
 רוֹזֶנְשְׁטֵיין, צָבִי, אֲשֶׁתוֹ יוֹכָד וּבְתָם אֶסְתֵּר
 רוֹחֶמְקִין, יַעֲקֹב שְׁמוּאֵל וְאֲשֶׁתוֹ צָבִיָּה
 רַחֲמוֹל־בֵּיץ, יוֹסֵף, אֲשֶׁתוֹ יִנְטָה וּבְנֵיהֶם
 אֲבִרְחָם וְרוֹב
 רִיזוֹל, זָאב, אֲשֶׁתוֹ מְרוֹמָה, בְּתָם שוּלָה וּבְנָם
 יִצְחָק
 רִפּוֹפּוֹרְט, אֲלִיעֶזֶר, אֲשֶׁתוֹ לָאָה, בְּנוֹתֵיהֶם
 גִּיטְלָה, זֵלְדָה וּפְרִידָקָה וּבְנֵיהֶם אֲבִרְחָם,
 יוֹסֵף וַיְחִיאֵל
 רִפּוֹפּוֹרְט, זָאב, אֲשֶׁתוֹ אֶסְתֵּר וְיִלְדֵיהֶם גִּיטְלָה
 וַיֹּסֵף
 רִפּוֹפּוֹרְט, יְהוֹשֻׁעַ, אֲשֶׁתוֹ שְׂרָה וּבְנָם אִיסָר
 רִפּוֹפּוֹרְט, יִחְזָקָאֵל וְאֲשֶׁתוֹ
 רִפּוֹפּוֹרְט, מֹשֶׁה

ש

שְׁאָקֶר, אֲבִרְחָם וְאֲשֶׁתוֹ
 שְׁוֹאָרִץ (הַחוּבֶשֶׁ), יַעֲקֹב דּוֹד וְאֲשֶׁתוֹ רַבֵּקָה
 שְׁוֹאָרֶצְבֶּרֶג, אֶלְטָה וּבְתָה רִינָה
 שְׁוֹאָרֶצְבֶּרֶג (הַמּוֹרָה), אֲלִיָּהוּ יִצְחָק, אֲשֶׁתוֹ
 דְּבוּרָה אֶלְקָה וּבְנָם אֲרִיָּה
 שוֹלֶבִיץ, שְׁמוּאֵל, אֲשֶׁתוֹ רַחֵל וּבְנֵיהֶם אֲלִיָּהוּ
 וּמִרְדְּכִי
 שוֹפֶטֶר, יַעֲקֹב וְאֲשֶׁתוֹ
 שוֹפֶטֶר, צָבִי וְאֲשֶׁתוֹ יוֹנָה
 שׁוֹיבֶל, מִנְדֵּל, אֲשֶׁתוֹ סֶלֶאָבָה, בְּתָם לִיבֶעַ
 וּבְנָם מוֹלִיעַ
 שׁוֹמְקִין, יְהוּדָה וְאֲשֶׁתוֹ
 שׁוֹמְשֶׁל־בֵּיץ, אֶלְתֵּר וְאֲשֶׁתוֹ חִיָּה לָאָה
 שׁוֹמְשֶׁל־בֵּיץ, מֹשֶׁה וְאֲשֶׁתוֹ בְּתִיָּה

„כּוֹס הַיְּגוֹנִים, לֹאֵט! הִרְפִּי מַעַט! כִּי כִּבְרַם מִלֹּאֵל כִּסְלִי וּנְפִשִׁי מִמְּרוֹרִיד“
 (יְהוּדָה הַלֵּוִי, צִיּוֹן הַלֵּא תִּשְׁאַלִי).

שלמי תודה לעורך הספר

כבוד וזכות גדולה היא לי, כאשר נתבקשתי לכתוב בשמנו, בשם כולנו דברי הערכה על מר אליעזר לאוני, עורך הספר שלנו. כאשר ניגשנו לעבודת קודש זו, הקמת מקדש מעט לזכר האהובים והיקרים, שלא נפרדנו מהם אף שעה אחת בחיינו — לא יכולנו להתברך בבן־אדם מסור, בעל דרגת השכלה גבוהה יותר ובעל ידיעות רחבות ועמוקות על וולוז'ין יותר, שאפשר להטיל עליו ביצוע משימה קדושה זו, מאשר מר אליעזר לאוני.

מר לאוני, כידוע, אינו יליד וולוז'ין. מוצאו מעיר של חסידים בוהלין. אולם וולוז'ין כה הסעירה את רוחו, שלא חסך שום מאמץ אינטלקטואלי, ופועלו זה משקף נאמנה את תולדותיה של קהילת וולוז'ין, מימי רבי חיים מוולוז'ין ועד שעלה עליה הכורת בתקופת השואה.

ידו של מר לאוני בכול. רוחו שפוכה על כל דפי הספר — הן בסיגנון, הן באופיו של הספר והן בדברי־תורה, הניתנים בספרנו ביד רחבה. לא קל היה למר לאוני לבצע משימה זו.

קטונתי מלהעריך את פועלו; אך לא אגזים אם אומר, שוולוז'ין שנמחתה מעל פני האדמה בדם ואש, זכתה לאנדרטה רוחנית, שהיא מאנדרטאות המופת של ספרי „יזכור". יהא הספר תגמול מה למר לאוני על עמלו הרב שהשקיע בו.

בדברי הערכתי על מר לאוני, ברצוני להזכיר גם את מסירותם של כל אחד ואחד מבני עירנו, שעזרו לו ולנו לבצע עבודת קודש זו, וביחוד למורי ורבי מר בנימין שפיר (שישקו).

הספר ישמש לנו מזכרת נצח, ולמר אליעזר לאוני, מקור של השראה ושל חוויות עזות, המעשירות את חיי האדם.

מזהר להזהר
ולצאת בצחם

אוניברסיטה בר־אילן ונשיאה, פרופיסור פינחס חורגין

אוניברסיטה בר־אילן היא נצר מטעי וולוז'ין. היא קרויה על שמו של יליד וולוז'ין, הרב מאיר בר־אילן (בנו של הנצי"ב), ומייסדה והרקטור הראשון שלה היה פרופיסור פינחס חורגין¹ — תלמיד ישיבת „עץ חיים” בוולוז'ין. בכל זאת קיים הבדל בין האוניברסיטה² שהיתה בנויה לתלפיות על הגבעות של וולוז'ין, לבין זו שנוסדה במישור של אדמות רמת־גן.

אנו יודעים שישבת „עץ חיים” נסגרה בשל התנגדותה להשכלה. אחת מאבני השתיה של תורת רבי חיים מוולוז'ין היתה: „ליכא מידי דלא רמיזא באורייתא” (אין דבר שאינו מרומז בתורה). כאסמכתא לכך הביא הגר"ח³ את הכתוב במדרש תהלים (מזמור י"ט, ה'): „אמר שמואל בר אבא: מכיר אני חוצות הרקיע, כשם שאני מכיר חוצות נהרדעא. וכי שמואל עלה לרקיע, אלא ע"י שיגע בחכמתא של תורה — למד מתוכה מה שיש בשחקים”. מכאן אתה למד, שכל הבקי בתורה הוא ממילא בקי בחכמות השונות, כגון, רבי שמואל שהיה אסטרונום מכוחה של תורה.

לעומת זה, נועדה אוניברסיטת בר־אילן לרכז תחת קורת־גג אחת תורה עם השכלה, יהדות ו„חכמות חיצוניות”. ביצירת המיזוג שבין תורה ומדע, היה לפרופיסור חורגין אילן גדול להיתלות בו — הגר"א, מורו ורבו של הגר"ח. הגר"א הוא שלימד אותנו, ש„כל החכמות נצרכות לתורתנו הקדושה וכלולות בה”. כדי להבין היטב את התלמוד, יש צורך בבקיאות לא רק בלימודי קודש, אלא גם בחכמות חיצוניות — תכונה, גיאוגרפיה, מתמטיקה ורפואה.

וכה אמר הגר"א: „כפי מה שיחסרו לאדם ידיעות בחכמות, יחסרו לו לעומתן מאה ידות בחכמת התורה, כי התורה והחכמה נצמדות יחד”. הגר"א הוא שהטיל על ברוך שיק לתרגם לעברית את הגיאומטריה של המתמטיקאי היווני אוקלידס והוא שחיבר בעצמו ספר במתמטיקה „איל משולש”, שבו מוסברות שאלות מתמטיות מיוחדות, הנוגעות בדינים מסוימים, המובאים במסכתות שונות בתלמוד⁴.

פינחס חורגין נולד בפהוסט (פלך מינסק), ביום כ"ו בחשוון תרנ"ד (25 בנובמבר 1894), לאביו הרב ראובן יונה ולאמו הרבנית דבושה. אביו שימש כר"מ של ישיבה.

¹ ראה תמונתו בעמוד 167.

² כך כונתה ישיבת „עץ חיים”: „האוניווערזיטעט היחיד והמיוחד בארצנו לגדל רבנים” (אליעזר בראן, המליץ, כ"ו באדר תרנ"א (22.2.1891), גליון 45).

³ ר' נפש החיים, שער ד', פרק כ'.

⁴ ר' ד"ר ישראל צינברג, תולדות ספרות ישראל, כרך שלישי, פרק חמישי, תקופת הגר"א, עמוד 293.

שהיתה מפורסמת בכל הסביבה, בה קיבל הבן חינוך תורני. בהיות חורגין בן אחת-עשרה, עלתה המשפחה לארץ-ישראל והתישבה בירושלים. הוא למד בישיבה בירושלים, אבל עיניו היו נשואות לישיבת "עץ חיים" בוולוז'ין, משום שהאמין שרק בה יגיע לדרגה עליונה בלימוד התורה. הנער המוכשר ירד מן הארץ וגלה לוולוז'ין, שם למד תורה ארבע שנים מפיו של הגאון רבי רפאל שפירא, הר"מ של הישיבה בתקופה ההיא. חורגין ספג בקרבו את מאור היהדות משני מאורות גדולים: הרב רפאל שפירא ואביו, ששימש כראש ישיבה בירושלים.

לאחר שמילא כרסו בש"ס ובפוסקים, השתלם חורגין באוניברסיטאות של ארצות-הברית, ושימש כעבור זמן כפרופיסור לתולדות ישראל בישיבה-אוניברסיטה בניו-יורק. הרב מאיר בר-אילן, שייסד את תנועת "המזרחי" בארצות הברית, נתן עיניו בחורגין ומינה אותו לראש בית-המדרש למורים שעלייד ישיבת ר' יצחק אלחנן בניו-יורק. למעלה משלושים שנה שימש ככהונה זו. הוא שקבע את דמותו של בית-מדרש זה ותיכן את רוחו. בשנות כהונתו שיגשג המוסד והיה לתלפיות לאלפי תלמידים, שתופסים כיום מקום נכבד ברשת החינוך העברי בארצות-הברית.

חורגין שאף ליצור בית-מדרש, שימזג בתוכו את תרבות ישראל העתיקה והחדשה, משום שכל גילויי הרוח של קדמונים ושל אחרונים הם חלק מעצמותנו הלאומית. הוא לא ראה שום סתירה בין התורה והמדע, משום שבידוע, בין התנאים והאמוראים, חכמי ספרד ואשכנז — היו בכל התקופות גם רופאים וחוקרים ומלומדים, שעסקו בהנדסה ובמתמטיקה, ולא נמצא שום שטח משטחי המדע, שלא עסקו בו חכמי ישראל.

אם כי למד תורה הרבה, היה פינחס חורגין ענו ומצניע לכת. חיבה יתירה נודעת לו לעצים הנמוכים. פעם שאל אותו אחיו: "מדוע אתה מחבב את העצים הנמוכים? ענה לו: העצים הנמוכים מהנים אותי בשלוות. הם דומים לבני-אדם צנועים וישרים, שאינם מתנשאים על פני אחיהם ואינם מבקשים גדולה לעצמם. לעומתם העצים הגבוהים מבעיתים אותי. הם מזכירים לי בני-אדם רודפי שלטון ושררה. הם כובשים את אור השמש לעצמם ומשרים את העצים הנמוכים בצל".⁵

בדרך הלימוד היה פינחס חורגין דבק בשיטת הנצי"ב, שיש ללכת תמיד אל המקורות, ולא זו בלבד אלא צריך להראות לתלמידים את שורשי המקורות עצמם. יש לתת לתלמידים את המקורות, את ההסטוריה של הרעיונות ושל המושגים, למען ידעו שיש שורש ואב לרעיונות.

כמחנך דבק בשיטתו הפדגוגית של רבי חיים מוולוז'ין, שאין לדכא את אישיותו של התלמיד. התלמידים מלאים אפשרויות כרימון, כי רוח האדם היא הרת-כשרונות. המורה הטוב יודע להוציא מן הכוח אל הפועל את האצור ברוחו של התלמיד.

⁵ גרשון א. חורגין, מעט זכרונות. ספר השנה של אוניברסיטת בר-אילן, תשכ"ג, עמוד 11.

חורגין, שהיה ער לבעיות החינוך של ארץ-ישראל, החל להקדיש את כל מרצו וכל כשרונותיו לייסוד בארץ מוסד השכלה גבוה. "בית-ספר חדש בחיי אומה חדשה" — כדבריו. וכך היתווה את מהותו ואת תכליתו של מוסד זה:

"אנו מקווים להעמיד באוהל-חכמה זה דור של אנשי-רוח ואנשי-תרבות, שיהיו צמודים בכל לבם ונפשם לתורת אבות והולכים בנתיבותיה. אבדן התורה בחיינו, חס ושלום, פירושו חתימת פרשת חיי העם ללא תקומה. מצד שני אין המדע ואין המחקר עומדים כסתירה לאמונה באלוקים ולקדושה הנובעת מאמונה זו של חיי האדם".⁶

בסוף שנת תש"ט נבחר פינחס חורגין לנשיא "המזרחי" בארצות-הברית. בשנת תש"י ביקר בארץ בעניין הקמת אוניברסיטת בריאילן. בי"ד במנחם אב תשי"ג (26 ביולי 1953) נורתה אבן הפינה לאוניברסיטה.

במגילת היסוד, שהוטמנה עם אבן-הפינה, נאמר:

"בעזרת החונן לאדם דעת ומלמד לאנוש בינה, באחד בשבת, בארבעה-עשר יום לחודש מנחם אב, בחמשת אלפים שבע מאות ושלוש-עשרה לימות עולם, היא השנה הששית לתקומת מדינת ישראל בארץ-ישראל, במעמד שרי התורה והמדינה, אישי חכמה ורבי מדע, ראשי מוסדות וארגונים, אורחים נכבדים, נדיבי עם על מרומי קרת רמת-גן, תפרח כחבצלת בעמק השרון — אנו יורים היום אבן-פינה יסוד מוסד לתורה ולתושיה, על שם מנהיגנו הגדול והדגול, נשיא "המזרחי" העולמי, רבינו מאיר בריאילן ז"ל, בן לרבן של ישראל, נפתלי צבי יהודה ברלין ז"ל. והיתה אוניברסיטה בריאילן עץ חיים למורשת עם עולם: לערכי נצחים של תורת אמת, חכמה ומוסר, צדק ושלום עולמיים, והיתה נוה-חכמה לחכמי-לב, מחדשי ימינו כקדם במדע ובמחקר, בכישרון ובאמנות, במעשה היצירה והתחייה של העם והמדינה. והיתה מעיין נאמן לרוח ישראל סבא, בית האוצר והיוצר לנשמת נער בן-חורין עובד ולומד בישראל, והיתה האמונה אזור חלוציה-מכונניה והמדע נזר תלמידיה-חניכיה, והיתה לברכה בקרב הארץ, מגדל אור לעיני כל ישראל ובית תבונה ייקרא לכל העמים".

ביום י"ט במנחם אב תשט"ו (7 באוגוסט 1955) נערך טקס הפתיחה של אוניברסיטת בריאילן. בפתיחה היו מאה תלמידים, שהיוו מעין "קיבוץ גלויות". באו מאמריקה הדרומית, ממארוקו, ממצרים, מעיראק ומארצות אחרות. בדברי הפתיחה היתווה פרופיסור חורגין את המטרה שהציב לעצמו בייסוד האוניברסיטה. הוא אמר בין היתר: בישוב שוררות

⁶ ידיעות בריאילן מס' 17, חשוון תשי"ח.

⁷ ר' אוניברסיטה בריאילן, קובץ העשור, עמודים 17—18.

שתי מגמות קיצוניות, אחת המעמידה הכול על לימוד התורה, והתרבות הכללית כאילו אינה קיימת בשבילה; מתעלמת היא לגמרי מצרכי הזמן ותיקון החיים ושיפורם; והשניה נתפסת לרוח שלילה לערכי יהדות מקודשים, למעין ניהיליזם רוחני לגבי קנייני מסורת ישראל. תפקידנו ליצור יחס־גומלין בין תורת ישראל ואורח חיינו המסורתי, לבין התרבות הכללית. אנו שואפים להכניס את התרבות הכללית דרך צינורות היהדות. בזמן התנאים, ואף ב"תור הזהב" בספרד, היה במיזוג זה ברכה ליהדות.

הוא פנה אל התלמידים ואמר: „אנו תפילה שתלכו בדרכו הנעלה של האיש הגדול, אשר על שמו נקרא הבית הזה, הוא הרב מאיר בראילן ז"ל, שכל חייו היו קודש לתחיית העם והארץ וליצירה הרוחנית של העם, ובנפשו שכנה אהבה גדולה לאלוקים, אהבה לאדם מישראל ולכל הנברא בצלם. אנו מקווים שהוא ישמש דוגמא ומופת לכם ולדורות הבאים. דרך חייו היא סמל למוסד וראוי שתהיה גם סמל לחייכם”⁸.

מן הראוי להביא את הדברים החשובים של הרב הראשי דאז, הגר"א הרצוג, בטקס פתיחת האוניברסיטה:

„כבר מימים קדמונים ישנם שני כוחות כבירים, האמונה בהתגלות האלוהית והמדע, הנראים כמתאבקים בשביל השלטון על רוח האדם. וראו זה פלא, דווקא בדור הזה שבו מתגלים סודות אין סוף של הטבע — דווקא בדור זה מתחילים להישמע קולות של אנשי מדע גדולים, שאין סתירה יסודית בין המדע ותורת „בראשית ברא“. מתחילים להכיר שאין בטבע התרכבות שרירותית של כוחות טבע עוורים, אלא שיש יוצר עליון, בורא עולמות בחכמה, בתבונה ובדעת”⁹. מקצועות הלימוד בשנה הראשונה היו, בלימודי היהדות: תלמוד, תנ"ך, תולדות ישראל, לשון וספרות עברית, בלשנות, אנגלית, צרפתית, ספרדית וערבית. במדע: מתמטיקה, כימיה, פיסיקה וביולוגיה.

עם פתיחת האוניברסיטה נבחר פרופיסור חורגין כנשיאה. הוא שימש לא רק כנשיא וכמרצה, אלא התמסר גם לקבלת התלמידים. הוא ראיין כל תלמיד שביקש להירשם לאוניברסיטה, על מנת לעמוד על אישיותו וידיעותיו, והקפיד להכניס רק את אלה שהניחו את דעתו מבחינה דתית, מוסרית והשכלתית. בכך הלך פרופיסור חורגין בדרכו של הגר"ח, שהיה בוחן כל תלמיד ותלמיד שביקש להסתופף בצל הישיבה, כדי לתהות על קנקנו, עד כמה ידו מגעת בתלמוד. הוא הכניס לישיבה רק את אלה, שאהבת התורה שבערה בלבם הביאתם אליה.

גר לרגלי פרופיסור חורגין שימש העקרון, שאין לנעול את שערי אוניברסיטת בר־אילן בפני המתדפקים עליהם, רק משום שהם חסרים אמצעים חומריים. הוא ביקש למנוע

⁸ ר' קובץ העשור.

⁹ ר' הצופה, יום שני, י"ב באב תשט"ו (8 באוגוסט 1955), גליון 5375.

מן התלמידים העניים הצמאים לדבר ה', את החרפה של רבי הלל הזקן, שכאשר לא מצא להשתכר ושומר בית המדרש לא הניח לו להיכנס לשמור תורה מפי שמעיה ואבטליון — עלה ונתלה וישב על פי ארובה, כדי שישמע דברי אלוקים חיים מפי רבותיו. ולכן קיבל את התלמידים העניים, ולא הקפיד אם יש בידם שכר לימוד.

זמן מועט מדי זכה פרופיסור פינחס חורגין לעמוד בראש האוניברסיטה. הוא נפטר בארצות-הברית, ביום ו' בכסלו תשי"ח (29 בנובמבר 1957). יום לפני פטירתו ביקש מאחיו ומבנותיו שיעטפוהו בטליתו ושיחבשו לו את תפיליו ושישירו לפניו את "התקוה". אלה היו שני עמודי חייו: טלית ותפילין ו"התקוה" — תקוות האומה וגאולתה וקיומה ע"י לימוד התורה.

בדבקתו בתורה, בראיתו את התורה כמקור קיומה של האומה היהודית — היה פינחס חורגין תלמיד נאמן לרבי חיים מוולוז'ין, שאמר במישנתו "והאדם אשר עדן לא ראה אור התורה מימיו ולא עסק בה מעולם, אינו זוכה כלל שתשרה עליו הקדושה העליונה ואינו זוכה לנפש טהורה" (נפש החיים, שער ד', פרק כ"ב).

אין בכוונת רשימה זו לספר את תולדות האוניברסיטה בראילן, כי אם את המניעים לייסודה ואת מהותה ותכליתה. כמורכן התכוונו לספר מקצת מחיי האדם היקר, פרופיסור פינחס חורגין, שהיה, מעין, רבי חיים מוולוז'ין של ימינו, שהמניע לייסודה של האוניברסיטה היתה חרדתו שמא, חלילה, תשתכח תורה מישראל — חרדה שהביאה את הגר"ח לייסודה של ישיבת "עץ חיים" בוולוז'ין.

אין אנו יודעים, הקיימת באוניברסיטה זו פאקולטה מיוחדת לתורת וולוז'ין, אין אנו יודעים, אם "נפש החיים" הוא ספר לימוד חובה לתלמידי האוניברסיטה. אולם גם אם הכתבים של חכמי וולוז'ין אינם תופסים מקום מיוחד בתכנית הלימודים של אוניברסיטה בראילן — אנו רואים בה בשר מבשרה של וולוז'ין, גלגול חדש ומודרני של ישיבת "עץ חיים".

„כל־המצוה אשר אנכי מצוך היום תשמרון לעשות למען תחיון
ורביתם ובאתם וירשתם את־הארץ אשר נשבע ה' לאבותיכם"
(דברים, ח', א')

„ר"ה „למען תחיון"... דודאי אין חיות הנפש בשלמות, עד בואם
לארץ־ישראל".

(„העמק דבר" להנצי"ב)

אלי אבישר
(עין־הנצי"ב)

קיבוץ „עין־הנציב"

קיבוצנו „עין־הנצי"ב", שוכן בביקעת בית־שאן, על־יד מסעף הדרך בית־שאן—יריחו, בית־שאן—טירת־צבי. הוא הקיבוץ השלישי, שהשלים את „הגוש הדתי", אשר „אחיו" הגדולים הם טירת־צבי ושדה־אליהו (במלחמת השיחרור נוסף לגוש קיבוץ רביעי — קיבוץ שלוחות).

מייסדי הקיבוץ התלכדו מתוך שלוש חברות נוער, שקיבלו את הכשרתן בקב' רודגס, על־יד פתח־תקוה (קבוצת „יבנה" של היום); במושב שדה־יעקב שבעמק יזרעאל ובשכונת עין־גנים שבמיפרץ חיפה. את ראשית צעדיהם עשו במחנה הכשרה, בתוך חולות נחלת־יהודה ע"י ראשון־לציון, ומשם שלחו, מחמת חוסר־עבודה בסביבה הקרובה, פלוגות־עבודה לכל חלקי הארץ. הימים היו ימי מאורעות תרצ"ח. הפלוגה הדרומית ביותר נמצאה בסביבת בות עזה; הצפונית ביותר — במיפרץ חיפה והמזרחית ביותר — על־יד יריחו. חוסר העבודה עיצב דמות של פועל, שאינו בוחל בשום עבודה, וחישל את הקבוצה לקראת מיבחנים בעתיד.

מלחמת־העולם השנייה הביאה — עם כל הצער והיגון על אבדן משפחותינו בגלות אירופה — להתאוששות בשוק העבודה. כעבור שנים של חיי פלוגה, ניתן לנו לרכז את כל חברינו ב„קבוצת האם". דווקא בימים ההם, שנראה היה שהקבוצה תצליח להתבסס ולהכשיר את עצמה לקראת תפקידה — יצירת ישוב חדש — קפץ עלינו „רוגזו" של הגיוס ליחידות הארצי־ישראליות בצבא הבריטי. רוב החברים רצו להתגייס, כי בזה ראו אפשרות להילחם בפועל באויב הנאצי (בימים ההם היו כל החברים מעולי אשכנז, מאוסטריה וממרכז אירופה). לבסוף הוסכם על גיוס של 10% מן החברים, כדי שלא לסכן את קיומה של הקבוצה. לפי הצוו של מוסדות הישוב, שרתו חלק בכוחות הבטחון (פלמ"ח), וחלק — בצבא הבריטי.

הישיבה הממושכת במחנה עבודה, לא נתנה הרבה אפשרויות של התפתחות, אולם בכל זאת השתדלה הקבוצה להגדיל את מספר חבריה. כך התווספו במשך השנים הבוגרים של עליית הנוער מבית צעירות „מזרחי“, מקוה-ישראל ומכפר הנוער הדתי. חוקי ה„ספר הלבן“ של ממשלת המנדאט, לא איפשרו למוסדות היישוב להעלות נקודות חדשות על הקרקע, למרות שמבחינת הוותק כבר הגיעה לנו הזכות לאדמות משלנו ולהקים עליהן משק עצמאי. עם גמר מלחמת העולם השנייה, הגיעו ראשוני הניצולים מן המחנות, אבל רובם לא רצו בחיי שיתוף, שהסמל החיצוני — הגדר — רודף אחריהם. בכל זאת יכלה הקבוצה להשתבת, שהיא נתנה לעולים אומללים אלה הרגשת בית ועזרה להם בצעדיהם הראשונים בארץ.

בשלהי שנת תש"ה (1944) נראה היה לנו, כי סוף-סוף נזכה לעלות על הקרקע. לשם כך עשו המוסדות המיישבים מאמץ ו„ריכוז“ כ־500 דונאם, שעובדו ע"י הקיבוצים בעמק בית-שאן, ומפוזרים היו בין אלפי דונאמים, שהיו בעיבוד של ערבים (שטחי ג'יפטליק — רכוש של הממשלה). בט"ו בשבט תש"ו (17 בינואר 1946) עם שחר, זוה שיירה של מכוניות עמוסות ב„ליפטים“, אוהלים וכלי-עבודה, משדה-אליהו לכיוון צפון, ונעצרה בתוך שדה של שעורה, שעליו קמה תוך שעות ספורות ה„נקודה“. כוחות ה„הגנה“ ומיש-טרת הישובים העבריים עמדו על המישמר, ערוכים ודרוכים כנגד כל צר ומתנכל. לפנות ערב הושלמה הגדר. האוהלים וה„ליפטים“ עמדו על מקומם וכן תחנת-הנשק. לכבוד ט"ו בשבט נטעו 12 עצים — עץ לכל ישוב שבעמק בית-שאן. באו לכרך אותנו משה שרתוק (שרת) — מנהל המחלקה המדינית של הסוכנות, משה שפירא — מנהל מחלקת העלייה, ונציגי הישובים הסמוכים.

בימים ההם עמד היישוב על הזכות להעלות אחים-ניצולים, והחל המאבק על הקמת המדינה היהודית. איש, כמובן, לא ידע, כמה זמן ימשך הדבר, אבל ברור היה שלא לאורך ימים נוכל להחזיק מעמד בקבוצה מחולקת בשני מקומות בארץ. גם ציפינו בחוסר סבלנות ל„איחוד המשפחות“, כי כל הילדים והאימהות נשארו בנחלת-יהודה. לקראת ימי מיבחן היה הכרח שכל חברי הקבוצה יימצאו במקום אחד.

לקרן קיימת לא היה שום שטח מתאים למטרה זו, מלבד בין כפר-רופין לשדה-אליהו. מסיבות משקיות לא רצינו להידחק בין שתי קבוצות קיימות — דבר שהיה מגביל את אפשרות הפיתוח והגידול שלנו. לכן העדפנו לחכות — בתנאים לא נוחים אלה — עד אשר יימצא פתרון מניח את הדעת. רק כעבור שנה ורבע קיבלנו שטח אדמה, שהיה מעובד על-ידי קיבוץ „מסילות“, וניגשנו במרץ להקים את המיבנים הראשונים, לשם שיכון הילדים והחברים. נעשו גם הצעדים הראשונים להקמת רפת ובתי-מלאכה, ונזרעו השטחים הראשונים למספוא ולגן-ירק.

ביום עלייתנו על הקרקע, טרם נקבע שם לילד שנולד עתה זה. רק העתון „דבר“ הודיע למחרת היום: „הנצי"ב עלה על הקרקע בעמק בית-שאן“. רק מעטים ביישוב ידעו

מי זה הנצי"ב, וחשבו לתומם — צחוק הגורל — שהמדובר הוא בנציב העליון, שהיה מאוד "אהוב" על יהודי ארץ־ישראל. כתב "דבר" הסביר, שהכוונה היא לראש־הישיבה של וולוז'ין, שאצלו למד חיים נחמן ביאליק, והוא תיאר אותו ב"המתמיד" (כאילו אין הנצי"ב זצ"ל דמות, אשר פעלה וחיתה בזכות עצמה!).

רק בל"ג בעומר תש"ן נקרא היישוב בשמו המלא — "עין־הנצי"ב", לפי יוזמת בנו, הרב מאיר ברלין (בר־אילן), נשיא תנועת ה"מזרחי" וחבר הדירקטוריון של קק"ל. עמק בית־שאן משופע במעיינות רבים. הקיבוץ שוכן בסביבת שלושה מעיינות, שאף הם נושאים היום את שמו של הנצי"ב זצ"ל. הלא הם: "מעין נפתלי" (נסרה בערבית); "מעין צבי" (סבחה בערבית) ו"מעין יהודה" (אום עמוד בערבית).

שבועיים לפני ההחלטה הגורלית בליק סאכסס, התאחדה הקבוצה, עם בוא החברים האחרונים, עם החברות והילדים לעין־הנצי"ב. לא הספקנו הרבה להשתעשע באשליות, שמעכשיו נוכל להקדיש את כל מרצנו לבניין ולפיתוח המשק, וכבר מצאנו את עצמנו כחיילים עובדים במשק.

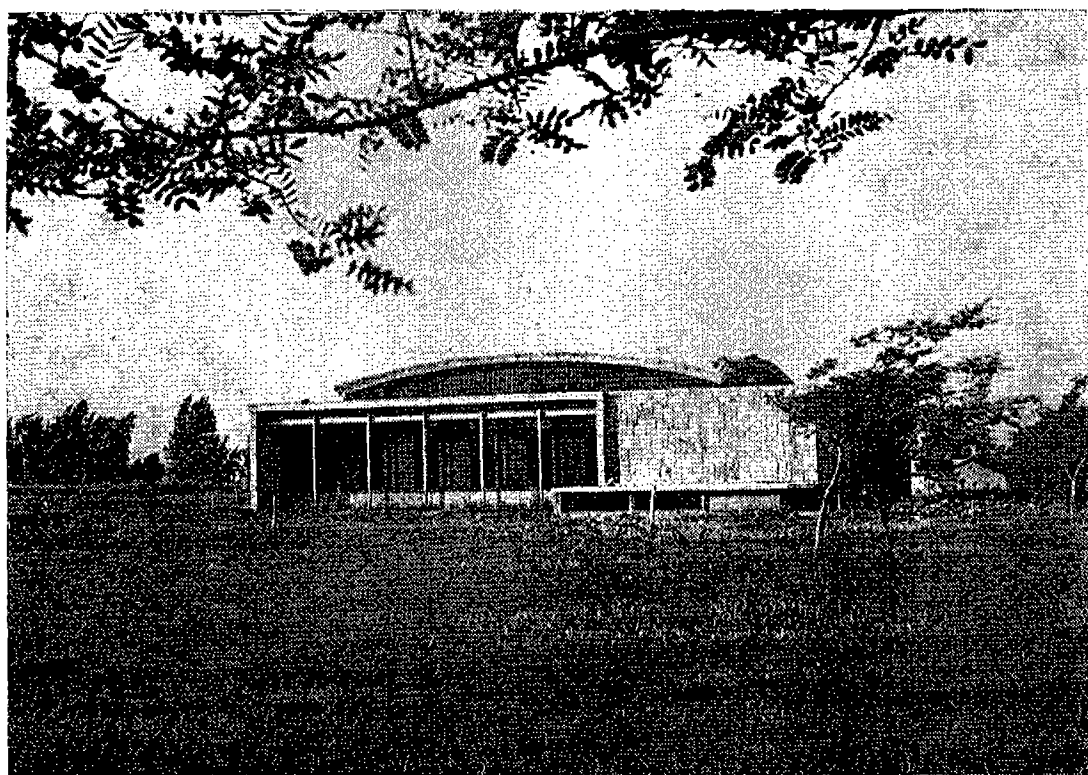
באותם הימים שיכלנו שניים מחברינו: יוסף קופלר (נפל בין הל"ה בדרך לגוש־עציון) ויוסף אימרגליק (נפל על הגלבוע במבואות ג'נין).

לא שכחנו את צור מחצבתנו, וקיבלנו על עצמנו את התפקיד האחראי — לחנך בתוכנו את הילדים של עליית הנוער, שבאו מבלגיה ומצרפת ונאספו מתוך מינזורים ובתים של נוצרים, על־ידי חיילי הבריגדה ושליחים מן הארץ.

הגיעה השעה שנעשה לביתנו. עובדה תוכנית משקית. נרכשו כלים והוקמו ענפי החקלאות. כיישוב דתי היו לנו בעיות מיוחדות לנו: שמירת שבת, כלאיים, הפרשת תרומות ומעשרות וכו'. ובראש וראשונה: שאלת חינוך דור ההמשך. לשם הבטחת החינוך, אנו משתדלים לתת ממיטב כוחנו. מאחר וקשה לכל קבוצה לקיים מסגרת חינוכית נפרדת, ניגשנו להקים בית־ספר משותף לארבעת המשקים של הקיבוץ הדתי. שנות הלימוד הן 12 שנה לכל ילד, באחת משתי המגמות: הומנית, או ריאליט, כל אחד בהתאם לכושרו וליכולתו. בשנת הלימוד העשירית יוצאים הבנים ללמוד, זמן־מה, בישיבה.

מלבד החינוך, מוטלות עלינו גם חובות לאומיות שהזמן גרמן. עד היום התחנכו אצלנו חמש חברות נוער, במחזורים של שתיים, או שלוש שנים. כמרכן שהו אצלנו גרעיני "בני־עקיבא" במסגרת הנח"ל, אם על־מנת להמשיך איתנו את חייהם, ואם ליצור קבוצות חדשות.

אחרי 23 שנות עבודה ועמל בעמק בית־שאן, ניתן לסכם ולהסתכל בהרבה הישגים, שלא הוגשו לנו על מגש של כסף. אנו מונים כיום 150 חברים (מזה 12 ילדי הקבוצה) ו־160 ילדים. שטח העיבוד שלנו: 8,000 דונאם, מזה — 2,000 דונאם בהשקייה אינטנסיבית ועוד 1,060 דונאם בריכות־דגים.

בית־הכנסת בקיבוץ „עין־הנצי”ב”

בין בנייני הקיבוץ בולטים שניים: (א) בית־המדרש, שהוקם בשנה החמישית לעלייתנו לכאן, ע”ש אשתו של הנצי”ב, לפי יוזמתו של הרב מאיר ברלין (בר־אילן); (ב) בית הכנסת, שנחנך בט”ו בשבט תשכ”ו (5 בפברואר 1966), 20 שנה לעלייתנו על הקרקע.

בוודאי, אין למצוא סמיכות־פרשיות בין העיירה המפוארת וולוז'ין, לבין קיבוץ „עין־הנצי”ב. אולם העובדה שכאן חיים יהודים שומרי תורה ומצוות — סימן הוא לנצחיות העם, לנצחיות תורתנו הקדושה ולנצחיותה של תורת וולוז'ין.

בן וולוז'ין. מר ישראל רוגוז'ין, הוא בנו של ה"משולח", ר' שלום אליעזר רוגוז'ין, שפעל בארצות-הברית למען ישיבת "עץ חיים" בתקופת הנצי"ב.

עוד לפני שיצא מוולוז'ין לארצות-הברית קנה ר' שלום אליעזר לאשתו מכונת סריגה שתעשה בה גרביים, ולא תצטרך לחכות לכסף שיישלח ממרחקים לפרנסת הבית והילדים.

לאחר שש שנות פרידה מאבי המשפחה, היגרו האשה וארבעת ילדיה לארצות-הברית. היא הביאה עמה את מכונת הסריגה, ששימר שה בסיס לכלכלת המשפחה. בשנת 1895 פתח ר' שלום אליעזר בית-חרושת למוצרי

סריגה. בית-חרושת זה היה "בית-ספר", בו למד הבן, ישראל הקטן, את תורת הייצור, השיווק והעסקים. בן 12 נעשה ל"סוכן-מוכר" בעסק של אביו, תחילה בין סוחרים בברוק-לין, ואחר-כך גם באזורים מרוחקים יותר. בהיותו בן 14 כבר ידע ישראל רוגוז'ין את כל סודות המלאכה, וכאשר התקלקלה מכונה — ידע לתקן אותה.

האב, שלא נטה מעולם לעסקי פרקמטיה וחרושת — נתמנה בשנת 1903 לראש-ישיבה בישיבת ר' יעקב יוסף. בית-החרושת עבר לרשות בנו, והוא בסך-הכול בן 16 שנה.

ישראל רוגוז'ין התמכר לפיתוחו של בית-החרושת, וההצלחה האירה לו פנים, עד שנעשה לאחד מגדולי התעשיינים בארצות-הברית. בראיון עם עורך השבוע האנגלי-יהודי "ג'ואיש פרס", תיאר מר ישראל רוגוז'ין את דרכו לקראת ההצלחה בזו לשון: "עבדתי קשה ובשקידה, ועדיין אני עובד קשה. יש בנסיוני משום לקח לבריות, שעבודה קשה ומשאומתן באמונה, שכרם בצידם. במשך עשרות שנים של עבודה קשה בניתי את חברת "בוניט" (היא החברה של תעשיות רוגוז'ין בארצות-הברית), מפעל בעל היקף עולמי".

כאשר החל מר רוגוז'ין לפתח את עסקו בשנת 1912 עבדו בו כמאתיים פועלים, וכעבור שמונה שנים העסיק מר רוגוז'ין אלף עובדים בחמישה בתי-החרושת שלו. בשנת 1920 רכש מפעל שישי לייצור זהורית (משי מלאכותי). בענף זה עלה מעלה-מעלה עד שהגיע לאימפריה של זהורית ושל ניילון, המעסיקה עשרת אלפים פועלים. בשנת 1963, כאשר נפרד מחברת "בוניט", שבה היו מרוכזים מפעליו, שיווקה החברה תוצרת בשווי של 150 מיליון דולאר. הצלחה זו באה בזכות השם הטוב שיצא למוצרים אלה.

מר רוגוזין אינו רואה בצבירת הון את תעודת חייו והוא משתף את הציבור בהנאה. הוא נודע כבעל צדקה וכנדבן גדול. הוא נדב מיליונים לצורכי ציבור, מדע וחינוך, בארצות־הברית ובמדינת ישראל.

קשריו של מר רוגוזין עם ארץ־ישראל התחילו לפני למעלה מחמשים שנה. הוא השתתף במימון בית־החרושת לרעפים במוצא. מקורביו מציינים שמר רוגוזין תרם בימי חייו כ־30 מיליון דולאר. בשנים האחרונות תרם ארבעה מיליון דולאר למפעלי חינוך בארץ (באמצעות הרבנית הרצוג). כן תרם כספים לאוניברסיטת בר־אילן ולהקמת מרכז תרבותי־חברתי לעובדים במפעל שלו באשדוד. את המניות של המפעל הזה חילק בין מוסדות רבים, ולו עצמו אין בו כיום שום חלק. בשנת 1966 תרם מיליון דולאר לקתדרה לאתיקה בשיבה־יוניברסיטי של ניריורק. לומדים שם שלושים רבנים צעירים מכל שלושת הזרמים של היהדות בארצות־הברית.

השקעותיו של מר רוגוזין בישראל זכו להצלחה מרובה. התוצרת יוצאת חציה לצריכה המקומית בתעשיית הצמיגים, וחציה לשווקים שבחוץ־לארץ. שיעור התפוקה והייצוא הולך וגדל משנה לשנה.

מר ישראל רוגוזין הוא כיום בן 83. ליחו לא נס והוא מלא מרץ ותוכניות שונות. על הגאון מווילנה מספרים, ששאלו אותו, איך הוא הגיע לדרגת גאון. השיב: „וויל נאָר — גאון“ (אם תרצה תהיה גם אתה גאון). מר רוגוזין הוא מופת אישי חותך, לאיזה הישגים מופלאים יכול אדם להגיע, כאשר מפעם אותו רצון חזק וכאשר הוא מלא מרץ ופעלתנות.

(על־פי מאמרו של יצחק יעקבי, „ישראל רוגוזין בן 80“,

„דבר“, י"ז באדר א' תשכ"ז — 17 בפברואר 1967 ועל־פי

כתבה ב„הדואר“).

תולדות האירגון של בני-וולוז'ין במדינת ישראל (מעשים, ארועים ודברי-תורה)

הידיעות הראשונות על השואה של וולוז'ין

האירגון — כספר וולוז'ין — הוא פועל יוצא של חורבן וולוז'ין. אולם לא הרי הספר כהרי האירגון. הספר נועד להנציח את החיים שהיו ואינם עוד, ואילו תפקידו של האירגון הוא לשמור על הגחלת של שארית הפליטה ועל אש הקודש של וולוז'ין שלא תכבה. העובדות מלמדות אותנו, שרק כעבור שנים אחדות נודע שהיהודים אינם עוד. כך הדבר לגבי ערים ועיירות אחרות וכך הדבר גם לגבי וולוז'ין. רק בשנת תש"ז (1947) — חמש שנים לאחר שיהודי וולוז'ין נשפטו באש — נפתחו לפנינו שערי שמועות רעות ונודעה לנו האמת האיומה. בשנה זו עלו מגיא ההריגה האודים המוצלים הראשונים: א) פרומה ליפשיץ (ב) פסיה פוטאשניק (ג) יהודה יוסף פוטאשניק (ד) יעקב קגן. עולים אלה היו „נביאי האחרית“. הם באו לבשר לנו שכליל-העיר וולוז'ין עלה השמימה ויהודיה אינם עוד. בני אדום ערו ערו (הרסו והחריבו) את וולוז'ין עד היסוד. בה. את כולם נשאה רוח השואה, את כולם סחפה מערבולת הדמים, ואנו נותרנו לבדנו, לבדנו.

נרעשים ונפחדים היינו מפחדה של אמת מרה זו. מה מחרידה היתה הרגשתנו. בימים כתיקנם אמרנו בשעת הזכרת נשמות: „יזכור אלקים נשמת אמי“; או „יזכור אלקים נשמת אבי“; או „יזכור אלקים נשמת אבי ואמי, וקני וזקנותי, דודי ודודותי, אחי ואחיותי, בין מצד אבי, בין מצד אמי — וביניהם צדיקים וגאונים עולם ורמי"ם ותלמידי-חכמים" — שהומתו ושנהרגו ושנשחטו ושנשרפו ושנטבעו ושנחנקו על קידוש השם“. קשה היה להשלים עם המציאות האכזרית של „ויותר לבדו“, שכולם ניספו ואני הולך עירירי בעולם; שאין למי לשלוח איגרת ואין ממי לקבל איגרת; שאין למי למסור דרישת-שלום ואין ממי לקבל דרישת-שלום.

הוודאות הזאת של סוף פסוק, של עקירה מוחלטת, עוררה בליבם של בני וולוז'ין כמיהות וערגונות כמוסים על עירם החרבה. מצב-הרוח העגום הזכיר לנו את דברי השיר המופלא של חיים נחמן ביאליק, משוררה של וולוז'ין ושל כנסת ישראל, שאין כמוהם לביטוי כל הכאב, כל הצער וכל היגון על חורבנה של וולוז'ין. הלוא כה אומר ביאליק בשירו „פרידה“:

„מה יקרתם עתה כולכם ללבבי! אתם כהיותכם,

עם כל עקמומיותיכם, על גדרות חצריכם הדחיות,

על ערימות אשפותותיכם ועל כל יקומכם הדל —

כולכם, כולכם חמדות אתם לי... שבעתים!
וצרופים מכל־סיגים תיגלו לעיני פתאום
והנכם כלילי חן וחסד ועטורי יפעה שבעתיים".

בשנת תש"ח (1948) קיבלה השואה של וולוז'ין את ביטוייה הספרותי הראשון. ביוני של שנת 1948 חיבר מר יוסף שווארצברג קינה על משואות נצח של וולוז'ין, באחת החוברות של "פון לעצטן חורבן", בשם "דער אומקום פון וואלאזשין" ("חורבנה של וולוז'ין"). קינה זו עשתה רושם גדול, ורבים מאלה שזיכרה של וולוז'ין יקר להם — הורידו דמעה על קצה המר של העיר. במאמר־הזכרונות ההוא קרע מר שווארצברג קריעה וקשר הספד על מאות ואלפי נערים וזקנים, טף ונשים של וולוז'ין, שנענו עינויים איומים והומתו במיתות אכזריות, שאין כלל בכוח ההשגה האנושית להשיג אותן.

קבלת אחים ואחיות מבני וולוז'ין

עם בוא הניצולים הראשונים, סודרה פגישת רעים בביתה של גברת בלה סליטרניק (קראצמניק), בה הוחלט על ייסוד האירגון. היוזמים הראשונים היו: א) כבוד הרב שמעון לאנגבארד ב) בנימין שישקו (שפיר) ג) פסח ברמן ד) חיים גולובנצ'יק ה) דב לאוויט ו) בלה סליטרניק ז) יצחק פרסקי ח) יעקב קגן ט) צפורה שפסנוול. כיושב־ראש נבחר כבוד הרב שמעון לאנגבארד וכמזכיר — דב לאוויט.

ביתה של בלה סליטרניק הפך לכתובת של הניצולים שעלו לארץ־ישראל. בבית זה מצאו ארון קשבת. הן בתוקף תפקידה כפעילה באירגון והן מכוח מניעים מוסריים־אנושיים — התייחסה בלה לניצולים בחמימות הלב ועזרה להם בכל יכולתה — בסיועם של פעילי האירגון — לכוון את אשוריהם הראשונים בארץ. ויזכר לטוב ולברכה מר יעקב סליטרניק, בעלה של בלה, שאף על פי שאינו מזרע וולוז'ין — גילה יחס חם לניצולים של וולוז'ין והושיט יד־רעים.

הפעולה הראשונה של האירגון היתה, לקשור קשר עם שארית הפליטה של וולוז'ין, שנמצאה במחנות שונים בגרמניה. נשלחו מכתבים לשרידים אלה, בהם נתבקשו למסור פרטים על החורבן ועל חוויותיהם בתקופה הרת־אסון זו. כתשובה לפנייה זו, נתקבל מכתבו של מר יוסף שווארצברג, מיום כ"ה באדר ב' תש"ח (5 באפריל 1948), בו כתוב בין היתר:

"השברע נפגשתי עם שמחה פרסקי וקראתי את פנייתכם אליו בדבר תאריכים וחוויות אישיות מחורבן וולוז'ין. גדול הוא צערנו וגדול הוא כאבנו. האסון פגע בכולנו. איבדנו את היקרים ואת האהובים עלינו ביותר. נתינתנו כולנו. אולם, כנראה אין די בכך. אנו, שארית הפליטה, נתונים במצב חמור.

נופלים הרבה קרבנות של יהודים מידיהם של ההיטלריסטים, שעדיין ממשיכים במלאכת ההשמדה. אין אנו יודעים מה ילד יום. בכולנו עריגה וכמיהה לארץ־ישראל. זולתה אין לנו שום מקום בעולם”.

כבוד הרב שמעון לאַנגבאָרד, שהיה פעיל מאוד באירגון, שלח מכתב לשארית הפליטה של וולוז'ין בואַלצבורג ושאל, מי מבני וולוז'ין נשאר בחיים. כתשובה לכך קיבל מכתב מאת חייקה סקליוט, בו היא ביקשה אותו לשלוח את הכתובות של קרוביה במדינת ישראל. באופן כזה נוצר קשר דו־סיטרי בין שארית הפליטה שבמדינת ישראל ולבין זו שבמחנות בגרמניה.

השרידים — הן אלה שהגיעו למדינת ישראל והן אלה שחיו במחנות בגרמניה — היו חסרי ישע ולא יכלו להושיע את עצמם. מצב זה העמיד לפני האירגון את הבעיה הקשה של הגשת סיוע כלכלי. אולם קצרה ידו מלהושיע. לכן פנה בקול־קורא לוועד הוולוז'ינאי „עץ חיים” בניר־יורק, בדבר סיוע לאלה ששרדו בחיים. קול־קורא זה מזעזע מאוד. נאמר בו:

„היד הרצחנית של הנאצים כילתה את הורינו, את אחינו ואת אחיותינו בוולוז'ין. בודדים בלבד הצילו את חייהם ע”י בריחה ליערות, ואחרי המלחמה שבו לוולוז'ין. מאלפיים יהודי וולוז'ין שרדו כ־15—20 איש. הם לא מצאו מקום יותר בוולוז'ין, משום שכל צעד ושעל הזכיר להם את המשפחות הגדולות והמסועפות שניספו. לכן החלו לנדוד לגרמניה, לאיטליה ולאוסטריה. סבלו חרפת רעב והם שבורים ורצוצים. שרידים מעטים אלה התאספו, בלבבות דוויים ומלאי געגועים על הפאר שחלף, נפגשו עם קרובים ועם ידידים, ובלבם הערגה לעלות לארץ־האבות, לארץ־ישראל, כדי למצוא בה את מנוחת הגוף ואת מנוחת הנפש.

בעיית העזרה לשארית הפליטה של וולוז'ין היא חמורה ביותר. גם אלה שעדיין נשארו במחנות וגם אלה שזכו לעלות לארץ־ישראל — על אף המצור הבריטי — שבורים ורצוצים בגוף ובנפש. במצב גופני מעורער זה, אין ביכולתם לעבוד ואינם מסוגלים לשום עבודה. זה גרם לכך שאנו, בני וולוז'ין, התארגנו כדי שיהא ביכולתנו להושיט עזרה לאלה שאין להם משפחות ואין להם קרוב בארץ־ישראל ואין להם אפשרות להכות שורש בארץ בכוחות עצמם. אין ביכולתנו לעשות לבדנו עבודה קשה זו. לכן פונים אנו אליכם. חובה קדושה רובצת עליכם — בני וולוז'ין שבארצות־הברית. עזרו לנו להגיש עזרה לזקוקים לה. עזרה זו תעודד את השרידים של וולוז'ין ותעזור להם להשתחרר קימעה מן הסיוט של העבר הנורא והאיום”.

בקול־קורא זה נוסחו המטרות של האירגון, ואלה הן: א) לעמוד בקשרים עם שארית הפליטה של וולוז'ין, הנמצאת במחנות בגרמניה.

ב) לייסד קרן־עזרה בשביל בני־וולוז'ין בארץ־ישראל ובמחנות.

ג) להציב יד לקדושי וולוז'ין.

ד) להקים גגון (ארכיון) של יהודי וולוז'ין.

ה) לסייע לבניית ישיבת וולוז'ין בארץ־ישראל.

פעולות הסעד החלו עם פרוץ מלחמת העצמאות. לאחר שנשללה „דרך בורמה“ לירושלים, שלח האירגון תבילות של מזון לבני וולוז'ין, שהיו נתונים במצוקה גדולה בירושלים הנצורה. כן הגיש עזרה למשפחה וולוז'ינאית שפונתה מיפו ושוכנה בבית־ספר. מזעזע בתוכנו האנושי הנשגב, הוא מכתבה של הרבנית פריידל דרצינסקי (בן־ששון), נצר של שושלת וולוז'ין המפוארת, ששלחה אותו מירושלים הנצורה לאחינו הוולוז'ינאים שבארצות־הברית. במכתב נאמר:

„לפני חודשיים פנה אליכם, במכתב מפורט, האירגון של בני־וולוז'ין בארץ־ישראל, בו סיפרנו לכם, מה הן החובות המוטלות עלינו לגבי שארית הפליטה של וולוז'ין בארץ־ישראל.

אנו עומדים עתה במערכה קשה בארצנו הקדושה, שתחרוץ את גורלנו. אנו תקווה שבעזרת אבינו שבשמים — ייחרץ גורלנו לחסד. המצב המיוחד והמסוכן הזה מגביר את דחיפותו של הצורך בהגשת עזרה. אנו שולחים אוכל לבני־וולוז'ין הנמצאים במקומות שונים, ובייחוד לאלה שנמצאים בירושלים הנצורה והמורעבת, שהקיפה אויבינו בנפש. אבל אין הקומץ שבידנו משביע. אחים יקרים! בעת הצורך יוכר האהב. אנו מבקשים מכם תשומת־לב ראויה. עליכם מוטלת החובה לעזור לנו. בטוחים אנו שזעקתנו קרובה ללבכם. לכן, אל תידחו את עזרתכם למתעד אחר, פן היא תאחר לבוא. זכרו־נא מה שאמרו חכמינו במסכת סנהדרין: „כל המקיים נפש אחת מבני אדם — מעלה עליו הכתוב כאילו קיים עולם מלא“.

ייסודה של קופת „גמילות־חסד“

כפי שראינו, הדאגה להכניס את שרידי וולוז'ין למעגל החיים, הדריכה את האירגון מאז ייסודו. בשנת תש״ט (1949) נבראה הצבת הראשונה — נוסדה קופת גמילות חסד. בכ״ג באייר תש״ט (22 במאי 1949) קיבל האירגון מכתב מאת מר י. גרזובסקי, קרובו של מר יצחק בונים מניר־יורק, בו הוא הודיע שמר בונים תרם 500 דולאר (חמש מאות דולר), לשם ייסוד קופת גמילות חסד לזכרם של הוריו משה ומינה בונימוביץ.

מר גרזובסקי תיאר את מר יצחק בונים במלים אלו: „מר בונים הוא אחד מנסיכי ואלופי וולוז'ין — נסיך במוצא ואלוף במעש, הוא רוקם את מסכת מעשיה הגדולים של

משה ומינה בונימוביץ'

וולוז'ין ומקדש את שמה ברבים, באמריקה ובישראל. לבו ער תמיד לקראת כל פעולה חשובה, שיש בה משום המשכת השרשרת היהודית הנאמנה, ובמיוחד השרשרת של גדולי גאוני וולוז'ין.

ממכתבו של מר גרזובסקי, מיום א' בכסלו תש"י (22 בנובמבר 1949) לכבוד הרב שמעון לאנגבארד למדים אנו, שהאירגון החליט לקרוא את קופת הגמילות חסד על שמם של משה ומינה בונימוביץ'. במכתב הוא זירז מר גרזובסקי את פעילי האירגון, שיחישו את הביצוע המעשי של החלטה זו, עלידי סידור משפטי, כלומר, להכין תקנון של הגמילות-חסד ולאשר אותו בממשלה.

מר גרזובסקי הבטיח שלאחר אישור התקנון, יהיו העסקנים מבני וולוז'ין בארצות-הברית מוכנים להושיט עזרה, כדי לסייע לבני וולוז'ין להשתרש בארץ. ואמנם, הם הת-עוררו לפעולה. מר משה באנוביץ' מניו-יורק הודיע לאירגון: „עלה בידי לארגן ועד של בעלי-בתים חשובים. נשתדל לאסוף את כל הכסף הדרוש לשם עזרה לשארית הפליטה של וולוז'ין במדינת ישראל. אנו מקווים שנצליח לאסוף סכום ניכר“.

לשם אישור הקופה מבחינה משפטית, נבחרה הנהלה בהרכב הבא: (א) בנימין שישקו

(מנהל) (ב) דב לאוויט (גזבר) (ג) חיים בוטוויניק (ד) בלה סליטרניק (ה) חיים פוטאשניק (ו) יצחק פרסקי (ז) יוסף שווארצברג.

האירגון דאג לסנף את הקופה למרכז לגמילות חסדים בארץ-ישראל, מיסודם של הסוכנות היהודית ושל המיפדה האזרחי בארץ-ישראל. מרכז הגמילות חסדים שעלייד הסוכנות היהודית היה נותן הלוואות בסכומים ניכרים לכל קופות הגמילות חסדים שאושרו על ידו.

במכתבו לאירגון מיום ב' באדר תש"י (19 בפברואר 1950) הודיע ה"מרכז לגמילות חסדים בארץ-ישראל" כדלקמן: "הננו להודיעכם, שהמרכז לגמילות חסדים החליט בישיבתו האחרונה לצרף את קופתכם לרשתו". במכתבו מיום כ"ה במנחם-אב תש"י (8 באוגוסט 1950) צרף המרכז לגמילות חסדים את האישור הרשמי של הקופה, כפי שפורסם בעתונות, ובו כתוב לאמור:

משרד המינהל המחוזי

תל-אביב, ת.ד. 1763

מספר 421/99

י"ג בתמוז תש"י (28 ביוני 1950)

לכבוד עו"ד סרלין, רחוב אחד-העם 68, תל-אביב
א. נ.

"בתשובה למכתבכם מיום ט"ז בסיון תש"י (1 ביוני 1950) הנני מתכבד לאשר את קבלת המיסמכים הבאים:

א) הצהרה בדבר יסוד האגודה בשם קרן לגמילות חסדים על-שם משה ומינה בונימוביץ' ז"ל, ע"י אירגון עולי וולוז'ין בישראל.
ב) תקנות האגודה".

בכבוד רב,

(—) י. קופרמן

הממונה על מחוז תל-אביב

בפרוטותיה המעטות תמכה הקופה לא רק בעולי וולוז'ין, שהיו זקוקים לעזרה דחופה ביותר, כי אם גם בצרכי בטחון, לשם חיזוקה של מדינת ישראל.
נוגעת עד הלב היא תרומתו של האירגון בסך 50 (חמשים) לירות לטובת "קרן מגן".
האירגון קיבל מכתב-תודה מהנהלת משרד-הבטחון, וזו לשונו:

לכבוד

אירגון עולי וולוז'ין

רחוב מולדת 11

תל-אביב

אדונים נכבדים,

„הריני מאשר בתודה את קבלת תרומתכם, אשר הועברה אלינו באמצעות „ידיעות אחרונות“.

ברוכים תהיו למדינתנו, אזרחים יקרים. יישר כוחכם ויבורך פעלכם. התרומה הופקדה ב„קרן המגן“ לרכישת נשק“.

בכבוד רב,

(—) ש. זלינגר

מ"מ המנהל הכללי

בהזמנה שנשלחה לבני-וולוז'ין לאזכרה של שנת תשי"ח (12 במאי 1958 — כ"ג באייר תשי"ח) אנו קוראים, שבשנה זו חילקה קופת הגמילות-חסד 5 הלוואות בסכום כולל של 1.000 (אלף) לירות. ההון העצמי של הקופה הגיע ל-1,190.18 ל"י (אלף מאה ותשעים לירות ושמונה-עשרה אגורות). ביום י"ז בתשרי תשי"ט (1 באוקטובר 1958) הראה המאזן של הקופה יתרה של 826.44 ל"י (שמונה מאות עשרים ושש לירות ועוד 44 אגורות). מאזן זה מוכיח שבמרוצת הזמן גדלה הקופה. יש לציין שההלוואות ניתנו ללא חתימה על שטרות וללא ריבית. רבים מבני וולוז'ין, שהיו נתונים במצוקה חומרית — נעזרו על-ידי קופת הגמילות-חסד.

ההבאה לארץ של ספרים מאוצר הספרים של ישיבת „עץ חיים“

אחת הפעולות המזהירות והנפלאות שעשה חבר מכובד ופעיל של האירגון, כבוד הרב שמעון לאנגבארד, היא הבאת כמאתיים ספרים מאוצר הספרים של ישיבת „עץ חיים“ בוולוז'ין, מארצות-הברית לישיבת וולוז'ין בבני-ברק.

כידוע נסגרה ישיבת „עץ חיים“ בוולוז'ין במלחמת העולם הראשונה, והרב רפאל שפירא ובני-ביתו גלו למינסק. הרב רפאל דאג לאוצר הספרים של הישיבה, ולפי הוראתו ארזו את הספרים ב-24 ארגזים גדולים ושלחו אותם למינסק.

שלטונות-העיר שאלו לטיבם של ספרים אלה, ונאמר להם שאלה הם ספרי חכמה ועיון. מאחר שסבורים היו שהספרים עוסקים בלוגיקה, במטפיסיקה ובפילוסופיה — מסרו

אותם להנהלת האוניברסיטה הביילורוסית במינסק. נמצא יהודי בעל שארירות, שלבו כאב מאוד על שהתורה מתבזה בידי עכו"מ, בידיהם של גויים, גאל בכספו — ובכסף מלא — כמאתיים ספר ושלח אותם לארצות־הברית. ד"ר יצחק ריבקינד המנות, שעבד בספריית שכטר בני־יורק, דאג שהספרים יוכנסו לספריה ויועמדו תחת פיקוחו. ד"ר ריבקינד הודיע לכ' הרב לאנגבארד, שנגאלו כמאתיים ספר מאוצר הספרים של ישיבת „עץ חיים" בוולוז'ין, והוא מציע שהם יוכנסו לישיבת וולוז'ין בבני־ברק. הספרים הובאו לישראל — כולם מוחתמים בחותמת של אוצר הספרים של ישיבת „עץ חיים" והוכנסו לחדר מיוחד בישיבת וולוז'ין בבני־ברק.

אוצר הספרים של ישיבת
„עץ חיים"
דולאזין

החותמות של אוצר הספרים של ישיבת „עץ חיים"

הספרים הם ברובם הגדול ספרי משניות וש"סים. כמה ספרי משניות הופיעו בשנת תרי"א (1851). כן יש ביניהם ספר חידושי הרב ה„מאירי", שהוא פירוש על מסכת שבת, והופיע בווינה בשנת תרכ"ב (1862). ספר זה הופיע קודם לכן בליוורנו, בשנת תק"ל (1770).

בין הספרים העתיקים והנדירים מאוד הוא הספר „מנחת שי" — חומש בהוצאת הרב א"ש פייבוש שהופיע בדוכרובנה בשנת ו„במישור" (ו—6; ב—2; מ—40; י—10; ש—300; ו—6; ר—200, סך הכול: 564, כלומר תקס"ד — 1804), שנה אחרי ייסוד ישיבת „עץ חיים" בוולוז'ין. הספר כולל בקרבו כמה פירושים על התורה, ביניהם הפירוש „אדרת אליהו" של הגר"א, של בעל הטורים ושל רש"י.

חשיבות מיוחדת נועדה לספר זה, כי בו הודפסה הסכמתו של רבי חיים מוולוז'ין. הגר"ח כותב בין היתר:

„לבי יהגה אימה: איה שוקל ואיה סופר, שהיו סופרים כל אותיות שבתורה, למען תהא תורת ה' תמימה, מבלי חסר או יתר אות אחת, שלא להחריב את כל העולם כולו.

מחמת אורך הגלות והטלטולים, שהורקנו בעוונותינו הרבים, גלות אחר

גלות וטלטול אחר טלטול ותכפו הצרות והטרדות, מאין פינות (מאין מקום) לעיין ככל הצורך אף בגופי תורה, ואף כי (ובפרט) בסייג לתורה, היא המסורת, והרי המה מונחים בקרן זוית ואין דורשים אותם, וכיסו פניהם חרולי השיבור שים, עד שנעשה כספר החתום".

רבי חיים מוולוז'ין מהלל את א"ש פייבוש, בן הרב מו"ה (מורנו הרב) שלמה זלמן, שהסיר את ה"חרולים" (כלומר, השיבושים) מן התורה והדפיס מקרא גדול עם כמה פירושים, מהמצוינים ומהטובים ביותר, העוזרים לנו בהבנת התורה. קדושה נוספת לספר זה, כי בו השתמשו הר"מים של ישיבת "עץ חיים" בוולוז'ין. על פי ספר זה הורו לתלמידי הישיבה את פרשת השבוע, בתוספת פירושים וחידושים משלהם.

הבאנו כמה דוגמאות בלבד מאוצר הספרים החשוב הזה, הנמצא בישיבת וולוז'ין בבני-ברק, תחת פיקוחו של הר"מ הרב שמעון לאנגבארד. הספרים מערימים סוד ובפיות נאלמים הם מספרים את עוזה של וולוז'ין. מהם בוקעים הקולות הנפלאים של בחורי הישיבה, המקוננים על חורבן בית מקדשם. כל הנכנס לחדר בו נמצאים הספרים, אופפת אותו אווירה של וולוז'ין. כאן שומעים זמירות אחרות, זמירות על עולם מופלא ששקע. כאן מאזינים לרינת-כוכבים רחוקה.

ישנה אגדה יהודית נפלאה, כי בימות הגאולה עתידים בתי-כנסיות ובתי-מדרשות שבגולה להיעקר ולבוא לארץ-ישראל. כאן מרגישים, כאילו, ישיבת "עץ חיים" נעקרה ממקומה ב"ארויפצור" והובאה לארץ-ישראל. אתה רואה במוחש את ה"ענק", את בניין הישיבה, שדורות רבים היה סוכך בקומתו את כל הבתים של וולוז'ין.

צר לנו מאוד שאין אנו יכולים להביא ממש את בניין הישיבה לישראל. עומד עתה מגדל מאור זה בראש הגבעה. עיריני ניצב שם. למי הוא מאיר שם? למי? רע לנו שנשללה מאתנו הרשות להביא את אבני-הקודש של בניין הישיבה לישראל ולהקים את הבניין כמתכונתו וכצורתו בוולוז'ין, כדי שנראה עין בעין את פארה של וולוז'ין ופארה

ר' דוד רודנסקי
(השמש האחרון של ישיבת
"עץ חיים" בוולוז'ין)

בפינה זו, החבויה בבניין של ישיבת וולוז'ין בבני-ברק, כלולים וגנוזים האורות של ישיבת "עץ חיים" ומפכים בה המעיינות הטהורים של "אם הישיבות" בליטא, שהיתה מעין "חתן בראשית" של תקופה חדשה בלימוד התורה, ושפכה את ממשלתה העליונה על חלק ניכר של יהדות מזרח אירופה.

„מכל חמדות אל על־ארץ רבה
הלא רק־אתכם לבדכם ידעו נעורי,
לגן הייתם לי כחום יום קיץ
ולמראשותי כך בלילי חורף,
ואלמד צרור בגוילכם פקדון רוחי
ולשלב בתוך טוריהם חלומות קדשי״.

(„לפני ארון הספרים“)

האזכרות השנתיות לזכרה של קהילת וולוז'ין

מפי הניצולים נודע, שביום כ"ג באייר תש"ב (10 במאי 1942) התקיימה בוולוז'ין השחיטה השנייה, בה ניספו רוב יהודי העיר, ולכן יש לקבוע תאריך זה כיום זכרון לקדושים של קהילת וולוז'ין וכיום של אבל, בו יתייחדו שרידי העיר, בכל אתר ואתר, עם זכרם של יקיריהם. האירגון העלה את עניין סידור האזכרה הראשונה לקדושי וולוז'ין, על ראש דאגותיו. קדמה לכך עבודה אירגונית מרובה ומאומצת. צריך היה לאסוף את הכתובות של בני-וולוז'ין בישראל. בעבודת-נמלים זו היו פעילים בלה סליטרניק ודב לאוויט, ששימש כמזכיר האירגון מאז היווסדו. הם הצליחו מאוד במשימה זו, ולא במעט יש לזקוף על חשבונם את הצלחתה של האזכרה הראשונה.

639

כל שרידי וולוז'ין באו לאזכרה זו, לשפוך דמעה ולהתייחד עם יקיריהם. פנינה (פסיה) פוטאשניק ויעקב קגן סיפרו על מעשי הזוועה שנעשו ביהודי וולוז'ין. דבריהם עוררו בכי ואנחות.

מסופר (דברים רבה, פרשה י"א, סימן ז') שמשו רבנו לא יכול היה לצאת ממצרים בלי ארונו של יוסף. סגולה (כינוי לסרח בת אשר) הראתה לו את המקום, ומיד התחיל ארונו של יוסף מפעפע ועולה מן התהום. לקח משה את הארון ושם אותו על כתפו. פנינה פוטאשניק, יעקב קגן וכן ניצולי וולוז'ין האחרים, לפני צאתם מוולוז'ין, שמו על כתפיהם את ה"ארון" של קדושי וולוז'ין. זכרונותיהם על מה שעשו בקדושים אלה הם ה"ארון" הקודש הזה, שהטמינו אותו בליבותינו עד עת קץ.

במרכז האזכרה הראשונה עמד משא האבל האדיר, שנשא כבוד הרב שמעון לאנג-בארד :

„בא רשע עם שלטון הרשע בעולם, בא זדון והביא חרון, גברה מידת הדין והסתרת פנים וחימה עזה ניתכה בזעם על אחינו בני־ישראל בארצות אירופה, ונתקיימה בימינו ולעינינו ה"תוכחה" האיומה וההשמדה האכזרית של עם ד', שכמיה לא נהייתה מאז נוצר אדם בצלם אלקים, ואיבדנו את היקר והקדוש,

חלק מן הקהל באזכרה

את מיטב המין האנושי, רוב מניין ורוב בניין של אחינו בני־ישראל באירופה. כל ההיסטוריה העשירה כלילת היופי, בת אלפי שנים, נמתחת מתחת שמי ד', בתוך מבול הדם והדמע של מיליוני אחינו ואחיותינו הקדושים, ביניהם רבבות תינוקות של בית רבן, שנשפך דמם כמים על קידוש השם, בידי הצר הצורר, טורף ומשמיד עמנו. אין לנו נביא וחווה, שיתן ביטוי הולם על היקף החורבן, על עומק הזוועה והשואה שהתרחשו בימינו.

ועיר וולוז'ין המהוללה, שהיתה אכסניה לתורה למעלה ממאה שנה, נהפכה לבית־קברות, ובתוכו טמונה פרשת גדולתה ותוקף תפארתה ואוצרות החמדה והברכה של "מבצר התורה" הגדול בישראל, שכולים וגלמודים הננו עומדים דום מול הקברים המקודשים ונוהמים מנהמת הלב.

קהילת הקודש וולוז'ין ואנשיה היקרים, ישרי לב וישרי דרך, אנשי חסד ומופלגים בתורה וביראת שמים, ניספו על קידוש השם ונשפך דמם באכזריות איומה, בידי המרצחים הטמאים, עם שאר קהילות הקודש.

חרבו מקדשי המעט שלה ומוסדותיה שממו, ובמרכזה של עיר, הבית הנהדר ונאדר בקודש, בניין הישיבה, שהתנוסס לתפארה על גפי מרומי קרת — הכול השמיד האוייב האכזרי".

חלק מן הקהל באזכרה

מרשימה מאוד היתה האזכרה של שנת תש"ט (1949), כי לקראת אזכרה זו נתקבלו שני הספדים רבייהשראה, האחד של הרב מאיר בר־אילן ז"ל והאחד של כבוד הרב ישראל איסר שפירא — ייבדל לחיים ארוכים וטובים. בדברי ההספד שלו כותב הרב שפירא (בנו של הגאון רבי רפאל שפירא זצ"ל):

„העיר וולוז'ין היא אחת הערים המיוחדות, שזכו להיות משוחות בשמן המשחה, למאורה של תורה; במידה מרובה של קדושה, טהרה, אצילות, חכמה ומדע לכל העולם כולו — והיא כולה נפלה בחרב, בנפילה של התעללות, התעללות בגופם והתעללות בנשמתם.

מי יתן ראשינו מים ועינינו מקור דמעה, ונבכה יומם ולילה על אלה הנאהבים והנעמים לנו בחייהם, ואף גם במותם לא נוכל להיפרד מהם, על חללי וולוז'ין, על זקניה ועל נעוריה שנהרגו ונטבחו.

ואף שאין בידנו להביא את עצמותיהם אל ארצנו הקדושה — אל ניפטר מלהחיותם ולהביאם הנה, במעשינו אנו, במעשים טובים על פי התורה הקדושה, להמשיך את אור השמן של אוירת וולוז'ין, אוירת בתי־אבותינו בבתינו אנו — להדליק את נרות נשמותיהם בחיינו אנו, בחיים של תורה ושל יראת־שמים, והלוואי שנזכה לזה — וינוחו בשלום על משכבותיהם ונאמר אמן. ויהיו לנו ולכל ישראל למליצים טובים, עלינו ועל זרענו, עד יקרא ה' ממעל „הקיצו ורננו" וכו'.

חלק מן הקהל באזכרה

הרב מאיר בר-אילן ז"ל, שלא יכול היה לבוא לאזכרה, מחמת מצב בריאותו הרעוע, שלח לאזכרה מכתב, בצרוף דברי-אזכרה והערכה על וולוז'ין, עיר מולדתו.

הרב מאיר בר-אילן ז"ל כותב במכתבו:

„לא ידעתי עד כה מקיומו של ארגונכם. גם נעלם ממני כי יש יום מסוים שעל אנשי וולוז'ין להתאבל על מאות קדושים של עירנו החביבה והנעוצה בנפשנו ובלבנו.

לצערי לא אוכל להבטיח להשתתף ביום האזכרה, כי מצב בריאותי איננו מרשה לי לקבוע מראש, אם אוכל לצאת מביתי ולנוע לתל-אביב. אבל, גם אם לא אהיה נוכח, יהא רצון כאילו ישבנו יחד, ודמעותי הניגרות על חורבן ישראל בכלל בימים הנוראים אשר עברו עלינו ועל קדושי וולוז'ין, מקום מכורתי בפרט, תהיינה מצורפות לדמעותיהם של כל המתאבלים ותפילתנו תהא אחת לכולנו, כי ה' ישמע לשוועתנו וינחם אותנו ואת כל עם ישראל בתקומת מדינתנו על גודלה ועל רוחבה וירושלים עיר קודשנו בראשה“.

למכתב זה צירף הרב מאיר בר-אילן ז"ל דברי הערכה מופלאים על וולוז'ין, המאפי' יינים את רוחה ואת מהותה. ראויים דברים אלה שיהיו חרותים וחקוקים בלבו של כל בן-וולוז'ין ובלבו של כל שוחר-וולוז'ין, כי דברים אלה יעמדו לעד. הרב מאיר בר-אילן ז"ל כותב:

חלק מן הקהל באזכרה

„לא היה מן הצורך לבטא את השם במפורש „ישיבת וולוז'ין“. היו אומרים „וולוז'ין“ בלבד והיה מובן מאליה, כי מתכוונים אל הישיבה. כאילו לא היתה עיר בשם זה ככל הערים על תושביה, תלאותיה וחייה, כשם שמזכירים את כומבדיטא וסורא רואים בחזון רק את המתיבתות (הישיבות) וראשיהגולה ושוכחים, שמלבד המוסדות המפורסמים והאישים הגדולים היו שם, ודאי, פשוטי בני-אדם ועניינים רגילים. כך היה גם השם „וולוז'ין“ בתוך כל העם היהודי מושג מקושר רק עם הישיבה, ראשיה ותלמידיה ולא עוד. אף בתוך העיר עצמה, נחשבו אנשי-העיר על עשירה ועל מנהיגיה, כטפלים לבני-הישיבה. הציבים, אורחי העיר, היו למטה, והגרים שבאו לזמן מסוים בלבד ללמוד תורה — היו למעלה.

מוולוז'ין יצאה הוראה לישראל, לא במובן המצומצם של איסור והיתר, חיוב ופטור, כי אם בכל שאלות האומה, בכל חיי העם. התורה של שלושת אבות הישיבה בקעה ועלתה עד המיית החיים הציבוריים והלאומיים של האומה כולה. דל"ת אמותיהם התפשטו לכל גבולי היהדות ולכל התחומים של עם ישראל. על-כן היו ראשי הישיבה בוולוז'ין כראשי הגולה בשעתם. גם כתר תורה על ראשיהם, גם הוד הקדושה על פניהם וגם „גינוני מלכות“ (נימוסים מלכותיים) בכל אורח חייהם. לא מליצה שדופה היה הביטוי ביחס ל„בית הרב“

חלק מן הקהל באזכרה

שבולוויץ — „משפחת המלוכה". היה שם מעין מלכות „יקרא דאורייתא" („כבוד התורה") שהיה מלפנים בישיבות שבבבל, היה במשך של שלושה דורות בישיבה שבולוויץ. ישיבת וולוויץ היתה מרכז ליהדות, אליו נושאים עין כל נקודות ההיקף, ועלידי כך הם עולים ומתעלים וגם הוא שולח את קרני הודו למרחקים, ונותן על המרחקים מכבודו ומהודו. מרכז כזה כשהוא חרב, אובדות הנקודות המקיפות את כוח חיותן ויורדות מגדולתן".

חלק מן הקהל באזכרה

באזכרה של שנת תש"ך (1960) השתתף כבוד הרב הראשי לישראל, הרב איסר יהודה אונטרמן. הרב אונטרמן העלה זכרונות מעניינים על בעלי־הבתים החשובים של וולוויץ ועל מקומה של העיר ביהדות.

באזכרה של שנת תשכ"ב (1962) השתתף כבוד הרב משה צבי נריה. לא זכורים לבני־וולוויץ מה דיבר הרב, אבל ממכתב התודה ששלח מזכיר האירגון, מר יוסף שווארצ'ברג, לכבוד הרב נריה, למדים אנו שהדברים היו חשובים ביותר. במכתבו מיום ט' בתמוז תשכ"ב (11 ביולי 1962) כותב מר שווארצברג לרב נריה: „הרינו מודים לך' מקרב לב בשם אירגון יוצאי־וולוויץ על הופעתו באזכרת קדושי עירנו.

ודאי הרגיש כבודו, תוך כדי דבריו, כי הם הרימו את רוח השומעים ותרמו ליצירת האווירה של התייחדות עם אנשי קהילתנו, שניספו בידי הצורר".

לאזכרה של שנת תשכ"ח (1968) שלח כבוד הרב איסר יהודה שפירא, מכתב־קינה על וולוז'ין, שאנו מביאים קטעים ממנו:

„עוד מזדעזעים אנו, הזדעזעות נימי הלב, בהעלות זכרון של כבוד והערצה על עיר מולדתנו, עיר וולוז'ין המעוטרה, שנהפכה לבית־קברות, והיתה לחרפה ובזות, כי פרש צר הזדון, והביא במו ידיו חרון על כל מחמדיה, על בניה־בונה, בעלי־ביתה ותושביה, לומדיה ונכבדיה, תמימיה וישריה, מופלגי בתורה ובמצוות, אנשי חסד וישרי דרך, טובי מעש — הסי־המה הורינו, אבות ואימהות, אחינו ואחיותינו, קרובינו בני משפחתנו, ידידינו הכי־מכובדינו, שהובלו לטבח, נרצחו והומתו במיתות משונות, באכזריות איומה, בתוך שאר קהילות הקודש, שמסרו נפשן על קדושת השם, בימים של מהומה ומבוסה, שעות הזעם, של חורבן הישוב היהודי, בהרבה מדינות, בידי רשעים ארורים, חיתו טרף, לא גשאו ולא חננו פני אנשים, נשים וטף, ושפכו דמם כמים — השוכן בציון ינקום דמם.

העיניים עוד מורידות דמעות חונקות, בזכרנו כי הגדיל אייב. באו מקד־שיה, המה בתי־מדרשה של העיר, מהם בקעו בחלל האוויר קולות של תפילה ותחנונים לאבינו שבשמים, מזקן ונער, בחורים גדולים וילדים קטנים היקרים מני פו.

חלק מן הקהל באזכרה

ומה גדול עוד הכאב ורוב הצער בזכרנו, כי השמיד אייב את המקומות הקדושים האלה, על רוממותם בקדושת התורה והמצווה, על המאורות הגדולים, הזיו וההדר שהובקעו מהם לתוך פנימיות הלב, והלהיבו את האמונה הטהורה להיושב בשמים, מלך העולמים, והאירו חדרי הנפש והרוח. ובזאת תהיה נחמתנו — להאמין ולקוות שיבוא יום, היום הגדול, שיזכור

חלק מן הקהל באזכרה

השם יתברך חרפת עבדיו, יבנה לנו בית-מקדשנו, על גאולתנו ועל פדות נפשנו, ועוד נשוב לחזות פני קדושינו, לעת כי יקרא הוד עליך, נורא העלילה, היושב בשמים יתברך שמו, המעדה כל יצור.

באזכרה של שנת תשכ"ח השתתף גם מר שמעון זק (תלמיד ישיבת „עץ חיים" בתקופת רבי רפאל שפירא), שדיבר על הישיבה ועל העיר וולוז'ין. מר זק אמר בין היתר: „ישיבת וולוז'ין, כאם הישיבות הליטאיות, תפסה מקום של כבוד בין חברותיה. ראשיה היו מוכרים כגדולי הדור, שעיני ראשיהן של שאר הישיבות היו נשואות אליהם. כל בן-ישיבה ראה זכות לעצמו, אם עלה בידו ללמוד זמן-מה בישיבת וולוז'ין ולהתבשם מריח תורתה. על ישיבה זו היתה שרויה גם בשנים האחרונות רוח של פשטות וטבעיות, רוח מייסדיה הראשונים, תל-

מידיו ויורשיו הרוחניים של הגאון מווילנה, שנחלו מרבם הגדול את שיטת הפשט וההבנה הישרה בלימוד התלמוד ומפרשיו. גם חוט החן והזהר הנפשי שהיה מתוח על ישיבת וולוז'ין והקסם העתיק — קסם של מסורת־קדומים ורוח־הדורות — שהיה חופף עליה, היו משפיעים באופן מרגיע על נפש הצעירים שבאו לשם.

החניך הוולוז'יני היה בעל הבנה ישרה ודעה צלולה ברוחו, נוח ומתון בדעתו, מעורב עם הבריות ומכובד וחביב עליהן. תלמיד של ישיבת וולוז'ין היה אורח רצוי וחביב גם בחוגי „בעלי־הבתים“, שהתיחסו אליו כאל עצם מעצמם ובשר מבשרם, אבל הכירו בעליונותו ובהתפתחותו הרוחנית בכלל; ועל כן העריצוהו, כיבדוהו ואהבוהו אהבת־הורים, ודעתו היתה מקובלת ונשֶׁר־מעט גם בענייני העיר וצרכיה.

עולמו של הוולוז'יני לא התבטא בחיי הישיבה וענייניה הפנימיים בלבד; לבו היה ער לכל הנעשה והמתרחש סביביו וידע להתענג „על אילן נאה וניר נאה“ ועל מראות הטבע והנוף הנאה, המקיף את העיר וולוז'ין. ומי שלא ראה את פרחי ישיבת וולוז'ין ואברכיה יוצאים ביום קיץ בין־ערביים לטייל בסביבות העיר, מתענגים על הדר הטבע, נהנים מזיו עולמו של הקב"ה בין שדות בר,

העורך, מר אליעזר לאוני, מדבר על „ספר וולוז'ין“, באספת האזכרה של שנת תשכ"ט (1969), שהתקיימה בבית־החלוצות בתל־אביב

ומשוחחים אגב טיול בעניינים העומדים ברומם של העולם ושל היהדות — לא ראה מחזה מלבב מימיו.

חייהם של תלמידי־הישיבה היו מושרשים כל־כך בחייהם של תושבי העיר עד שנדמה לפעמים, כי הללו היו מכוונים את סדרי חייהם בהתאם לצרכיהם של בני־הישיבה. תושבים רבים הוסיפו לבתייהם חדרים מיוחדים ולפעמים, אפילו, קומה שנייה, כדי לאכסן את התלמידים בחדרים אלה, שהפרוזדור היה חוצץ ביניהם לבין דירת בעל־הבית, כדי שדייריהם לא יהיו מופרעים על־ידי בני־המשפחה המאכסנת.

זיקה נפשית עמוקה אל ישיבת וולוז'ין נשתמרה בלב תלמידה לכל ימי חייהם. כל אלה, שזכו להסתופף בצילה, זכרו לה תמיד חסד נעורים, והיו מדברים עליה בחמימות מרובה ובחיבה יתירה. גם אלה שעזבוה ו„הציבו את מובחם הרחק מגבולה“ (בלשונו של ביאליק), אם בעולם המעשה ואם בעולמה של ההשכלה והתרבות הכללית — גם הם שמרו לה אמונים והיו מתרפקים על הזכרונות מתקופת לימודם בוולוז'ין, זכרונות שהיו שמורים בפינה חבויה שבלב, והיו מחממים תמיד את נפשם ומפרנסים את רוחם.

כמאה וארבעים שנה עמדה ישיבת וולוז'ין על תילה. במשך כל השנים הללו שימשה מעיין, שהישקה במימיו הזכים והטהורים את שרשי היהדות המרובים, השלוחים לכל רחבי העולם. אין ערכה של ישיבת וולוז'ין מצטמצם במאות גדולי התורה שהוציאה מקרבה, ואף לא בתלמידה בעלי הכישרונות המצוינים, ששמם נתפרסם אחר־כך כיוצרים ומחדשים בשדה הספרות, המדע והחברה. השפעתה היתה עצומה ביחוד על ידי תלמידה האלמונים, בני ארצות ומדינות שונות, שהביאו אתם, בשובם למקומותיהם ולבתייהם, מן הטהור האנושי, השלמות המוסרית והיופי הרוחני ששררו בישיבה; הם הזרימו לתוך חיי יום־יום הקשים והאפורים של סביבתם חיים וחמים של אהבת תורה, אהבת ישראל וידיעת היהדות, והאירו את הרחוב היהודי בניצוצות של אורה. שירה ויופי, הגנוזים באוצרות התרבות העברית המקורית.

באחת האזכרות השתתף כבוד הרב ידידיה פרנקל, שסיפר על מה שראה בפולין שלאחר השואה. כן השתתף הפרופסור חיים הלל בן־ששון, שעמד על וולוז'ין כאכסניה של תורה. הדברים שנאמרו באזכרות מצטרפים למסכת נשגבה של קינות ושל דברי הערכה על וולוז'ין.

השתלבותו של האירגון באזכרות הנערכות ב„מרתף השואה“

האירגון השתלב באזכרות שנערכו ב„מרתף השואה“ שבהר־ציון. הוועדה להנצחה מסורתית לקדושי השואה בהר־ציון, בהנהלתו של הרב ד"ר ש. ז. כהנא, הומינא את בני־וולוז'ין להשתתף ב„תיקון ליל השימורים“, שנערך ב„מרתף השואה“, בו גנז אפרם

הנשיאות באוכרה של שנת תשכ"ט (1969)

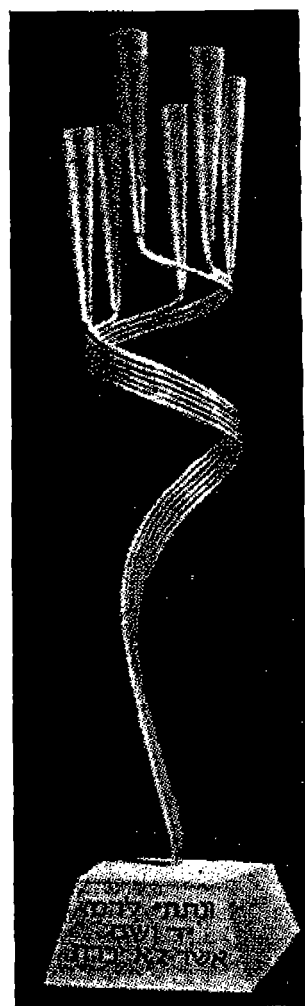
מימין לשמאל: (א) בלה פליפרניק (ב) שושנה נשרי (ג) ישראל בן-נחום (ד) בנימין שפיר
(ה) פסח ברמן (וואם) (ז) מאיר שייף (ז) העורך אלימור לאוני (ח) מר נאמירס (ט) דב לאוריש

של קדושי השואה. "ליל השימורים" התקיים אור לכ"ז בניסן (יום השואה והגבורה). בלימוד משניות, באמירת תהלים וסליחות ובהעלאת זכר גבורתם של הקדושים. כדי לשתף את בני-וולוז'ין ביום הזכרון הכללי לחללי השואה, שלחה הוועדה להר-ציון מכתב, מתאריך ר' בניסן תשי"ט (14 באפריל 1959), בו כתוב לאמור: "הננו להודיע עכש, כי בהתאם לקביעת יום החיסול של קדושי קהילתכם ביום כ"ג באייר תש"ב, נדליק ביום הראשון, כ"ג באייר של שנה זו (31 במאי 1959) נר תמיד, לזכר קדושי קהילתכם, ב"מרתף השואה" בירושלים, בו גנזו אפר הקדושים ממחנות ההשמדה. כן יתקיימו התפילות והלימוד המסורתיים לעילוי נשמות הקדושים, הורים, ילדים, אחים ואחיות הי"ד. מן הראוי שתקבלו עליכם את הנוהג שנתקבל בישראל, לשגר ביום זה מישלחת מאנשי קהילתכם, שתעלה להר-ציון, להדליק נר תמיד ולהשתתף באזכרה ובתפילה, כדי להתייחד עם אפר הקדושים".

האירגון השתתף במיפעל נרות זיכרון של "יד ושם". תוך שאיפה, להשריש בארץ ובעם כולו את היום, שנקבע ע"י הכנסת כיום הזיכרון לשואה ולגבורה ולטפח הווי של אחדות זיכרון לגבורה ולקרבתיות" (ככתוב בחוק הזיכרון לשואה ולגבורה). התחיל המינהג של העלאת נרות-זיכרון של "יד ושם". האחד הוא נר קטן, המיועד לבית ולמשפחה, ומדליקים אותו ערב כ"ז בניסן, והוא דולק עד הסוף של עצרת הנעילה המרכזית בהר הזיכרון, בירושלים. השני הוא בעל ששה קנים, מיועד למוסדות ולאירגונים, והעלאתו משמשת תפקיד עיקרי בשעת עצרות הזיכרון. הנר מסמל את נשמת האדם, ככתוב "נר ד' נשמת אדם" (משלי כ', כז). מדורי דורות נהוג בישראל, להדליק נר ביום הזיכרון של ההורים ושל בני המשפחה. הארגון רכש נר זיכרון גדול ונר זיכרון קטן.

הארגון קיים מגע עם התאחדות עולי פולין ועם הנהלת "יד ושם". ה"התאחדות" הזמינה את הנציגות של האירגון, ביום כ"ב באדר א' תשכ"ב (26 בפברואר 1962) לכינוס של אירגונים, יוצאי ערים ועיירות שבסביבות וולוז'ין, בקשר עם הוצאת ספר "יזכור", שיקיף את כל הערים והעיירות של הסביבה.

גם מערכת ספר "יזכור", בהוצאת "יד ושם", שלחה מכתב לאירגון, בו כתוב: "כידוע לכם מכין יד ושם הוצאת ספרי 'יזכור' ללוחמי מחתרת בגיטאות ולפרטיזנים ביערות. שנפלו במלחמה נגד הנאצים.

נר הזיכרון
של "יד ושם"

בידינו שמות של לוחמים בני עירכם שנפלו במערכה. כדי להנציח את זכרם, אנו זקוקים לביוגרפיות מלאות. אי-לכך הננו מעוניינים להיפגש עמכם ולדון על הדרכים והאפשרויות של השגת פרטים ממצים על לוחמים בני עירכם".
אחדים מניצולי וולוז'ין נענו לפנייה זו, ודברי העדות שלהם גנוזים בגנוזך של "יד ושם" בירושלים.

לוח-הזיכרון לוולוז'ין ב"מרתף השואה"

"מרתף השואה" שבהר-ציון הוא "מוזיאון" מחריד של החורבן הגדול של עם ישראל באירופה. ממנו עולה הזעקה של מיליוני יהודים, שניספו בטרבלינקי, בבלז'ץ, באושוויץ, ב

לוח הזיכרון, לזכרה של קהילת וולוז'ין, ב"מרתף-השואה" שבהר-ציון בירושלים

בסובוביר, במיידאניק, בפונאר ובמקומות אחרים. הוא מסמל את עם ישראל הטובה. המרתף משמש נקודת מוקד, בה מתמקדים כל הערגונות, כל המאויים, כל הגעגועים, כל התוגה וכל הכאב על עולם יהודי מופלא, שעבר מן העולם ונמצא ב"עלמא דקשוט" (ב"עולם האמת"). הוא משמש גם מקום קדוש של עלייה לרגל להמוני יהודים בישראל ובתפוצה, כדי להאזין לקולות של מיליונים, העולים ובוקעים מלוחות השיש. כי הלוח הזה אינו לוח־שיש קר. הוא מנופש בנפשותיהם של יהודי הקהילה. כי ממנו נפרצות לכל רוחות העולם הנשמות של יקירינו. היהדות מכנה לוח־זיכרון בשם "נפש". שכן למדנו (ירושלמי, שקלים מז, א') "מותר המת — בונין לו נפש על קברו", והכוונה היא למצבת־זיכרון.

דבר המובן מאליו הוא, שהאירגון דאג להנציה את העיר וולוז'ין ואת ישיבת "עץ חיים" בוולוז'ין, ע"י קביעת לוח־זיכרון ב"מרתף השואה". בכ"ה בניסן תשי"ח (15 באפריל 1958) כתב האירגון ל"הועדה להר־ציון" וביקש פרטים על התשלום שיש לשלם עבור הלוח.

הוועדה השיבה, במכתבה מיום ל' בניסן תשי"ח (20 באפריל 1958) ש"המקום ללוח אינו עולה בכסף, אלא שעליכם להכין את הלוח בגודל 50×40 ס"מ. הנוסח צריך להיות

הדלקת נרות לזכרם של ששת המיליונים, בטקס של גילוי הלוח מלוח־הזכרון לזכרה של קהילת וולוז'ין (מר נאמיוט מדליק נר)

כללי, בלי הזכרת שמות פרטיים, כדוגמת שאר הלוחות הקבועים במרתף השואה בהר ציון בירושלים.

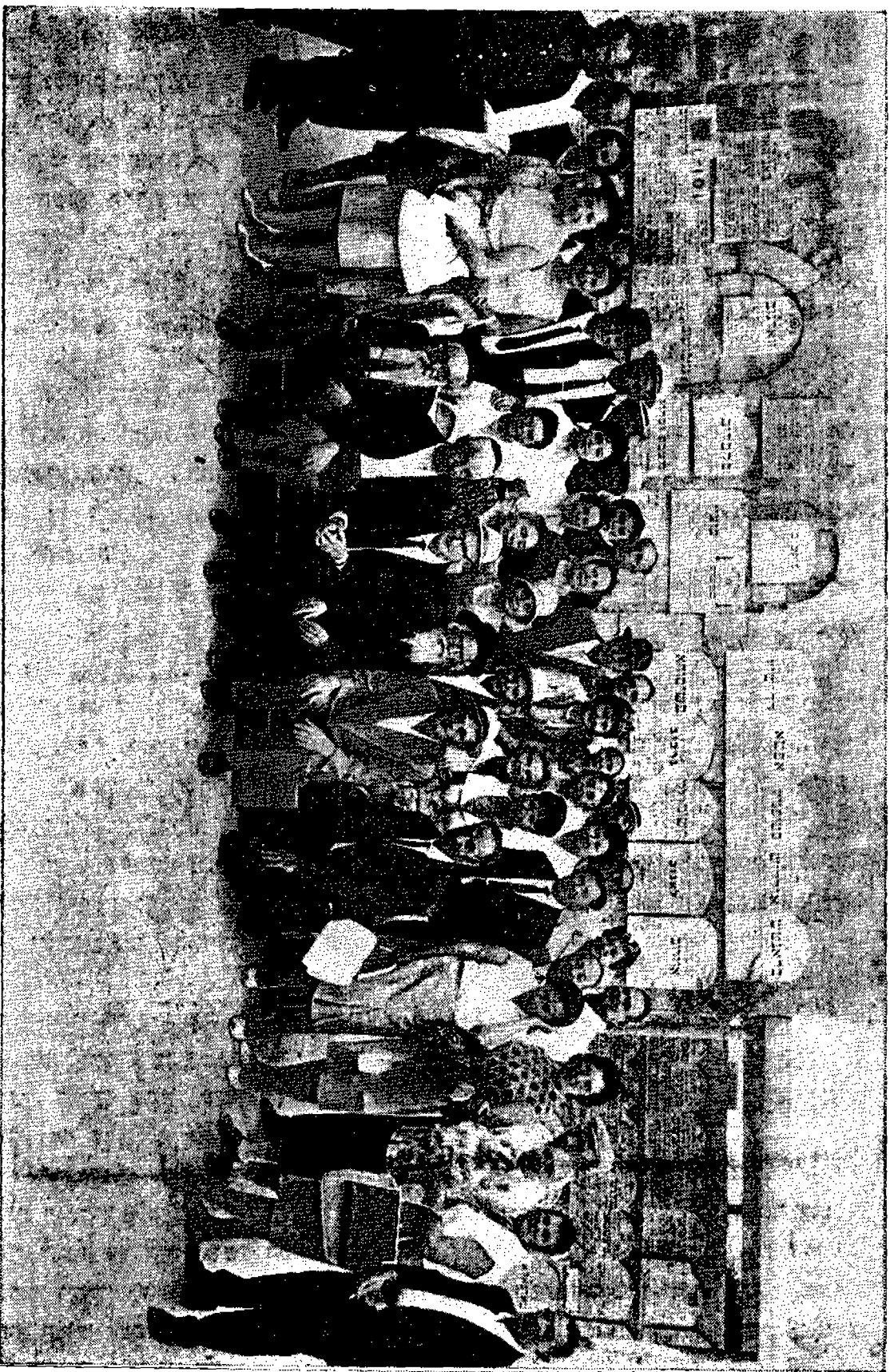
האירגון הטיל על מר יונה בן-ששון, נצר של „שושלת וולוז'ין“, את הדאגה והטיפול בכל הדברים הכרוכים בכך. מר בן-ששון קיבל על עצמו משימה קדושה זו בדחילו ורחימו (ביראה ובאהבה). הוא בא בדברים עם ד"ר כהנא (מנהל משרד-הדתות) ודאג שיוקצה מיבחר המקומות ללוח הזיכרון של וולוז'ין. הוא גם ניסח את הנוסח שייחקק בלוח. הנוסח נתקבל על דעת כולם, כי הוא מביע את מהותה ואת סגוליותה של וולוז'ין, כאם הישיבות בדורותינו. נקבע מקום של כבוד ללוח, לא רחוק מווילנא המעטירה, עירו של הגר"א ורבו של הגר"ח (הגאון רבי חיים מוולוז'ין). הלוחות, העוטרים את הלוח של וולוז'ין, נישזרים למיטווה, לאריגת קודש, המראה שבנגלה ובנסתר ינקו עיירות אלה, קהילות אלה, מן המעיין הטהור והקדוש של וולוז'ין.

ביום הזיכרון של שנת תשכ"ו (1966), כ"ד שנים לחורבנה של וולוז'ין, התקיים הטקס של גילוי הלוח מעל לוח השיש. כמעט כל שרידי וולוז'ין באו לטקס מחריד ורב רושם זה.

קדם לטקס לימוד של שני פרקי משניות מפיו של רב המקום. האחד הוא פרק ז' ממסכת „מקואות“ והשני — פרק כ"ד ממסכת „כלים“. פרק ז' ממסכת „מקואות“ מסתיים במלה „טהורה“ ופרק כ"ד ממסכת „כלים“ מסתיים במלה „טהור“. יש בכך משום כיבוד זכרו של המת. בלימוד זה רצוננו לומר, שכל נפש מהנפשות של קהילת וולוז'ין טהורה היא וכל קדוש מוולוז'ין טהור הוא.

אחרי לימוד פרקי המשניות, נתכבדו ששה מבני וולוז'ין — ישישים ומבוגרים — להדליק ששה נרות לעילוי גשמותיהם של ששת המיליונים, בתוכם בני קהילת וולוז'ין — אנשים, נשים וילדים. קול הבכי החנוק שנשמע מפיותיהם של בני וולוז'ין, קומץ קטן ששרד מקהילה גדולה לד' — החריד את הלב. זה היה מחזה מרגש ביותר.

מר בנימין שפיר (שישקו) ניהל את הטקס. הוא סיפר לבני-וולוז'ין את האגדה המופלאה על רבי חיים מוולוז'ין, כפי שהיא כתובה במאמרי על ישיבת „עץ חיים“ (ר' עמוד 96). אגדה זו מסמלת את מהותה של וולוז'ין, את האחריות שנטלה על עצמה וולוז'ין למען גאולת עם ישראל ולמען גאולתם של כל באי-עולם. באגדה מסופר שהגר"ח לא רצה להיכנס לבדו לגן-עדן, והוא נשאר עומד וממתין על הגבול המפסיק בין שמים וארץ — עד שיבוא המשיח. שמעו בני-וולוז'ין את האגדה ושתקו ויראת רבי חיים על פניהם. בשנת ה' אלפים, שבע מאות עשרים ושש שנה לבריאת העולם, כ"ד שנה לחורבן וולוז'ין, מעל פיסגת עיר דויד, התיירו בני וולוז'ין את הנדר של רבי חיים מוולוז'ין. על דעת קדושי וולוז'ין; על דעת בחורי-הישיבה; על דעת יהודי העיירות של סביבת וולוז'ין ועל דעת עמך ישראל הטבוח — אנו מתירים לך „אבי, אבי, רכב ישראל ופרשיו“, רבי חיים מוולוז'ין, לעזוב את הגבול המפסיק בין שמים וארץ, ולהיכנס לגן-עדן. כבר אין לך

בני-החורין, בקום של גילוי הלוט מלוח הזיכרון במרתף השואה, לזכרה של קהילת וולוז'ין

למי להמתין. כי יהודי וולוז'ין וכל היהודים, הקרובים והרחוקים, שכה יקרים היו לך, כבר נכרתו מארץ החיים; הם כבר כולם „המוני-מעלה“, ולא „קבוצי מטה“. כבר יושבים הם ברומו של עולם וחוסים בצל כנפי השכינה. והיה רועה נאמן לעמך ישראל וידע כל פעול כי אתה פעלת אצל אבינו שבשמים, שיעביר ממשלת זדון מן הארץ, כי רבים רחמיו. בשעת התרת הנדר של רבי חיים מוולוז'ין, עלה בזכרוני הכתוב ב„סנהדרין“ (פרק אחד-עשר, צ"ח) בדבר ביאת המשיח. ר' יהושע בן לוי שאל את אליהו, מתי יבוא המשיח? אמר לו: „זיל שיליה לדידיה“ („לך ושאל אותו“). „והיכא יתיב?“ („ואיפה הוא יושב?“) — „אפיתחא דרומי קרתא“ („על פתח העיר רומא“). „ומאי סימניה?“ („ומה סימנו?“) — „יתיב בין עניי, סובלים חלאים וכולן שרו ואסרי בחד זימנא, ואיהו שרי חד ואסר חד. אמר: דלמא מבעינא, דלא אעכבנא“ („הוא יושב בין עניים, סובלי מחלה, וכולם מתירים את התחבושת אשר על נגיעהם ושבבים וקושרים אותה בפעם אחת. אבל הוא (המשיח) מתיר את התחבושת של נגע אחד וקושר שוב את התחבושת, מפני שהוא אומר: שמא אני מתבקש ללכת ולגאול את ישראל ואז לא אתעכב, אם אטפל בקשירת שני נגעים, אז אתמהמה“).

יש קשר מהותי בין אגדה תלמודית זו, לבין התרת הנדר של רבי חיים מוולוז'ין. לא זו בלבד שהגר"ח יכול כבר לעזוב את הגבול המפסיק בין השמים והארץ, כי אם גם המשיח כבר יכול לעזוב את פתחה של „רומי קרתא“, כי העניים סובלי חלאים כבר אינם, כי הנבוזראדן של ימינו כבר כילה והשמיד את כולם. אין לו למשיח בשביל מי להתיר ולחבוש את נגיעו. ויכול הוא כבר לקום ולצאת לדרך, אם כ„עני ורוכב על-חמור, ועל-עיר בן-אתונות“ (זכריה ב', ט', ט') ואם בדרך אחרת, כי שעתו הגיעה. הגיעה השעה ששער הרחמים ייפתח לקראת בואו של המשיח.

בטקס של הסרת הלוט, טקס ההתייחדות עם קדושי וולוז'ין ועם רבי חיים מוולוז'ין, אביה הרוחני של קהילת וולוז'ין — הביעו בני-וולוז'ין את הכיסופים לגאולת אמת של עם ישראל, כפי שחזה אותה רבי חיים מוולוז'ין.

ההנצחה הספרותית של וולוז'ין

עוד בימים כתיקנם, שנים רבות לפני השואה, הונצחה וולוז'ין ע"י קריאת רחוב על שמה, הנמצא בגבול שבין יפו ותל-אביב. לצערנו, לא הצלחנו לוודא, מתי נקרא הרחוב על שמה של וולוז'ין וכן אין בידינו ידיעות על יוזם הרעיון הזה.

האירגון — מראשית ייסודו — שם את עניין ההנצחה של וולוז'ין על ראש דאגותיו. ואין הנצחה אלא בספר. שכן מקדמת דנא גרסה האומה היהודית שבספר בלבד צרורים חיי הנצח של היתיד ושל הכלל. הלוא איוב אמר: „מי יתן אפר ויכתבון מלי; מי-יתן בספר ויחקר“ (איוב יט, כג). ובדורות אחרונים כתב הסופר שמואל יוסף עגנון: „מעולה הוא הנייר אפילו מן המצבה, שאם היא גדולה ונאה גונבים אותה הגויים ומשימים אותה

בבנייניהם, ואם היא קטנה היא שוקעת באדמה. מה שאין כן נייר, שאם מדפיסים ספר הריהו מתפשט בכל תפוצות ישראל ויש לו קיום לדורות" („אורח נטה ללון", עמ' 332).
 כאשר מר יוסף שווארצברג נבחר כמזכיר של האירגון, החל לטפל במרץ רב בהוצאת

הרחוב על־שם ישיבת וולוז'ין, בגבול יפו־תל־אביב

הספר. הוא שלח מכתב, ביום ט"ו בסיון תשכ"ב (17 ביוני 1962) לוועד „קהילת עץ חיים אנשי וולוז'ין" בניר־יורק, בו הדגיש את העובדה המצערת, שכבר חלפו 20 שנה לחורבנה של וולוז'ין, וטרם הציבו לה יד. הוא ביקש גם סיוע חומרי, שכן אין בכוחם של בני וולוז'ין במדינת ישראל להוציא את הספר בכוחות עצמם.

אולם, התברר, שהבעייה העיקרית היא בעיית החומר הספרותי. שכן החומר שנמצא בידיהם של העוסקים בעבודת קודש זו היה דל ומועט, ולא היה בו, אפילו, כדי הוצאת ספר רגיל, מכל שכן ספר כספר וולוז'ין, שאינו מיועד לבני־העיר בלבד, כי אם לציבור רחב של מלומדים, של תלמידי־חכמים, של משכילים ושל כל מי שענייני היהדות קרובים ללבו.

הארגון החליט להתקשר עם עורך מקצועי ולהטיל עליו את איסוף החומר, סיגנונו, עריכתו והבאתו לדפוס. בשנת תשכ"ה (1965) הוזמן כותב הטורים האלה (יליד העיר קובל — ווהלין) לערוך את הספר.

כתיבת הספר היתה כרוכה בקשיי־קשיים. לא נעסיק את ציבור הקוראים בכך. דברים אלה הם מכבשונה של יצירה, ואין משיחין בהם. כדי להקל על ההתמודדות עם הבעיות המיוחדות, נבחרה מועצה מורחבת של מערכת בהרכב הבא: (א) חיים אשלגי (ב) חוה באקשט (ג) ישראל בן־נחום (ד) פרופיסור חיים הלל בן־ששון (ה) יונה בן־ששון (ו) מינה דוויק (ז) מנדל וולקוביץ' (ח) ישראל לוינסון (ט) פאניה לויצקי (י) דב לויט (יא) שושנה נשרי (יב) בלה סליטרניק (יג) חיים פוטאשניק (יד) יצחק פרסקי (טו) פרומה צוובנר (טז) פרומה ציטרין (יז) אפרים רוגובין (יח) צבי רוגובין (יט) רחל רובינשטיין (כ) בנימין שפיר (שישקו).

מבין חברי מועצה זו נבחרו שתי ועדות: ועדת הספר וועדת כספים. הועדה הראשונה הורכבה מן החברים הבאים: בנימין שפיר, שושנה נשרי וישראל בן־נחום. ועדה זו בדקה, יחד עם העורך, את החומר ואימתה את הפרטים השונים. הועדה השנייה הורכבה מן החברים: פסח ברמן, דב לאוויט, חיים פוטאשניק ופרומה צוובנר. ועדה זו עסקה באיסוף הכספים למען הספר. עלינו לציין את ההתמסרות הרבה של כל הפעילים משתי הוועדות.

פגישה עם מר בנימין וולפר במלון "דן" בתל־אביב
 עומדים (מימין לשמאל): (א) ישראל בן־נחום (ב) דב לאוויט (ג) חיים פוטאשניק
 יושבים (מימין לשמאל): (א) פרומה צוובנר (ב) גברת וולפר (ג) מר בנימין וולפר (ד) העורך
 אליעזר לאוני (ה) שושנה נשרי (ו) שרה בן־נחום

שעשו את עבודתם במסירות, בנאמנות וללא פניות אישיות. לא נציב ציונים, מי עשה יותר ומי עשה פחות. יעמדו כולם על התודה ועל הברכה. תעמוד להם זכותה של וולוז'ין — להם ולבניהם אחריהם.

מכיוון שספר וולוז'ין הוא מיוחד במינו, התלבטנו גם בבעייה, מה שם ייקרא לו. הספר מורכב משני ספרים, לכן צריך היה להתאים לו שם ההולם את שניהם. פנינו לד"ר יצחק ריבקינד, שכל הזמן גילה עניין רב בספר וולוז'ין ועקב בעירנות אחרי מהלך כתיבתו. ד"ר ריבקינד השיב כדלקמן: "מכיוון שהמדובר הוא בוולוז'ין, הייתי מבליט את זה בשם הספר. עצתי שהספר ייקרא "וולוז'ין של מעלה", ובכותרת מישנה: "ספר עדות וזיכרון למרכז התורה הגדול, לעיר ואם הישיבות בליטא". ואם ההצעה לא תתקבל, הייתי מגסס: "ספרה של עיר וישיבת "עץ חיים", או "ספרה של עיר וישיבה של מעלה". כידוע לא נתקבלה ההצעה של ד"ר ריבקינד, כי אם הצעתו של מר יונה בן-ששון (בתיקון קל של מר מאיר מדין, המזכיר של האקדמיה ללשון העברית) והיא: "וולוז'ין, ספרה של העיר ושל ישיבת "עץ חיים".

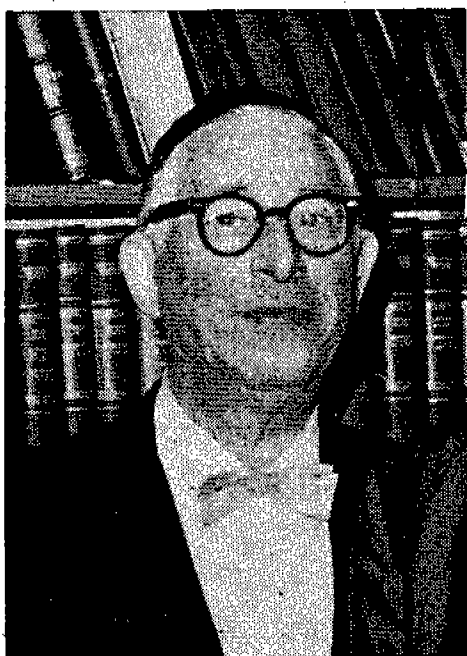
בתקופה של כתיבת הספר ביקרו במדינת ישראל אחדים מבני וולוז'ין המתגוררים בארצות הברית. זכור לנו ביקורו של מר יהודה חיים קוטלר, שתרם לספר פרק זכרונות מעניין. מר קוטלר הנציח את שמו ואת זכרו בדיבור קלסי על מהותו ועל תכליתו של ספר וולוז'ין. הוא אמר שספר וולוז'ין צריך להיות כתוב כך, שגם פרופיסורים ומלומדים באוניברסיטאות יקראו בו וימצאו עניין בו. מר קוטלר לא הטיל שום ספק שאמנם יקראו באוניברסיטאות בספר וולוז'ין, ולכן על העורך לדעת, לפני מי הוא עומד ולפני מי הוא עתיד ליתן דין וחשבון.

הקדמונים אמרו: *Habent sua fata libelli* (לספרים גורל משלהם, ספר ספר וגורלו). או כמו שנאמר בזוהר (חלק ג', פרשת נשא, קלד): "הכול תלוי במזל, ואפילו ספר-תורה בהיכל". הספרים, דוגמת בני-אדם, נתונים וצפויים לחסדי הגורל. אין לקבוע מראש, מה גורל צפוי לספר וולוז'ין. אבל מתוך ראייה בלתי משוחדת את "הזן הרוחני" המושקע בספר, אנו מעיזים לחשוב שהספר לא ייבוש ולא יכלם גם בעולמם של פרופסורים ושל מלומדים.

חיים נחמן ביאליק הבחין בין ספר לבין "ביכעל". ספר — לדברי ביאליק — הוא בניין גדול, יצירה לדורות, הזוכה בהכרת האומה, או בהרגשתה. ואילו "ביכעל" — אלה הם פרורים, שלא מצטרפים למעשה יצירה. אנו תקוה שאמנם כתבנו ספר, ולא "ביכעל". וולוז'ין זכתה לכבוד שהיא ראוייה לו.

מבין בני-וולוז'ין המתגוררים בארצות-הברית, שביקרו במדינת ישראל בזמן כתיבת הספר, יש לציין במיוחד את ביקורו של מר וולפר ורעיתו. המערכת קיימה ישיבה עם האורחים במלון "דן", בה גוללנו את הקשיים הכספיים הגדולים הכרוכים בהוצאת הספר. סיפרנו למר וולפר, שכל האירגונים הוציאו ספרי "יזכור" בעזרת בני-העיר שבארצות-

ועד הספר של בני וולוז'ין בארצות-הברית
 THE BOOK COMMITTEE OF "BNEI VOLOZIN"
 IN THE UNITED STATES

מר בנימין וולפר
BENJAMIN WOLPER

ד"ר אברהם יאבלונס
DR. ABRAHAM JABLONS

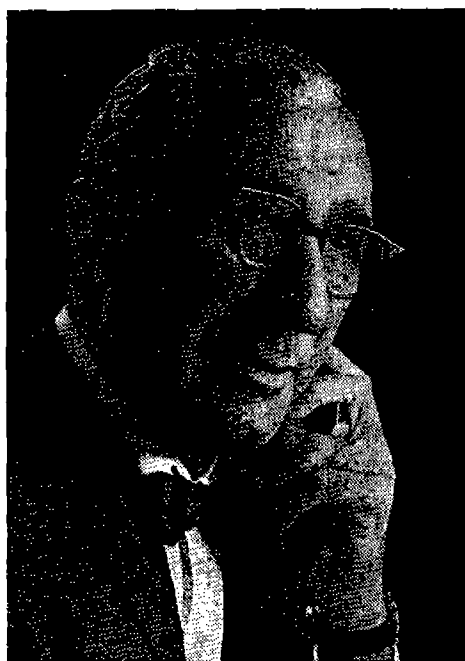
מר עזרא שפירא
EZRA SHAPIRO

מר יצחק מאיר בונים
IRVING M. BUNIM

מר פסח ברמן
PESACH BERMAN

מר שמואל רודין
SAMUEL RUDIN

מר יהודה חיים קוטלר
JULIUS KOTLER

הרב מנחם מנדל פוטאשניק
RABBI MENDEL POTASHNIK

הברית, ואנו מקווים שגם בני-וולוז'ין המתגוררים בארצות-הברית ינהגו כך. ואמנם מישאלתנו התקיימה. אחינו הוולוז'ינאים בארצות-הברית היטו שכם והושיטו יד-אחים. הם מילאו את התפקיד של "זבולון" והמציאו את מירב ה"מזון החומרי" לספר.

מבין בני וולוז'ין בארצות-הברית נבחר ועד-הספר שהורכב מן החברים הבאים: (א) ד"ר אברהם יבלונס (ב) מר בנימין וולפר (ג) מר יצחק מאיר בונים (ד) מר עזרא שפירא (ה) מר שמואל רודין (ו) מר פסח ברמן (ז) הרב מנדל פוטאשניק (ח) מר יהודה חיים קוטלר.

הוועד הזה פעל במסירות, בלב ונפש, למען ספר וולוז'ין, למען הצלחתו של הספר. על כך נתונה לכולם תודתנו מקרב לב.

ואהבת את וולוז'ין

נסיים את תולדות האירגון בדברי תורה. ב"סערת אליהו" (ספר זה הוא הספד של רבי אברהם, בנו של הגר"א, על אביו הגר"א) מובא משל נאה מאוד (עמוד 14): למלך אחד היה בן-זקונים, והוא שלח אותו לעיר גדולה מלאה חכמים וסופרים, כדי ללמוד שם כל מיני חכמות ומדעים. אמר המלך, אם יתמהמה בנו כמה שנים בכרך, שרבים נכשלים בו בגול ובכל מיני תועבות, עלול בנו להסתאב. לכן החליט שבנו ישהה בעיר רק בעת הלימודים, ויתר עיתותיו יתאכסן בכפר אחד סמוך לכרך, ובעל האכסניה ישמור את צעדיו. מזה תצמח גם תועלת לבני-הכפר שילמדו מידותיו וישמעו בכל יום את חכמתו שלמד בעיר. וכן עשה המלך. מקץ שנתיים שלח המלך איגרת לבנו שיחזור הביתה. כל בני-הכפר געו בבכייה. שאל כפרי אחד את רעהו: למה אתה בוכה? השיב לו: לבי דוי כי בן-המלך עזב את הכפר הנחמד המשופע בגני ירק. וכי איפה ימצא דירה מרווחת כגון זו שמצא בכפר? השיב לו: לא על כך עלינו לבכות ולהצטער. אם כי מעולם לא ראיתי את ארמון המלך, בכל זאת משער אני שהוא בוודאי יפה כבתי הכפר הנאים שלנו, ואולי עוד יותר יפה מהם. אולם עליך עלינו לבכות, שלא נזכה יותר להשתשע בדברי תורתו ולא נזכה לשמוע את דברי חכמתו.

"בן המלך" — כלומר, וולוז'ין על יהודיה, על גאוניה, על תלמידי-החכמים שבה — "עזב" אותנו ולא נוכל להשתעשע עוד עמהם בדברי תורה. אבל דבריהם קיימים. הם כתובים בספרים. מה שהבאנו בספר וולוז'ין אינו אלא המחאה, צ'ק, שהתמורה הממשית שלו מופקדת בבנק. המיליונים והמיליארדים של וולוז'ין שמורים ב"כספות" האדירות של כתבי רבי חיים מוולוז'ין, של כתבי הנצי"ב, של כתבי רבי יוסף דב סולובייצ'יק, של כתבי הרב יצחק יעקב ריינס, של כתבי הרב רפאל שפירא, של כתבי הרב קוק, בשירה ובפרוזה של חיים נחמן ביאליק, ובכל הספרות העשירה האינסופית כמעט על ישיבת וולוז'ין. אלה הם ספרים עתירי-רוח. הם מגיעים עד פסגות הרוח היותר עליונות. אלה

הן ה"כספות" של וולוז'ין, כאן שמור "כספה", כאן שמורים אוצרותיה הרוחניים הבלתי נדלים. והאהבה לכתבים אלה היא אהבה לוולוז'ין.

ככל שאנו מתבגרים ומזדקנים, אנו מתקשרים להכיר בהבלות כיסופינו, ואנו מרחיקים מאתנו את הקל והבלתי־חשוב ומתקשרים עם יצירות האדם, שיש להן ערך קיים, נצחי. אנו מוצאים את אושרנו במפעלי יצירה, מה שבחורי הישיבה קראו "בשרא וכורא" ("בשר ודגים") של הגמרא ושל רוח האנוש בכללה.

אדם מוולוז'ין צריך להתפעל מן השמים המכוכבים ממעל לו ותורת וולוז'ין בתוכו. על־ידי הקריאה והעיון בכתבים אלה נתקשר יותר ויותר בוולוז'ין, ונרה לא יכבה. יורשה־נא לנו לחתום את דברינו בגירסה חופשית (פרפרזה) של דברי המשורר: "וולוז'ין, מולדתנו הרוחנית! את לבריאות נמשלת! רק איש, אבדת לו, נפשו המייחלת תדע הוקירך".

בנימין פרח

בנם של מלכה ושל משה יעקב (ממייסדי "החלוץ המזרחי" בוולוז'ין). נולד בכרכור בכ"ד במנחם אב תרפ"ז (22 באוגוסט 1927). למד בבית-הספר שבמקום, ואחרי גמרו את בית-הספר התיכוני לחקלאות בפרדס-חנה, עבד בפקידות בבית-החרושת לשמן "יצהר" בנחלת-יצחק.

חן של חסד היה מתוח על פניו, וידוע היה בטוב לבו. היה מקבל כל אדם במאור פנים ותמיד היה מוכן לעזור לזולת.

חבר "ההגנה" פעיל. השתתף באימונים במסירות ובדביקות, והיה מסור מאוד לתפקידיו, הן בעבודה והן ב"ההגנה". בראשית מלחמת העצמאות התגייס לצבא ושירת בפלוגה דתית. עבר בהצלחה קורס של מ"כ (מפקד כיתה) והשתתף בכל הפעולות של "חטיבת אלכסנדרוני" בחזיתות השרון, השומרון והשפלה של לוד. הוא הועבר עם גדודו לחזית הדרום והנגב. כאשר בא לחופשה, לא סיפר דבר להוריו על מעללי הגבורה, כדי שלא ייראה כמתיימר ולבל יעורר חרדה בלב הוריו. בפלוגתו היה אתו חיים רכס, יליד כרכור, חבר מילדות, שיחד גדלו, יחד נלחמו ויחד נפלו בקרב על עיראק אלמנשיה שבכיס פלוג'ה, ביום כ"ו בכסלו תש"ט (28 בדצמבר 1948). תושבי כרכור אמרו עליהם: שני נרות דעכו בליל הנר השני של חנוכה.

היה קבור בפלוג'ה. ביום י"ז בכסלו תש"י (8 בדצמבר 1949) הועבר למנוחת-עולמים בבית-הקברות בנחלת-יצחק.

כאב — בנו, אביו, משה יעקב (ייבדל לחיים טובים וארוכים) עסק בוולוז'ין במלחמתה-של-תורה, והבן הקריב את חייו במלחמת-מצווה שנתנה לנו את ריבונותנו המדינית. יהי זכרו חתום בלב כולנו לדור-דור.

בן שמואל וגליה. נולד בוולוז'ין בשנת תרע"א (1911) ועלה לארץ בשנת תרצ"ב (1932). חניך בית-ספר "תרבות" בוולוז'ין וחבר "החלוץ". היה ספורטאי ועלה לארץ עם ה"מכביה". כל השנים עבד כפועל וגר בקרית-חיים. היה חבר פעיל ב"הפועל" של חיפה — בפלוגות "הפועל" ובתיזמורת. חבר ה"הגנה" משעת בואו לארץ. בשנים תרצ"ו—תרצ"ח (1936—1938) היה נוסר.

במלחמת-השחרור גויס לצה"ל. באחרונה נילחם בסביבת עכו. נפל בקרב על כפר מיאר. המצב היה לאחר יאוש. חלק ממגיני המישלט נסוג, אך הוא קיים את המסורת של ה"הגנה", שלא לנטוש עמדה. ללא פקודה, ונשאר עד נפלו ביום ל' באב תש"ח (4 בספטמבר 1948). הובא למנוחת-עולמים בכפר-אתא, ביום ה' באלול תש"ח (9 בספטמבר 1948).

אליעזר רוגובין

אליעזר נולד ביום ח' באייר תרפ"ב (6 במאי 1922) להוריו צבי וטויבע. מבית עניים היה. בכל זאת דאגו הוריו לחינוכו העברי והיה תלמיד מוכשר מאוד. בתקופת השואה נכלא בגיטו עם בני־משפחתו. עם חיסול הגיטו נמלט ליער והגיע לסביבות גאליבוק־סטולפץ. מצא דרכו לפרטזיאנים והצטרף לאוטריאד של צ'קאלוב, יחד עם ברנשטיין. הוא הצטיין במלחמה נגד הנאצים, קיבל הרבה אותות הצטיינות ואף את התואר והסמל של „גיבור ברית־המועצות” ודרגת לויטננט. בשנת תש"ג (1943) נתמנה לראש של פלוגת

חבלנים בת 25 איש, שתפקידה היה למקש דרכים ולהרוס מסילות ורכבות. פעם נתקל בפלוגה גדולה של גרמנים. אליעזר לא נרתע מפניהם. הוא נתן פקודה לאנשיו לא לסגת ולהילחם בהם עד הכדור האחרון. הקרב ארך שעה שלמה, בו נפצע אליעזר ברגלו. גם בהיותו פצוע לא איבד עשתונותו והמשיך להילחם באויב. כשהתקרבו אליו הגרמנים הטיל רימון והרג שניים מהם.

אליעזר שכב חדשיים בבית־חולים. משהחלים חזר לפעולותיו הנועזות. בעיירה גאליבוק פיזר עם אנשיו פלוגת־חיילים גרמניים והביס אותה.

אחרי שחרור וולוז'ין נתמנה למנהל השירות החשאי. הואיל והרג איכר בשוגג, בשעת נסיון לתקן מכונת־ירייה, נענש ונשלח לחזית. בוויילנא הרג משתף־פעולה עם הנאצים, שלפי ידיעותיו היתה ידו בהשמדת משפחתו.

אחרי המלחמה שוחרר כאזרח פולני וניתן לו לחזור לפולין. הצטרף בלודז' לקיבוץ „גורדוניה” ויצא עם חבריו ב„גתיב הבריתה”. פעל במחנות זלצבורג, ווינה ואיטליה כמדריך ומורה לעברית ובארגון עליה ב'. באיטליה הצטרף לאצ"ל, העפיל לארץ ונשלח לקפריסין. ניסה פעמיים לברוח ונתפס. אחרי שהותו בקפריסין למעלה משנה הורשה בשנת תש"ח (1948) לעלות לארץ והתמחה כקצין־חבלה. הוא הצליח מאוד בשירותו.

בשך הקרבות של מלחמת העצמאות נשלח לפרק מוקשים בשטחי הנגב שעברו לרשות ישראל. בעבודה זו ניספה בהתפוצץ מוקש במוחרקה שבמחוז באר־שבע, ביום כ"ד בכסלו תש"ט (26 בדצמבר 1948). למחרת היום הובא למנוחת־עולמים ברחובות.

צום אנדענק פון לייזער ראגאוויין

כ'הויב זיך אָן צו דערמאָנען
לייזער דער קעמפּערישער פּאַרטיזאַן
לייזער ראַגאַוויין פון וואַלאַזשין.

אַט אַזוי ווי היינט
מיט אַ ביקס אין האַנט
געטראָפּן לייזערקען אין וואַלד.
מיט דער בלאַנדער גריווע ווי אַ גוי
געגאַנגען שטענדיק אין שווערסטן בוי —
דו ביסט דאָך געווען אַזוי יונג.

דיינע ווערטער: נקמה! נקמה!
פאַר אונזערע הייליקע נשמות.
וואַלאַזשין, מיין אידיש היים איז פאַרברענט.
אין מיין קערפּער ביזן גרונט
איז אָפּן מיין טיפּע ווונד.
כדי די ווונד זאָל אויסהיילן מיינע ליידן
מוז איך דעם טויט נישט אויסמיידן
כ'ויל פאַלן ווי אַ העלד
אויפן גרינעם פרייען פעלד.

פון קראַסנער לאַגער ביסטו אַנטלאָפּן
באַזאַרגט זיך מיט דייטשע וואָפּן.
און אין דער פינסטערער נאַכט
האַסטו זיך אין וואַלד געבראַכט.

נישט איינמאַל האָב איך דיר געטראָפּן אויף דער וואַך
געשמייכלט און געלאַכט:
כ'גיי היינט רייסן רעלסן

מיט די מערדער פארמעסטן.
כ'וועל זיי ווייזן וואס איך קען
זיי וועלן דעם טויט דערזעהן.

יא! דו ביסט אַוועק
אין דיין קעמפּערישן וועג.
מיט די האַראַדאָקער העלדן־פאַרטיזאַנער
רייסן די באַנען.

געקומען אין וואַלד צוריק
מיט שמחה און גליק.
דו האָסט ערפיהלט דעם באַפעהל
גיך און שנעל.

כ'געדענק דיר זייער גוט
ווי אין דיין פנים האָט געשפּראַצט דאָס יונגע בלוט.
דער גורל האָט אונז נאָכן קריג אין עסטרייך געטראָפּן.
דאָרט האָסטו גערעדט וועגן נצחון.
דו האָסט געהערט צו דער בית־רישער פאַרטיי
און דו האָסט זיך אָנגעשלאָסן אין זייער ריי,
כדי צו פאַהרן אין לאַנד און נעהמען נקמה
פאַר די לעבענדיק־ליידענדע נשמות.
נעהמען נקמה פון די וואָס האָבן די טויערן פאַרמאַכט.
דו האָסט זיך פונם ביקס נישט געוואָלט שיידן.

און דו, לייווער, צום נצחון האָסטו נישט דערלעבט,
צו וועלכן דו האָסט געשטרעבט.
געפאלן ווי אַ גרויסער העלד
מיט די פרייהייט־קעמפּער פאַר אונזער אייגען לאַנד.

הוולוז'ינאים באמריקה

ה ק ד מ ה

אין לומר כי הדפסת ספר זה היא מיותרת, שכן תוכנו מקיף בשלוש שפות — עברית, יידיש ואנגלית — פרטים עניינים חשובים, אשר מתארים כחוליות בשרשרת זהב, את ההיסטוריה המפוארת והמקסימה של היהדות האורתודוקסית בעיר וולוז'ין, במאה התשע-עשרה ובמאה העשרים, שאותה היא מיועדת להנציח.

עצם השם „וולוז'ין“ מעלה בדמיוננו אקדמיה ללימודי תלמוד, אשר היתה לשם דבר באירופה ובשאר חלקי העולם. אקדמיה זו — ישיבת וולוז'ין — נוסדה בשנת 1803 על-ידי רבי חיים מוולוז'ין ז"ל, ופרחה כמאה וששים שנה. כתוצאה מהחורבן בתקופת השואה הנאצית במלחמת העולם השנייה, הישיבה, שנשאה את השם וולוז'ין, הוקמה מחדש בישראל.

הוולוז'ינאים, שהיגרו לארצות הברית מרצונם החופשי, הביאו ליסוד חברה; ואלה, אשר בעזרת השם ניצלו מההשמדה הנאצית והגיעו בסופו של דבר לישראל, ייסדו במשך הזמן את האירגון של הוולוז'ינאים. נושאים אלה מקבלים ביטוי דרמטי בספר. מטרתה הבלעדית של הישיבה היתה קידום יהדות נאמנה לתורה. מן הישיבה יצאו רבנים מוסמכים ותלמידי-חכמים, אשר דבקו בקפדנות בעקרונות המצווים על שמירת המצוות ועל הפצת האמונה היהודית.

חשיבותו של ספר זה נעוצה בכך, כי הדורות הבאים יוכלו ללמוד אודות סבלותיהם והישגיהם של הוולוז'ינאים ותרומתם בגולה כולה, להנצחת המורשת הדתית של כל מה שהיתה העיר וולוז'ין.

הבעת תודה

עלי להזכיר בתחושת תודה עמוקה את אלה, אשר עסקו באופן פעיל בקטע האנגלי הכלול בחומר זה.

קטן המקום מלהכיל את השמות הרבים של אלה אשר תרמו לספר זה, ולכן מוגשת להם בזה תודתנו על התועלת שהביאו לקהילת „עץ חיים אנשי וולוז'ין“ ולועדה האמריקאית לכרך „יזכור“ של וולוז'ין.

חוב של תודה גדול מגיע לאלה הנזכרים מטה, לא רק על מאמציהם הבלתי פוסקים בכל הקשור בספר זה, אלא גם עבור הפעלת העניין והעזרה של הוולוז'ינאים באמריקה.

לשני מנהלי המשנה: רבי מנדל פוטשניק — עבור ייזום המפעל בארצות הברית, וליווליוס קוטלר, אשר עם שובו מביקור בישראל, עבד ללא לאות עד לסיום המפעל. לאירווינג בונים, יו"ר הכבוד, עבור הוקרתו לוולוז'ין ועזרתו בכל צורה אפשרית. לעזרא שפירא מקליבלנד, אוהיו, על הענין שהראה ועל הענותו המידית. לנשיאי הכבוד של קהילת אי.סי.אי. דבל יו: אלברט קירשנר, ארב רובין, הארי סילברמן ובנימין וולפר עבור השתתפותם ועזרתם הנאמנה. לפסח ברמן, אשר שימש כמקשר בין ארצות הברית לישראל בבקוריו התכופים בישראל, ואשר עזרתו בהוצאת הספר היתה עצומה. ולבסוף, עבור עצמי, כעורך „הוולוז'ינאים באמריקה“, אני מבקש את סבלנותם של כל אלה אשר יקראו ספור היסטורי זה, על כל השמטה או טעות העלולות, בלא יודעין, להשתרע. אני מגיש „עבודה לשמה“ זו בגאווה הגיתנת להבנה.

„וידנו לרב בקרב הארץ“.

בראשית מב, 16

ה ק ד מ ה :

המרחק של וולוז'ין, המפורסמת בכל העולם היהודי בזכות הישיבה שלה, עד לעיר הקוסמופוליטית ניר-יורק, הוא בערך 5000 מילין (כ־8000 ק"מ) החוצים דרכי יבשות ואת האוקיינוס האטלנטי.

סיפור זה, המקיף תקופה של 90 שנה בקירוב, אינו יכול לקבוע בבירור את תאריך בואו המדויק של ה„לנדסמן“ הראשון מוולוז'ין, אך ניתן לראות בשנת 1881 כשנת עזיבתם של המהגרים הראשונים מעיר הישיבה ובואם לחופינו.

לפני עזבם את מקום הולדתם, ערכו מהגרים-חלוצים אלה ביקור פרידה אצל הרב המהולל, הגאון רבי נפתלי צבי ברלין (ראש הישיבה דאז), כדי לקבל את ברכתו. הרב המלומד והחריף, עם חיוך המשתפך על פניו הקדושים, כדי להפיג את העצבות ואת רצינות ביקורם — נתן את ברכתו הקדושה ואיחל להם מסע מוצלח. בקשתו האחת ששטח בפניהם היתה, שיזכרו תמיד כי יהודים המה.

בהביטנו אחורה, רואים אנו את נוסעינו נפרדים מנשותיהם, מילדיהם, מידידיהם וממכריהם, עם הטלית והתפילין בידם האחת ושקית קטנה המכילה ריקים כמזון בדרכם בידם השנייה.

בהעיפם מבט אחרון בלב כבד בארץ מולדתם ידעו הם אך מעט מהתלאות ומהקשיים הכרוכים במעבר גבולות, בעיות עם חברות נסיעות, ואי הנוחות שבמסע בבטן האניה לתקופה של שלושה שבועות על גבי האוקיינוס הגועש לארץ החופש אשר בה עמדו לתקוע את יתדות עתידם.

"הבו לי... את המוניכם המתקבלים המשתוקקים לנשום בחופש..."

אני נושאת את מנורת ליד הדלת המוזהבת".

(כתובת החקוקה על פסל החרות) אמה לזארוס

למרות חוסר הבטחון בכל הקשור לגורלם בארץ זו, חיל החלוצי הזה של וולוז'ינאים, עם אמונתם ובטחונם בעזרת השם יתברך, רויים באהבה ובהתמדה ליהדות התורה, הכנה, סבלו את הקשיים ואי הנוחיות של המסע ועלו ליבשה בשלום בקטל גרדן (באטרי) שבנייר יורק.

נקל להבין כי העולים הראשונים בארץ החדשה סבלו מהעדר הנוחיות ורגיעה של חיי משפחה, וכי כעולים חדשים הצטרכו לגור כדיירים אצל זרים; בעוד שבארץ הישנה היו להם משפחות משלהם, קרובים וידידים. על מנת להתגבר על בדידותם המעציבה, שהיתה מלכתחלה מלאת מרירות, חיפשו את הריעות של ידידים וחברים מולוצ'ין. דבר זה הביא למיפגשים של וולוז'ינאים בשבתות ובחגים, בהם נתקבצו כמניין או למעלה מזה לצרכי תפילה. מיפגשים אלה איפשרו חילופי ידיעות וחדשות מארץ מולדתם, שנמסרו על-ידי אלה מבני עירם שקיבלו מכתבים מהבית.

הסדר זה נמשך כחמש שנים עד אשר נפטר "לנדסמן" וולוז'ינאי בשם יוחנן הלוי. דבר זה אירע ביום האחרון של חג הפסח בשנת 1885. הנפטר היה אחיו של אברהם שמואל לוי ואביו של הנאמן יוסף רודנסקי. חמישה עשר חברים מה"לנדסלייט" נאספו יחד על מנת להכין את סדרי הקבורה, ומכיוון שלא היתה להם חלקת קבורה משלהם, השיגו קבר מקהילת רדושקוויץ.

משהכירו אנשי הקבוצה בצורך בבית קברות, הקימו חברה ולאחר זמן לא רב רכשו חלקות קרקע בבתי העלמין בווישינגטון, בברוקלין ובניו-יורק. החברה הפכה לעובדה מוגמרת ב־13 באוקטובר 1886, שהוא התאריך בו נרשמה החברה כחוק במדינת ניו-יורק הריבונית. הקהילה נקראה על-שם מייסד הישיבה, הרב חיים, אשר הפך את וולוז'ין למעוז הגדול ללימודי התלמוד. בעלי התפקידים הראשונים בקהילה שנקראה בשם: "קהילת עץ חיים" אנשי וולוז'ין. היו: משה פירסון, נשיא; יעקב הורוביץ, סגן נשיא; היימן רוגובין, גזבר; יעקב גי, יבלונס, מזכיר; שמואל בונימוביץ, משה חפץ ויצחק מלצר — נאמנים.

הכנסותיהם הדלות של החברים איפשרו אך ורק דמי שכירות עבור מקום לצרכי תפילה ולפגישות. הראשון בין המקומות שנשכרו למטרה זו היה ברחוב אלדרידג' 36. לאחר מכן עברה הקבוצה לרחוב הסטר 101 ומשם לרחוב אורצ'רד 20. במשכנם זה התעוררו חילוקי דעות בקשר לניהול עניני הקהילה, וכתוצאה מכך, פרשה קבוצה קטנה

מהחברים והקימו קבוצה משלהם. הם ערכו את תפילותיהם ברחוב באורי 21 ונודעו בשם קבוצת העשרים ואחד. פירוד זה לא נמשך זמן רב ובתאריך מאוחר יותר, שבו והתאחדו.

היחס שהקהילה זכתה בו מבעל הבית ברחוב אורצ'רד 20, היה כה מעליב עד כי הכרחי היה לעבור בפעם נוספת — הפעם השלישית — והפעם לקומה שניה ברחוב לודלאו 16. מאז ואילך, ניכרת התקדמותה והתפתחותה של הקהילה. תפילה נערכה מדי יום ביומו, בעוד שמקודם נערכו התפילות בשבתות ובימי מועד בלבד. הכתובת החדשה בתירגומה, ניתנת בזה: „מקום בו ניתן להתפלל השכם והערב ובכל ימות השנה“.

ב־8 ביוני 1891 אירע מאורע שהיווה ראשית תקופה חדשה, המצביעה עד היום על מסירותם והתלהבותם של אנשי הקהילה הצעירה. הקבוצה, שהיתה קיימת חמש שנים בלבד, לקחה על עצמה את רכישת המבנה ברחוב מדיסון 209. רכוש זה היה בעבר רכושם של מיסיונרים אשר, מפאת שינוי האוכלוסיה באיזור ומכיוון שלא היו להם מועמדים לשמד, נאלצו למכור את רכושם.

הכוכב בעל ששת הקצוות — „מגן דוד“ — מקשט את גג המיבנה עד עצם היום הזה — בהמירו את הצלב שגישא שם בטרם נרכש הבניין. בהקשר למאורע זה אירע באותה עת מקרה עצוב, והוא פטירתו המקרית ובלא עת של אחד מהחברים, מרדכי יונה, פועל מתכת, אשר בהתלהבותו להסיר את הצלב, נפל ארצה ונהרג.

במשך פחות מעשור, ליתר דיוק, תוך שמונה שנים מהיום בו נרכש הבניין, התקדמה החברה לשלב כזה בו הזדקקה לצווים בדבר ניהול ענייניה בהתאם לנהוג פרלמנטרי. הודפסה חוברת אשר נשאה את השם „חוקה“ ואשר תאריכה הוא 1899. למרות תוכנה המרתק, קצר המקום מהכיל יותר מאשר את ההקדמה בלבד:

„מאחר שאנו מהגרים בארץ זו, ומאחר וכוזה הוא מנהגנו, אנו, בהיותינו

יראים את השם, התאגדנו לפיכך להקים חברה, אשר שמה המקודש יהיה

„עץ חיים אנשי וולוז'ין“

באחוות אחים לשרת את השם בתפילה ובתורה, כאגודת רעים, כאגודה לעזרה הדדית, כאשר לרוע המזל מצויה מחלה, או כאשר, ישמור האל, אירע מוות, לנחם, לעזור בעצה ובמעשה, וכן לדאוג לאלמנות ויתומים.

בהיותנו חתומים על החוקה, מחובתנו לנהוג לפי החוקים בקשר אמיץ לתמיד; ובפעלנו המצויין הזה יעזרנו האל בכל דרכינו ויגן עלינו מכל פגע, ויהי שלום עלינו ועל כל ישראל. אמן“.

עם רכישת הבניין, התעוררו החברים במרץ לפעול לשינוי הבניין, כדי שידמה לבית כנסת של ממש, בו ייערכו התפילות כמנהג הישיבה בעיר וולוז'ין.

מששבו אנשי קבוצת העשרים ואחד ומשהצטרפו אנשי ה"וולוז'ינר ווראין", רבו מספר החברים והגיעו לכמה מאות.

השילוב של שלושה גופים נפרדים לאירגון מאוחד, חיזק את החברה עד כדי כך, שיכלה להרשות לעצמה להחזיק רב ידוע כמנהיגם הרוחני, ומזמן לזמן הוזמנו חזנים ידועי שם.

ראוי לציין בסיפור זה את חלקן הבלתי נלאה של הנשים, אשר נתנו מזמנן וממאמציהן ללא גבול, ביחד עם החברים הגברים, בהתקנת הקישוטים הרבים לתשמישי הקדושה תורה.

המרובים המעצבים מישכן יהודי. אחת מהתרומות הראשונות כאות למסירותו, היה ספר מכיוון שהזמן אינו קופא במקומו, אלא ממשיך לזרום, התרבו מספר הנפטרים בתקופה של 1886—1926. בין המנהיגים הרוחניים שתפסו במישרת הרבנות, היו: הרבנים אברהם יודלוביץ, מרדכי קלצ'ק, בוראק, דמשק, רלבג, חרל"פ, אשר באמצעות קהילתנו הת- כרסמו בכל יהדות אמריקה.

יש לציין במיוחד את אברהם יצחק מלצר עבור תקופת שירותו המסור כשמש, כבעל קורא וכבעל תוקע.

החברים החלוצים הקימו בימי חייהם בית תפילה בכל המתייחס לנוהגי תורת אמת. בנוסף על כך הם ייסדו קרן גמילות חסד, קופת חולים (שהיתה ידועה כ"ביקור חולים") ורכשה קרקע נוספת לבית עלמין.

בשנת 1926, משהתקדם האירגון די הצורך ומספר חבריו הגיע כדי 268, הגיעו הפעילים והחברים למסקנה שיש לציין את יובל הארבעים מאז הוענק הצ'רטר (1886—1926) — במסיבה שנקראה נשף היובל.

ביום ראשון, 21 במרץ 1926, באולם בטהובן ברחוב ה' 210 איסט, ניריורק, נערך נשף היובל. היה זה מאורע נוגע ללב לחזות בהתקהלותם של אלה אשר באו לפגוש ולברך "לנדסלייט" מילדות. יושב ראש המסיבה היה איזידור יבלונס — בנו של יעקב יבלונס ונכדו של שמואל בנוביץ, שניהם ממיסדי הקהילה.

רבי מאיר ברלין (בר-אילן) היה אורח הכבוד. הרב הוא יליד וולוז'ין, ובנוסף על פרסומו הגדול בזכותו שלו, היה צאצא משושלת של רבנים ידועים אשר היו הר"מים של ישיבת וולוז'ין. נאוו המרשים שהיווה את פיסגת הערב, זכור עדיין לאלה שהשתתפו בנשף. נאום זה דן בגדולת תרומתה של וולוז'ין בכל הגולה, וכן דו"ח מעניין על אודות מנהיגים רבניים ידועים ומלומדים גדולים אשר יצאו מהישיבה. בסוף דבריו ערכו לו תשואות ממושכות.

באותה תקופה היו פעילי הקהילה: יעקב יהושע יבלונס, נשיא; ברנט הריסון, סגן נשיא; משה בנוביץ, גזבר; האריס רודניק, מזכיר; לואיס הנקינד, אברהם גרליק, אלי סולוף ויוסף רודין. נאמנים: יצחק בונימוביץ ואלי אליעזר חיים רבינוביץ — גבאים.

חבורת היובל, שהוצאה לאור לציון המאורע, הינה בעלת עניין מיוחד בכך שמרבית תוכנה הוא ביידיש הכתובה באותיות עבריות.

בחבורת מופיעים שני נושאים בעלי עניין מיוחד: (1) תמונה של 26 „ותיקים“ חלוצי החברה ו־ (2) היסטוריה מרשימה של הקהילה המתארת תקופה של ארבעים שנה מיום הקמתה.

המשתתפים בנשך היובל הביעו את שביעות רצונם והתלהבותם הגדולה ואת תקוותם כי בעתיד ייערכו נשפים דומים.

יובל החמישים של הקהילה נחגג באוירה חגיגית ההולמת את נשף הזהב של קיומו. החגיגה נערכה ביום ראשון, 1 במרץ 1936, במלון ברודווי סנטרל.

יו־ר חגיגה זו היה מר בנימין וולפר, אשר ביחד עם הוועדה שעמד בראשה, הפך מאורע זה להצלחה יוצאת מן הכלל. בסתיו 1936 נבחר האח וולפר פה אחד לנשיא, כהוקרה לאדיקותו ושרותיו המסורים לקהילה. בניין בית הכנסת שופץ לגמרי ונערכו טקסי הקדשות, בהם נשאו את דבריהם רבנים ידועים כגון הרב א. ד. בוראק, הרב ב. ל. רוזנבלום והרב ר. ב. רודיצקי, בפני הקהל שמילא את כל המושבים בבית הכנסת.

החבורת שהוצאה לציון מאורע זה, נכרכה בעטיפה מוזהבת ותוכנה, פרט לדף שנכתב ביידיש על ידי משה בנוביץ, נכתב באנגלית. דף זה המשיך בסיפור תהליך התפתחותה של הקהילה בעשור שחלף, מאז נערך נשף יובל הארבעים.

ב־1941 נבחר משה בנוביץ לנשיא, אחרי מר בנימין וולפר. משה בנוביץ נולד בוולוז'ין, הוא בנו של שמואל בנוביץ — אחד מן המייסדים. לפני תקופת כהונתו, במשך התקופה ולאחר מכן, שירת בכמה תפקידים — גבאי של חברה קדישא, גזבר של גמילות חסד וכן עסק בקמחא דפסחא. הקמתם של שני העמודים משיש, שביניהם שערי הברזל בפניסה לשטח הוולוז'ינאי שבבית העלמין בית דויד באלמונט, לונג איילנד — היו תרומתו.

מסיבת יובל שנת ה־55 נערכה במרץ 1941, במלון ריברסייד פלוז'ה, והיתה הנשף השלישי.

בשנות מלחמת העולם השנייה (1942—1945) שירתו רבים מבני החברים בצבא, הן על אדמת ארה"ב והן מחוצה לה. תודה לאל, אף אחד מהם לא נפל במלחמה. הודות להצטרפות הדור השני והשלישי של החברים לקהילה, עלה מספרם ל־215. בנובמבר 1946, נערכה מסיבת יובל הששים במלון ריברסייד פלאז'ה, שהיה מלא מפה לפה באורחים.

בשנים שבאו לאחר מכן, אבד לקהילה אחרון מייסדיה, עם פטירת ויקטור קליין, שהיה אחד מנשיאיה הראשונים. זמן קצר לאחר מכן הלכו לעולמם משה בנוביץ, אשר שירת כנשיא לפני תקופה קצרה וכן יצחק בונימוביץ שהיה ידוע בכינויו „רב איצלה“. החברים הצטערו מאוד על אבדן זה.

הקהילה כיבדה את זכרו של משה בנוביץ' בהקמה את ה"קרן לזכר משה בנוביץ'". הנמצאת בהנהלתו של בן אחותו, ד"ר אברהם יבלונס. קרן זו ממשיכה בביצוע שרותי סעד אשר דודו תמך בהם.

ב-11 בנובמבר 1951 חגגה הקהילה את יובלה ה-65 — החמישי בסידרת ארועים אלה. ארבעים וארבעת העמודים של חוברת הזכרון לציון המאורע, מעידים על כך כי רבים מהחברים ומהידידים הינם ילדיהם של המייסדים.

למרות המקום המצומצם, מן הראוי לציין את הפעילים הצעירים — בניהם של החברים הותיקים — אשר נשאו בעול הנהגת הקהילה. אלברט קירשנר נולד בוולוז'ין, בנם של מר וגב' ב. ס. קירשנר, זכה במישרת הנשיא בשנת 1952. הוא העניק את שירותיו וכושרו להביא לרמת עניין גבוהה במוסד. סגניו, שעזרו לידו, היו: הארי סילברמן, מוריס חייקלין, צ'רלז סקלוט; הגזבר הארי א. ברוקמן; נאמנים ג'ק קרוננברג, אייב רוגובין ורובי רוגובין.

עבור שרותיו המרובים ללא לאות והקרבתו המרובה, היה מר בנימין וולפר הנשיא לשעבר השני אשר זכה לתואר נשיא כבוד. יעקב יבלונס היה הראשון שזכה בתואר. בסיפור היסטורי זה יש לייחד מקום והערכה מיוחדת, אותה חייבת הקהילה למשפחת רודין. הראש של המשפחה היה מר שמואל רודין. המשפחה העניקה ידע חשוב לשיפוח כל החזית הפנימית של בית הכנסת והפכו אותו למיבנה מושך וקוסם לתפילה. ב-18 בנובמבר של אותה שנה, התקיים נשף יובל ה-70 (הששי במספר מסוגו). דבר בעל חשיבות היסטורית שאירע במסיבה זו, היתה השריפה הסמלית של המשכנתא, אשר שיחררה את העול שרבץ 63 שנים על הרכוש.

הארי סילברמן, בנו של שמואל סילברמן, מייסד ומראשוני הנשיאים, מילא את תפקיד הנשיא בשלושת השנים 1956—1959. עוזריו היעילים היו: סגני נשיא ג'ק קרוננברג, מוריס חייקלין, אייב רוגובין וג'ק סטארק. הנשיא סילברמן שירת בנאמנות במשך תקופת כהונתו וניהל את עניני הארגון. נועם דרכיו ודבריו השקטים יצרו הארמוניה וריעות בין החברים.

שרותיו של רבי נתן רוטשטיין כמנהיג רוחני של הקהילה היו, ועדיין, נחשבים כמכובדים ביותר. בנוסף לתפקידו הנזכר לעיל, הוא ממלא בנאמנות רבה גם את תפקיד הגבאי והמזכיר.

ב-1959 קיבל על עצמו אירב רובין את תפקיד הנשיאות, ונעזר על ידי סגני הנשיא הנזכרים לעיל.

תוכנית יובל היהלום (75) שנערכה ב-13 בנובמבר, כללה הרבה נקודות מעניינות וחשובות. ראש הטקס, איזידור יבלונס, סיפר מעשיות מרובות על הקהילה. הנשיא, אירב רובין, בירך את האורחים בברכה חמה. אירבינג בונים הוזמן לעלות ולספר היסטוריה מעניינת ביותר של ישיבת העיר וולוז'ין. נשיא הכבוד, מר בנימין וולפר, העלה זכרונות

על ההישגים המצויינים של הקהילה בשנים המרובות בהן היה חבר ופעיל בארגון: כהערכה על שירותם המסור, נמסרו מתנות מכסף עם הקדשות מתאימות, למר וגב' אירבינג בונים, רבי וגב' נתן רוטשטיין ולמר וגב' שמואל רובין. הרב אלי מלצר בירך את הנוכחים בתפילה שסיימה את המסיבה המפוארת של יובל היהלום.

לקהילה יש הזכות והכבוד להוסיף לרשימת חבריה את בני הדור הרביעי משושלת מייסדי הארגון. והם: ג'רלד פיירסון, בנם של מר וגב' הארי פיירסון ממשפחת האריס רודניק, ולורנס פ. וולפר, בנם של מר וגב' ברנרד וולפר, ממשפחת יעקב ולנה וולפר. ראויים לציון מיוחד על שירותם הינם הוריהם של שני החברים האחרונים הללו — יעקב וולפר, אשר שירת תקופה של 17 שנה, ולאחריו שירת הארי רודניק, שאף הוא שירת שנים רבות.

העניין הנמשך והמסירות של החברים ניכרים על ידי הענקת קישוטים חדשים לבית התפילה (1) טבלת זיכרון מברונזה — תרומתם של מר וגב' יוסף ר. כהן, מר וגב' סיימור הרבסט, מר וגב' דוד מאלר, מר מיכאל רודן, מר וגב' לואיס רודין, מר וגב' אירב רובין, מר וגב' שחרן סיידנברג, מר וגב' בנימין וולפר, ו-(2) דגל ארצות הברית של אמריקה ודגל מדינת ישראל המקשטים את שני צידי ארון הקודש — מתנתם של מר וגב' בנימין גוטרמן.

בפעם השמינית הרצופה במשך 80 שנות קיום הקהילה, נערך נשף היובל ב־13 בנובמבר 1966.

הנשיא, אירב רובין, בברכו את האורחים, ציין כי בנוסף על עניינים חשובים אחרים, „קהילתנו עמדה בפני שינויי העיתים והמינהגים בדבקות ובאמונה של יהדות של תורת אמת ועבור זה מגיעה תודה מיוחדת לרבנו הנערץ, הרב נתן רוטשטיין עבור הכוונתו הרוחנית והשגחה על המסורת ולימודי התלמוד הנערכים בבית הכנסת”. רוח המיפגש המתודש שהורגשה בנשף יובל השמונים הנ”ל, הפכה למאורע שמח ומוצלח.

במבט אל העתיד, הבה ונאחל לה, לקהילתנו, „כי תלך מחיל אל חיל” בשרות השם יתברך ובני אנוש.

סוף דבר

אלה הקוראים סיפור זה, יזכרו נא כי הוא מקיף תקופה של למעלה משמונים שנה. את המידע לכתיבה זו ניתן היה לדלות מחומר מוגבל בלבד ומזכרוננו של הסופר, מכיוון שמרבית המיסמכים הושמדו ואף אחד מה„ותיקים” לא נותר כדי שנוכל לקבל פרטים היסטוריים ממנו.

תקוותנו היא כי סיפור מעשה זה ידרבן אחרים להקדיש זמן ומאמץ לדיסרטציה יותר

מעמיקה על הוולוז'ינאים באמריקה מאשר הוגש להלן — כי ניתן לומר בכנות כי הש-
תייכות לשושלת וולוז'ין פירושה נשיאת גושפנקה של ייחוד.

הועדה האמריקאית

י"ר כבוד	סגן יו"ר
אירבינג בונים	אלברט קירשנר
ישראל רוגוזין	ד"ר אברהם יבלונס
שמואל רודין	(מנהל אקסקוטיבי)
	יוליוס קוטלר
י"ר	רבי מגדל פוטשניק
אירב רובין	(עוזרים למנהל)

ח ב ר י ם

ד"ר אמיל ל. איסון	איזידור יבלונס
(שיקאגו אילינוי)	אל קלי
רברנד יעקב בקסט	ב. ס. קירשנר
בן בנט	רברנד אלי מלצר
צ'רלז בנוביץ	אירווין ס. מלצר
פסח ברמן	ארתור ל. מוריס
סימור בלום	פרופסור א. פ. נסטיר
שמואל בונדר	(סאן דיגו; קליפורניה)
יוסף ר. כהן	דור פקר
ויליאם גינסברג	הרמן פקר
ד"ר ג'. ל. גורדון	אירוינג פקר
בנימין ר. גוטרמן	ד"ר נתן פורטנוי
(לייקווד, ניו ג'רזי)	לואיס רבינוביץ
ד"ר לואיס האריסון	(גריןווד, ס. קרולינה)
סידני האריסון	רבי נ. ה. ג' ריף
(ניו בדפורד; מסצ'וסטס)	(קמדן, ניו ג'רזי)
מוריס חייקלין	פרופסור יצחק ריבקינד ז"ל
סימור הרבסט	ברני רוגובין
ד"ר בנימין יבלונס	

אירבינג רוגובין

(לוס אנג'לס, קליפ.)

רבי נתן רוטשטיין

מיכאל רודן

(מיאמי ביץ', פלורידה)

סידני רודי

אהרון שניידר

לואיס שניידר

(לוס אנג'לס, קליפ.)

ג'ורג' סליגמן

(שרמן אוקס, קליפ.)

עזרא שפירא

הארי סילברמן

מיכאל סיפקין

צ'רלס סקלוט

ג'ק סטארק

לואיז שטיינמאן

ד"ר אדוארד וייסמן

בנימין וולפר

ברנרד וולפרדור וולפר

מאנגלית רות רזניק

שלמי תודה

רואה אני חובה נעימה להביע את רחשי תודתי ואת רחשי תודתם של בני-וולוז'ין במדינת ישראל ובכל אתר ואתר, לעורך של ספר וולוז'ין, מר אליעזר לאוני, שעשה רבות להצלחת הספר.

מר לאוני ליקט פרט לפרט מפי יחידים מניצולי השואה, העמיק חקר בכל הספרות העשירה על וולוז'ין, וחיבוריו שהודפסו בספר מצטיינים בבקיאות גדולה ובידיעה רחבה ומעמיקה על וולוז'ין.

יעמדו על הברכה: גברת שושנה נשרי (ברקוביץ'), המזכירה של ועדת הספר, שהשקיעה עמל רב בעבודה האירגונית.

גברת פרומה גורביץ' (קיווילביץ'), גזברית הוועדה.

מר דב לוויט, שקיבל על עצמו את האחריות הכספית, מבלי שהיו לו האמצעים לכך.

מר חיים פוטאשניק שהיה פעיל ומפעיל בעניינים האירגוניים.

תודה מיוחדת למר פסח ברמן, שאירגן את האמצעים הכספיים בין בני-וולוז'ין, תושבי ארצות הברית.

כן יזכרו לברכה כל החברים והידידים מבני וולוז'ין, ושאינם מבני-עירנו, שנתנו ידם ושיתפו את עצמם במלאכת הספר.

יהי ספר וולוז'ין מקור של עידוד ושל נוחם לכל שוחרי העיר.

if we were attacked. We set out wearing peasant clothes. We crossed the river Berezina and reached a village where we went to the home of a peasant whom we knew. He gave us bread, salt and cheese. His wife warned us to be very careful, because there were police wandering around who had killed several Jews the day before.

We stayed fourteen days at the village. When the food gave out Sana Lavit said to us that there was no choice and we must go back to Wolozhin. It was not easy, for the roads and paths were patrolled day and night by police and S.S. men. Still we reached Wolozhin, where we found Mottel Chaiklin in a house. I asked him whether any of my family were alive. He answered that peasants had told him that my brother Munia (Samuel) was in Zabzhezha. I went there and found him in a peasant's home. One leg was swollen. Although it was hard for him to walk he accompanied me, and we reached Wolozin together.

out through the roof. The murderers shot them, but still a few succeeded in escaping, Mordechai Malot among them.

On that dreadfully hot day they kept the people crowded together from five in the morning until five in the afternoon. Then they took them out in groups, children separately and men and women separately. A few Jews went to their deaths in their prayer shawls and phylacteries. They conducted the Jews of set purpose through the streets of the Christians, in order that the later might rejoice at the fall of their Jewish enemies. A gang of young men and women came out of the houses with their mouth-organs and played and sang cheerful songs and began dancing. They gathered round us and mocked us.

Those who were being led to death were taken to the House of Bulowa next to the Jewish graveyard, where they killed them with automatic weapons. After the murders they set the house on fire and the Jews of Wolozhin went up to heaven in flames. On that day many other Jews were killed, being shot in attics and other hiding places. When these corpses were taken for burial the gentiles flung dead cats, dead dogs and all kinds of rubbish on them.

After the slaughter the gentiles entered the Ghetto with their carts and looted whatever they saw. One woman raised her hands on high and shouted joyously: "Father in Heaven, I thank thee for having purified us of this Jewish filth!" It should be added that her husband was a decent and upright man who treated us kindly. He very much grieved at the bitter fate of the Jews, which broke his heart.

When the sun set we left the barn and crept towards our house. We came near the stable. The doors were open. "Is there anybody here?" we asked in a whisper, and heard a whisper back: "I am here!" It was the voice of my brother-in-law Hershel Perski, and then we heard the voices of Hershel and Zivia Lonim. Under cover of the darkness we set out for the forest near Wolozin. I went with Nathaniel (Sana) Lavit, my brother-in-law Leiba Lavit and Hersh Rogowin. We reached the forest where we found a couple of dozen Jews. It was a marshy spot. Weary and hungry, we asked one another where our help could come from.

Hunger and thirst distressed us very much. We decided to go and look for food and water, and were firmly resolved to defend ourselves

my brother's sister-in-law. She listened to me but did not believe my words and quietly went out into the courtyard to bring something into the house. But she came back at once with her face red as fire, trembling as she said to me: "There is something terrible all round — they are banging and yelling and shooting."

I looked out of the window and saw that the murderers were driving the Jews out of their houses. When they approached our house I said to Malka (my first wife): "The murderers are coming. Let's take the child and run away". She did not listen to me but stayed where she was, because she saw nowhere to escape to. When I saw the police and S.S. men approaching our house and mounting the stairs I called my father-in-law Sana (Nathaniel) Lavit and my brother-in-law Leiba, and we slipped out through the back door into the barn. Then we climbed up into the attic.

On 23rd. Iyyar 5702 (10th May, 1942) at 5 a.m. the Ghetto was cordoned off by S.S. men and Polish and White Russian police. First they killed Yohanan Klein and Isaac Naroshevitz, the two Jewish policemen standing at the entrance to the Ghetto. Then they began shooting at Jews and many fell. They led the prisoners towards the smithy which the Russians had built in Moszczitzki Street not far from the synagogue, and there they imprisoned many Jews in the building. Opposite the building they placed chairs and a table, which was set out with all kinds of liquor. Round it sat policemen and S.S. men, bright and cheerful, with machineguns next to them. Between one drink and the next they shot into the building, in order to silence the weeping of the children and the outcry of the adults.

Among the prisoners was Rabbi Reuben Hadash, the Rabbi of Olshan. He appealed to the people not to go like sheep to the slaughter, and called on the prisoners to destroy the stoves and ovens. Let each one take a brick, a stone, or an iron bar in his hands, break down the doors and attack the murderers. But Rabbi Israel Lonim opposed this, quoting: "Even when a sharp sword is pressed against a man's throat let him not cease to hope for mercy."

The chief of the Gendarmerie summoned Aaron Kamenietzki, a member of the Judenrat, and ordered him to polish his kneeboots. As soon as Kamenietzki bent down the chief shot him. When the prisoners saw this murder a deadly commotion began and they started to break

me: "Daddy, don't go to the meeting!" The child's heart forewarned her. I listened to her and did not go to the meeting.

When a large number had assembled Moka sent most of them back to the Ghetto. He imprisoned the rest in the cinema hall. From there he took out groups of ten people at one time, conducted them to the neighbouring sports ground and killed them. In this "action" more than 200 Jews were killed, including Jacob (Yani) Garber, the Head of the Judenrat.

Jacob Finger, Tzapin and Zacharia Beiklin succeeded in escaping from this action. They returned to the Ghetto and told what they had seen. Immediately it was over, White Russian police came with the peasants of the neighbourhood, stripped the clothes off the corpses, took away any rings and jewelry and pulled their gold teeth out of their mouths. Then a group of Jews were brought and were ordered to bury the dead.

Life in the Ghetto grew harder and harder. One day several S.S. men entered the house which served as a House of Prayer. They took a Torah Scroll, spread it out on the ground, made several dozen Jews lie down on the sheets and killed them.

The 23rd. Iyyar 5702 (10th May, 1942) arrived and marked the destruction of the Wolozhin Community. A few days earlier three Germans had been found dead between Wolozhin and Zadzhezha. Gestapo men arrived from Wileika and visited several places in town. It afterwards became known that they had come to select a suitable place for general slaughter.

I was told by a very reliable source what was being planned. My daughter was ill and had a very high temperature. I hastened to summon Dr. Faminski, a friend of the Jews. While treating the child and giving medical instructions he informed me that the time to exterminate the Jews was approaching. He used to come and go among the heads of the Gestapo and knew their plans for the Jews. So the information he gave me was absolutely reliable.

After I heard what the doctor had to say I fell fast asleep, but a nightmare woke me up. In my dream I saw that they had surrounded the Ghetto. The murderers entered our house and killed everybody. I was very much worried by the dream and told it to Rachel Leveiner,

We went out to forced labour together. We had to clean the streets, dig pits, and sweep away the snow in winter. I worked in the Yatzkeve Forest near Bielokortz, in a group of about eighty Jews. We lived in a miserable little cabin where we were all crushed and crowded together, broken and depressed. Everything saddened us and lowered our spirits. No food was given to us. We had a few belongings in return for which the gentiles gave us bread.

While we were working on the road that leads to Minsk we saw some dreadful sights. We saw the Germans maltreating Soviet prisoners-of-war in a horrible way. While their blood was flowing the torturers made them sing the song "Katiusha". They were starving and naked. The Germans were seated on a cart carrying grass and spring onions. From time to time they flung the prisoners some of the grass as though they were animals. The unfortunate men fell on it and crazily swallowed it.

On the Sabbath they permitted us to return to Wolozhin. Before entering the Ghetto we were very carefully searched, and woe to the man who had with him a piece of bread or a bottle of milk. He was beaten murderously and the food was taken from him. Sometimes a Christian who felt sorry for the imprisoned Jews used to approach the Ghetto fence with a loaf of bread or a bottle of milk. He was savagely beaten by the police and a few of these kind hearted people paid with their lives. Koppel Rogowin received a little food in return for kerosine from a non-Jew who went and denounced him. When Rogowin learnt of this he ran away to the Yatzkeve Forest. We were all lined up there and Koppel was taken out of the line. The murderers beat him so cruelly that he begged them to kill him, but they did not do him that favour at once. They put him on a waggon and brought him almost dead to the "Priest's Hill", where they executed him.

On 7th Heshvan 5702 (28th October, 1941) Moka of the Gestapo entered the Ghetto and demanded a large supply of boot-soles at once. They gave him the soles, assuming that they had done their duty with that gift. But he turned up again at the Judenrat accompanied by several S.S. men. He ordered all the Jews in the Ghetto to be summoned to a meeting in order to listen to "an interesting lecture" by him. The members of the Judenrat hurried out and passed on the word of the ruler. Not everybody responded. My little daughter Shulamit begged

THE DESTRUCTION OF WOLOZHIN

The Germans entered Wolozhin on 1st Tammuz 5701 (25th July, 1941). Before their entry they bombarded the city with artillery and bombed it from the air. When they entered they engaged in a small-scale massacre of Jews. Those murdered included Alter Berman, Pesach Mazei, Eliahu Perski and Alter Shimshelwitz.

A fortnight later a Judenrat or Jewish Council was appointed by order of the Gestapo. It had twelve members and was headed by Jacob (Yani) Garber. The purpose of the Judenrat was to carry out the orders of the Gestapo, i.e., to conscript people for work and to supply money, jewelry, furs and cloth to the authorities.

The non-Jews welcomed the Germans joyously, and at once said that they would collaborate with them. Advocate Stanislaw Torski, a notorious "Endek" (the Endeks or National Democrats were the most anti-Semitic political group in Poland,) returned to Wolozhin from the Concentration Camp at Kartoz-Braza. His time had come at last. He contacted the local Jewhater, the barber Baranski and others, and they began to conduct atrocity propaganda against the Jews. Advocate Torski was appointed Mayor. On his second day in office he sent to prison the popular physician Abraham Zart, with his daughter Nehama, Hayyim Zirolnik, Aaron Galperin, Simeon Lavit, Lippa Zimmerman and Has-sia Leah Perski. Next day they were all executed. The local police was made up of worthless wretches who were brought from the neighbouring villages and placed under the orders of the S.S. men. These policemen used to attack the Jews and beat them murderously. One of them, Minkowitch, first broke the hands of Freidel Rosen and afterwards shot her and killed her. Rosa Berman and Shachna Partzki were beaten savagely and killed.

In the month of Av that year (August 1941) the Ghetto was established in "Aroptzu", within the "Krummer Gass" (Crooked Street), Dubinski Street and Minsk Street. About 3,500 people were crowded together in a few dozen houses. They included the Jews of Wolozhin and the Jewish refugees from the small neighbouring towns Wizhniewa, Olshan and Oshmina.

into space, where?; to seek a trade for the breadwinner and a healthy religious atmosphere for the children; to get the necessary funds for traveling expenses; etc. etc. etc.

Of course we had family names and given names. There were a number of popular family names such as Bunimowitz, Persky, Rogovin, Potashnik, Berman, Kotler, Jablon, etc. But nobody was known by his family name except for the draft (sluzba) or the Post Office. People were known either by their calling, their parents or by the nickname. I can remember the following: Simcha der Kneiper; Chaim Meier Hirshel Neches; Avram Chaim die grosse Kop; Shlomo der Chassid; Moshe der Steiptzer; Schmerl der Melamed; Monya der Zeigermacher; Mendel der Pochter; Icha Tana der wasser treger.

The Yeshiva leit were also known by the town they came from, Der Raduner, Der Pruziner, etc.

There was ample humor, boyish pranks, a cast of amateurs players that performed "Mechiras Joseph". Everybody attended everybody else's Simcha, invitations were announced by the Shames in schul. The Shames had other duties. Friday approaching sunset he went up and down the mark calling "In shul arein", and all the stores closed. During the High Holly Day season he went from house to house before dawn, knocked on the windows, and with his melodious voice he cried out "Shteht Uf Yisroel Am Kidoshim, Shteht Uf L'avodas Haboireh".

Half the emigrants went to Eretz Israel, and the others to America. Wolozyn has indeed reason to be proud of its children that she sent to Eretz Israel. Some of the leading men in political, economic and military life in Israel are Wolozyner, and America certainly owes a debt of gratitude to Wolozyn for the fine productive citizens, doctors, lawyers, Rabbis, philanthropists, industrialists, that Wolozin sent forth to enrich the American community.

Wolozyner of America and Israel never forgot the poor of the Shtettel that they left behind. Regularly and steadily the widow, the orphan, the handicapped were remembered and for half a century money was sent to the needy, privately and through organized effort, by the Congregation Anshei Wolozyn, 209 Madison St., New York. The Yeshiva was remembered regularly. As of today, the Congregation Anshei Wolozyn continues to subsidize the Yeshiva in Bnei Brak bearing the name of Eitz Chaim Yeshiva of Wolozin.

This was Wolozyn, and the murderous Huns cruelly wiped out such a beautiful segment of Noble humanity ד' ינקום דמם

expensive, and Wolozyn didn't count calories. Then, one large house was Kosherized, and the community chest contributed the necessary money for flour, and the sons and daughters of the richer families were the laborers to knead, to redden, to bake and to wrap the Matzos for the poor. This was called the "Padrat" (the contract).

Friday was a busy day for the housewife. After the chicken was slaughtered by the schochet, she had to flick the feathers, singe the small feathers, examine the chicken if it had no Shaylo, (a physical defect that might render it treif), soak, salt it, and of course, cook it. She baked her own Chalah and Kuchen and cake, she made her Tzimes, her Tscholent, set the Samovar, fed the geese and the chickens, cleaned the house, and set her candlesticks, the white tablecloth and linens for Shabbos. One could tell the menu by the fragrance that came forth from each house.

Some houses had no wooden floors, so the housewife would sprinkle a generous quantity of yellow sand on the ground in honor of Shabbos.

If a resident went to the schochet to slaughter a chicken in the middle of the week, it was a case of either the chicken was sick or the master was sick.

There was a doctor in Wolozyn, intermittently. Well, one day an epidemic of diphtheria broke out and no doctor in town. The Pristoff was cold to the danger of Jewish life, and did nothing to relieve the situation. Papa notified the Gubernator in Wilno, and he sent down a commission to study the situation. The Pristoff, afraid of being held for negligence sent a policeman around town, ordering the parents to take their sick children out of bed and set them at a table around the house. The Commission found no cases of Diphtheria and if it were not for Reb Raphael's intercession, sad results might have followed for papa.

The pogrom reports came in almost daily from Odessa and other big cities. The Russo-Japanese War of 1905 was a catastrophic failure for Czar Nicholas and he had to divert the minds and attention of the Russian people. He blamed the Jews, and set off a series of murderous pogroms. Schools and colleges were closed to the Jewish boys and girls. Manufacturing and commerce on a broad scale was forbidden. A Jew could not reside in a large city across Russia without a special permit. The horizon was indeed very small and low. The more alert and progressive citizens of Wolozyn saw the handwriting on the wall and emigration of one or more families was a daily event. It was, of course, coupled with great hardship; to leave parents and relatives; to travel

a baker, a Scribe who wrote Sifrei Torah and Tfillin, a dyer of woollens, several tailors and several shoemakers, and of course Melamdim.

With that economy, the community supported the students of the Yeshiva, named Yeshiva leit (not Yeshiva Bochurim). The Yeshiva paid for the lodging of the students, but the meals were supplied by the residents of the town. These young men used to eat "Tag" — a day here and a day there. Let it be said to the credit of the "Baalebostas" of Wolozin that the meals so offered and given were on a much higher standard than the housewife gave her own husband and children. It was a holiday meal, and several Kopeks stealthily put into the pocket of the Yeshiva man. Of course there were some affluent Yeshiva leit who were supported from home and a goodly number received scholarship — maintenance from the great philanthropist Brodsky, a sugar manufacturer from Petersburg. They were the "Gvirim", the rich ones. The Yeshiva leit were very friendly with the local people, and there was a mutual convivial spirit among them. Several of the Yeshiva leit married local girls, and the residents of Wolozin picked up the phraseology, the Torah expressions, the Torah spirit that permeated the very air of Wolozyn.

Like every other Jewish Community, it had its public bath house, the Mikvah, the Linath Hatzedek, Bikur Cholim, a miniature perambulating nursing service, a charity chest, etc. There are a few very interesting moments in the life of Wolozin that give it local color. I should like to dwell upon them briefly.

Almost all the houses were wooden structures, except the Yeshiva and a few brick buildings, single or two floored — on the Mark. Every so often the Goyim from the neighboring villages used to put fire to one or two houses and almost the whole town would burn down. So Wolozyn established a volunteer fire department, the "Paziarna Komanda" and each night several young men used to walk the streets and side paths of the town as vigilantes against the arsonists. When a fire broke out, all residents came with pails of water, with water hoses pumping water from the river, the Yeshiva leit with their long jackets and yarmulkes trying to chop down the wood that was burning to keep the fire from spreading.

For Passover, the affluent citizens used to join four or five families, Kosher a house and the stove for Passover and bake the Matzos necessary for the Holiday. Of course they consumed much more Matzos than we do here today, because the other parts of the menu were much more

I REMEMBER WOLOZIN

By IRVING BUNIM

(son of Reb Moshe and Minnie Bunimowitz)

(grandson of Shmerl der Melamed).

I left Wolozyn in 1910, at the age of 9. Born and brought up in the central life of this small peaceful, lovable, very human ghetto town, I look back with nostalgic memories of my Shtettel.

It was a small locality and topographically divided into two parts, one which was on a hill was called "Arufzu", there was the aristocratic Wilner Gass, the Mark, the Kleisel of the Wilner Gass and the World-renowned Yeshiva and the Beis Medrash to the left of the Mark. The other part of the Shtettel was down the hill and was called "Aropzu". There was a small lake in Wilner Gass and a small river after "Aropzu" setting the boundary of Wolozin. It was a township, in the state of Wilno, county of Oszmiana. The government officials were the Pristoff, the Uradnik and the Baron. The Graff had had estates to the right of the the Mark. He very rarely was seen or heard of except that he permitted the residents of Wolozyn to take pleasure walks through his estate.

The centre of life and importance was the Yeshiva, worldly renowned and officially titled Yeshiva Eitz Chaim of Wolozyn. This was the first Yeshiva of Higher Learning established in Lithuania and it was the mother Yeshiva of the many great citadels of Torah that enriched Lithuania, and in fact the entire Torah world. It was established in 1802 by the great scholar, Saint and Sage, Reb Chaim Wolozyner, the disciple of the great Gaon of Wilno. This Yeshiva was later headed by Rabbi Yoshe der Soloveichik, Reb Naphtaly Zvi Yehuda (Hirsh LEIB) Berlin and by Rabbi Raphael Shapiro. Thousands of great scholars owed their Torah learning to Wolozyn, among them Rabbi Abraham Isaac Kook and Yibodel L'Chaim Rabbi Isser Yehuda Untermann, former and present Chief Rabbi of Israel.

The community was poor, A few families, the richer ones, found their income from clerical work and management of the lumbering that was done in the vicinity of Wolozyn. The rest of the township lived from commercial enterprises, buying and selling their wares from and to the peasants that lived in the "Bondras", the boundaries of Wolozyn. Yes, there was a watchmaker, a barber, a schochet, a butcher, an innkeeper,

writing could only be culled from limited available material and within the memory of the writer, in that most of the records were destroyed, and none of the 'Old Timers' have survived from whom historical data could be obtained.

It is hoped this narrative will be an incentive for others to devote time and effort for a more extensive dissertation on Woloziners in America than has herewith been submitted — for it can truly be said that to be of the lineage of a Wolczipner, bears the hallmark of distinction.

AMERICAN COMMITTEE

HONORARY CHAIRMEN

Irving Bunim
Israel Rogosin
Samuel Rudin

CHAIRMAN

Irve Rubin

VICE CHAIRMAN

Albert Kirshner
Dr. Abraham Jablons
Executive Director
Julius Cutler
Rabbi Mendel Potashnik
Assistant Directors

ASSOCIATES

Dr. Ehil L. Aison
Chicago, Ill.
Rev. Jacob Bakst
Ben Bennett
Charles Benowitz
Pesach Berman
Seymour Bloom
Samuel Bonder
Joseph R. Cohen
William Ginsberg
Dr. J. L. Gordon
Benjamin R. Gutterman
Dr. Louis Harrison
Lakewood, N.J.
Sidney Harrison
New Bedford, Mass.
Morris Heicklin
Seymour Herbst
Dr. Benjamin Jablons
Isidore Jablons
Al Kelly
B. S. Kirshner
Rev Ely Meltzer
Irwin S. Meltzer
Arthur L. Morris
Prof. A. P. Nasatir
San Diego, Calif.
David Pecker
Herman Pecker

Irving Pecker
Dr. Nathan Portnoy
Louis Rabinowitz
Greenwood, S. C.
Rabbi N.H.J. Riff
Camden, N.J.
Prof. Isaac Rivkind
Barney Rogovin
Irving Rogovin
Los Angeles, Calif.
Rabbi Nathan Rothstein
Michael Ruden
Miami Beach, Fla.
Sidney Rudy
Aaron Schneider
Louis Schneider
Los Angeles, Calif.
George Seligman
Sherman Oaks, Calif.
Ezra Shapiro
Cleveland, Ohio
Harry Silverman
Michael Sipkin
Charles Skloot
Jack Stark
Lewis Steinman
Dr. Edward Weisman
Benjamin Wolper
Bernard Wolper
David Wolper

In appreciation of their services, suitably inscribed sterling silver gifts were presented to Mr. & Mrs. Irving Bunim, Rabbi and Mrs. Nathan Rothstein, and to Mr. & Mrs. Samuel Rudin.

Rev. Eli Meltzer gave the benediction concluding the glorious and sumptuous Diamond Jubilee Celebration.

The Congregation has the distinction of adding to its membership 4th generation descendants of the founders of the Organization. They are: Gerald Feirsen, son of Mr. & Mrs. Harry Feirsen of the Harris Rudnick family, and Lawrence F. Wolper, son of Mr. & Mrs. Bernard Wolper, of the Jacob and Lena Wolper family.

Deserving of creditable mention for their services as Secretary are the forebears of the above two new members — Jacob Wolper, who served for 17 years, succeeded by Harris Rudnick, who also served many years.

The continued interest and devotion of the members is shown by the addition of the following adornments in the Sanctuary (1) a Bronze Memorial Tablet — donation of Mr. & Mrs. Joseph R. Cohen, Mr. & Mrs. Seymour Herbst, Mr. & Mrs. David Maller, Mr. Michael Ruden, Mr. & Mrs. Louis Rodin, Mr. & Mrs. Irve Rubin, Mr. & Mrs. Aaron Seidenberg, Mr & Mrs. Benjamin Wolper, and (2) The Flag of The United States of America and The Flag of The State of Israel that adorn, respectively, either side of the Holy Ark — a gift from Mr. & Mrs. Benjamin Gutterman.

For the eighth consecutive time in the 80 years span of the Congregation, the Anniversary Banquet was held on November 13, 1966.

President Irve Rubin, in greeting the gathering stated, aside from other pertinent matters, that "Our Congregation has withstood the changes of time and customs in its steadfast adherence and observation of Torah-true Judaism for which special thanks is due our revered Rabbi Nathan Rothstein for his spiritual guidance and supervision of the ritual and talmud study that is conducted in the Synagogue".

The spirit of congenial reunion that prevailed at this 80th Anniversary Banquet made for a happy and successful event.

With a look to the future, may our Congregation "go from strength to strength" in the service of G-d and our fellowman.

Epilogue :—

Those who have read the narrative are reminded that a period of more than eighty years are abridged in the text. Information for this

Morris Heicklin, Charles Skloot; Treasurer Harry A. Brookman; Trustees Jack Kronenberg, Abe Rogovin and Ruby Rogovin.

For the inestimable services of self-sacrificing proportion, Benjamin Wolper was the second ex-president to have been conferred the distinction of Honorary President, Jacob J. Jablons having been the first so honored.

Special mention must be made in this abridged historical narrative of the deep appreciation the Congregation owes the Rudin family. Spear-headed by Samuel Rudin, they rendered valuable 'know-how' of renovating the entire interior of the Synagogue to a most attractive and inviting structure for worship and prayer.

The five year period prior to the Fall of 1956 witnessed the revitalization of all the activities connected with the Organization.

On the 18th of November of the same year, the 70th Anniversary (sixth in the series of festivities) took place. Of historical significance, highlighting the Banquet, was the symbolic burning of the mortgage, which lifted the encumbrance of 63 years from the property.

Harry Silverman, son of Samuel Silverman, a founder and early president, served as the Presiding officer for the three years 1956-1959. He was ably assisted by Vice-Presidents Jack Kronenberg, Morris Heicklin, Abe Rogovin and Jack Stark. President Silverman rendered valuable service during the years of his tenure in office in conducting the affairs of the Organization. His gracious manner and soft spoken words made for harmony and comradeship amongst the members.

Rabbi Nathan Rothstein's services as spiritual leader of the Congregation have been and still are held in great esteem. In addition, his duties as Gabai and Secretary are faithfully and painstakingly fulfilled.

In 1959, Irve Rubin assumed the duties of the Presidency assisted by the same aforementioned Vice-Presidents.

The program of the Diamond (75th) Anniversary Celebration, held November 13, 1966, included many interesting and important features. The Master of Ceremonies and Toastmaster, Isidore Jablons recounted many highlights of Congregational events. The President, Irve Rubin, extended a warm welcome to the gathering. Irving Bunim then was called upon and delivered a very interesting history of the Yeshivah City of Wolozin. The Honorary President, Benjamin Wolper rendered an account of the splendid achievements of the Congregation for the many years during which he was a member and officer of the Organization.

succeeding Benjamin Wolper. He was born in Wolozin, son of one of the founders, Samuel Banowitch. Prior to, during and after his three years as President, he served in several capacities — Gabai of the Chevra Kadisha, Treasurer of the Loan Fund, and also the Matzos Fund. The erection of two marble pillars with suspending iron gates at the Woloziner burial grounds, Beth David Cemetery in Elmont, Long Island, were his donation.

The 55th Anniversary Celebration was held on the upper West side, Harch 30, 1941, at the Riverside Plaza Hotel — the third gala affair.

During the World War II years (1942-1945) the sons of many memebres served in the Armed Forces here and abroad. By the Grace of Almighty G-d, none were lost in the conflict.

Due to the 2nd and 3rd generation of members having joined the Congregation, the membership increased to 215.

On November 24, 1946, at the Riverside Plaza Hotel, the 60th Anniversary Celebration was held, at which there was an overflow attendance.

In the several years that followed, the Congregation lost the last of the Founders in the passing of Victor Klein, one of its early Presidents. Shortly thereafter, Moses Banowitch, a recent President, passed on, and also Isaac Bunimowitz, affectionately called 'Reb Itzele'. The membership was greatly saddened by their passing.

The Congregation deemed fit to memorialize the name of Moses Banowitch by establishing "The Moses Banowitch Memorial Welfare Fund," which is under the Directorship of his nephew, Dr. Abraham Jablons. The Fund continues to perform the many charitable services that his Uncle had administered.

It was in the evening of Armistice Day — November 11, 1951 — that the Congregation celebrated its 65th Anniversary — the fifth in the series of these events.

The forty-four pages of the Souvenir Journal for this occasion reveals the many members and friends that are progeny of the founders. Despite the limited space for this text, it is noteworthy to list the young officers — offspring of the older members — who conducted the affairs of the Congregation. Albert Kirschner, born in Wolozin, son of Mr. & Mrs. B.S. Kirschner, was elevated to the Presidency in 1952. He devoted his services and talent to maintain a high level of interest in the Institution. Assisting him as Vice-Presidents were Harry Silverman,

"Rosh" (head of) the Woloziner Yeshivah. Within the memory of those who attended the banquet, the highlight of the evening was his stirring address of the glory of Wolozin's contribution throughout the Diaspora (Centers of Judaism) and an interesting account of the renowned Rabbinical leaders and scholars who emanated from the Yeshivah. At the conclusion of his address, he was given a standing ovation.

The officers of the Congregation at this time were: Jacob Joshua Jablons, President; Barnett Harrison, Vice-President; Moses Banowitch, Treasurer; Harris Rudnick, Secretary; Trustees Louis Henkind, Abraham Garrellick, Eli Solof, Joseph Rudin; Gabais Isaac Bunimowitz, and Eli Eliezer Chaim Rabinowitz.

The Jubilee Journal, printed for this occasion, is of special interest in that most of its contents are in Yiddish with Hebrew characters and reads in the traditional order from right to left.

Two items of special interest appear in the Journal (1) a photograph of 26 'Old Timers' — pioneers of the Chevra and (2) a fascinating History of the Congregation covering the span of 40 years from its inception.

Great enthusiasm and satisfaction was expressed by those who attended with the hope that similar celebrations would take place in the future.

The 50th Anniversary of the Congregation was celebrated with a Banquet in a festive spirit befitting the Golden Milestone of its existence. The festivities took place on Sunday, March 1, 1936 at the Broadway Central Hotel.

The Chairman of this Celebration was Benjamin Wolper, and together with his Committee, made it an outstanding success. In the Fall of 1936, Brother Wolper was unanimously elected President in recognition of his reverence and devoted services to the Congregation. The Synagogue building was completely renovated and Dedication Ceremonies were held at which the prominent Rabbis, A. D. Burack, B. L. Rosenbloom, and B. D. Ruditsky addressed the capacity gathering that filled all the seats in the Synagogue.

The Souvenir Journal of this affair was bound in golden covers and its contents were anglicised with the exception of the page written in Yiddish by Moses Banowitch. This page continued the narrative of the Congregation's progress during the decade (ten years) since the first 40th Anniversary Banquet Celebration was held.

In 1941, Moses Banowitch was elected President, by acclamation,

By the return of the 21'ers, and the joining of the Wolozer Verein, the membership increased to more than several hundred.

The coalition of the three separate factions into a unified organization so strengthened the Chevra as to afford the engagement of an eminent Rabbi as spiritual leader, and from time to time, distinguished Cantors were contracted to lead in the Service.

Worthy of mention in this narrative is the assiduous assistance given by the women folk who gave unstintingly of their time and effort along with the male members in furnishing the many holy ritual objects that make for a Hebrew sanctuary. One of the first donations, as evidence of their devotion, was that of a Holy Scroll (Sefer Torah).

As time does not stand still but marches on, so the number of deceased members increased during the period 1886-1926. Among the spiritual leaders who held the Rabbinate seat were: Rabbis Abraham Yudelowitz, Mordecai Klatzko, Burack, Dameshek, Ralbag, Charlip, who through our Congregation became renowned throughout American Jewry.

Deserving of mention is Abraham Isaac Meltzer for his record of 28 years of devoted service as Sexton (Shamesh), Reader of the Torah (Balkora), and blower of the Shofar (Baltkia).

In their life time, the pioneering members established a House of Worship with all that pertains to Torah-true regimen. In addition, they instituted a free loan fund — Gemiloth Chesed — a sick benefit fund known as Bickur Cholim and purchased additional burial grounds.

By 1926, the Organization having made substantial progress, with a membership of 268, it was deemed of sufficient importance by the officers and members to mark the four decades since the Charter was granted (1886-1926) with a celebration called for an Anniversary Banquet.

On Sunday, March 21, 1926 at Beethoven Hall, 210 East 5th Street, New York, the 40th Anniversary Banquet was held. Many of the 'Old Times' had lived to participate in this milestone occasion. It was a heart-warming scene to behold the gathering of those who came to meet and greet life long 'landsleit'. The Toastmaster of the evening's affair was Isidore Jablons — a son of Jacob Jablons and grandson of Samuel Banowitch, both of whom were founders of the Congregation.

Rabbi Meyer Berlin (Bar Ilan) graced the dais as the Guest of Honor. He was a native born Wolozer, and while distinguished in his own right, was the descendant of a line of renowned Rabbis who were

An epochal event took place on June 8, 1891, which to this very day attests to the zeal and fervor of the young Congregation. The group, while only in existence five years, undertook to purchase the structure at 209 Madison Street. This property was formerly owned by missionaries who, because of the changing neighborhood with no candidates to proselyte, were compelled to place the property on sale.

The emblematic Six-pointed Star — the Mogen David — adorns the top most part or pinnacle of the structure to this very day — replacing the crucifix that had been there prior to the acquisition of the building. In connection with this event a sad occurrence took place at that time in the untimely and accidental tragic passing of one of the members, Mordecai Yonah, an iron worker who, in his zeal to remove the crucifix, fell to his death.

In less than a decade, to be exact, eight years from the time the building was purchased, the Organization had advanced to a stage where it became necessary to have a set of rules governing its affairs in accordance with parliamentary procedure. A booklet was printed bearing the caption... CONSTITUTION..., dated 1899. Although of fascinating reading, space does not permit of more than the PREAMBLE — its unique wording translated as follows:

“As we are immigrants in this country, and it is our custom, we, being G-d fearing, therefore have subscribed to establish a CHEVRA with its holy name

EITZ CHAIM ANSHEI WOLOZIN

in brotherly bond to serve G-d with prayer and Torah, a bond in friendship, a bond to assist one another when unfortunately there is a need, when there unfortunately is illness, or when unfortunately, G-d forbid, a death occurs, to extend consolation, to help with advice and deed, and also to provide for widows and orphans.

Being signers (to the Constitution) it is our duty to abide by the laws in a strong bond for all times; and in this meritorious undertaking, the Almighty will help us in our ways and protect us from all evil, and Peace be with us and to all Israelites. Amen”

With the acquisition of the building, the members were enthusiastically aroused to active efforts in altering the building to conform to a House of Worship (Synagogue) wherein the religious services were held as was the custom (minhag) in the Yeshivah City of Wolozin.

These get-togethers offered exchanges of news and developments in their homeland from the source of letters that were received by individuals amongst the group.

This arrangement continued for about five years until the death of a Woloziner 'landsman,' by name, Jochanan Halevy, which occurred on the final day of Passover in 1885. The decedent was the brother of Abraham Samuel Leavy and the father of Trustee Joseph Rudensky. Fifteen of the Landsleit came together in order to arrange for the burial and not having burial grounds of their own, obtained a grave from the Radoschkenitzer Congregation.

Realizing the need for burial grounds, the group took steps to form an Organization (Chevra), and not long thereafter, purchased grounds in Washington Cemetery, Brooklyn, N.Y. The Organization became a 'fait accompli' October 13, 1886, on which date the Charter was granted by the Sovereign State of New York. Included in the designation of the Congregation, in honor of the Founder of the Yeshivah, was that of (Reb) "Chaim," who made Wolozin the great citadel of Talmudic Learning. The initial officers of the "Congregation Eitz CHAIM Anshei Wolozin," as it was officially named, were: Moses Pierson, President; Jacob Hurwitz, Vice President; Treasurer Heyman Rogovin; Secretary Jacob J. Jablons; Trustees Samuel Bunimowitz, Moses Chafetz, and Isaac Meltzer.

The meager earnings of the membership permitted only of rented space for the holding of Religious Services and Meetings. The first of several rented places was 36 Eldridge Street. The group subsequently moved to 101 Hester Street and thence to 20 Orchard Street. At the latter location, a diversity of opinion occurred as to the conduct of the Congregation's affairs and as a result, a small number of members resigned to form their own group. They held services at 21 Bowery and were known as the 21'ers. This splintering did not last long and at a later date reconciliation took place.

The treatment accorded the Congregation by the Landlord of the Hall at 20 Orchard Street was so offensive that it was imperative to move again — a third move — this time to a 2nd floor at 16 Ludlow Street. From then on, progress and growth of the Congregation was evident. Services were held every day of the year. Whereas previously they were held only on Saturdays and Holidays. The new sign literally translated read — "A Place Where To Worship Mornings and Evenings and Every Day of the Year."

Before departing from their birthplace, these pioneer travelers paid a farewell call on the venerable Gaon Rabbi Naphtoli Zvi Berlin (then Rosh Yehivah) for his rabbinical blessing. The scholarly and sagacious Rabbi, with a smiling countenance on his holy face — to lessen the sad and seriousness of their visit — gave them his holy blessing for a safe and healthy trip and his only fatherly request of them was that they should always keep in mind that they are Jews.

In retrospect, we see our travelers departing from their wives, children, friends and acquaintances with the prayer shawl and phylacteries (talith and tefilim) in one hand and a small sack of hard tac in the other for sustenance of the journey.

With a final glance at the homeland of their youth and adult life, and with heaviness of heart, they little knew of the hardships and difficulties of crossing the land borders, confronting the steamship agencies and discomfort of travel in steerage of three weeks over the stormy Atlantic Ocean to the land of freedom in which they staked their future.

COMMEMORATION

"Give me... your huddled masses yearning to breathe free...
I lift my lamp beside the golden door."

Inscription of pedestal of Statue of Liberty
EMMA LAZARUS

Despite the uncertainty of their lot in this land, this vanguard of Woloziners, with fortitude and steadfastness in the trust of the Ever-Living G-d, and instilled with a love and adherence to Torah-true Judaism, endured the hardships and inconveniences of the Journey and landed safely ashore at Castle Garden (Battery) New York.

It can readily be understood that the first arrivals in the new country missed the comforts and conveniences of family life, and as newcomers had to become boarders with strangers; whereas in the old country they had their own homes and familiar entourages. In order to overcome their saddened loneliness, which at first was somewhat embittered, they sought the companionship of comrades and friends of Wolozin. This led to the gathering of Woloziners on Saturdays and Holidays where a Minyan or more assembled for religious services.

buted toward the book, therefore sincere credit is extended, in their behalf, to the Congregation Eitz Chaim Anshei Wclozin and the American Committee for the Memorial (Yiskor) Volume of Wolozin.

A great debt of thanks is due the individuals named below, not only for their tireless endeavors in connection with the book, but also for activating the interest and assistance of Woloziners in America.

To both the Assistant Directors: Rabbi Mendel Potashnik for initiating the project in the United States, and Julius Gutler, who on his return from a visit to Israel persistently worked to the very end of the undertaking.

To Irving Bunim, Honorary Chairman, for his veneration for Wolozin and assistance in every possible way.

To Ezra Shapiro of Cleveland, Ohio, for his interest and ready response,

To the Honorary Presidents of the Congregation E.C.A.W; Albert Kirschner, Irve Rubin, Harry Silverman, and Benjamin Wolper for their participation and devoted support,

To Pesach Berman, who acted as liaison between the United States and Israel by his frequent visits to Israel, and was of tremendous help in the furtherance of the book.

Finally, for myself, as Editor of "Woloziners in America," indulgence is asked of all who read this historical narrative, should any omission or error unwittingly be committed. It is with pardonable pride that I submit his "labor-of-love."

WOLOZINERS IN AMERICA

"...and let them grow into a multitude
in the midst of the Earth."

Genesis, Ch. 48 v. 16

INTRODUCTION :—

From the shtetl of Wolozin, historically famous throughout World Jewry because of its Yeshivah, to the cosmopolitan city of New York, is a distance of approximately 5000 miles over land rails and the Atlantic Ocean.

This narrative, which covers a span of close to 90 years, cannot state with precision the date of the first arrival of the 'landsleit' of Wolozin, but the year 1881 can be accepted as the year of departure from the Yeshivah City of the earliest immigrants to our shore.

WOLOZINERS IN AMERICA

ABRAHAM JABLONS, M.D.,

Executive Director, American Committee

PROLOGUE : —

It cannot be said that the publication of this volume is one too many because its contents embodies in trilingual language — Hebrew, Yiddish and English — important factual data, that, like links in a golden chain, give the glowing and fascinating history of Orthodox Jewry in the nineteenth and twentieth century of the City of Wolozin, which it is meant to memorialize.

The very name of 'Wolozin' conjures up an Academy of Talmudical Learning which became famous throughout Europe and other parts of the world. This Academy — The Yeshivah of Wolozin — founded in the year 1803 by Rabbi Chayim, of blessed memory, flourished close to One Hundred and Sixty Years, then, due to the devastation of the Nazi holocaust of World War II, the Yeshivah, bearing the name of Wolozin, was re-instituted in Israel.

The transplant of Woloziners, who voluntarily emigrated to the United States, pioneered the establishment of a Chevra; and those who, by the Grace of G-d, escaped the Nazi onslaught, finally to reach Israel, subsequently formed the Irgun (society) of Woloziners. These subjects are dramatically covered in the text.

The sole purpose of the Yeshivah was to foster Torah-true Judaism. From the Yeshiva went forth ordained Rabbis and scholars who adhered strictly to the prescribed tenets in observing and disseminating the Judaic faith.

The importance of this volume is that posterity may learn of the trials and triumphs of Woloziners and their contribution throughout the Diaspora in perpetuating the religious heritage of what was the City of Wolozin.

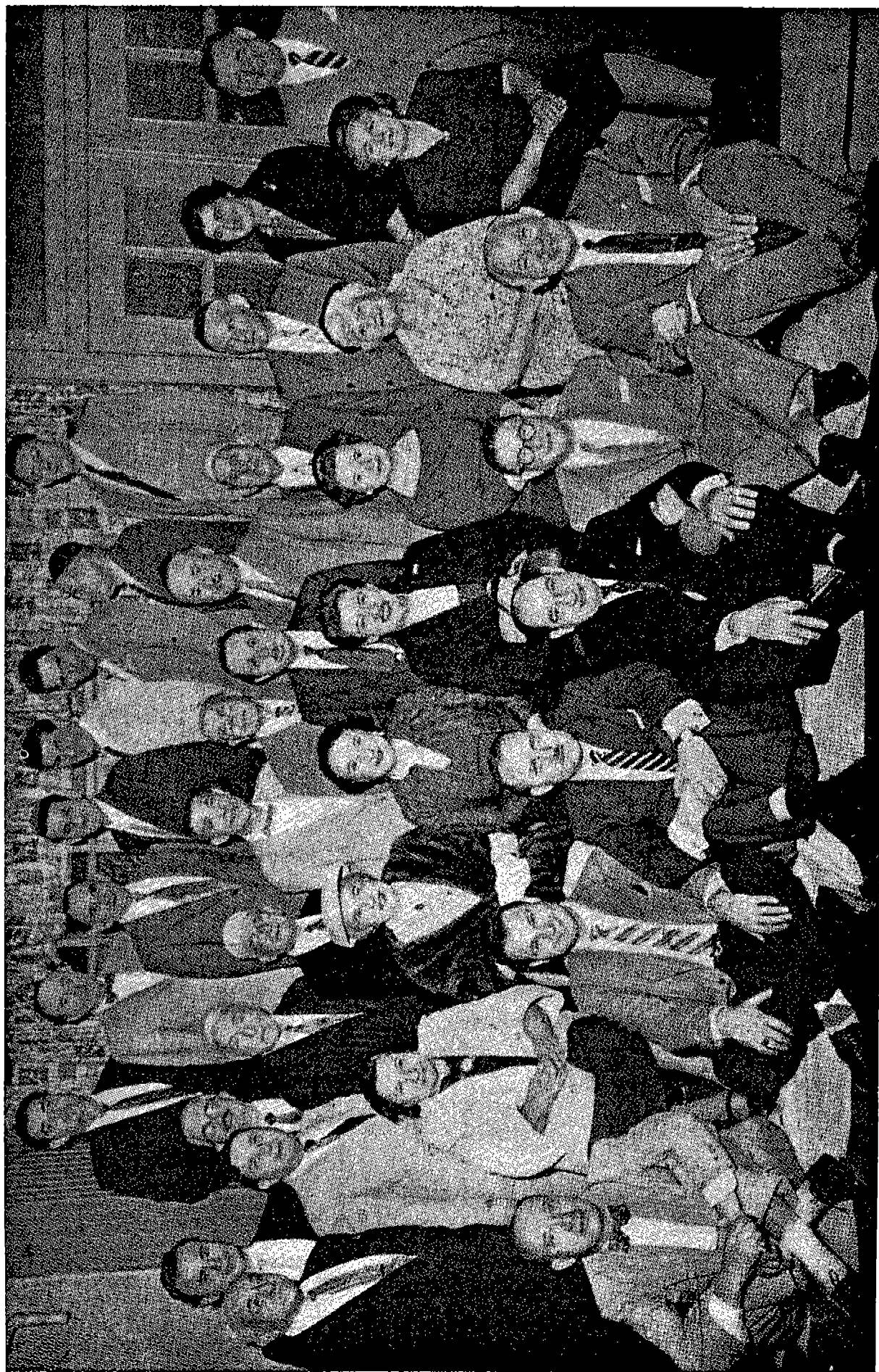
ACKNOWLEDGEMENTS

It is with a profound sense of gratitude to those who were actively engaged in having the English section included in this publication that they be thankfully mentioned.

Space does not permit listing the many names of those who contri-

Our first banquet committee - celebrating the Fortleth Anniversary of the founding of
CONGREGATION EITZ CHAIM ANSHEI WOLOZIN 1886—1926

FIRST, SECOND AND THIRD GENERATIONS-CELEBRATING THE „70th ANNIVERSARY CELEBRATION 1886—1956

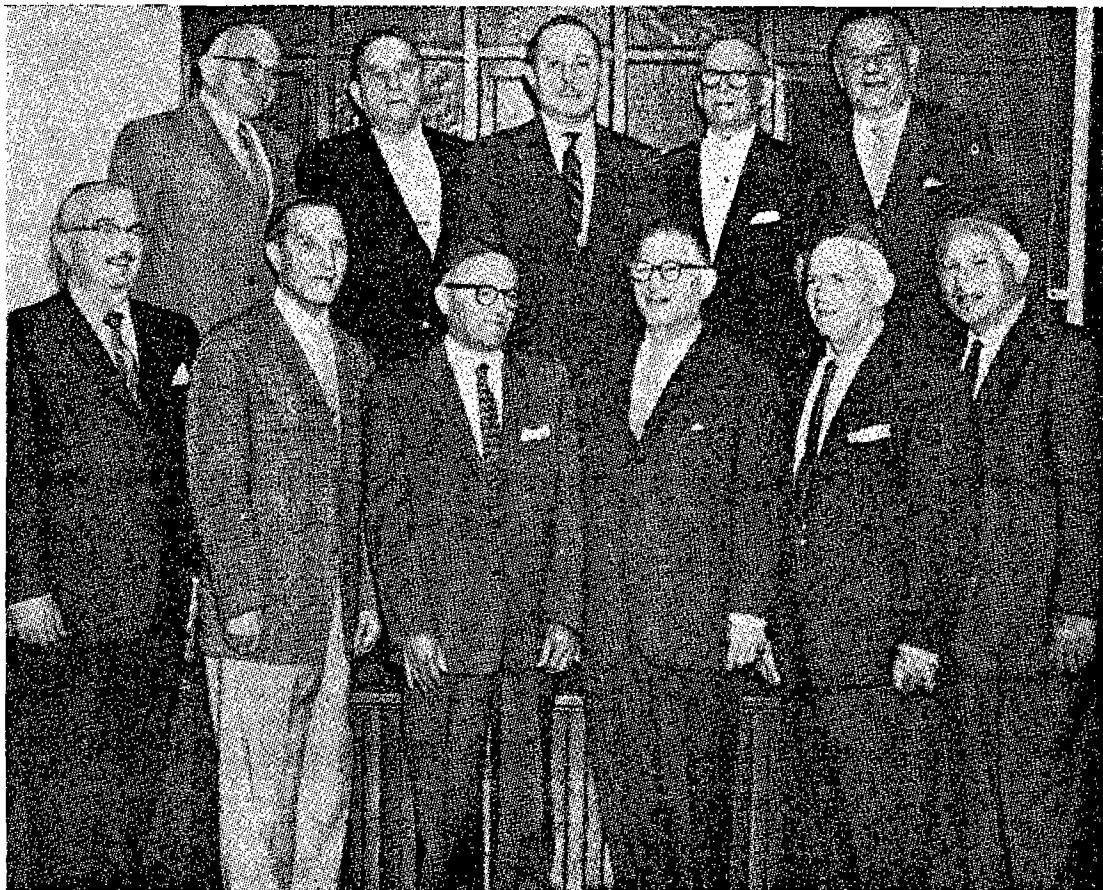

**SECOND AND THIRD GENERATIONS — CELEBRATING THE
„75th ANNIVERSARY CELEBRATION” 1886—1961**

Top row from left to right: Seymour Bloom, Al Kirshner, David Wolper, Benjamin Wolper, Irve Rubin, Jack Kronenberg, Bernard Wolper, Sidney D. Wolper.

Middle row from left to right: Abe Rogovin, Harry Silverman, Jack Stark, Samuel Bonder, Rabbi Nathan Rothstein, Morris Heicklen, Dr. Abraham Jablons, Ruby Rogovin, Samuel Miller, Harry A. Brookman.

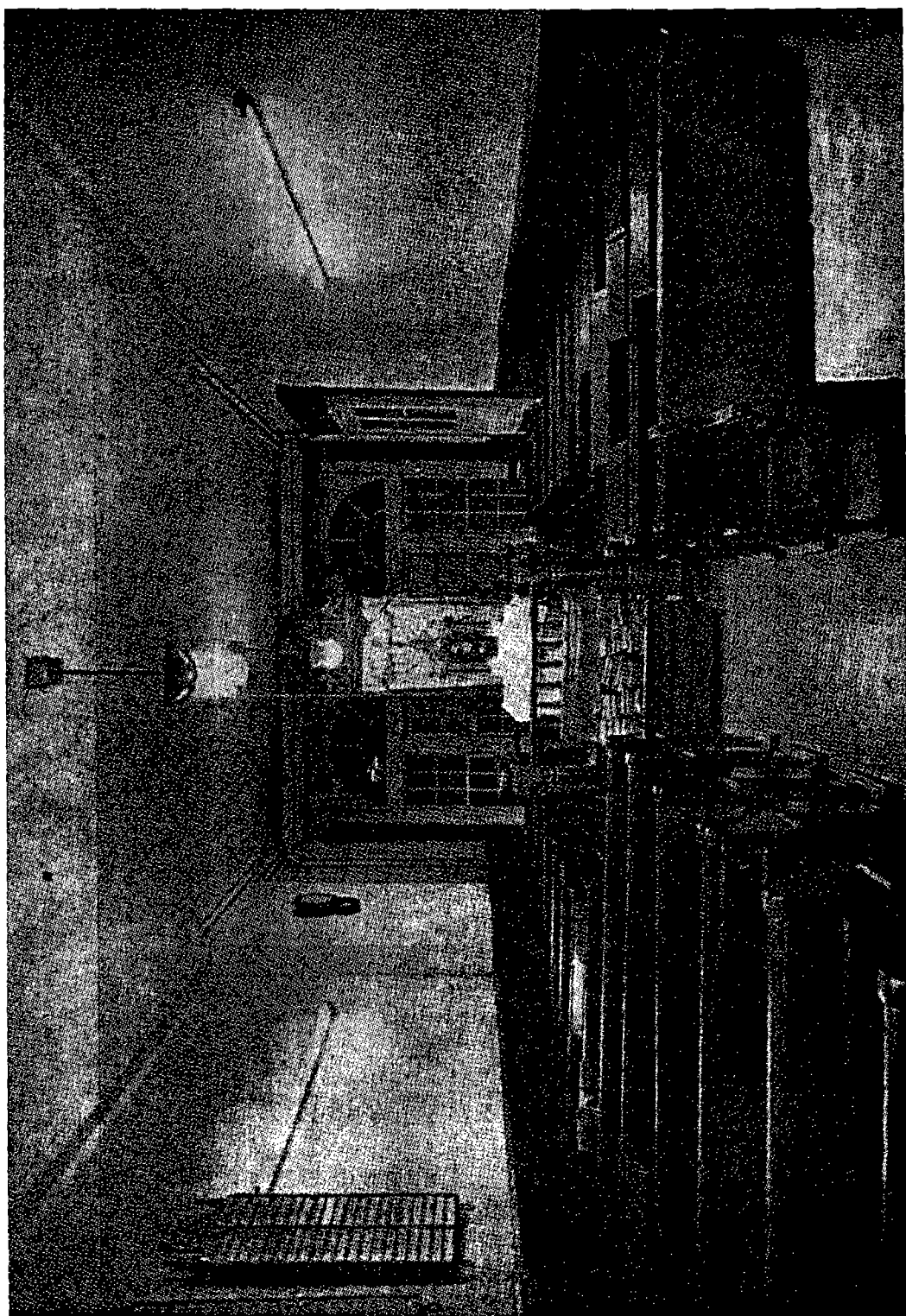
Bottom row from left to right: Mrs. Dinah Stark, Ruth Silverman, Mrs. Sarah Rogovin.

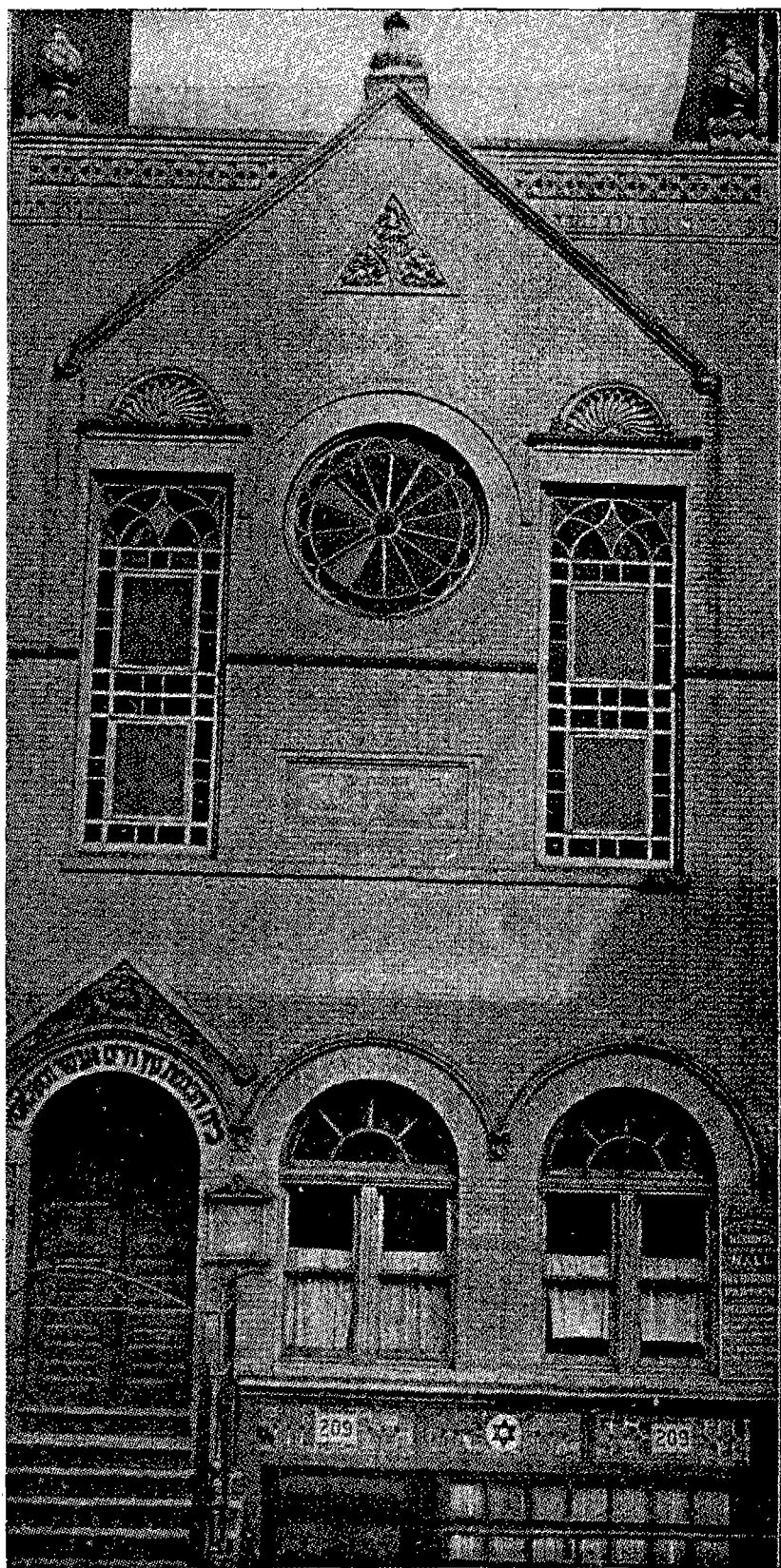
SOME OF THE OLD STANDBYS — 1886 - 1961

**Top Row, left to right: Samuel Bonder, Doctor Abraham Jablons,
Rabbi Nathan Rothstein, Morris Heicklin, Harry Silverman.**

**Bottom Row, left to right: Abe Rogovin, Sam Miller, Jack Stark,
Benjamin Wolper, Ruby Rogovin, Harry A. Brookman.**

OUR „LITTLE SYNAGOGUE” — WHERE SERVICES ARE HELD 75th ANNIVERSARY CELEBRATION 1886—1961

OUR SYNAGOGUE — 209 MADISON STREET
(Between Rutgers and Jefferson Sts.)
New York, N.Y.

Mr. Moshe Morgenstern of Tel-Aviv with his rich, colourful library of rare books, who provided me with so much interesting material.

Though we have been helped by so many scholars, and though we have done our best to ensure that our work should be as accurate as possible, we should be less than truthful if we were to claim that it is complete, or without errors.

"And may it be the will of the Holy and Ancient One to allow us to atone for any faults that are due to error, and may we never do wrong of set and vicious purpose. Forgive the errors of those who are created for thy sake".

We submit this Wolozhin Book to the consideration of the general public with a full sense of its deficiencies. We have tried to satisfy the demands and interest of a large public, to whom the name Wolozhin is very dear because of its historical, spiritual and scholarly associations. The members of this public will treat us as strictly as the subject calls for. Yet it is our hope that we have succeeded in presenting the inner spirit and essence of Wolozhin sufficiently well to gain the approval of them all.

those who never saw all these things can never comprehend the full tragedy.

★
★

It is generally said that a memorial volume is a monument in memory of a city or a small town. But this does not apply to Wolozhin. Neither the Editor nor the Members of the Editorial Committee have regarded themselves as a Burial Society performing a last kindness to all those who have gone. We have not raised a memorial, for that would diminish the value of our book. A memorial is something lifeless which may indeed be respected but from which people keep away. People remember memorials on occasions for mourning and fasting and weeping. Memorials are remembered on the Ninth day of Av and during the month of Ellul, when Jews go to the graves of their kinsfolk.

The Book of Wolozhin is not a graveyard or the mark of a last kindness. It sets out to record life. It sets out to be a source of pleasure, of inspiration and of spiritual exaltation. The words and thoughts of the sages of Wolozhin deserve to be drunk with thirst all the year round. The warmth they engender can warm us at all times. Let us stand in awe before their Torah! And let us dedicate ourselves to the study of their teachings. Go back to it again and again, even though we cannot claim that we give it all. For anyone who studies the Torah after the fashion of Wolozhin the whole world will have a meaning. His life will have a flavour of its own. It will raise him high above all the daily drabness of life. Or, to quote the words of the Chapters of the Fathers: "When a man passes away he does not take money or gold or pearls and precious stones with him, but only Torah and good deeds".

It is a pleasant duty to thank all those who have helped us in this holy task by providing literary sources and material. Special mention should be made of Mr. Yehiel Lavie, Director of the Ahad Haam Library who spared no toil in providing us with the material we required.

Similarly I must thank Mr. Moshe Ungerfeld, Director of Bet Bialik, for his assistance in finding material for the chapter on Bialik in Wolozhin. I owe special thanks to the Director and Management of the Rambam Library, Mr. Abraham Goldrath and his staff, who provided me with familiar and unfamiliar sources and made it possible for me to describe the Etz Hayyim Yeshiva at length. I am particularly grateful to him for supplying me with photographs of the Yeshiva students from the ample material of this library. Finally, heartfelt thanks to my friend

In preparing this section we were guided by the outstanding thinker who said: "All kinds of art are good except those that are boring". We have done our best to avoid them.

Circumstances beyond our control compelled us to restrict our account to a few communal leaders and outstanding householders. We made every effort possible to obtain information that would enable us to extend their number, but nothing could be done. The stories of the others have been forgotten and there is nobody left who can tell us about them. And this we greatly regret.

We have tried to be brief where brevity is called for in order to be more expansive wherever possible, and also to increase the numbers of those whom we record; but we have not succeeded. So let those whom we have described in this volume be the representatives of all the Jewish Community in Wolozhin.

*
**

After years of devoted effort by all members of the Editorial Committee we have raised a memorial to the Etz Hayyim Yeshiva and the Wolozhin Community. While we were still engaged in this holy task the late Dr. Isaac Rivkind of blessed memory was taken from us; he who had helped us with his advice, guidance and discovery of sources. Wolozhin was his spiritual birth-place and home. He wrote to me that every house, every tree and every Jew in Wolozhin was dear to him because they reminded him of that wonderful world which had lit up his whole life. Dr. Rivkind very much looked forward to seeing the book, and wrote me about it. To the regret of us all he did not live to see it, but his memory is enshrined in these pages.

The volume also deals with the destruction and eradication of Wolozhin Jewry. The Jews of Wolozhin were simply burnt to death. In their reminiscences the survivors have tried to describe those horrors. Yet all that we have succeeded in getting them to tell us is no more than a drop in the ocean of suffering. What really happened was far more blood-curdling than has been told. Those who were not on the spot; those who never saw how the life within them dried up and died away in the Ghetto; those who never heard their moans and groans from evening to morning and morning to evening, those who never saw their sufferings; those who never experienced life lived at the risk of death at any moment; those who did not go along with the doomed; those who never heard the shots and the cries of the fallen, those who never saw the bleeding and dead; those who never saw them being burnt to death—

Community. Here lived some of the outstanding figures of Jewry, and they wrote about Wolozhin for more than a century. Yet they dedicated themselves almost entirely to the Yeshiva, and paid scarcely any attention to the Congregation. And while the material on the Yeshiva is almost too plentiful, there is next to nothing on which to base the general historical essay, which has called for a considerable amount of original research.

This is found in the second part, which deals with the every-day Wolozhin. It covers a period of forty-two years, from the beginning of the Twentieth Century until the destruction of the Jews of the city in 1942. Here we have described the ordinary Jew, his troubles, his sufferings and his struggles for existence. Here we find the wonderful background of the simple Jews of Wolozhin, who were so different from those in other small towns. For the Yeshiva left its spiritual impress on them too. When Rabbi N.Z.I. Berlin met the Wolozhin water-carrier he used to begin talking to him, joked with him and would say: "And you shall draw water with gladness from the springs of salvation." For he knew that this simple Jew was familiar with the sources of the Torah.

The major Wolozhin figures and the everyday folk were suited to one another. Among them were scholars like Peretz the Waggoner, who in the course of a journey would examine the Yeshiva students on the various Tractates of the Talmud. There was Rabbi Yohanan Rodkes, who completed the study of the entire Babylonian Talmud every nine months — an almost incredible feat. There was Freidele the Rabbi's wife, who knew the whole Hebrew Bible by heart. It seems to us that the specific qualities of Wolozhin were to be found not only in Rabbi Hayyim and his grandson the NZIB, but also in Reb Peretz the Waggoner, who was almost unique. He was a child prodigy and at home in the whole of Talmudical literature, but circumstances compelled him to make a living with his horse and waggon. He reminds one of Abba the Builder, who could find an answer to the Greek Philosopher Avnimos of Gadara, which was more than the rabbis of that town could do.

The correspondence between the two parts of the book also finds expression in style. Here too are plentiful stories, anecdotes and tales taken from the lives of the simple folk. This freshens the text, brings the past to life, and makes us familiar with the realities of existence in the Community.

be displayed in a drawing, others by a picture or a symbol, and yet others can be expressed by a fable or legend.

Rabbi Yohanan said about Rabbi Meir: "When Rabbi Meir expounded a Bible passage he would dedicate a third of his exposition to the laws it contained, a third to the legends in it and a third to parables". He also remarked that Rabbi Meir knew three hundred "Fox Fables". Which goes to show that Rabbi Meir made full use of the art of the fabulist in order to make the legal side easier and more palatable to his students and listeners.

We have adopted the method of Rabbi Meir. We have used tales, anecdotes and legends, for these too lead us to our objective which is to understand the words, deeds and thoughts of the Wolozhin scholars. In this essay we have been very careful indeed, for it is a sacred task; and if, Heaven forbid, we were to write too much or too little we would be misrepresenting an entire spiritual world. Therefore it is our hope that anyone who studies our account of the Etz Hayim Yeshiva will find that it contains all that is praiseworthy and inspiring about the three "Patriarchs", namely Rabbi Hayyim of Wolozhin, his son Rabbi Isaac and his son Rabbi Naphthali Zvi Yehuda Berlin, as well as the other sages of that Spiritual Centre. We have done our best to tell our tale in an easy and simple fashion, expressing their principles in a more popular style than the one they used.

I have reason to hope that this method is the correct one. I sent the chapters dealing with the History of the Community and the Yeshiva to Dr. Nathaniel Katzburg, Lecturer in History at the Bar Ilan University, in order to have facts checked and dates verified. In his letter dated 7 Tishri, 5727, Dr. Katzburg wrote *inter alia*:

"The work in general seems suited to its purpose of providing a succinct but comprehensive literary description, on the basis of the available sources and literary material, while introducing passages from sources and reminiscences. From it the intelligent reader, and the younger generation in particular, can obtain a comprehensive picture of this magnificent chapter in the History and Study of Torah in Jewry during recent generations. Anybody who wishes to know more, and to study the subject more deeply, need only refer to the Bibliography which you append".

We met with a different kind of difficulty in writing the story of the Wolozhin Community. Here we have next to nothing to go on; for no writer, no rabbi and no scholar ever investigated the history of the

SEFER WOLOZHIN, THE BOOK OF WOLOZHIN INTRODUCTION

What distinguishes Wolozhin from other large and small Jewish cities in Eastern Europe finds expression in this volume. It is not a single book but a combination of two. It is an account of a major centre of Torah and rabbinical scholarship, and also of the Wolozhin community.

The first section aims to give an account of those outstanding figures who were either born in the city, connected in one fashion or another with the "Dynasty" of Wolozhin, or else maintained the Wolozhin tradition. The book consists of the following sections: History of the Wolozhin Community; History of the Etz Hayyim Yeshiva in Wolozhin; the scholars and sages of Wolozhin; Tales of the Wise; and: Those who maintained the Wolozhin tradition. These sections aim to be a general Jewish cultural source. For the lives, deeds, teachings and casual conversation of the Wolozhin sages and their leading disciples were imbued with wisdom and knowledge, and have helped to shape not only Wolozhin but East European Jewry and their offspring wherever they may be.

So this volume has been prepared not only for those born in Wolozhin but also for those who studied at the Yeshiva, whose numbers ran into the tens of thousands; and to all those to whom the name of the Etz Hayyim Yeshiva has a meaning: That Yeshiva of whom its chief, Rabbi N. Z. I. Berlin, once said, "It is known from one end of the Jewish world to the other". However, the writing of this essay was involved in considerable difficulty. The great number of sources made it necessary to sift the material, eliminate a great deal and shape a version which would also be comprehensible to those who are not at home in the Talmud. We have tried to avoid being excessively grave and dry-as-dust, and have preferred to stress poetic aspects. We display Agada rather than Halacha because it is closer to present-day hearts, is more readily comprehensible, and should be close to the heart of the general reader.

Every basic idea can be treated in different ways. It can be expressed through a philosophic discipline or by scientific methodology. And it can also be explained by literary techniques. Some ideas can

WOLOZIN

THE BOOK OF THE CITY
AND OF THE ETZ HAYYIM YESHIVA

edited by
ELIEZER LEONI

Publishers: THE WOLOZHIN LANDSLEIT ASSOCIATIONS
OF ISRAEL AND THE UNITED STATES

5730 A.M.

TEL-AVIV

1970 C.E.

מוסף לספר

החלוקה

בני וולוז'ין שניספו בשואה

אב הרחמים!
שפוך חמתך אל-הגויים, אשר לא ידעוך ;
ועל ממלכות, אשר בשמך לא קראו.
כי אכלו את בית וולוז'ין
ואת נויהם של בני-וולוז'ין השמו.

נושפחת אריה לייב ברמן

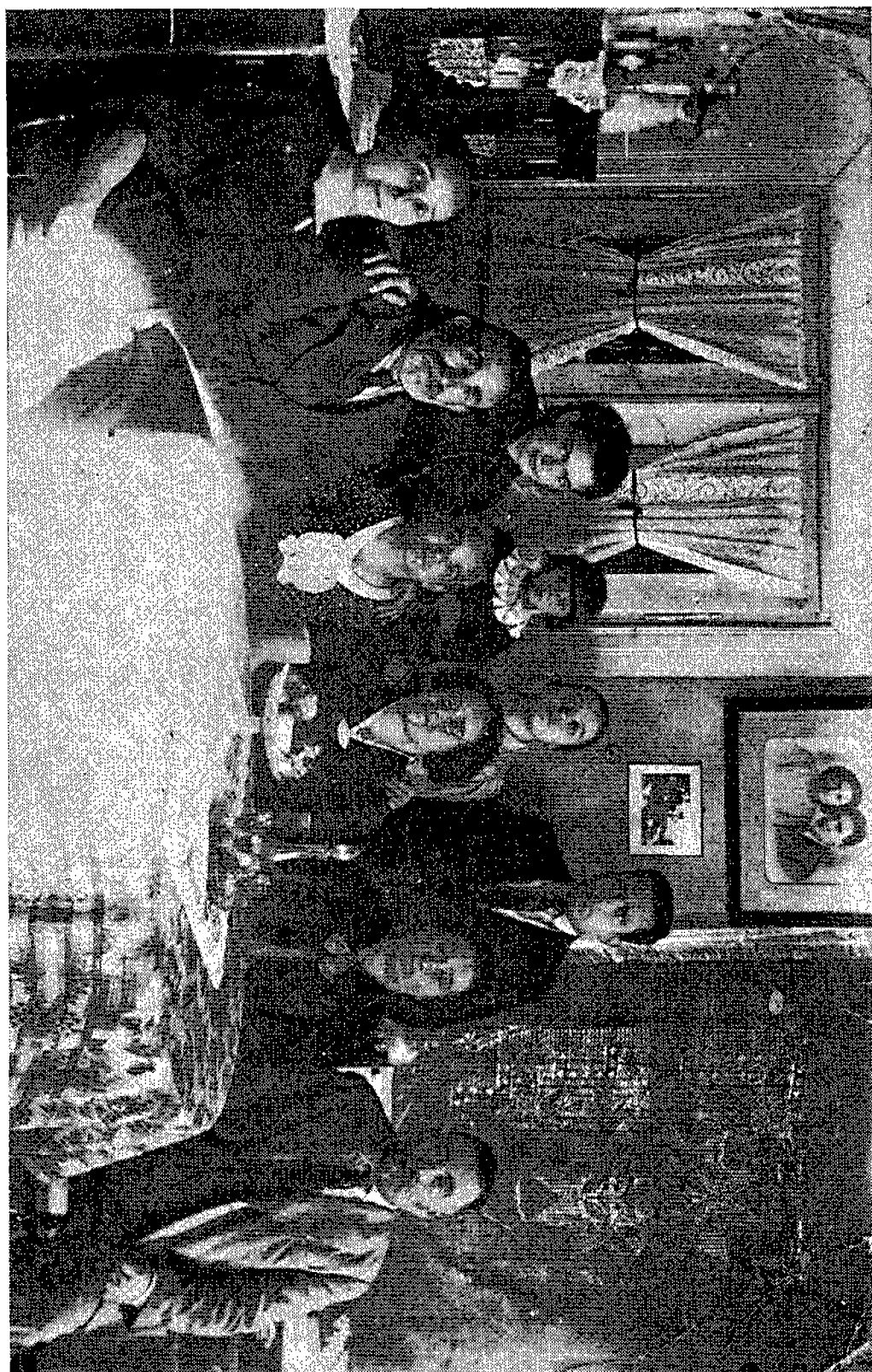

מימין לשמאל : א) מינה ברמן. ב) אריה לייב ברמן. ג) אסתר ברמן (על הכרכיים).
ד) אלקה ברמן. ה) צפורה ברמן. ו) שמואל ברמן. ז) חיה שרה ברמן. ח) חנה ברמן.

„ויהרוג כל מחמדי-עין“ (איכה ב' ד')

המנציח : יצחק ברמן (ארצות-הברית).

נושפחת יצחק נואיר ברנן

צומרים (מלמך אשכנזי) : א) חיים מאיר ברנן, ב) משה משה ברנן, ג) יונה משה ברנן, ד) חיים מאיר ברנן, ה) משה משה ברנן, ו) יונה משה ברנן, ז) חיים מאיר ברנן, ח) משה משה ברנן, ט) חיים מאיר ברנן, י) משה משה ברנן, יא) חיים מאיר ברנן.

נושפחת יצחק־נאיר ברנן (המשד)

סוניה יורשאנר (ברמן)

חיים יורשאנר

מינה יורשאנר

נתן ברמן

„שפכו דמם כמים ... ואין קובר“ (תהלים ע"ט, ג)

המנצחים : האחים פסח ושלמה ברמן
ובת־דודה מינה מערל.

נושפחת ברקוביץ'

קיילה ברקוביץ'

אברהם ברקוביץ'

ישראל ברקוביץ'

יעקב ברקוביץ' ואשתו
סוניה (לבית דובינסקי)

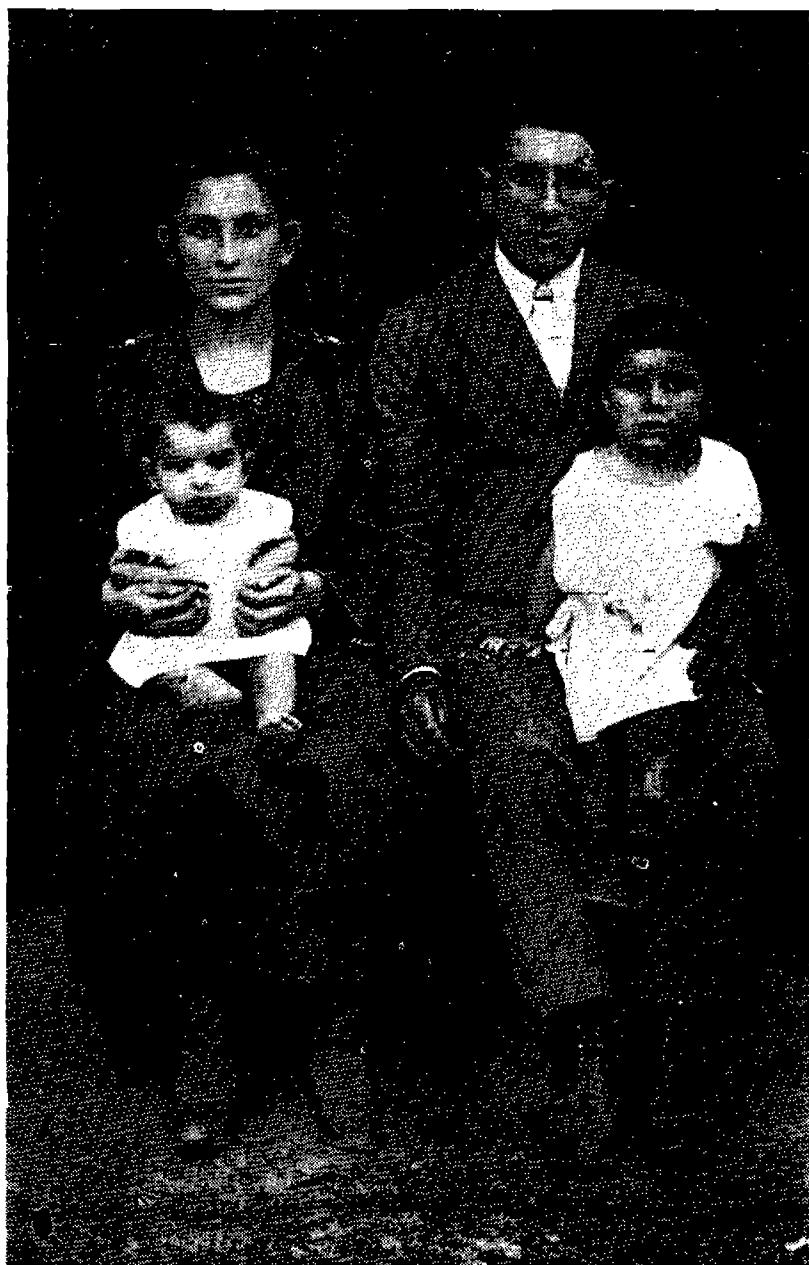
משפחה עירנית ותוססת. האב ושני הבנים פעילים בחיי החברה בעיר. האם נושאת בעול הפרנסה, במסירות אין-קץ. הודות למאמציה, למדו הילדים בוילנה ורכשו השכלה כללית ומקצועית.

לייבלה — בן הזקונים — היה תלמיד נבון ומוכשר. משפחה יקרה נקטפה בלא עתה. יהי זכרה ברוך לעד.

המנציחה : הבת ראשה (שושנה) נשרי (ברקוביץ')

נושפחת גלכון (קוטלר)

„אוי-לי על שברי, נחלה מכתי“
(ירמיהו, י', י"ט).

אחותי רייזל (שרשנה), בעלה יצחק גלמך וילדיהם

המנצית : יהודה חיים קוטלר
(ארצות-הברית)

נושפחת ונד־פולאק

ד"ר הירש רוזנשיין, הבת אסתר ואשתו יוכבד (יאצ'ה) לבית ונד־פולאק

ריבה שייניוק
(לבית ונד־פולאק)

נחמה ונד־פולאק

ד"ר רוזנשיין, יליד ריגה (לטביה), גמר רפואה באוניברסיטה של פראג (צ'כוסלובקיה).
בא לוואז'ין בשנת 1932 ונשא לאשה את יוכבד (יאצ'ה), בתו של מר מיכאל ונד־פולאק.
בהיותו בגיטו של וואז'ין, הגיש עזרה רפואית לכל מי שהיה זקוק לה. ניספה בשחיטה
השלישית.

המנציחים :

המשפחות : ונד־פולאק, שווארצברג וקאמזנר.

נושפחת חייקלין

מאשה חייקלין

נתנאל חייקלין

רייזל חייקלין

זכריה חייקלין

„רוחי חובלה, ימי נזעכו, קברים לי“ (איוב י"ז, א')

נושפת טבחוביץ'

עומדים (מימין לשמאל): א) יוסף טבחוביץ', ב) שמעון טבחוביץ', ג) הניה טבחוביץ' (כהנוביץ'), ד) יעקב טבחוביץ', ה) חיה טבחוביץ', ו) וועלד פרסקי, יושבים: א) לא מוולדזין, ב) לא מוולדזין, ג) לא מוולדזין, ד) סוניה פרסקי (טבחוביץ') ובתה.

יעקב טבחוביץ' היה בעל הדרת-פנים. שימש כבעל-קורא וכבעל-תפילה, ובקולו הערב היה מנעים על המתפללים את התפילות. יוסף, בנו בכורו, ניהן אף הוא בקול ערב ובכישרון של שחקן. הוא שיחק את התפקידים הראשיים בהצגות הרבות של להקת החובבים. נשא לאשה את בלה שאקר.

סוניה, הבת הבכירה, נישאה לוועלד פרסקי, סוחר של תבואה ושל מכולת. סוניה לא האריכה ימים. היא נפטרה בשעת הריונה.

הבת, הניה, נישאה לישעיהו כהנוביץ', הציוני הנלהב ואחד ממייסדי בית-ספר „תרבות" בוולדזין. הבן, שמעון, הצטרף לתנועה החלוצית, עוד בהיותו תלמיד בגימנסיה העברית בוילנא. היה מן החלוצים הראשונים של וולדזין, שעלו לארץ-ישראל. הוא חי בפתח-תקה, וכל ימיו בארץ התפרנס מיגיע כפיו. חי חיי צנע עד פטירתו הפתאומית בגיל 61. במותו כבה הגר של משפחה זו. איש ממנה לא שרד בחיים.

המנציחים: קבוצה של ידירים.

משפחת יוזפוביץ'

צבי מאיר וסימה יוזפוביץ'

לדמות בית אבא

סבי, יעקב ווייסבורד, השתקע בוולוז'ין בשלהי המאה הי"ט. הוא בנה בית גדול ברחוב נארוטוביץ', שקראו לו „דער טראקטיר“. בתו סימה נישאה לאבי.

אמי הצטיינה בטוב לבה ובנדיבותה. היא הייתה אם ליתומים רבים. הייתה מאכילה אותם ומלבישה אותם בגדים חדשים.

במלחמת העולם הראשונה נמלטו לוולוז'ין רבים מיהודי הכפרים הסמוכים. אמי הביאה לביתנו משפחת פליטים, שהתגוררה אצלנו זמן ניכר. כן איכסנה בביתנו שלושה בחורים משיבת „עץ חיים“ בוולוז'ין. הם סעדו בשבתות עם כל בני-המשפחה.

אבי ניחן בנפש מוסיקלית. בשעות של עצב היה מנגן על-ידינור. אחותי שרה ינקה ממנו את אהבתה הגדולה לזימרה.

בשנת תרע"ח (1918) פרצה בוולוז'ין שריפה גדולה וביתנו נשרף. אבי התמוטט מן האסון הגדול הזה, אבל אמי לא נפלה ברוחה. היא שתלה בחצר כל מיני ירקות, ומזה חיינו, וגם לעניים חלקה ירקות חינם אין-כסף. כך חייתה המשפחה במצב של דעיכה, עד בוא מבול הדמים שמחה הכול.

המנציחה: הבת פרומה גומץ (יוזפוביץ')

משפחת ראובן לאויט

איטה וראובן לאויט

מרדכי יהודה לאויט ובני ביתו

נושפחת ראובן לאויט (המושד)

לאה וויינר

אליעזר ורודל לאויט

אלקה חיה וולקוביץ'
(לבית לאויט)

שמואל וולקוביץ'

רחל ווינר (לבית לאויט)

משה ווינר

לזכר עולם לבני-משפחתי הענפה, שניספו בשואת וולוז'ין. שפוך חמתך אל הגויים אשר לא-ידעוך ועל ממלכות אשר בשמך לא קראו, כי אכלו את בני-ביתי ואת נוויהם השמו.

המנציה : הבן רב לאויט.

אחי, יעקב בן משה ויזנבד לוינסון, נולד בוולוז'ין בשנת תרס"ו (1906). קיבל חינוך תורני (אבינו הוסמך לרבנות ע"י הנצי"ב וע"י רבי חיים סולובייצ'יק).

בהשפעת הזמן הפסיק את לימודיו בישיבת „רמילס" בוילנה, והתמסר ללימודים חיצוניים. שנה אחת למד בגימנסיה העברית על-שם ד"ר אפשטיין בוילנא. אחר-כך למד בגימנסיה פולנית וקיבל תעודת בגרות. בן 19 התקבל לפאקולטה למשפטים באוניברסיטה בוילנה. בשעתו היה הסטודנט היהודי היחיד בוולוז'ין. הוא שימש כמורה לפולנית בבתי-ספר „תרבות" בעיירות שבסביבות וולוז'ין.

שמו יהיה חרות תמיד בלבי.

יעקב לוינסון

המנציה : אחיו ישראל לוינסון.

ילדי ישראל לונין מימין לשמאל : (א) צבי לונין, (ב) צביה לונין, (ג) נחמה לונין.
המנצחים : שולמית (לבית ברנר) וחיים גולובנצ'יק.

משה יהודה בונימוביץ'

רחל ושלמה אברהם ליברמן

שניהם נולדו בוולוז'ין בשנת תרע"ג (1913). קיבלו חינוך מסורתי. תחילה ב"חדר" ואחר-כך בבית-ספר "תרבות". שניהם האמינו באמונה שלמה בתקומתה של מדינה יהודית. שלמה אברהם ליברמן היה מעורה בחיים החברתיים, בסניף של "השומר הצעיר" וב"החלוץ". יצא להכשרה בקיבוץ של "השומר הצעיר" ואושר לעליה. משה יהודה בונימוביץ' — לאחר שסיים את לימודיו בבית ספר "תרבות" — פנה ללימודי קודש ולמד בישיבה. בגבור זרם העליה לארץ-ישראל, עזב את הישיבה והצטרף לתנועה הקיבוצית הדתית, "הפועל המזרחי". הוא נסע לקיבוץ בוללנה ואושר לעליה. אולם שערי הארץ נעולים היו, ועלייתו נדחתה.

כאשר פרצה מלחמת העולם השנייה. גויס שלמה אברהם ליברמן לצבא הפולני. עד כמה שידוע לי, נפל בשבי הגרמני, ועקבותיו אבדו. גורלו של משה יהודה בונימוביץ' היה כגורל כל יהודי וולוז'ין. הוא ניספה בגיטו. יהא זכרם ברוך. המנצח : חיים צבי פוטאשניק.

נושפחת ליפשיץ

לזכר עולם לבנותי

שושנהלה נולדה בוולוז'ין ביום ששי י"ג בתמוז תרצ"ג (7 ביולי 1933).
נורתה ונשרפה ביום חמישי, כ"ד ב' תמוז תש"ב (9 ביולי 1942).

כמה עדינות, אינטליגנציה וכישרון נות היו בכך! הצטיינת בלימודים. תשוקתך לדעת עברית היתה כה חזקה — שלמדת בעצמך.

בבוא הסובייטים קיבלת פרס ב' אולימפיאדה לריקוד ושירה, בה הופיעו הכוחות המובחרים של בתי-הספר.

חיהלה השחרחרת נולדה בוולוז'ין ביום ששי, ב' באייר תרצ"ו (24 באפריל 1936). נורתה ונשרפה ביום חמישי, כ"ד בתמוז תש"ב (9 ביולי 1942).

בהיותך קטנטונת כבר התבטא בכישרון למוסיקה. היית לוקחת את הגיטרה — פי שניים גדולה ממך — מתיישבת על הספה הנמוכה, פורטת ומלווה בשירה, בליווי ריקודה של שושנהלה.

ופתאום נרצחת, בגותי היקרות, ע"י רוצחים גרמניים, ליטאיים וביילורוסים, שלא ידעו רחם. דמכך נשפך בהיותכן עדיין, קטנות מאוד, מבלי פשע ומבלי חטא.

אלי, אלי, למה עזבתני? חיהלה ושושנהלה, מי יתן מותי אני תחתיכן. איך יערב לי אכול ושתות, או איך מאור יום יהי מתוק לעיני, בעוד אראה כי נגזלתן ממני באביב ימיכן.

אמכן פרומה ליפשיץ-גפנוביץ'
(ארצות-הברית) המבכה עליכן,
עד סוף ימי.

יעקב ליפשיץ

חיהלה ושושנהלה ליפשיץ

יצחק סוסינסקי
אשתו פסיה
בתם רבקה

שמעון ורבקה
אלישקביץ'

ישראל וליפשה
אלישקביץ'
("די ראָסאַלישקער")

(תהלים ט', י"ג)

המנציחים: שלום אלישקביץ'
היה איידלמן (אלישקביץ')

המושפחות פרסקי ושווארצברג

עומדים (מימין לשמאל): א) סתיה פרסקי. ב) אריה שווארצברג. יושבים (מימין לשמאל):
א) זאב פרסקי. ב) גנסיה פרסקי. ג) יצחק פרסקי. ד) ראסיה פרסקי. ה) ניסן פרסקי. ו)
רבורה אלקה שווארצברג. ז) אליהו יצחק שווארצברג. יושבים על הארץ (מימין לשמאל):
א) חיים פרסקי. ב) גולדה פרסקי. ג) פייוול פרסקי.

המנציחים: שמחה פרסקי ומשפחתו (ארצות-הברית)
ומשפחת שווארצברג (ישראל)

"אבד חסיד מן הארץ,
וישר באדם אין". (מיכה ז', ב').

נושפחת דב בר פוטאשניק

נחמיה פוטאשניק

דב בר פוטאשניק

חנה
לאה
פוטאשניק
(לבית גירזון)

משפחתנו הרמה ישנספתה בשואה והיתה לביזה ולשמה

זכרון בספר יוחק לגברא טהור ומזוקק, אשר שם לו חסד לחוק, ה"ה אבינו יקירנו, כבודנו ופארנו, עמוד החסד בעירנו, מו"ה דובער הכהן פוטאשניק.

אדם ביקר, מורם מעם, צדיק, ישר ותם, חסדו גבר בלי רעש, בסתר. כספו לא נתן בנשך, רק גמל חסדים לבגידים וסוחרים, לזללים ועניים מרודים, לחנוונים והולכי ירידים, נהנה מיגיע כפיו, מכלכל אחרים כבניו וכטפיו.

חבש בית המדרש ותורת חסד על לשונו. עשה חסד לאלפים, מעוז לדרך ומשגב לנרדפים. לא ידע מגות ועבד במרץ וקידש שם ישראל אצל עם הארץ.

אמנו, עטרת ראשנו, צנועה וכבודה פנימה, נדיבת לב וחכמה, ישרה, ברה ותמה — מרת חנה לאה. שמרה פיה ולשונוה, ניהלה הליכות ביתה בתבונה ובניה — לתורה ולאמונה.

אחינו הנכבד, ומאוד נעלה, מיחידי סגולה, אוחו במעשי אבותיו ובדרכם הסלולה, מר נחמיה ורעיתו החשובה חנה (מעיר ראקוב הסמוכה), אשר בנו יחדיו בית נחמד, נוה-שאנן והולידו בנים — חיים וישראל.

חנה (אשתו של נחמיה פוטאשניק) וילדס חיים

המנציחים : הבן הרב מנחם מנדל פוטאשניק (ארצות-הברית)
הבת חיה זיסקינד (לבית פוטאשניק) (ארצות-הברית)
הבן חיים צבי פוטאשניק
הבת פנינה חיים (פוטאשניק)

„ואתה לך לקץ

ותנוח

ותעמוד לגורלך

לקץ הימין" (דניאל י"ב, י"ג).

המנציח : האח ראובן רונובין.

יעקב רונובין

זכרון - עדי - עד לבני משפחתי

(המשפחות פרסקי, צארט, גולובנצ'יץ, סקלוט ולונגען)

**אליעזר גולובנצ'יץ, אשתו ביילה, בנם
נחום ובנותיהם מרים ופרומה**

אשתי, יהודית פרסקי ובתי ביילינקא. גיסי, אליעזר גולובנצ'יץ, אחותי, ביילה (אשתו) וילדיהם נחום, מרים ופרומה. גיסי, גדליהו צארט, אחותי אסתר (אשתו) וילדיהם אהרלה ושמואל. גיסי, שלמה סקלוט, אחותי שימקע (אשתו) וילדיהם פסיה ושמואל. גיסי, משה לונגען, אחותי שרה (אשתו) וילדיהם פסיה, רחלה ושמואל. אחי, ישראל פרסקי, אשתו בתיה וילדיהם אברהם ושמואל.

**„כי — לפני לחמי אנחתי תבוא ויתכו
כמים שאגותי“ (איוב ג', כ"ד).**

המנצח : גנדי פרסקי

נושפחת פייגנבוים

בלומה פייגנבוים (מכאניק)

נחום פייגנבוים

הינדה פייגנבוים

יוסף פייגנבוים

אבינו, עטרת ראשנו, היה בראיין. בשבתות, עת נח מעמלו, למד דף גמרא. בחגים היה עובר לפני התיבה. היה עסקן ציוני. כל ימיו חי חיי עמל, כדי לפרנס את ששת ילדיו. סבל רבות בחייו.

אמנו (החורגת) היתה בעלת נפש נאצלה. היא אהבה אותנו, כאילו היינו ילדיה, והתמסרה לנו בכל הום לב. השוכן במרומים יגמול לה על כל הטוב שגמלה לנו. יוסף אחינו היה בחור מוכשר. בכוחות עצמו רכש ידיעות גרחבות, וניבאו לו עתיד מזהיר. אילו נשאר בחיים, היה עולה מעלה מעלה בסולם הערכים האנושיים. אוי לנו כי שודדנו. דמויותיהם היקרות של יקירינו מרחפות נגד עינינו תמיד. עליהן נאבל עד עת קץ.

המנצחות : הבנות דינה לחי (פייגנבוים) ולאה כאקשט (פייגנבוים)

נושפחת קגן

נחום קגן

בתיה קגן

מלכה קגן

„נפלה עטרת ראשנו“ (איכה ה', ט"ז)

המנציחים :

הבנים והבנות : יעקב קגן (ישראל),
קופל קגן (מקסיקו), פייגל מרזטנר
(קגן) — (מקסיקו), צירנה רובינזון
(קגן) — (מקסיקו).

הינדה בומראש (רודניה)

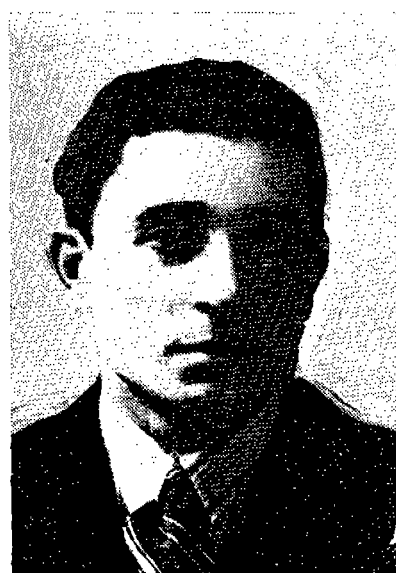
רחל רודניה

לעולם לא נשכח את אצילות הופעתכן ועדינות הנפש, בהן הזנתן, אחיותינו היקרות —
הינדה ומריאשה. אמנו היקרה, הרבה יש לכתוב על מסירותך לנו, הבנות. בגיל צעיר
התאלמנת ונשאת בעול המשפחה. נפש עדינה. נשמה טהורה. אנו גאות בך, אמא.

המנציחות :

הבנות אסתר גרינברג ופנינה הוכמץ.

נושפחת קיווילביץ'

שניאור קיווילביץ' רחל קיווילביץ' (לבית מלצר) סוניה ברמן (קיווילביץ')

משהלה ברמן

מוניהלה ברמן
(בנה של סוניה
ברמן-קיווילביץ')

יגאל קיווילביץ'

„שבת משוש לבנו, נהפך לאבל מחולנו“ (איכה ה', ט"ו).

המנצחות : האחיות : אמל שיף (קיווילביץ'), לאה הוטמן (קיווילביץ'), פאניה לוויצקי (קיווילביץ'), פרומה גורביץ' (קיווילביץ').

מצבת-עד להורי ולבני משפחתי

אבי, צבי קליינבורד.

אמי, רבקה קליינבורד.

אחותי הינדה ובעלה נח קגן וילדיהם.

אחותי צירל ובעלה חאב גורביץ.

אחותי אסתר ובעלה מרדכי מארצקו.

אחותי לאה ובעלה זלמן טייף.

דודי יוסף פוזניאק, אשתו חסיה וילדיהם אייזיק, נחום והינדה.

דודתי חיה רובינשטיין.

דודי יצחק ברמן, אשתו מלכה וילדיהם.

הורי אשתי : ישראל זיגל, שפרה זיגל וכל המשפחה.

המנציח : הבן בנימין קליינבורד.

מיפגש רעים בביתה של פריידל קראמניק

עומדים (מימין לשמאל) : א) חנה ווייסבורד (לווין). ב) חיים יצחק אהרן ווייסבורד.
 יושבים (מימין לשמאל) : א) ישראל ברקוביץ. ב) מינה ברמן. ג) שלמה מלצר.
 ד) מרים לווין. ה) אליעזר מוזא"ה. ו) פריידל קראמניק. ז) ברוך מרדכי מאירסון.

המנציחה : הבת בלה פליטרניק (קראמניק)

משפחת שבח רוגובין

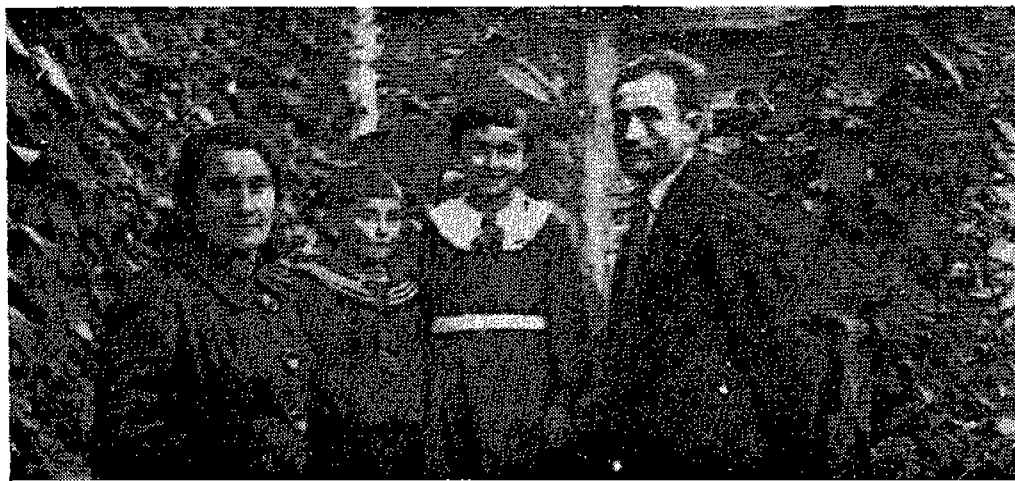
אבינו, שבח, נולד במינסק בשנת תר"מ (1880). השתקע אחר-כך בוולוז'ין ונשא לאשה את אמנו גולדה. נולדו להם שבעה ילדים.
אבינו היה מקובל על הבריות ועסק בצורכי ציבור — שלא על מנת לקבל פרס. שימש כגבאי בבית-כנסת וגימנה עם מייסדי בית-ספר „תרבות" בוולוז'ין.
אחינו, ישראל, ואחיותינו חיה שרהל ומוסיה היו בין מייסדי „צעירי ציון" ו„החלוץ".
ביתנו היה בית ציוני ותמיד היה פתוח „לכל דיכפין". בני המשפחה שנשארו בוולוז'ין — ניספו בשואה.

עומדים (מימין לשמאל): א) משה טוף (רוגובין). ב) ישראל רוגובין. יושבים (מימין לשמאל): א) שבח רוגובין. ב) גולדה רוגובין. ג) חיה שרהל וידרוביץ' (רוגובין). ד) הבן אפרים וידרוביץ'. ה) יוסף חיים וידרוביץ'.

משה טוף (רוגובין), ישראל טוף ואריה טוף

ישראל רונובין, בתו פרידל, בנו יעקב ואשתו שרה (לבית יוזפוביץ')

המנציחים : הבנות : רחל רובינשטיין (רונובין) - פרומה צימריין (רונובין).
הבנים : אפרים ופרץ רונובין.

נושפחת שרירא

יצחק ושרה אסתר שרירא

אבינו יצחק שרירא ואמנו שרה אסתר (אנטקה) (היתה ממשפחת הרב חיים הלל פריד, נצר משושלת וולוז'ין המפוארת), היו בעלי בית-מסחר לרפואות. האב היה דבק מאוד בישיבת „עץ חיים" בוולוז'ין. הוא נהג להפריש מעשר מרווחיו לטובת בחורי הישיבה. כן העניק להם תרופות ללא-תשלום. משבעת צאצאיהם שרדו שלושה, והם נמצאים במדינת ישראל.
המנציחים : הבנות הנה פריד (שרירא) מינה דוויק (שרירא) הבן הלל שרירא

משפחת רוזנברג

עומדות (מימין לשמאל): א) הינדה רוזנברג (לבית פוטאשניק). ב) גיטל רוזנברג (לבית רפפורט). יושבים (מימין לשמאל): א) יואל רוזנברג. ב) שלמה רוזנברג. ג) מוֹלֶה רוזנברג. ד) ראובן רוזנברג.

לסבי (עליו ראה בעמודים 500—501) היו ארבע בנות ושני בנים. הבת האחת, פרומה, נישאה לחאצקל רודנסקי, שהיה בעל חנות לברזל ולצבעים. הוא דאג לעניים והציל רבים מחרפת רעב.

הבת השנייה, היא אמי הינדה, נישאה לשלמה רוזנברג. הורי התפרסמו במידת הנאה של הכנסת אורחים. להקות של קבצנים שנדדו מווישניבה לוולוז'ין נהנו מהכנסת אורחים בביתנו שעמד ביער. אמי הגדילה עשות במעשי צדקה. „כפה פרשה לעני וידיה שילחה לאביון“.

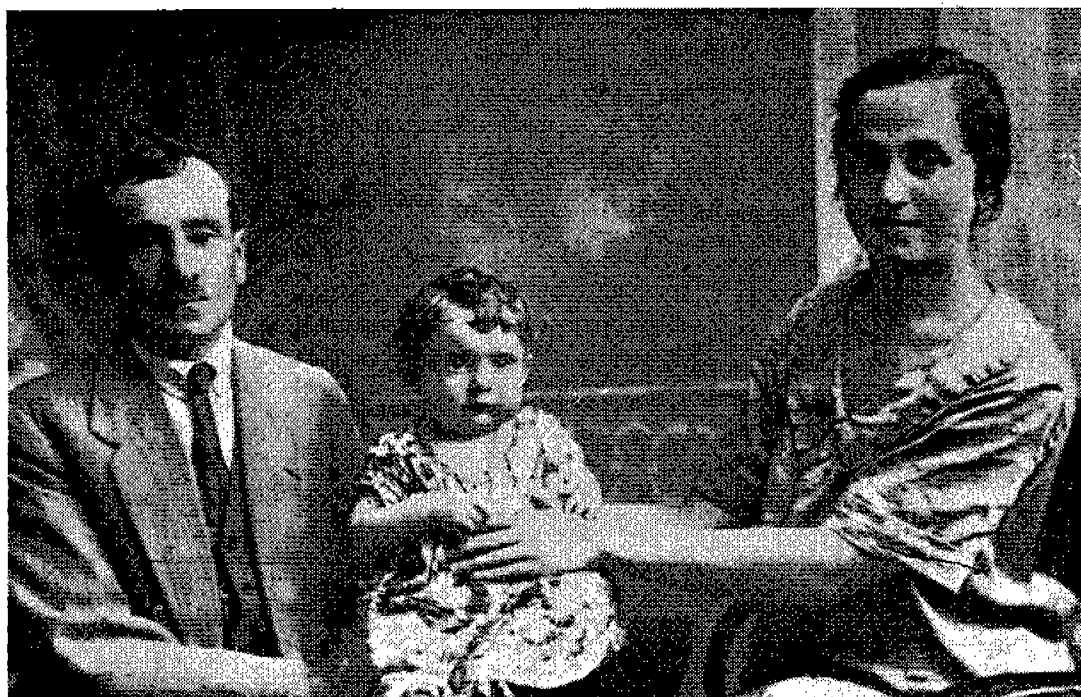
הבת השלישית — שרה — נישאה ליוסף פינגר, מורה לשעבר שנשש את ההוראה, ופנה לעסקי תרופות. שרה, אם כי לא חיתה חיי עושר, עזרה לכלות עניות, אם בכספה היא ואם בתרומות שאספה.

הבת הרביעית — רחל — נישאה ליצחק מישקין, יהודי תלמיד-חכם. אף היא ניכרה במעלותיה הטובות ובעמלה למען ניצרכים.

הבן — משה רפפורט — בנה בוולוז'ין טחנת-קמח ומינסרה, בשותפות עם אחי ראובן רוזנברג. הבן השני — יהושע רפפורט — נשא לאשה את רופאת השיניים שרה ברקמן. הוא היה גדול בתורה. למד תורה מפי גדולים במינסק. גם רכש השכלה כללית, וסיים גימנסיה במינסק. זולתי נשארו בחיים ממשפחתי העניפה, דודתי אסתר רפפורט ושתי בנותיה המתגוררות באוסטרליה.

המנציחה: הבת מרים לויתן (רוזנברג)

נושפחת שיף

רשקה לווין (לבית שיף), הבת לאה ובעלה אליעזר לווין

„מי יתן ראשי מים
ועיני מקור דמעה ואבכה
יומם ולילה את חללי“ ...
(ירמיהו ח', כ"ג).

גולדה אלפרוביץ' (לבית שיף)

המבצית : תאח והגיס מאיר שיף.

בני וולוז'ין, שנפטרו במודינת ישראל, בוולוז'ין ובארצות-הברית

מוצאה ממשפחה של רבנים והיתה נשואה לרב ר' אליהו בוולוז'ין. התאלמנה בצעירותה. על-אף מצבה הכלכלי הקשה, דאגה לתת חינוך והשכלה לילדיה.

צדקנית גדולה היתה. לא עשתה פומבי ל- מעשי הצדקה שלה, ועסקה ב"מתן בסתר". ביום ששי, לפנות ערב, היו עקרות הבית מביאות את קדירות החמין שלהן לתנור של פסיה. כאשר ראתה קדירה של עניים, שאין בה כדי להשביע, היתה מכניסה לקדירה זו נתחי בשר משלה, כדי שיאכלו עניים וישבעו וירגישו עונג שבת.

כל שנות חייה בנתניה היתה מצרה על- כר, שאין עניים בעיר ואין למי לתת צדקה ואין לה במי לתמוך.

פסיה באקשט ינקה מאביה הרב את דברי יוסי בן יוחנן איש ירושלים, שאמר: "יהי ביתך פתוח לרוחה, ויהיו עניים בני ביתך" (אבות א', ה). לאור מידה אנושית נעלה זו הלכה כל ימי חייה.

אונטרמן, הרבנית היה פייגה. נפטרה כ"ו בטבת תשכ"ה (31 בדצמבר 1964). ר' תמונתה בע' 474.

אלכסנדרוב, הרב משה. נפטר בשנת 1968 (תשכ"ח).

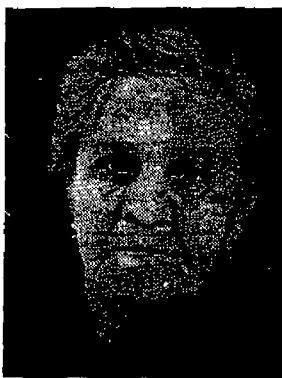
באקשט, פסיה

נולדה בוולוז'ין. עלתה לארץ בשנת תרצ"ה (1935) והתגוררה בנתניה. נפטרה ח' בטבת תש"א (7 בינואר 1941). הובאה למנוחת-עולמים בפתח-תקוה.

באקשט, מאיר

נולד בוולוז'ין בשנת תרס"ה (1905). בנם של פסיה והרב אליהו. עלה לארץ-ישראל בשנת תרצ"א (1931). נפטר בארצות-הברית. הובא למנוחת-עולמים בפתח-תקוה, ביום כ"ו בתשרי תש"ל (9 באוקטובר 1969). נטמן ליד אמו, פסיה באקשט.

בוטביניק, מוסיה

נולדה ב"תרמ"ז (1887). נפטרה ז' באלול תשכ"ד (12 באוגוסט 1964). הובאה למנוחת-עולמים בחולון.

באקשט, פינחס

נולד בוולוז'ין בשנת תר"ס (1900). בנם של פסיה והרב אליהו. עלה לארץ-ישראל, עם בני-ביתו, בשנת תרצ"ג (1933). נפטר כ"ד באלול תשכ"א (5 בספטמבר 1961). הובא למנוחת-עולמים בנתניה.

מגיל צעיר נכנס לעול המשפחה, כדי לי אפשר לאחיו הצעירים לרכוש השכלה. הוא בנה את ביתו בנתניה. נמנה עם ראשוני עיר זו. רבות רעות ידעה נפשו בימים ההם — ימיה הראשונים של נתניה. עליאף מצוקתו — נתן חינוך טוב לשלושת בניו. הוא היה כאח לכל בני משפחתו ולמכביו וידידיו ה" מרובים. עסק בצורכי ציבור בנתניה, וכמו כן שימש ככתובת לעולי וולוז'ין, שפנו אליו בצר להם.

כאשר התבסס במקום ומצבו הכלכלי שורר — חלה, ונפטר אחרי יסורים קשים.

בונימוביץ', אליהו. נפטר 1969 (תשכ"ט).

בונימוביץ', שלמה. נולד 1903 (תרס"ג). נפטר כ"ד באלול תשכ"ט (7 בספטמבר 1969). הובא למנוחת-עולמים בכרכור.

אבט אלטער

בנימאויטש (אבט), בתיה

בנימאויטש, מענדל

מיין זיידע, מענדל בנימאויטש, אין געשטארבן אין וואלאזשין יאר 1914, אין עלטער פון 76 יאר.

ער האט געשטאמט פון א „משפחה גבוהה“, א קרוב צום „בית הרב“ אין וואלאזשין. הגם שטרענג ארטאדאקסיש, האט ער באזיצט א וועלטלאכע בילדונג. א דאנק דעם איז ער, אין זיינע יונגע יארן, געווען אנגעשטעלט אלס בוכהאלטער אין קאבינעט פון גראף טישקעוויטש.

א קלוגער און פעהיקער מענטש, האט ער פיל בייגעשטייערט צום געזעלשאפטלעכן לעבן אין וואלאזשין. דארט עטאבלירט די פאטשט, און געקרוינט געווארן מיטן נאמען „מענדל דער פאטשטער“.

מיין פאטער, אלטער (יקותיאל) אבט, געבוירענער אין אשמענע, און געלעבט דארט ביז זיין הייזראט. געקומען קיין אמעריקע, ענדע 1921, מיט פרוי און קינדער. ער איז דארט געשטארבן, יאר 1941, אין עלטער פון 83 יאר.

זיין פאטער, לייבע אבט, איז געווען א ייד א תלמיד-חכם. זיין מוטער (די באבע פייגע) איז געווען געראטן אין פאטער, ר' אשר הוטנער, וועלכער איז געווען בארימט מיט זיין חכמה, און פארנומען דעם „כסא הדין“ אין דער וואלאזשינער ישיבה.

דער פאטער האט באזיצט א שטארקן חוש פאר יושר. אין דער „חברה משניות“ איז ער געווען רעספעקטירט דורך זיינע דברי חכמה. ער האט ליב געהאט ציטירן פון אונזער אלטען אוצר. זיינע קלוגע משלים צירקולירן עד היום אין אונזער געגנט.

מיין מוטער, בתיה אבט (באשע מענדלס), איז געשטארבן אין גיריארק, ענדע 1964, אין עלטער פון 90 יאר. זי האט געקענט גוט תנ"ך, גערעדט און געשריבן עברית, רוסיש, פוליש און נאכהער — ענגליש. זי האט שטענדיק געפונן צייט צו לעזן א בוך. אין די שיינע שבתדיקע נאך-מיטאגן פון זומער, פלעגט זי פארזאמלן אייניקע פרויען אין „פעטרוכעס סאד“ און פארגעלעזן פאר זיי פון די ווערק פון שלום-עליכם און פון אנדערע יידישע קלאסיקער. זי איז געווען געבענשט מיט טאלאנט צום שרייבן, און געפיהרט א פארצווייגטע קארעספאנדענץ ביז ענדע פון איר לעבן.

זי האט מיט זיך פארקערפערט א נאבעלן טיפ פון א יידישער מאמע, וועלכע האט געשעפט איר אינספיראציע, איר גלויבן, פון אונזער רייכער רעליגיעזער טראדיציע.

די פאראייניקער: תמרה אבט (גראס), אשר אבט, פייוול אבט און חנה גאלדע אבט (גאטליב), אמעריקע.

זאב בלאך און פרוי חוה רחל

מיין פאטער איז געווען חזן און שוחט אין וואלאזשין ביי 40 יאר. ער איז געווען א גרויסער מכנים אורחים. די מוטער האט געשטיצט די ישיבה-לייט און געזארגט פאר זיי, חבל על דאבדין ולא משתכחין.

(פאראייביקט דורך זעלדע, דעם חזנס טאכטער — אמעריקע).

בן-יששון (לונץ), משה זלמן. נרצח ב' בניסן תרצ"ז (14 במארס 1937). הובא למנוחת עולמים ביבנאל. ר' תמונתו בעמ' 243.

בריאילן (ברלין), הרב מאיר. נולד בוולוז'ין, כ"ט בניסן תר"מ (10 באפריל 1880), נפטר בירושלים, י"א בניסן תש"ט (18 באפריל 1949). ר' תמונתו בעמ' 233.

ברלין, הרבנית בתיה מרים (אשת הר' נצ"ב). נפטרה בירושלים בראשית שנת תרצ"ג (1933). ר' תמונתה בע' 476.

ברמן, אליהו

נולד בוולוז'ין תרס"ה (1905), נפטר תשי"ב (1952). הובא למנוחת עולמים בבית-הקברות בקרית-שאול.

ברנר, שלמה

נולד בוולוז'ין בשנת 1908 (תרע"ח). נפטר בשנת תרצ"ז (1937). הובא למנוחת עולמים בפתח-תקוה.

ונד־פולאק, מיכאל

נולד בפיעסק, פלך וולקוביסק, בשנת תרמ"ד (1884). היה דמות ידועה ומקובלת בוולוז'ין ובכל הסביבה. אם כי תמיד היה עסוק בעסקיו המרובים, בכל זאת הפריש מזמנו לעבודה ציבורית, הן בשטח הסוציאלי (השגת סעד לניצרכים) והן בשטח הציוני. בתרומותיו, בנדיבות לבו, ובעיקר בהעסקת הלוצים במיפעלים שלו — יצא שמו לתהילה ולכבוד.

היה אדם בעל גאוה לאומית. במלחמת-העולם הראשונה, כאשר וולוז'ין נשארה ללא ממשל וללא שלטון — עמד בפרץ, אירגן הגנה ועמד בראשה, השיג נשק וחילק אותו בין המגינים. הוא הגן עם נשק ביד, יחד עם שאר חברי ההגנה, על חייהם ועל רכושם של יהודי וולוז'ין.

מלחמת-העולם השנייה סלטה אותו לסרי ביר. שבע-יסורים ותלאות, הצליח להגיע לארץ-ישראל, ערב סיומו של המנדט הבריטי ויציאת האנגלים מן הארץ.

נפטר בירושלים ביום א' במרחשון תשכ"ז (15 באוקטובר 1966).

המנציחים

אשתו, ריבה ונד־פולאק; יוסף ובת-שבע שווארצברג (לבית פולאק); הבן שמואל ו־אשתו רחל; הבת רוזה קאמינר (לבית פולאק); הבן ברנרד ונד־פולאק (ארגנטינה); הבת רחל משורר (לבית פולאק) ובעלה אשר.

ברמן, אברהם

בנם של רבקה ויצחק מאיר. נולד בוולוז'ין בשנת תרע"ג (1913). עלה לארץ בשנת תרצ"ג (1933).

נפל על מישמרתו בפרדס של מושב חרות. ביום ב' בטבת תשט"ז (17 בדצמבר 1955). הובא למנוחת-עולמים במושב חרות.

ברמן, מינה

בתם של רבקה ויצחק מאיר. נולדה ב־וולוז'ין בשנת תרע"ו (1916). סיימה בוילנא את הסמינר על-שם ד"ר טשאַרנו. שימשה כמורה לעברית בווישניבה ובקוז'אן. נפטרה בוילנא בשנת תרצ"ח (1938).

ד"רצ'ינסקי (בן-יששון), הרבנית פריידל. נפטרה כ' בשבט תשי"א (27 בינואר 1951). ר' תמונתה בעמ' 242.

ד"רצ'ינסקי, הרב שמואל אביגדור. נפטר י"ב בשבט תש"ך (10 בינואר 1960). ר' תמונתו בעמ' 239.

לוויצקי, משה

נולד י"א באלול תרצ"א (24 באוגוסט 1931)
נפטר ל' באב תשט"ז (7 באוגוסט 1956).
הובא למנוחת-עולמים ברחובות.
מלצר, אליעזר משה.
מלצר, חיה רייצה.

כהנוביץ', חיים ביניע

נולד בוולוז'ין תרס"ו (1906). עלה לארץ
בשנת תרפ"ד (1924). ממייסדי כפר-ויתקין.
נפטר תשכ"ה (1965). הובא למנוחת-עולמים
בכפר-ויתקין.

מאיר ישעיהו מלצר ואשתו יפה (שיינה)

מאיר ישעיהו מלצר נולד בוולוז'ין וחי בה שנים רבות. עלה לארץ בשנת תרצ"ה (1935).
עד יום מותו חי מיגיע כפיו. היה ידוע ביושרו, בצניעותו ובהנהגתו הברורה. נפטר ביום
ה' באייר תש"ו (6 במאי 1946).
אשתו, יפה (שיינה), היתה ילידת וילנא. בת למשפחה מכובדת. היתה רעה נאמנה
לבעלה, ונשאה בעול המשפחה אחרי מותו. נפטרה ביום כ"א בכסלו תש"ך (22 בדצמבר
1959). הובאה למנוחת-עולמים בהר-הזיתים.

להוריד, מקור של גאווה
 ושל התרוממות הנפש,
 והודיה בפייהם לאל הטוב והמיטיב,
 יום-יום ושעה-שעה,
 על שזיכה אותם בד.
 אשרי אוזן שמעה אמרי-פיד.

ולהורי הוריד —
 מי ימנה את השעות
 הברוכות בחברתך,
 והפיצוי שיוצר האדם העניק להם,
 על סבלם במלחמת ההשמד.

נתינתנו כולנו, נפשנו עלינו תאבל.
 גם כי נדבר, לא ירוח לנו.
 היש ניחומים על מות בת-אחות-
 נכדה?

היש ניחומים שבעצם תומך,
 פיד ילחך עפר.

היש ניחומים,
 כאשר לא תשובי עוד,
 לאור באור החיים?

בת שש-עשרה היית, בת ט"ז,
 וטרם ידעת חיים מה הם,
 נקטפת באביב ימך.
 ואיכה לא נצעק חמס על הגורל
 האכזר,

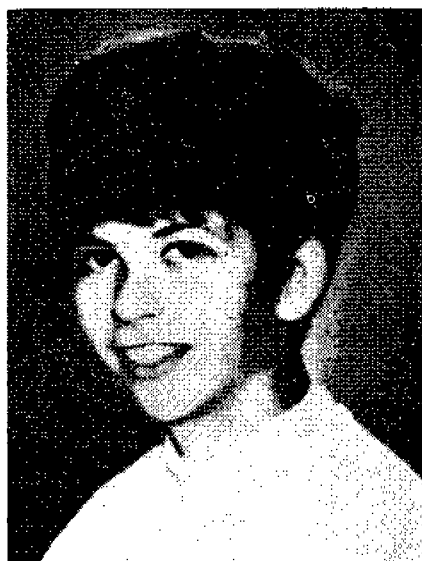
שגזל את זכותך לחיים,
 לאהבה ולאושר,
 בארצנו המשוחררת.

אדמת-קודש, אדמת-קברה
 זעוק תזעק
 ורגבי העפר יבכיון.

והלב בוכה במסתרים
 וממאן להינחם,
 על שכבה הנר — נרה של רוחלה.

בראש מורכן ובלב דוה מתפללים
 אנו:
 מי יתן ונפשך תהא צרורה בצרור
 החיים.

ימתקו לך רגבי עפרך.
 לא יאבד זכרך מלב כולנו.

נחשון, רחל (רוחלה)

בתם של שלמה ולאה נחשון (לבית שיף).
 נולדה בתל-אביב, ביום כ"ג באלול תשי"א
 (24 בספטמבר 1951). נספתה ביום ל' בשבט
 תשכ"ה (29 בפברואר 1968).

שרה ופסח ברמן

קינה על רוחלה נחשון

רכה בשנים היית,
 ועתידך, מי ישורנו?

דמותך כפרח-נוי בעיני רואיך,
 והילוכך — כאילת-השדה,
 יעלת חן.

ככנף-רגניים נעלסה היית להוריד.
 פניך — פני מלאך, וטוב לבך
 גבולות לא ידע.

נאמנותך למשפחתך —
 מי יוכל לשערנה?

לאחיך — אם רכה,
 השומרת עליו מכל מישר,
 פן, חלילה, יאונה לו רע.

פוטאשניק, מנחם יואל

נולד בוולוז'ין בשנת תרט"ו (1855). גרצה
בוולוז'ין בחנוכה של שנת תרץ' (1930).

פוטאשניק, שרה (גרונה)

נפטרה בוולוז'ין בשנת תרצ"ו (1936).

פוטאשניק (אשלגי), ברכה.

פוטאשניק (אשלגי), מרדכי.

פוטאשניק, חיה אסתר. נולדה בוולוז'ין.
עלתה לארץ-ישראל בשנת תרצ"ט (1939).
בעליה ב'. זמן מסוים היתה חברה בקיבוץ
נען, ואחרי-כך התגוררה בנתניה.
היא חלתה במחלה ממארת, ולאחר יסורים
קשים השיבה את נפשה לבורא בטהרה, בשנת
תש"ו (1946). הובאה למנוחת-עולמים בפתח-
תקוה.

מנת חלקה בחיים של חיה אסתר היתה
שרשרת בלתי-פוסקת של יסורים. של צער,
של יגון ושל בדידות. בשנותיה האחרונות.
שנות מחלתה — מיצתה את כוס היגונים
והיסורים עד קבעתה. עליה ניתן לומר:
„תהומות מלבה שיוועו. — — — לא שמעה
עוד אוזן של מעלה, לא ראה עוד כסא ה-
כבוד, בהתעטף כה נפש ביגונה" (ח.ג. ביא-
ליק: „אמי, זכרונה לברכה“).

פוטאשניק, יהודה יוסף

נולד בוולוז'ין תרס"ה (1905). נפטר כ"ה
באייר תשכ"ה (27 במאי 1965). הובא למנוח-
חת-עולמים בחולון.

רבי רפאל שפירא: היה מבאי ביתו של רבי רפאל שפירא, ובשמתו שבבית הרב התבלט בעליצותו והיה אהוב מאוד על המסובים. נפטר בישראל, כ' בחשוון תשכ"ב (30 באוקטובר 1961).

המנצחים: אשתו מינה (ילידת לופץ, נכדתו של השו"ב יהודה אברהם וקרובתו של הסופר דניאל פרטקי) וצאצאיו בישראל. **קאמינר, אלכסנדר**. נפטר ב' בטבת תשי"ט (13 בדצמבר 1958).

פרסקי, גאליה

נולדה תרמ"ה (1885). נפטרה ט' בטבת תשכ"א (16 בדצמבר 1961). הובאה למנוחת עולמים בבני-ברק.

קיווילביץ, סימה

(לבית שרירא)

נולדה במולדצ'נה. נפטרה בוולוז'ין, ערב פסח של שנת תרצ"ט (1939).

צוובנר, אברהם

נפטר ביום י"ג בסיון תשכ"ב (15 ביוני 1962). הובא למנוחת-עולמים בקרית-שאול — תל-אביב.

קליינבורר, משה

נולד תר"ע (1910). נפטר תשכ"ה (1965). הובא למנוחת-עולמים בחיפה.

ציברסקי, צבי הירש

נולד בוולוז'ין, תרמ"ו (1886). למד בשיבות במינסק, בקרינקי ובישיבת "עץ חיים" בר' וולוז'ין, בה הוסמך לרבנות ע"י הר"מ הגאון

רובינשטיין, ישראל. נולד בוולוז'ין.
איש תם וישר וירא אלקים וסר מרע. עליו
ניתן לומר את הכתוב בתהלים: „הולך תמים
ופועל צדק, ודובר אמת בלבבו. לא רגל על-
לשונו, לא עשה לרעהו רעה; וחרפה לא-נשא
על-קרובו... כספו לא-נתן בגשך, ושוהד על-
בקי לא-לקח” (תהלים, טו, פסוקים ב-ג'
ופסוק ה').

קפלן, חיה יהודית

נולדה תרצ"ז (1867). נפטרה י"ז באדר ב'
תשכ"ה (21 במארס 1965).

רוגובין, בתיה מלכה

(לבית שווארץ)

נולדה בוולוז'ין תרמ"ד (1884). נפטרה
בישראל תשכ"ד (1964).

קפלן, אליעזר

נולד תרס"ט (1909). נפטר א' בטבת תשי"ט
(12 בדצמבר 1958).

רודנסקי, אברהם יעקב

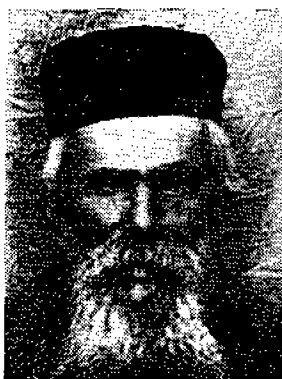
(אברהם מל יענקל יוחננס). מגדולי תלמידיו
החכמים של וולוז'ין. היה מסיים את הש"ס
מדי שבעה חדשים. נפטר בוולוז'ין.

קפלן, תקוה

בתו של אליעזר קפלן. נולדה ט"ו בתשרי
תרצ"ו (12 באוקטובר 1935). נהרגה בזנפצת
המצרים את תל-אביב, ג' בתמוז תש"ח
(10 ביולי 1948).

רוזנברג, הינדה. נולדה תרמ"ו (1886).
נפטרה י"ב בכסלו תשכ"א (1 בדצמבר 1960).

שולמן, ברוך לייב

תמיר, צנוע ושומר מצוות — כזה היה
הסבא שלנו — ברוך לייב שולמאן. נפטר
בהתחלת המאה העשרים.

המנציחים: פ. ובעלה חיים דייטש, לוס-
אנג'לס, והנכדים והנכדות האחרים בישראל
ובארצות-הברית: יצחק, פרומה, פרידה ו-
שושנה.

שאלמן, אהרן

מראשוני "החלוץ" בוולוז'ין. הובא למנוחת-
עולמים בפתח-תקוה.

שיף, אברהם משה

שיף, לאה

נולד תרי"ט (1859). נפטר בוולוז'ין ת"ש
(1940).

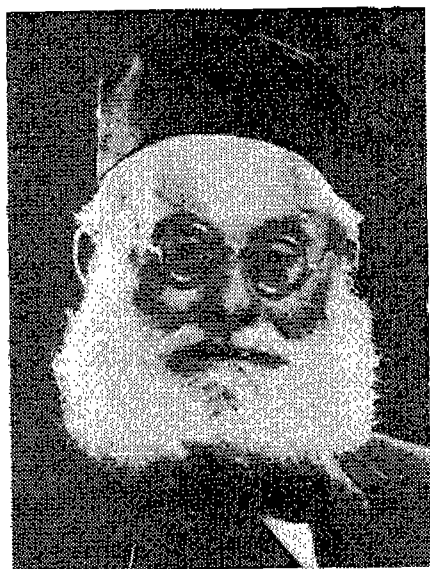
נולדה תרכ"ה (1865). נפטרה בוולוז'ין
תרפ"א (1921).

תרנ"ט (1899) כר"מ של ישיבת "עץ חיים" בוולוז'ין, בא הרב אריה עם אביו לוולוז'ין. בשנת תרס"ו (1906) נשא לאשה את מינה גולדה, בתו של הרב ר' חיים נפתלי הרץ הלפרין מביאליסטוק. שימש כרב בלבדובה ובביאליסטוק. במלחמת העולם השנייה נמלט מביאליסטוק, עם זרם הפליטים, לוויילנה. עלה לארץ בשנת תש"א (1941). נפטר ביום כ"ח בניסן תשכ"א (14 באפריל 1961). מנוחתו כבוד בצית הקברות בבני-ברק.

שני, אליהו

נולד בוולוז'ין תרס"ה (1905). עלה לארץ בשנת תרפ"ד (1924). מראשוני "החלוץ" בוולוז'ין. כל ימיו בארץ התגורר בכפר-סבא. נפטר תשכ"ו (1966). הובא למנוחת-עולמים בכפר-סבא.

שמירא, הרב יהושע

(בן הרב שלמה צבי הכהן שפירא). נפטר בקליוולנד, ביום כ"ד בכסלו תרצ"ח (28 ב- נובמבר 1937). אביו של מר עזרא שפירא מקליוולנד- ארה"ב.

שפירא, הרב אריה

נולד לאביו הגאון רבי רפאל שפירא, בעיר נובואלכסנדרובסק (פלך קובנה). בשנת תר"מ (1880). כאשר רבי רפאל נתמנה בשנת

שפסנוול, ריקלה

לזיכרון נצח לאמנו היקרה, ריקלה. נולדה בשנת תרנ"ו (1896), נפטרה בשנת תשכ"ד (1964).

המנצחים: צפורה ושמואל איידלמן, לין איידלמן, חיה ליבע ומקס קמחי, סוניה ורבין קמחי.

RIKLA SHEPSENWOL

Born 1896 — Died 1964

Frances and Shmuel Eidelman, Lynne Eidelman,
Lucille and Max Camhi, Sonya and Robin Camhi.

תוכן הספר

עמוד

3	אוסר יהודה אונטרמן (הרב הראשי לישראל) — וולוז'ין
7	הרב משה צבי נריה — עיצומה של וולוז'ין
11	אליעזר לאוני (בן-דוד) — ספר וולוז'ין

תולדותיה של העיר ושל ישיבת „עץ חיים“

19	אליעזר לאוני — תולדותיה של קהילת וולוז'ין
66	אליעזר לאוני — מקורות לתולדות היהודים בוולוז'ין
75	אליעזר לאוני — תולדות ישיבת „עץ חיים“ וראשיה
152	אליעזר לאוני — שלשלת היוחסין הוולוז'ינית
160	אליעזר לאוני — מגדולי התלמידים של ישיבת „עץ חיים“
169	אליעזר לאוני — מקורות לתולדות ישיבת „עץ חיים“
188	הרב שמעון לנגברט — „בית אולפנא רבנא, עץ חיים“ דוולוז'ין
197	ד"ר הירש לייב גורדון — ישיבת וולוז'ין בתקופת הגאון רבי רפאל שפירא

חכמי וולוז'ין

205	אליעזר לאוני — שלושה עמודי התורה בוולוז'ין
221	חייקל לונסקי — הגאון רבי חיים הלל פריד
224	יצחק ריבקינד — הרב הגאון ר' רפאל שפירא זצ"ל
230	שמעון זק — הרב משה שמואל שפירא
233	שמעון זק — הרב מאיר בריאילון (ברלין)
238	יונה בך-ששון — בית הרב שמואל אביגדור דרצינסקי
246	אליעזר לאוני — שיחות חכמים

ממשיכי המסורת של וולוז'ין

עמוד

277	אליעזר לאוני — ממשיכי המסורת של וולוז'ין
278	(א) מרדכי אלישברג
279	(ב) זלמן אפשטיין
281	(ג) משה מרדכי אפשטיין
284	(ד) יהודה לייב דון-יחיא
285	(ה) אלתר דרויאגוב
288	(ו) קלונימוס זאב וויסוצקי
289	(ז) לייב יפה
292	(ח) מרדכי גימפל יפה
294	(ט) שמואל מוהליבר
298	(י) איסר זלמן מלצר
300	(יא) מרדכי נחמגי
301	(יב) יצחק גיסנבוים
302	(יג) יוסף זונדל סלאנט
303	(יד) שמואל סלאנט
305	(טו) אברהם יצחק הכהן קוק
307	(טז) יצחק ריבקינד
309	(יז) יצחק יעקב ריינס
312	אליעזר לאוני — מקורות לפרק „ממשיכי המסורת של וולוז'ין“

זכרונות

317	אגראנאם אשר מלכין — א בינטל זכרונות וועגן וואלאזשין
330	אברהם הלוי — בתוככי וולוז'ין
332	אהרן צבי דודמן-דודאי — הישיבה והעיר וולוז'ין בתקופת ר' רפאל שפירא
333	יהודה חיים קוטלר — מבט לאחור
336	מיכאל ואנדר-פולאק — טחנת הקמח, החשמל והראינוע הראשון בוולוז'ין
338	מאיר שיק — בעלי-אחוות בוולוז'ין
340	חיים צבי פוטאשניק — קמח ותורה בוולוז'ין
342	ישראל לוינסון — הירידים בוולוז'ין
343	ראובן רוגובין — וולוז'ין במלחמת-העולם הראשונה ולאחריה
364	שרה פרסקי (מלצר) — וולוז'ין בשלהי מלחמת-העולם הראשונה
365	שושנה נשרי (ברקוביץ') — וולוז'ין כפי שהיא חיה בזכרונות
370	פסח ברמן — זכור אזכרך וולוז'ין
381	יעקב קגן — נחל וולוז'ין
382	משה אלישקביץ' — זאבז'ה
385	ברוך צבעוני (פרברמן) — כפר מיז'ייקי
386	בנימין קוצ'ביצקי — אחוות יוזפול
388	בנימין שפיר (שישקו) — מעשיות וולוז'ינאיות

התנועה הציונית

עמוד

393	שלמה בונימוביץ' וצבי רוגובין — צעירי-ציון בוולוז'ין
396	קבוצת חלוצים — „החלוץ” בוולוז'ין ופעולותיו
405	לאה נחשון (שיף) — הכשרה חלוצית ביוזפפול
405	עו"ד אריה חרוץ — פלוגת ההכשרה של „החלוץ המזרחי” בוולוז'ין
410	בית"ר — בית"ר בוולוז'ין
422	רחל כנעני (ברמן) — בהכשרה בוולוז'ין
425	בנימין שפיר (שישקו) — קרן קיימת לישראל (קק"ל) בוולוז'ין

חינוך ואמנות

431	קבוצת תלמידים — בית-ספר „תרבות”
440	בנימין שפיר (שישקו) — מלחמת תרבות בוולוז'ין
443	מרים לויתן (רוזנברג) — גן-הילדים העברי
445	פרומה גוזמן (יוזפוביץ') — הספרייה
446	מנחם מנדל פוטאשניק — החינוך הדתי בשנות השלושים מרים לויתן (רוזנברג), פנינה חייט (פוטאשניק) —
451	בתי-ספר פולניים בוולוז'ין
454	ראובן רוגובין — הצגת „מכירת יוסף”
456	פרומה צובנר (קיווילביץ') — הצגות שזכרתי
460	ראובן רוגובין — קבוצת כדורגל „מכבי”

דמויות וטיפוסים

465	אליעזר לאוני — שדרים, רבנים ושו"בים
470	בנימין שפיר (שישקו) — הרב צבי יהודה נאמיוט
471	בנימין שפיר (שישקו) — הרב שמואל פריד
472	הרב מאיר הכהן קפלן — אבי, הרב יהושע הכהן קפלן
473	משה אלישקביץ' — השוחטים בוולוז'ין
474	הרב ישראל איסר שפירא — הרבנית חיה פייגא אונטרמן
475	הרב ברוך הלוי אפשטיין — הרבנית ריינה בתיה ברלין
476	הרב מאיר ברלין — הרבנית בתיה מרים ברלין
479	טובה ברלין-פפיש — סבתי בתיה מרים
482	רחל רוגובין — ה„תדר” של ר' בצלאל המלמד
483	ראובן רוגובין — המלמדים שלנו
485	מנדל וולקוביץ' — אבי, המלמד משה שלמה וולקוביץ'
486	בנימין שפיר — יעקב ליפשיץ
487	בנימין שפיר — נח פרסקי
488	אחד התלמידים — המורה אליהו יצחק שווארצברג
490	פרומה ציטרון (רוגובין) — אברהם ברקוביץ'

492	לואה באקשט (פייגנבוים) — יעקב (יאני) גארבר
493	שולמית גולובנצ'יץ (ברגר) — ר' ישראל לובין
495	חיים אשלי — סבי, ר' מנחם יואל פוטשניק
496	שושנה נשרי (ברקוביץ') — הרופא אברהם צארט
498	ראובן רוגובין — שניאור קיווילביץ'
500	מרים לויטן (רוזנברג) — סבי, ר' אהרן רוזנברג
501	יעקב קגן — ר' אברהם „אשר יצר"
502	הרב דבינתן ברינקר — רבי משה אליהו בונימוביץ'
505	דוד כהן — ר' שלמה חסיד
506	ראובן רוגובין — טיפוסים שהיכרתי
510	ישראל בן-נחום (חולובנצ'יץ) — ר' אברהם חיים מהרשק
511	ישראל בן-נחום (חולובנצ'יץ) — הסבתא רוחה רייזה
513	א. ליטוויץ — פטשאקע
515	יהודה חיים קוטלר — דב בר קפלן
517	בנימין שפיר (שישקו) — מעשה בעיסקא של אוויר
519	דינה ולאה פייגנבוים — מערע שניידער („מערקע אליס")
520	בנימין שפיר (שישקו) — אלה אזכרה
525	בלה פליטריניק (קראמניק) — וולוויץ בצילה של השואה

בתקופת השלטון של הסובייטים

529	רחל וראובן רוגובין — תחת המשטר הסובייטי
532	מנדל גולדשמיד — וולוויץ תחת שלטון הסובייטים
533	פנינה חייט (פוטאשניק) — בשלוט הסובייטים בעירנו
534	יוסף שווארצבערג — דער אומקום פון וואלאזשין
538	אהרן צייטלין — הנצי"ב ושיבת „עץ חיים" על רקע החורבן

ה ש ו א ה

541	העורך — ה„רעם האשכנזי"
542	מנדל וולקוביץ' — חורבן וולוויץ
546	חסל פרסקי — מזוועות ההשמדה של יהודי וולוויץ
548	מענדל וולקוביץ' — די גרויסע שחיטה
550	פנינה חייט (פוטאשניק) — מה שעיני ראו
554	פרומה ליפשיץ (גפנוביץ') — דפים מן השואה של וולוויץ
561	פנינה פוטר (פרסקי) — מזכרונותיה של ילדה על השואה
562	מענדל וולקוביץ' — א באלאדע וועגן שניאור קיוועלעוויץ'
569	ליובה וולקוביץ' (גירקוב) — בגיטו ובמחנות העבודה
576	פראנק קארל הס — תליינה של וולוויץ

580	יעקב קגן — בגיטו וולוז'ין ובפעולות הנקם
583	שמחה רוגובין — מותו של ניסן פרסקי
584	מנדל וולקוביץ' — בנתיב היסורים
586	רחל וראובן רוגובין — בגדודים ובמאבק
588	הסל פרסקי — חיי כפרטיזאן
589	הסל פרסקי — פרטיזאנים מבני וולוז'ין שנפלו על מישמרתם
592	רחל וראובן רוגובין — ביקור בוולוז'ין אחרי המלחמה
593	משה אלישקוביץ' — וולוז'ין, כפי שראיתה בשנת תש"ה
595	שרה שולמוזביץ' (רפופורט) — „יזכור" ללהבות
596	א. לאוני — תאריכים של מלחמת העולם השנייה ושואת וולוז'ין
600	בנימין שפיר — עם נעילה
603	אליעזר לאוני — ואלה שמות בני וולוז'ין
604	יהודה חיים קוטלר — טייערע מאמע!
605	„יזכור" (סודר ברובו בידי מר ראובן רוגובין)
616	פסח ברמן — שלמי תודה לעורך הספר, הסופר מר אליעזר לאוני

מדור לדור ולנצח נצחים

619	אליעזר לאוני — אוניברסיטה בר-אילן ונשיאה פרופ' פינחס חורגין
624	אלי אבישר — קיבוץ „עין-הנצי"ב"
628	— — — ישראל רוגובין
630	אליעזר לאוני — תולדות האירגון של בני-וולוז'ין במדינת ישראל

חללי צה"ל מבני וולוז'ין שנפלו במלחמת העצמאות

664	בנימין פרח
665	חיים פרסקי
666	אליעזר רוגובין
667	יפה אברמוביץ' — צום אנדענק פון לייזער ראגאוויץ
669	ד"ר אברהם יאכלונס — הוולוז'ינאים באמריקה
679	בנימין שפיר (שישקו) — שלמי תודה

מוסף לספר וולוז'ין

3	בני וולוז'ין שניספו בשואה
29	בני וולוז'ין שנפטרו בוולוז'ין, במדינת ישראל ובארה"ב